

ЉУБИЦА БУДАЋ
БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЋ 1319–1947

Уредник
Сања Дакић

Рецензент
Др Милан Мицић

Дизајн и графичко обликовање
Татјана Цавнић

Дизајн корица
Др Марија Силађи

Књигу *Бејей Свешти Ђурађ 1319–1947* објављујемо
**поводом јубилеја – 700 година од првог помињања места у писаним
изворима.**

Штампање књиге помогли су:
Vegej St. George Inc – фирма из Мајамија, држава Флорида, САД
Удружење Бејей Свешти Ђурађ 1319, Житиште

ЉУБИЦА БУДАЋ

БЕГЕЈ СВЕТИ ЋУРАЋ
1319–1947

Нови Сад, 2023.

*Посвећено
мојим родитељима, Милијани и Душану Будаћ, и
мојим љубавима, Мирославу и Теодору.
Хвала вам за све!*

Љубица

САДРЖАЈ

Реч унапред	9
-------------------	---

I ЖИТИШТЕ

Географски положај и одлике	13
Квантитативно кретање становништва	16
Име места	18

II ОД НАЈСТАРИЈИХ ВРЕМЕНА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРСКЕ ВЛАСТИ

Банат у праисторији	23
Село у саставу средњовековне мађарске државе	29
Оснивање и развој Светог Ђурђа у средњем веку	33
Црква Светог Ђорђа у Светом Ђурђу	41
Под турском влашћу 1552–1718.	44

III СЕЛО У XVIII ВЕКУ

Развој села до обнове Торонталске жупаније 1718–1779.	53
Свети Ђурађ – посед породице Киш од Итебеја	63
Јермени у Угарској	64
Порекло породице Киш	66
Кишови добијају племство 1760.	67
Браћа Исак II и Миклош I Киш и оснивање итебејског и елемирског властелинства	69
Исак II Киш и његови потомци у Елемиру	74
Породица Киш у Светом Ђурђу	80
Побуна кметова против Исака II Киша 1782.	92

IV БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЋ У XIX ВЕКУ

Свети Ђураћ на Бегеју – промена назива	101
Досељавање Немаца	102
Мањинске заједнице у месту	104
Село – политичка општина	106
Бегеј Свети Ђураћ као седиште среза	112
Опис Бега Светог Ђурђа из пера мађарског писца и историчара Агоштона Барањија 1825.	113
Православна црква	120
Римокатоличка црква	135
Гробље	136
Парк	138
Племићка кућа породице Киш у Бегеј Светом Ђурђу	148
Пољопривреда	151
Сточарство	154
Занатство	155
Трговина	157
Саобраћај	158
Развој школства	161

V БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЋ ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Друштвено-економске прилике	183
Одјек балканских ратова	184
У Првом светском рату	185

VI У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ДРЖАВИ (1918–1941)

Развој система власти	188
Комунално уређење и електрификација места	194
Аграрна реформа и колонизација	196
Земљорадња	203

Сточарство	205
Занатство	206
Индустрија	214
Саобраћај	218
Социјални односи на селу	220
Политичке прилике у месту	223
Здравствена служба	226
Пожар у Бегеј Светом Ђурђу 1931.	230
Удружења и друштва	233
Привредно задругарство	233
Кредитни заводи	243
Удружења и друштва са политичком позадином	244
Културно-просветна удружења и друштва	246
Непрофитна удружења	249
Спортска друштва	252

VII БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЋ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Окупациони систем управе	258
Отпор становништва окупацији	264
Ослобођење места	266

VIII СЕЛО У ФЕДЕРАТИВНОЈ НАРОДНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Успостављење комунистичког система власти	271
Аграрна реформа и колонизација	272
Колонизација становништва из Босне у Бегеј Свети Ђураћ ...	275
Сељачке радне задруге	284
Културно-просветне прилике у месту после ослобођења ...	286
Промена назива места у Житиште	287

IX ПОГЛЕД НА ЖИВОТ И ОБИЧАЈЕ СТАНОВНИКА

БЕГЕЈ СВЕТОГ ЂУРЂА

Свакодневни живот	291
Празници	303
Крчме	309
Биоскопи	312
Елементарне непогоде	314
Презимена – надимци	317
Исељавање у друге земље	318

X ПОЗНАТИ СТАНОВНИЦИ МЕСТА

Др Јакоб Пуц	320
Ненад Барачки	322
Иштван Сентђерђ	325
Злата Марков Барањи	327
Прим. др Тоша Пиперски	330
Бошко Шево	333
Радослав Бечејац	334
Радомир Антић	335

XI ВЕКОВА ДАВНИХ ТО СУ ТРАГОВИ... .. 337

Најзначајнији догађаји у историји места

Извори и литература

Пренумеранти

РЕЧ УНАПРЕД

Приликом првог истраживања и писања монографије о Житишту (1999–2000) осећала сам велику одговорност пред постављеним задатком и узбуђење због архивистичког и теренског рада и откривања једног потпуно новог света о коме сам до тада знала веома мало. Како је истраживање одмицало, историја је оживљавала. Личности које су се помињале у писаним документима, постајале су лица са старих фотографија, догађаји о којима сам слушала од старијих становника места добијали су своје покриће у архивским документима и чланцима из штампе оног времена.

Најстарије сећање из мог детињства, које ме на необичан начин повезује с историјом Житишта, била је музичка кутија у облику старог брода са великим једрима, на којој је, када се навије, уз шкрипаву музику плесала прелепа крхка балерина у белој хаљиници. Стара музичка кутија била је породично наследство наше комшинице Ержебет Беренђи која ју је на моје упорне молбе навијала и заједно са мном уживала гледајући то предивно крхко биће како се окреће у такту давно заборављене мелодије. Тада сам се, знам, први пут запитала ко је направио и поседовао тако необичну ствар и да ли је у другим комшијским кућама било још таквог „блати“ које је чекало да се открије. Од једне старе музичке кутије, годинама уназад негде затурене и заборављене, кренуо је и мој животни пут, некако већ тада одређен. Завршила сам студије историје и годинама радила на извору историјског сазнања о историји наше равнице, у Архиву Војводине у Новом Саду. С редовима које сада исписујем је потрага за мојим „изјубљеним *џралом*“, причом о прошлости мога завичаја, коначно дошла до краја.

У другом, допуњеном издању књиге *Бејей Свeјџи Ђурађ 1319–1947* сабрани су сви подаци до којих сам дошла у истраживачком раду, сада већ дугом две деценије. Оно што књигу чини допуњеним издањем јесте истраживање у вези са средњовековном историјом села, властелинском породицом Киш од Итебеја, настанком и развојем парка, старе

православне цркве на Вашаришту, подацима о првом помињању школства у месту, здравственој заштити, привреди, познатим становницима места... Пред вама је старо, но ипак, по многим елементима, и ново исписивање прошлости нашег места. У књизи ће по први пут бити штампане најважније средњовековне повеље из XIV и XV века о прошлости нашег места, као и најзначајнији архивски документи и фотографије које сам током ових година истраживања прикупила.

Овом књигом желела сам да од заборава сачувам мештане са којима сам разговарала током 1999. године, и у дугим јесењим и зимским вечерима с великом радозналешћу слушала приче о оном њиховом, „заборављеном” селу и људима који су га обликовали. Можда сам од заборава понајвише желела да сачувам сећање на детињство и моју четворочлану породицу Будаћ, чији корени у месту датирају од шездесетих година прошлог века, када су се моји родитељи – Милијана и Душан Будаћ упознали у Житишту, скућили и изродили моју сестру Десанку и мене.

Реч захвалности упућујем Архиву Војводине и директору др Небојши Кузмановићу који је препознао важност овог издања за истраживање прошлости насеља у Војводини и постао суиздавач књиге, као и рецензенту др Милану Мицићу који је својом несебичном подршком и добрим саветима био велика помоћ ауторки у научноистраживачком раду.

Посебну захвалност дугујем издавачу Зорану Бабићу који је у име Удружења грађана *Бејег Свешти Ђураћ 1319* препознао и подржао штампање монографије о историји нашег места израђене на научним темелима и својим несебичним залагањем омогућио да књига нађе пут до читалаца.

У Новом Саду,
јануара 2023. године

Љубица Будаћ

БЕГЕЈ

СВЕТИ БУРАЋ

1319–1947

ZMB

I ЖИТИШТЕ

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ОДЛИКЕ

Житиште се налази у средњем Банату, поред леве обале Пловног Бегеја, северозападно од Зрењанина и југозападно од Нове Црње.¹ Житиште има веома повољан географски положај, што је било одлучујуће да 1960. године постане седиште општине.² Погодност положаја Житишта огледа се у томе што кроз њега пролази важан међународни пут број 12 који повезује више већих градова у Бачкој и северном Банату са Румунијом. У центру места одваја се други пут који повезује шест насеља у општини и суседну сечањску општину. Из Житишта полази и краћи асфалтни пут до Равног Тополовца.

Највећи део хатара Житишта налази се на зрењанинској лесној тераси, док се мањи део, на североисточној периферији, пружа по итебејској депресији. Северну половину хатара пресеца Пловни Бегеј. Педолошки састав земљишта доста је једноставан. Најзаступљеније земљиште је чернозем карбонати, чернозем и ливадска црница карбонатна, док се на мањим површинама јављају слатине типа солоњец.

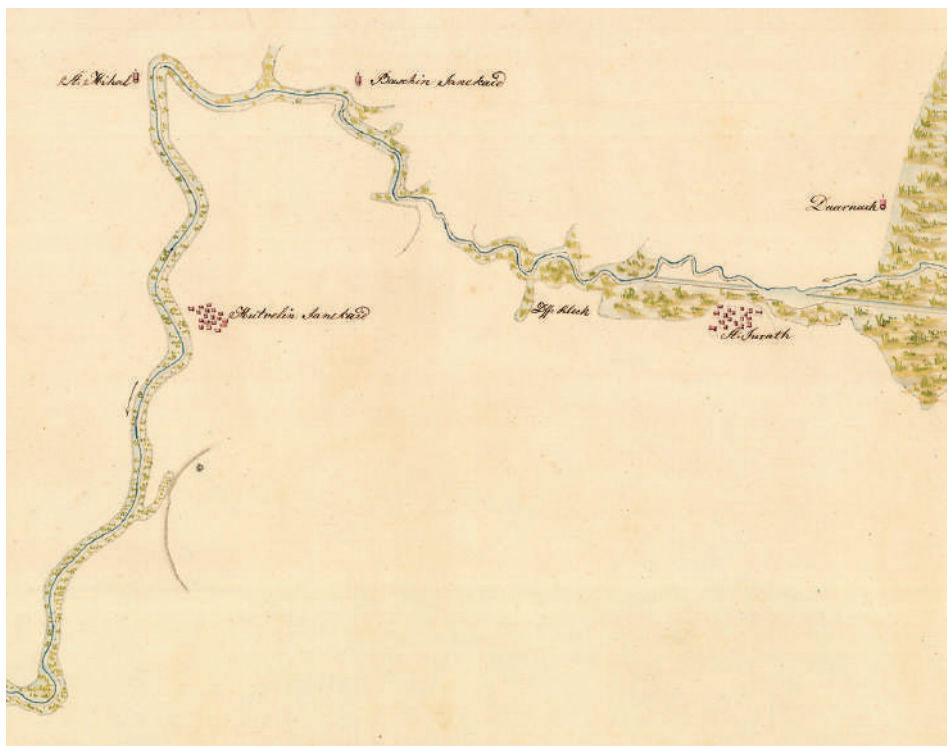
Клима у Житишту је углавном иста као у осталим насељима источне Војводине. Најхладнија зима, од када се спроводи мерење температуре, забележена је 1963. године када је 24. јануара измерено чак $-30,4^{\circ}$ целзијуса. Од ветрова у средњем Банату најчешће дува ветар из северозападног правца просечном брзином од 5,1 метар у секунди, те кошава са југоистока просечном брзином од 4,9 метара у секунди. По количини падавина Житиште спада у најсушније делове Војводине. Најсувљи месеци су октобар, март и септембар.

¹ Павле Р. Томић, *Ојштина Житиште*, географска монографија, Нови Сад 1981, 90–91.

² Насеља у саставу општине Житиште јесу: Житиште, Банатски Двор, Банатско Вишњићево, Банатско Карађорђево, Торак, Међа, Нови Итебеј, Српски Итебеј, Равни Тополовац, Торда, Хетин и Честерег.

Фреатске воде (плитке воде) у хатару Житишта доста су уједначене. У летњој половини године просечан ниво фреатске издани износи 100–150 центиметара испод површине, а у зимској половини године 200–250 центиметара. Артешке воде (дубоке воде) јављају се у више хоризоната.

За Житиште и његове становнике су током историје били веома значајни Бегејски канал (Пловни Бегеј) и Стари Бегеј. На обали Старог Бегеја формирано је прво насеље које ће у XVIII веку, због честих поплава, променити локацију приближавањем канализованом Бегејском каналу. Бегеј се, дакле, састоји од Старог Бегеја и Бегејског канала, који се спајају код Клека, и под називом Бегеј продужавају до ушћа у Тису код Книћанина.

Приказ места на хидролошкој карти, деонице Стари Бегеј и Канал Бегеј од Темишвара до Великог Бечкерека из 1837. године (HU-MNL-OL-S 12-XI.-18.-14-16)

Стари Бегеј је природни водоток који је регулисан у периоду 1886–1897. године. За извориште Старог Бегеја сматра се Берксеул који изви­ре из Пијемантул Липове, близу места Синтар, на 250 метара надмор­ске висине. Укупна површина слива је 2.943 км², од тога 895 км² у нашој земљи, остало у Румунији. Бегејски канал (Пловни Бегеј) изви­ре у Крашовским планинама (Појане Руске), испод врха Падеш, на висини од 1.150 метара. Укупна дужина Бегејског канала износи 244,3 км, од тога дужином од 75,5 км пролази кроз нашу земљу.

Биљни и животињски свет у Житишту и ближој околини засту­пљен је представницима карактеристичним за овај део Војводине. На територији Житишта, као и у целој Војводини, постојала је степска вегетација. Степе су с временом претворене у ораничне површине, а степска вегетација уступила је место културном биљу. Аутохтоне биљ­не врсте данас се могу наћи углавном поред путева, на необрађиваним површинама и сличним местима. Типичне врсте јесу: горушица, чичак, зубача, хајдучка трава, трескот, штир, коприва, паламида, попонац, булка, камилица, дивљи сирак, вилина косица и др. Од култивисаних биљака највише се сеју жита (пшеница, кукуруз и јечам), индустријско биље (сунцокрет, шећерна репа и др.), поврће, воће. Под виноградама су мале површине земље.

Животињски свет дивљачи чине: срне, зечеви, лисице, ку­не, ласице. Од пернате дивљачи срећу се: фазани, јаребице, препелице, дивље патке, дивље гуске, грлице, гугутке и др. Поред ловне дивљачи има и: мишева, пацова, јежева, хрчака, творова, затим врана, сврака, мишара, ла­ста, рода, чворака, шева, врабаца, вивака и др. Од домаћих животи­ња највише се гаје: говеда, голубови, пси, мачке, свиње, коњи, овце.

Данашње Житиште је типично панонско насеље које има об­лик правилног правоугаоника са паралелним уздужним и попречним ули­цама. Савремена архитектура је заменила старе банатске куће и шо­рове, дућане и биртије модерним грађевинама које су потиснуле дух прошлости. Остало је сећање да је некада овде, у срцу банатске равни­це, постојао један од најлепших племићких паркова, да се више зидало него рушило и да његови становници, питоми и вредни, заљубљени у своје село, никада нису нестали.

КВАНТИТАТИВНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Кретање броја становника у Житишту може се пратити из писаних извора од тридесетих година XVIII века, иако је први званични попис становништва извршен тек 1869. године. Квантитативно кретање становника било је условљено многим факторима који су се мењали или међусобно преплитали у прошлости.

Немамо податке о томе колико је становника живело у Старом селу у периоду од XIV до XVIII века. После ослобађања Баната од турске власти 1717. године, место је на Мерсијевој карти из 1723. године под именом *St. Czurcz* обележено као ненасељено (пустара). Први посредан податак о броју становника датира тек из 1736–1737. године када се наводи да у селу има 27 пореских обвезника, а 1740. године сазнајемо да село има 18 домова.³ На основу броја домова не можемо са сигурношћу тврдити колико је било становника, али нам као одредница може послужити податак да је просечно домаћинство у то време бројало пет чланова. Место је означавано као српско насеље све до 1774. године када се део српског становништва иселио у Кикиндски дистрикт, а на његово место су досељени Румуни из Арада. У том периоду место је обележавано као српско-румунско насеље. Када је село купио Исак Киш 1781. године, већина Румуна се одселила у околину Панчева не желећи да падне под феудалну властелинску управу. На њихово место су Исак Киш и Катарина Лукач доселили око 1800. године становнике немачке националности из, углавном, немачких општина Торонталске, Бачко-бодрошке и Тамишке жупаније. Од тада па све до 1944. године место је означавано као српско-немачко насеље.

Највећи број становника забележен је у XX веку на попису становништва из 1921. године када је пописано 3.213 становника, што је уједно и највећи број забележен у Житишту. Већ 1931. године овај број се смањивао за 502 становника, што је уједно највеће смањење које је забележено између два пописа. До овако великог смањења дошло је због исељавања становништва, претежно у Сједињене Америчке Државе.

³ Душан Поповић, *Срби у Банату до краја 18. века – историја народа и становништва*, Београд 1955.

После Другог светског рата највећи број становника забележен је на попису из 1953. године, што је била последица досељавања нових 270 породица из Босне и Херцеговине уместо исељених Немаца.

Табела 1. Квантитативно кретање становништва од 1740. до 1948.

Година	Број становника
1736.	27 домаћинстава
1740.	18 домаћинстава
1758.	45 домаћинстава
1773.	182 домаћинства
1828.	793 православних
1835.	915 православних
1850.	2.375
1857.	2.569
1869.	2.797
1880.	3.041
1890.	3.165
1900.	3.071
1910.	2.809
1921.	2.753
1931.	2.690
1948.	3.163

ИМЕ МЕСТА

Према историјским изворима, први писани помен Житишта датира од 27. јуна 1319. године када је мађарски краљ Карло Роберт Анжујски даровним писмом поклонио место Свети Ђурађ (*Zenthgyurgh*) браћи Тамашу и Етелу као награду за верну службу.⁴ У дипломама и изворима из каснијих година име места пише се у истом или сличном облику: *Zenthgywrgh* (1326, 1341), *Zentgewrgh* (1426), *Zenthgyergh* (1452).

Место је носило име Свети Ђурађ (Сенђ Ђурђћ, 1660; *Szent Gyögy*, 1781) до средине XIX века уз извесне модификације у писању назива, као, на пример, на Мерсијевој карти из 1723. године када је убележено као *St. Czurcz*. До друге половине XIX века назив места се писао на следећи начин: *Sz. Gyögy* (1853), *St. Gyögy* (1854, 1894), *St. Ђурађ* (1861). Место је око 1860. године, када је постало седиште среза, променило назив пошто је додата реч Бегеј због потребе да се назив места разликује од истог у данашњој Румунији. Тако је место добило име Бегеј Свети Ђурађ и у писаним изворима је бележено као: *Bega-Szentgyörgy* (1873), *Bega-Szt. György* (1878, 1881), *Bégaszentgyörgy* (1905, 1910, 1914–1918), Бегеј Свети Ђурађ (1918–1941, 1944–1947), *Sankt Georgen an der Bega*, *St. Georgen a.d. Bega*.

После завршетка Другог светског рата, решењем Главног извршног одбора Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине од 1. априла 1947. године донета је одлука да се промени назив 65 места у Војводини (међу њима је био и Бегеј Свети Ђурађ) због тога што „носе називе по именима ратних противнародних властодржаца, спахија, издајника, или што носе стране називе из доба владавине бивше Аустроугарске монархије, или што нису у складу са нашим народним језиком”.⁵ Истим решењем месту је промењено име у Житиште.

Пошто књига обухвата историјски развој места од оснивања у XIV веку до 1947. године када село мења име у Житиште, у раду је коришћен

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár, Diplomatikai Levéltár (HU-MNL-OL-DL) 43389, препис дипломе из 1319. од 23. јануара 1326.

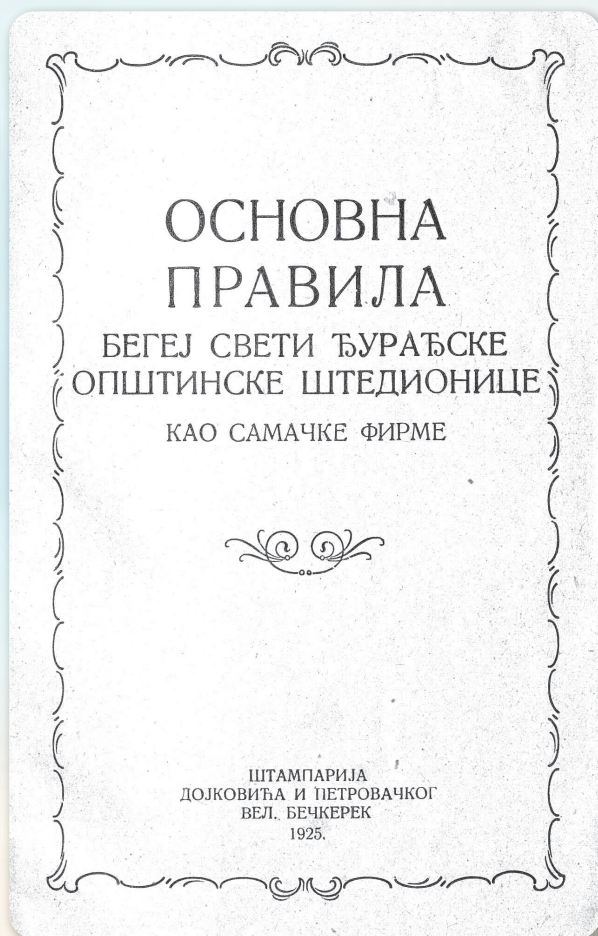
⁵ Решење ГИО НС АПВ о измени назива места, засеока на територији АПВ, Службени лист АПВ, др. 9 од 1. маја 1947, 89.

назив места у оном облику како се у одређеном временском периоду звало.

Како је само место добило име Свети Ђурађ и да ли су први насељеници били Срби или Мађари до данас је предмет различитих тумачења. Према сачуваним архивским изворима може се закључити да су први становници на поседу феудалаца из породице Картал били мађарског порекла, с обзиром на то да се помиње и католичка црква у месту из истог периода. Како је Свети Ђурађ постојао као насеље и пре његовог даровања браћи Картал, поставља се питање које је становништво првобитно живело на простору око Старог села, Равног брега или других области у близини које се сматрају селиштима. У мађарској историографији назив места Свети Ђурађ довођен је у везу са мађарском племићком породицом Сентђерђ (*Szentgyörgyi család*) која се, према њиховим наводима, доселила почетком XIV века из Кевешке жупаније, основала село на обали Старог Бегеја и населила га.⁶ Као потпора овој тврдњи помиње се да је у архиви Торонталске жупаније постојао документ о неком Сигисмунду Сентђурђу (*Szentgyörgyi Zsigmond*) који је 1447. године био посланик у државном сабору, а три године касније се исти спомињао као адвокат. Међутим, ова тврдња нема утемељење у изворима који су сачувани о средњовековној историји места. Могуће српско порекло становништва које је основало прво насеље на Старом селу сачувано је само преко усменог предања о породици Ђурђевих, која се прва доселила и по којој је село добило име. Једини помен постојања породице Ђурђевих у селу датира из 1660. године у Катастигу Пећке патријаршије у коме се помиње неки Станимир Ђурађ као један од приложника обновљене патријаршије.⁷ То је најближе помену породице Ђурђевих у српској историографији у вези са оснивањем села.

⁶ Szentklá Jenő, *A scanád-egyházmegeyi plébániák története I*, Temesvár 1898, 323.

⁷ Светозар Матић, *Католички њећки из 1660–1666*, Гласник историјског друштва, књ. V, св. 1, Нови Сад 1932, 76–77.

Основна правила Бегеј Свети Ђурађске
Општинске штедионице, 1925. година

II ОД НАЈСТАРИЈИХ ВРЕМЕНА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРСКЕ ВЛАСТИ

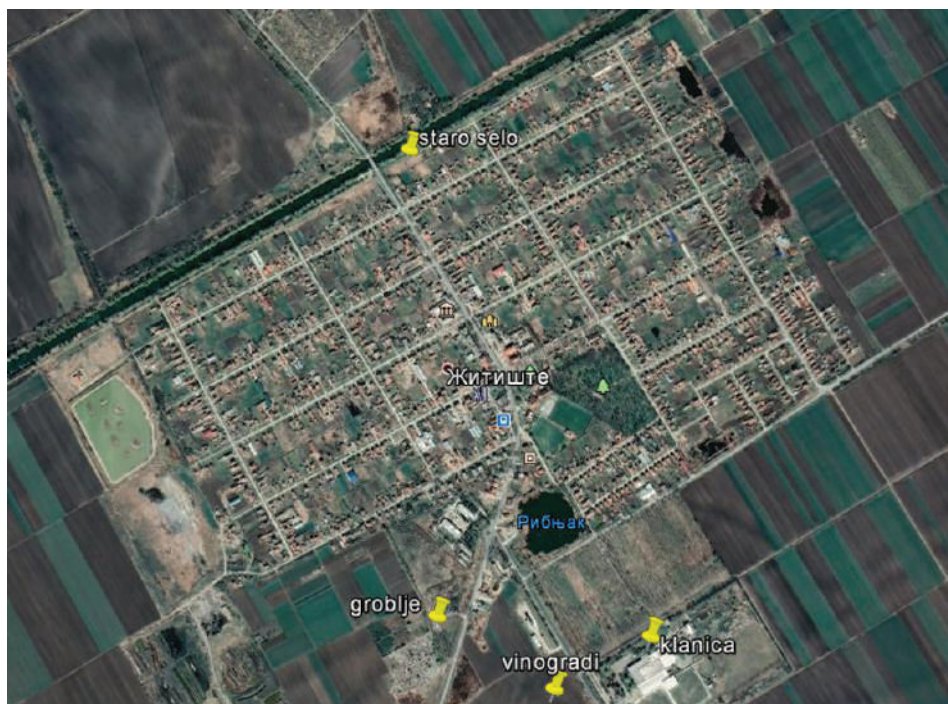
БАНАТ У ПРАИСТОРИЈИ

Према досадашњим истраживањима, у средњем Банату је човек живео пре 5000 до 7000 година, односно у неолиту (млађем каменом дому) и бронзаном добу. Географски положај и конфигурација земљишта на овим просторима пружали су добре услове за живот праисторијских људских заједница. Претежно су насељаване обале меандроидног Бегеја, затим уздигнута земљишта изнад нивоа, хумке, градине и нижа банатска лесна зараван. На овим просторима до данас нису познати локалитети који припадају палеолиту (старијем каменом добу).

Први трагови живота људи у Банату потичу управо из неолита. Геоморфолошка слика средњег Баната, испресецана густом мрежом канала (Тиса, Бегеј, Тамиш) и са формираним лесним терасама, пружала је могућност неолитском човеку да своја насеља гради на обалама старих токова река. Најстарија неолитска култура јесте старчевачка култура. Из овог периода потиче више локалитета у насељима недалеко од Житишта: у хатару Мужље, Говедарова хумка код Јаше Томића, потез у хатару Арадца итд. Старчевачку културу чине оформљене земљорадничко-сточарске заједнице које користе култивисане цереалије, припитомљене животиње, употребљавају разноврсно оруђе и израђују керамику. У неолиту је у околини Житишта постојала културна група развијене земљорадње (винчанска култура). Остаци винчанских станишта откривени су поред доњег и средњег Бегеја, односно на потезу између Житишта и Српског Итебеја. Припадници ове културе подижу своја насеља, земунице и надземне куће, поред обала река и баве се земљорадњом. У периоду позног неолита Панонска низија је била слабо насељена, док је пространа територија била прекривена степском вегетацијом. У мочварним пределима и поред обала река била је развијена густа ритска и мочварна вегетација коју

су насељавале бројне врсте дивљачи. Реке су биле богате рибом, тако да је терен поред Бегеја био погодан за насељавање јер је пружао услове за лов, риболов, примитивно сточарство и ратарство.⁸ Средином III миленијума на овим просторима се формира култура бронзаног доба. Археолошким истраживањима је утврђено да је на простору од Мориша до Дунава постојало више насеља. Из халштатског доба (старије гвоздено доба) нађени су предмети на потезу између Честерега и Банатског Карађорђева. Из латенског периода (млађе гвоздено доба) пронађени су археолошки остаци јужно од Бегеја. Крајем III миленијума и доцније у област средњег Баната доселили су се Росколани, о чему нам сведоче гробови, остаци оружја и керамике нађени на целој територији општине Житиште.

Археолошки локалитети на подручју насељеног места Житиште
(Завод за заштиту споменика културе Зрењанин)

⁸ Др Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини до 1699*, књ. I, Нови Сад 1967.

На територији Житишта је Покрајински завод за заштиту споменика културе регистровао четири археолошка локалитета. То су: локалитет Старо село, локалитет Гробље, локалитет Виногради и локалитет Кланица. Археолошки је испитан једино локалитет Кланица из халштатског периода (старије гвоздено доба, од 800. до 400. г. п. н. е.).

Локалитет Старо село (бронза, халштат, средњи век) налази се на око 3,5 км северно од Житишта, с источне стране пута Житиште – Банатски Двор. У близини локалитета се налази шумарак и корито Старог Бегеја, од кога је локалитет удаљен на само неколико метара и представља природну границу катастарских општина Житиште и Банатски Двор. Приликом рекогносцирања терена пронађена је већа количина археолошког материјала који припада бронзаном добу и средњем веку. Ради се о фрагментима посуда светлосмеђе боје. Украс на појединим посудама чине хоризонталне канелуре и веће језичке дршке. Средњем веку припадају ободи котлића са језичастим проширењем на унутрашњој страни и кружним отвором за вешање. Археолог-аматер Јоца Бакалов је у својим теренским забелешкама, на основу којих су и вршена прва истраживања, запазио: „Идући долмом од црпне пумпе смештене са десне стране пута Житиште – Банатски Двор, на око 200 метара од исте, уз саму долму, на почетку њива, налази се површина под ретком шумом од два ара. Око ове површине, у њивама је средњовековни керамички материјал. Терен је раван, нема хумке, а са десне стране шумице је видљиво, у орању, да је ту био објекат (људске кости и уситњене цигле). Стиче се утисак да се пошумљени део не оре пошто је на њему некропола. На питање зашто не обрађују тај део, мештани одговарају да су њихови стари говорили да ту не ваља орати. Временом се јасан разлог изгубио, али је остала табу забрана, мада се технички стварају сметње при обради овакве њиве”⁹ На локалитету Старо село прикупљено је после орања више комада чанкастих бронзаних новчића које је ковао угарски краљ Стефана IV (1133–1165) и један оштећени бронзани крст.

⁹ Јован Бакалов, Золтан Чемере, *Трајови средњовековне архитектуре у средњем Банату*, Гласник Историјског архива у Кикинди „Attendite”, број 5, Кикинда 2003, 188.

Житиште – локалитет Старо село, делови камене пластике
са локалитета старе цркве

Наш угледни етнолог Јован Ердељановић је приликом теренских испитивања места у Банату забележио да је почетком XX века код места Велика умка пронађено испод површине земље много цигала, један тесани камен, као и много костију за које се претпоставља да су из гробница у некадашњој мађарској или српској цркви Светог Ђорђа или гробља око ње. Такође, сељаци су му причали да су, орући њиве, у атару пронашли доста остатака разбијеног посуђа од керамике. На месту Шротмиле, у делу атара који се зове Иберланд (некадашњи властелински атар), близу Старог Бегеја, раскопана је хумка и у њој су нађене кости растурене по земљи. Да би се више сазнало о старини првог насеља на Старом селу, пореклу и начину живота његових становника, неопходно би било да се, уместо пробних, изврши систематско археолошко истраживање локалитета. Тиме би се коначно добили одговори у вези са свим недоумицама око дугог трајања насеља на Старом селу.

Локалитет Гробље (бронза, халштат, средњи век) налази се на самом јужном улазу у место, на око 1,5 км од данашњег центра. Приликом обиласка терена, Покрајински завод за заштиту споменика културе евидентирао је на овом локалитету налазе из периода позног средњег века и ранијих периода.

Локалитет Виногради (бронза, халштат, средњи век) налази се јужно од села, на удаљености од око километар на лесној тераси, са десне стране регионалног пута Житиште – Равни Тополовац. Преко пута потеза Виногради подигнута је фабрика *Живинојпродукт*. Идући летњим путем у атар, на око 200 метара од асфалтног пута, налази се благо узвишење са кога је прикупљен доста уситњен керамички материјал, који по својим карактеристикама припада бронзаном, халштатском и средњовековном периоду.

Локалитет Кланица (халштат) налази се на лесној тераси југоисточно од центра села, на удаљености од око километар, са леве стране асфалтног пута Житиште – Равни Тополовац. Приликом подизања фабричког комплекса *Живинојпродукта* Покрајински завод за заштиту споменика културе вршио је пробно оријентационо истраживање терена када је и евидентирано насеље из раног гвозденог доба.

Педесетих и шездесетих година XX века неки сакупљач старина пронашао је на локацији Стара циглана у Житишту остатке лобање. Негде у исто време пронађени су остаци лобање у Бачком Петровцу. Антрополози су ове остатке сместили у време средњег палеолита и пронашли су сличности са остацима из Крапине. Лобања из Житишта је описана, али се не зна где се данас налази и да ли је испитана савременим методама за утврђивање старости.¹⁰ О њој је писао антрополог Сава Живановић у часопису Археолошког института *Старинар* 1960. године.¹¹

Банат је био делимично под римском влашћу, од времена владавине цара Трајана (98–117) до цара Аурелијана (270–275). Познато је да су Римљани за време владавине цара Констанција (358–359) ратовали против Сармата у Бачкој и Банату. Из овог периода познати су „римски шанчеви” у Војводини за које неки научници претпостављају да су аварско-хунског или словенског порекла. Постоје и друга мишљења,

¹⁰ Живко Микић, *Станање и проблеми физичке антропологије у Југославији – Праисторијски период*, Академија наука и уметности Босне и Херцеговине, Сарајево 1981, 33–34; *Paleonthropology of the Balkans and Anatolia: Human Evolution and its context*.

¹¹ Сава Живановић, *Претходна саопштења о налазу два остацима лобање праисторијског човека из Војводине*, *Старинар*, XV–XVI, Археолошки институт, Београд 1964, 187–190.

попут мишљења др Борислава Јанкулова да су шанчеви римског порекла дело цара Хадријана, а да су копани ради одбране од Гота. Шанчеви су се протезали у пет праваца, а један крак је пролазио и поред Житишта и то: „[...] полази од Најдорфа до Бегеја, прелази Тамиш и иде до Сенђурђа, па преко Вршца до Гребенца”.¹² Да су се Римљани задржавали на територији данашње општине Житиште, сведочи проналазак новца из доба цара Хадријана, јужно од Итебеја, у пределу брежуљака Чабарунка и Чинарош, као и две камене секире и игла од очњака дивље свиње пронађени код остатака бенедиктанског манастира. У другој половини III века Римљани су се морали повући из Баната испред германског племена Гота.

Крајем IV и почетком V века Банат је потпао под власт Хуна на челу са Улдином; пропашћу хунске државе пада под власт Гепида, а затим Авара. Аварска држава биће срушена 508. године у сукобу са франачком државом Карла Великог, што ће искористити Бугари да завладају Ердељом и Банатом све до Тисе. Банат је у то време претежно био насељен словенским становништвом. Мађари су освојили подручје Баната и Поморишја у X веку, победом над бугарским војводом Гладом. Гладов потомак, банатски војвода Ахтум, био је последњи владар који се супротставио успостављању непосредне власти Угарског краљевства у XI веку. Након досељавања Мађара, на територији Баната је живело мешовито словенско и мађарско становништво.

Према др Владимиру Моргану, у Банату су Дачани били 166 година, Римљани 149, Готи 120, Хуни 78, Гепиди 97, Авари 253, Бугари 82, Мађари 657, Турци 164 године итд.

¹² Др Борислав Јанкулов, *Ушврћења Римљана и Варвара из доба сеобе народа у Бачкој и Банату*, Рад Војвођанских музеја I, Нови Сад 1952, 7–37.

СЕЛО У САСТАВУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ МАЂАРСКЕ ДРЖАВЕ

Банат као територијална целина или појам није постојао у средњем веку у свом садашњем значењу. Равничарски део Баната значајно је изменио изглед од средњег века до данас. Некада је био покривен ритовима, барама и мочварама које су већим делом исушене мелиоративним радовима тек крајем XVIII и у XIX и XX веку. У равничарском Банату биле су две велике мочваре – Моротва, јужно од Падеја, и Алибунарска мочвара, између Тамиша, Брзаве, Делиблатске пешчаре и Вршачких планина.

После пораза бугарске државе у рату са Мађарима, територија Баната је око 1208. године ушла у састав средњовековне угарске државе. Прапостојбина Мађара били су азијски предели источно од Урала. Померајући се према југозападу, населили су у VIII веку крајеве између Дона и Дњепра. Потиснути од Печенега, почетком IX века населили су данашњу Бесарабију и Молдавију, одакле су 896. године, под вођством Арпада, прешли Карпате и населили се на обале Тисе. Током ратова са словенским племенима у Панонији, 906. године уништили су Великоморавску државу и овладали највећим делом Паноније. После пораза од немачког цара Отона I на Леху 906. године напуштају номадско-пљачкашки начин живота, стално се настављају и почињу да се баве сточарством и земљорадњом. Како су Срби били највећа етничка група коју су Мађари затекли у Панонској низији, примили су од њих начин живота и обичаје, али су им наметнули сопствени језик. Земљу коју су населили називали су *Magyarország* – земља Мађара или Угарска, по највећем племену – Угрима. Први мађарски краљ био је Стефан I (995–1038), оснивач мађарске државе и династије Арпадовића. За време његове владавине Мађари су примили хришћанство католичког обреда. Ову династију заменила је династија Анжујаца 1301. године, чији је највећи владар био Матија Корвин (1458–1490). Подручје Баната је до краја средњег века било под духовном јурисдикцијом Чанадске бискупије. Земља је била подељена на жупаније (мађ. *vármegy*, лат. *comitatus*) као главне територијалне јединице средњовековне Угарске.

Срби су се населили у Потисју током VI века, а можда и раније. Банатски Срби примили су хришћанство за време бугарске владавине. Наиме, бугарски поглавица Ахтум, иако вазал мађарског краља, примио је хришћанство источног обреда у Видину. По Швикеру, православно становништво Баната имало је свештенике који су долазили из суседних православних држава. Бугарску власт у Банату срушили су Мађари 1030. године, а Чонградски манастир је постао седиште католичког свештенства. Словени су били највећа етничка група коју су Мађари затекли у Панонској низији, стога је било неизбежно мешање два народа. Банатски Срби помињу се за време династичке борбе између Коломана и Алмоша, када су били на страни Алмоша. Убрзо потом помињу се као византијски савезници јер су пружали помоћ византијској војсци цара Јована II Комнена, која је победила Мађаре 1128. године близу ушћа Караша у Дунав. Знатан је утицај банатских Срба у прво време владавине Беле III (1173–1196), нарочито када је овај у заједници са Стефаном Немањом ратовао против Византије. Добри односи ће се из темеља променити на штету Срба када се византијски цар Исак Анђел ожени ћерком Беле III. Пошто му Срби нису били потребни, почело се са планском државном политиком покатоличавања православних. Да би ојачао централну власт, Бела је заменио словенско уређење по жупама и кнежинама мађарским жупанијским органима. Овакву политику према Србима наставио је његов наследник Бела IV, а кулминацију ће доживети за време владавине Лајоша I Великог (1326–1382).¹³

У овом периоду долазе нови досељеници из Србије у Угарску. Ускоро се на обзору за хришћански свет указала велика опасност од Турака која је потисла у други план верске трзавице. Због све чешћих упада турских војних одреда на територију државе кнеза Лазара, поједине српске породице почињу се селити према северу, па и у Банат, што се посебно појачало након Косовске битке 1389. године. Последице битке биле су поразне по српску државност. Земља је постала вазал турског султана с обавезом плаћања годишњег трибута и учествовања српских трупа у султановим војним походима.

¹³ Најновија археолошка истраживања које је предузео Народни музеј у Зрењанину открила су три километра јужно од места Сечањ поред Тамиша словенску некрополу из XII и XIII века; Ј. Бакалов, З. Чемере, *Трајнови...*, 187.

Да је миграциони талас Срба у јужну Угарску био велики, сведочи и једно писмо краља Матије Корвина у коме он каже да је од 1479. до 1483. године око 200.000 Срба прешло у јужну Угарску. Због тога ову територију тадашњи историчари називају Расција (Рашка, Србија) и Мала Рашка (Мала Србија). Основу овог и касније пресељеног становништва чинили су сељаци који су мађарској држави били потребни као војници и кметови. Непосредно пред отоманско освајање Војводине, Срби су чинили њен знатан део. Средином XV века интензивирају се напади на Угарску, што ће утицати на одлуку краља Матије Корвина да обнови српску деспотовину у јужној Угарској 1471. године. Први деспот био је Вук Гргуровић (Змај Огњени Вук). Поред титуле, он је добио и поседе у јужној Угарској, Хрватској и Славонији, све у циљу чувања јужне границе од турских упада. Доласком на турски престо Сулејмана II отпочела је велика турска офанзива, која се завршила поразом мађарске војске на Мохачком пољу 1526. године. У овој бици погинуо је угарски краљ Лудвиг II. Земља је после пораза опустошена и подељена унутрашњим сукобима између Фердинанда Хабзбуршког и Јована Запоље. У овим тмурним данима јавиће се међу Србима 1526. године човек непознатог порекла, али одличних војних и организационих способности – цар Јован Ненад, који је стицао присталице ставом о неминовности отпора турској власти и исламу. Број његових присталица брзо се повећавао, а покрет добијао све израженију социјалну основу. Фердинанд Хабзбуршки је понудио Јовану Ненаду некадашње поседе Бранковића и другу помоћ и придобио га за своје циљеве. Јован Запоља је стога против Јована Ненада мобилисао угарско и ердељско племство и угушио покрет. Последњи је у Угарској титулу деспота носио Павле Бакић (1537). С временом ће се турски војни упади претворити у отворене војне сукобе, што ће довести до пада Баната под турску власт 1552. године.

Да бисмо разумели како су живели наши преци у средњем веку када је на обали Старог Бегеја оформљено нама прво познато насеље, рећи ћемо нешто о организацији и начину живота у средњем веку на тлу Баната. Средњовековна Краљевина Угарска била је подељена на жупаније. Свети Ђурађ је био у саставу Ковинске жупаније (мађ. *Kewe vártgye*) која је обухватала подручје између река Тисе, Дунава

и Тамиша, односно простор данашњег југозападног Баната. Од северо-западног дела Ковинске жупаније касније је формирана посебна Торонталска жупанија. Због природних услова Банат је у овом периоду спадао у слабије насељене крајеве Угарске. Половином XIV века становништво ове жупаније су највећим делом чинили Срби и Мађари, а у мањој мери било је Кумана, Бугара и Влаха. Жупани су имали војну, судску и административну власт. Краљ је по жупанијама имао своје резиденције које су надзирали палатини. Тврђаве или утврђена места најчешће су били центри феуда. Некада је један посед – властелинство имало и више тврђава. Поред племића, феуде је поседовала и црква. На челу поседа стајао је кастелан који је био надређен и војном и привредном особљу. Становништво села чинили су, пре свега, кметови. Некада су и ситни феудалци, они с малим или средње великим поседом, живели на селу, у сеоској дворској кући. Пошто кметови по феудалном схватању нису обрађивали своју земљу, већ земљу властелина, они су били дужни да плаћају порез у натури (тј. у производу, летини), новцу и у форми кулука у мајуру племића, тј. на феудалном имању. Поред наведеног, кмет је био дужан да плати десетину летине на име пореза краљу и цркви. Селом је управљао сеоски судија који је одржавао везе са провизором (управником имања) и осталим чиновницима властелинства. Кметови са села су плаћали порез по домаћинствима (по „диму”, што је означавало породицу), по капијама (порти) – односно, у суштини, на основу величине земљишта које су настањивали. Сељаци који су били задужени за снабдевање тврђава храном звали су се „тврђавски људи” (*castrensens*). Постојала је и посебна врста сеоског становништва са специјалним задужењима у служби владара или тврђава и њихових насеља – товарници (*tárnok, torak*), дворници (*udvarnok*).¹⁴

¹⁴ Александар Крстић, *Банати у средњем веку*, Београд 2010.

ОСНИВАЊЕ И РАЗВОЈ СВЕТОГ ЋУРЂА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Најстарији сачувани писани историјски извор о месту Свети Ћурађ датира од 27. јуна 1319. године. Реч је о даровној повељи којом је мађарски краљ Карло Роберт Анжујски (1228–1342) поклатио места Свети Ћурађ (*Zenthgyurgh*), Итедеј (*Ithebew*), Идварнак (*Wduarnok*), Харумдску (*Harumdersk*) и пустару Вида (*Wyda*) управнику (кастелану) тврђаве Иљед Тамашу Карталију и његовом брату Етелу.¹⁵ Имања су поклатиена „на вечни посед у замену за њихову верну службу”.¹⁶ Краљ је потврдио даровну повељу 23. јануара 1326. године.¹⁷

Породица Картали је била пореклом из места Картал у региону Галгамента у близини Будимпеште. Први познати представник ове породице био је феудалац Берталан Картали, отац Тамаша и Етела. Тамаш Картали је био управник тврђаве Иљед (*Ilyéd*), данашња Илидија, у подножју планине Анина у Румунији. Тврђава је изграђена у XIII веку од камена ради одбране од најезде Монгола. Племићки предикат *od Ilyega* (иљедски) браћа су добила према поседу *Ilyéd* и помињу се као „*magister Thomas castellanus de Ilyed et Ethele fr. eiusdem de Karthal*”.

Повеља о даривању Светог Ћурђа и осталих места у постојећим границама преписана је и потврђена од стране угарског краља Карла Роберта Анжујског 23. јануара 1326. године. Краљ Карло Роберт Анжујски (1283–1342) је по ступању на престо водио вишегодишњу оружану борбу како би сломио моћ феудалаца. Због тога је био приморан да 1315. године премести своју престоницу у Темишвар где су се налазиле његове главне присталице, што је снажно утицало на развој не само овог града, већ и читаве области. После Темишвара престоницу је на неко време пренео у Вишеград (град у жупанији Пешта у Мађарској). Своје присталице је краљ Карло Роберт награђивао поклатињем баштинских поседа, а добијали су на управу разне функције с одговарајућим имањима у области око краљевске резиденције у Темишвару и

¹⁵ *Ethele* (облици имена: Етел, Атила).

¹⁶ HU–MNL Q10 43389 од 27. јуна 1319, препис повеље из 1326. године.

¹⁷ HU–MNL Q10 43172 од 23. јануара 1326.

Даровна повеља мађарског краља Карла Роберта Анжујског којом је поклонио места Свети Ђурађ, Итебеј, Идварнак, Харумдску и пустару Вида браћи Тамашу и Етелу Карталу, препис дипломе из 1319. од 23. јануара 1326.
(HU-MNL-OL-DL 43389)

пограничним областима. Тако су управници (каштелани) краљевских градова постали новоформирана анжујска династија. Међу њима су се нашли и краљеве верне присталице, Тамаш и Етел *од Каршала*.

Како се у повељи из 1319. године наводи, браћа Картали су добила у посед већ постојећа места, међу којима и Свети Ђурађ. У повељи је јасно назначено да је у том периоду само место Вида пустара, односно ненасељено.¹⁸ Тако да 1319. годину можемо узети као годину првог помињања места Свети Ђурађ у писаним изворима, али не и као годину настанка места. Нема података када је наше место настало, али с обзиром на то да се Итебеј и Пардањ (Међа) помињу у XIII веку као места у којима се налазе католички манастири, могуће је да је и Свети Ђурађ прве зачетке насеља имао у том периоду.

Село се у средњем веку налазило на обали Старог Бегеја. На локалитету Велика умка¹⁹ пронађени су налази који сведоче о дугом боравку људи на овом терену – од бронзаног доба, преко халштата до средњег века. Било је уобичајно да се насеља у Банату оснивају поред водених токова на природним или вештачким узвишењима која се називају „хумке” (умке). Почетком XX века на Великој је испод површине земље пронађено много цигала, један тесани камен, те много костију за које се претпоставља да су из гробница у некадашњој цркви или из гробља око ње. Такође, сељаци су орући пронашли доста остатака фрагмената посуда од керамике светлосмеђе боје. Према теренским забелешкама археолога-аматера инжењера Јоце Бакалова, у Старом селу се на почетку садашњих њива налази равна површина под ретком шумом од два ара око које је нађен средњовековни керамички материјал. Са десне стране шумице се у орању могу уочити људске кости и уситњене цигле, што указује на то да је ту био објекат и некропола. На локалитету Старо село су сељаци приликом орања пронашли више комада чанкастих бронзаних новчића које је ковао угарски краљ Стефана IV (1133–1165) и један оштећени бронзани крст, што може указивати на XII век као на време настанка села.

¹⁸ Средњовековни извори помињу предање по коме је некада у пустари Вида постојала „црква од античких времена” и замак.

¹⁹ Хумка, умка, људском руком подигнути брежуљак различите грађе, структуре и намене.

Не знамо како је село изгледало, колико је било становника и које националности, али на основу археолошких испитивања других сеоских заједница можемо донети неке опште закључке. Просечно село имало је од 20 до 40 породица, односно око 100 до 200 становника. У то време село је било раштркано на обали Бегеја и куће су биле удаљене 50 до 100 метара једна од друге. Куће су грађене у виду полуземуница. Овакав начин градње био је условљен потребом становника равнице да се заштите од јаких ветрова, а услед недостатка камена и дрвета као грађевинског материјала. Кућа се састојала од једне просторије, код богатијих две. Имала је земљану пећ и под је био набијен, сачињен од жутог леса. Део куће или окућнице биле су јаме које су служиле као складишта, посебно за житарице. Није познато ни где је породица Картали живела, али властелински двор им је због добрих саобраћајних веза сигурно био у Светом Ђурђу или Итебеју, по коме су касније носили племићки предикат *од Ишедеја*. Мало знамо о изгледу ових дворова и њиховом економском устројству, осим да су грађени на узвишењима од дрвета или цигала и камена. У насељу је постојала црква која је била окружена некрополом у којој су сахрањивани становници села.

Становништво се бавило сточарством и земљорадњом, највише производњом житарица. У селима је живео мали проценат занатлија који су обављали послове за потребе властелинског поседа. Од XIII века све већи број сељака добија земљиште на обраду, с правом оснивања сопствених домаћинстава и породица. Парцеле које је властелин делио својим сељацима зову се сесије. Оне су у његовом власништву и може их по сопственом нахођењу продати или поклонити, заједно са сељанима на њима. Величина сесије се кретала између 10 и 60 јутара. Међутим, познато је да је већина породица дуго поседовала само пола сесије. С временом под утицајем робно-новчане привреде долази до постепеног раслојавања сељачког друштва. Богатије сељаштво током XV века узима у закуп парцеле од властеле, или проширује своје земљиште науштрб шумског појаса, бави се сточарством и виноградарством.²⁰ Поред богатих сељака и сељака који обрађују земљишне површине мање од сесије, трећу групу становника средњовековног

²⁰ За разлику од осталих категорија земљишта, винограде је сељак слободно куповао и продавао.

села чинили су тзв. желири, сељаци који су имали своје куће, али нису располагали обрадивим земљиштем већ су као најамна радна снага радили на земљишту богатијих сељака или на поседу властеле. Крајем XIV века сељаци стичу право да наслеђују имања, одсељавају се уколико плате селидбену таксу (*terragium*). Такође, сеоске општине су могле самостално, без мешања феудалца, бирати сеоског кнеза, као и чланове сеоског савета. Бројна сеоска насеља могла су самостално бирати и свог свештеника.²¹

У XIV веку се у средњовековној Угарској развија трговина, што је довело до појаве нових трговачких центара – „трговишта”, који су се углавном налазили на већим трговачким путевима, попут Бечкерека (Зрењанина).²² Пuteва у данашњем смислу није било и саобраћај се одвијао земљаним путевима који су било најкраћи пролази између пловних подручја река. Бечкерек се налазио на раскршћу копнених путева од којих га је један повезивао са насељима са средњег и горњег тока Бегеја (Светим Ђурђем, Итебејем, Хетином и др.).²³ Транспорт копненим и речним путевима наплаћивао се на речним прелазима, скелама, мостовима и др. На копненим путевима су постојале три врсте намета: путарина (*tributum via*), мостарина (*tributum pontis*) и скеларина (*tributum portus*). Бегеј се у XV веку могао прећи на мосту код Бечкерека и на скелама код Светог Ђурђа и Ечке, где се наплаћивала скеларина (*tributum portus*)²⁴, што нам сведочи о пловности Бегеја у то време. Наиме, познато је да се Бечкерек у средњем веку налазио на раскршћу копнених путева. Један од њих је ишао од Јанкахиде (*Iwankahyda*) и повезивао је трговиште Бечкерек са насељима са средњег и горњег тока Бегеја као што су Свети Ђурађ, Итебеј, Хетин и др.

²¹ Небојша Станојев, *Средњовековна сеоска насеља од V до XV века у Војводини*, Нови Сад, 1996, 5–6.

²² Мр Чемере Золтан, *Општинска у мочвари*, Кикинда 2007, 79.

²³ Мр Чемере Золтан, *Средњовековни коинени и речни саобраћај у зајадном (Поштинском) делу Баната у светлу писаних и материјалних извора*, у: *Средњовековна насеља на тлу Војводине – историјски догађаји и процеси*, Сремска Митровица 2013, 230.

²⁴ Рокаи Петер, *Бродови на Дунаву и његовим притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку*, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд 1983, 156, 168.

Свети Ђурађ и околна села, које су браћа Картал добила 1319. године, били су на честом удару и покушају присвајања од стране разних феудалних породица које су користиле немире у држави изазване сукобом владара са одметнутим феудалцима. Тако је током 1341. године феудалац Пал Мађар заузео Харумдерск и пустару Вида. Етел Картал је у жалби предочио краљу Карлу Роберту повељу из 1319. године којом су Свети Ђурађ и друга места даровани породици Картали. Пал Мађар се после тога морао повући и краљ је новом дипломом од 10. фебруара 1341. године овај простор вратио „сину Берталана Картала, господару Етелу” на „вечни посед и за верну службу”.²⁵

У историјским изворима најсадржајније је документован оружани напад на Свети Ђурађ (*Scengurg*) који је извршен 1342. године из Бечкерека. Наиме, бечкеречки кнез Домокош Вамуш је 21. новембра 1342. године са мањом групом својих присталица из Бечкерека напао Свети Ђурађ у време одржавања вашара и опљачкао га. Разлози за овај напад нису познати. Нападаци су прекинули вашар, срушили и на комаде скидали сеоски крст, који је служио као знак да село плаћа порез (*signum tributi videlicet crucem confregissent*). Потом су провалили у општинску кућу где се прикупљао порез (*in domo ipsius tributi*) и купили сав готов новац (у износу од 3.000 сребрних денара), 500 комада соли²⁶ и три брода натоварена житарицама, која су била укотвљена у близини села.²⁷ Затим су опљачкали и поједине куће, „обили сва закључана врата и све ковчеге”, жене и девојке су скинули голе, истукли их, а неке угледне људе су везали и одвели у ропство. Заробили су и одвели у затвор Бекуша (Ђерђовог сина) и Миклоша (Ласловог сина). Бродове су натоварили жетвом и другим пленом и Бегејом их превезли у Бечкерек.²⁸

²⁵ HU-MNL Q10 10 2623 од 10. фебруара 1341.

²⁶ Камена со је вађена у карпатским рудницама и владар је имао монопол над њеном експлоатацијом и продајом.

²⁷ MNL OL, DL 40898; Феликс Милекер, *Историја вароши Велики Бечкерек 1333–1918*, Зрењанин–Београд 2012, 9–10; 3. Чемере, *Средњовековни коинени...*, 238.

²⁸ Anyou-kori Oklevéltár. XXVI. 134, Budapest–Szeged 2007; Adrian Magina, *Parohile catolice din Banat în epoca Lui Sigisd de Luxemburg*. *Analele Banatului*, Arheologie – istorie, XX, Timișoara 2012, 173–180.

Кнез села Свети Ђурађ Јанош Вертуш поднео је тужбу конгрегацији Торонталске жупаније у име свог господара Етела Картала протестујући против нападача, уз навод да је напад извршен уз знање управника Бечејске тврђаве. Жупанија је одредила комисију која ће о овом догађају спровести истрагу, али како је спор окончан, није нам познато.²⁹ Овај догађај нам даје најсадржајније податке о животу села у средњем веку и сведочи о интензивном речном саобраћају на Бегеју у XIV веку. Такође, један је од најстаријих извора у којима се помиње место Бечкерек.

Породица Картал управљала је Светим Ђурђем од 1319. до 1452. године. Тамаш Картал је у историјским изворима последњи пут забележен у повељи из 1337. године, а његов једини син, наследник Јанош Картал, 1342. године. Етел Картал се последњи пут спомиње у писаним изворима 1350. године и наслеђују га синови Иштван, Ласло и Михаљ. Они и њихови потомци управљаће местима Свети Ђурађ, Итебеј, Харумдерск и пустаром Вида све до 1452. године под именом Картал или Картал-Итебејски, у континуитету 133 године.

Свети Ђурађ и остала места били су у саставу племићког поседа породице Картал-Итебејски 133 године, односно све до 1452. године када их је напала угледна племићка породица Химфи од Ремете. Породица Химфи је била пореклом из Македоније. Први пут се у писаним изворима помињу 1406. године као власници парохије (*domus parochialis*) у селу Ремета, на основу којег су и носили племићки предикат *од Реметје*. Најпознатији припадник ове породице био је Бенедек Химфи. Будући жупан Тамишке жупаније, уживао је као *honor* приходе од краљевске тврђаве Темишвар и њених припадности (бројних села, царина, тржних такси). О моћном утицају ове породице говори и то да је Бенедек био управник двора краља Лајоша I Великог.³⁰ Феудална породица Химфи је била позната по моћи, пљачкању других феудалних поседа и држању кметова у сталном страху.

Браћа Химфи (Имре, Ласло, Миклош и Франк) су 1452. године била на положају пожулана Кевешке жупаније када су напала Свети Ђурађ

²⁹ HU-MNL Q10 40898 од 21. новембра 1342.

³⁰ Elek Szaszko, *Behind the Archontology of Krassó County (Remarks on the Personnel Operation of the County Authorities in Krassó)*, Muzeul Banatului Montan Resita, Banatica, 26, Cluj-Napoca 2016, 135-184.

и опустошила га. Потомци Етела Картала, браћа Алберт, Ђерђ и Пал од Итебеја, поднели су због напада жалбу Чанадској и Тителској жупанији. Оптужили су браћу Химфи да су опљачкала кметове места Свети Ђурађ, Идварнак, Итебеј, Вида и Деск (*Dezek* у Румунији) и од њиховог оца Ђерђа од Итебеја насилно одузели новац у вредности од 100 златних форинти и једног коња вредног 40 златних форинти. Државни судија Ласло Палоци је наредио властима жупаније Кеве да обаве истрагу у вези са поднетом жалбом.³¹ Тужба државном суду је била безуспешна, вероватно због тешких унутрашњих превирања у које је земља запала, те опасности од турских упада. Ова два напада (1342, 1452) на Свети Ђурађ говоре да је властелинство било имућно за ондашње прилике. После овог напада браћа Химфи су извесно време имала власт над селом. Њихова имена се поново спомињу 1464. године када су са наоружаним слугама напали бенедиктанску опатију Панонхалму у северној Мађарској, због чега им је краљ Матија Хуњади на једно време конфисковао имања.

ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА У СВЕТОМ ЂУРЂУ

Хришћанска црква је потиснула паганство са територије средњовековне угарске државе у XII веку. Према законику угарског краља Стефана I (997–1038), донетом почетком XI века, у сваком десетом селу на територији Угарске требало је сазидати цркву. За време владавине Жигмунда Луксембуршког (1387–1437) помињу се 62 локације са католичким нахијама у Банату. Већина католичких цркава била је под патронатом племства које је помагало њихову изградњу, мешало се у црквене послове и постављало свештенике.³² Поред католичких, постојале су и православне цркве и манастири (Дмитровица, Бач, Оросламош). Почетком XV века на територији данашње Војводине, због опасности од турских војних упада, граде се цркве са палисадама. Сeosке цркве настале између XII и XV века грађене су близу водотокова

³¹ HU–MNL Q 10 55511 од 4. априла 1452.

³² Adrian Magina, *Parohie catolice...*, 173–175.

на благим хумкастим узвишењима кружног или елипсоидног облика, пречника 40–60 метара, висине између два и пет метара. Цркве су грађене као мале једнобродне грађевине са најчешће четвртастом основом. Око цркава су се налазиле некрополе сеоског становништва које су у виду потковице опкољавале црквени објекат. У почетку су грађене од набоја, а потом од тврдог материјала, опеке и ломљеног камена (кречњак или пешчар). Многе цркве нису имале торањ. Камена грађа је допремана воденим путем са румунских Карпата или обронака Фрушке горе, а негде су коришћени и остаци грађевинског материјала старијих римских грађевина.

Први помен цркве у Светом Ђурђу датира од 15. априла 1426. године када се у писаним изворима помиње да ректор парохијске цркве Светог Ђорђа (*S. Georgii*) у Светом Ђурђу (*Zentghenigh*) по имену Тома Гргур (*Thome Gregorii*) тражи од презбитера Чанадске дијацезе опроштај због неправилног поступања у тучи која је имала фаталан исход. Наиме, свештеник се умешао у тучу групе пијаних сељака како би их раздвојио, приликом чега је лакше повређен. У сукобу је један од сељака озбиљније повређен и због хладноће и алкохола преминуо је преко ноћи.³³ Ова молба свештеника Томе Грегора нам недвосмислено потврђује да је у XV веку постојала католичка црква у Светом Ђурђу под надлежношћу Чанадске бискупије која је обухватала целу територију Баната.

Професор Јован Ердељановић је, вршећи етнолошка истраживања у Банату, посетио 1926. године и Бегеј Свети Ђурађ. Он је забележио да је у Старом селу на Великој умки откопана хумка „одмах испод два ашова, где се нашло много цигаља сличним данашњим, затим један камен и по хумци пуно костију... ту су сахрањене силне кости, јамачно из гробнице у некадашњој цркви Св. Ђурђа и из гробља код ње”.³⁴ На локалитету Старо село је пронађен и један оштећени бронзани крст.

Цркве и некрополе су напуштене почетком XVI века, у време појачаних турских упада и пропасти средњовековне угарске државе.

³³ Adrian Magina, *Parohile catolice...*, 188.

³⁴ Јован Ердељановић, *Срби у Банату*, Нови Сад, 1986.

Такође, локално становништво је користило зидине ових здања као извор грађевинског материјала.³⁵

ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ 1552–1718.

Упади турских војних одреда у Угарску почињу одмах после Косовске битке (1389), а с временом су се интензивирали. Тако је један османлијски одред 1416. године, под командом босанског бега Икача, опљачкао и спалио многа банатска насеља и одвео људе у ропство. Године 1462. и 1463. Турци поново нападају Торонтал. Оба пута их је одбила хришћанска војска на челу са Петром и Михајлом Соколи. Познат је случај када су турске снаге провалиле у средишње делове Баната 1522. године и одвеле у робље преко 1.500 становника Тамишке жупаније. Војни упади који су се у XVI веку интензивирали и неизвесност која је завладала међу становништвом покренула је све чешће миграције, што је резултирало напуштањем великог броја сеоских, па чак и градских насеља. У току сукоба са Турцима, мађарско становништво је или изгинуло или се раселило, а на његово место долазе српски досељеници. Страх од Турака није била једина несрећа која је погађала становништво. У Торонталу је 1510–1511. године беснела куга, узимајући некима животе, а друге остављајући у беди. За време владавине султана Сулејмана Величанственог моћна турска војска под командом румелијског беглербега Мехмед-паше Соколовића напала је Угарску. Четвородневна опсада Бечеја почела је 15. септембра 1551. године. После предаје града, девет дана касније, опседнута је и Бечкеречка тврђава. Малобројни браниоци су се после једнодневног отпора и целодневног бомбардовања предали. Тврђава је запаљена. У литератури која обрађује овај период помиње се, без ослањања на писане изворе, да се по предаји Бечкеречке тврђаве српско становништво из Бечкерека и околине под заштитом и вођством Петра Петровића³⁶ населило у Свети

³⁵ З. Чемере, *Отњишја...*, 79.

³⁶ Петар Петровић је од 1534. године био тамишки жупан. После турског освајања Баната, султан му је потврдио поседе и тиме му дао важност у оквирима смањене

Ђурађ. Овим досељавањем повећан је број становника, али се они нису дуго задржали у месту. Када су Турци заузели Темишвар 1552. године, завршила се угарска власт над Банатом и он је постао засебна покрајина са седиштем у Темишвару. Како се Свети Ђурађ налазио на путу за Темишвар, становништво места је често било изложено турским зулумима. На подручју данашње општине Житиште пронађени су ханџари, мамузе, окови и делови наоружања и опреме који су припадали турским војницима. О војним активностима на овом подручју говори и податак да је у близини села Хетина, на обали Старог Бегеја, дошло 26. августа 1696. године до сукоба између турске и аустроугарске војске.

По турском освајању, Банат је претворен у један ејалет (покрајину) са седиштем у Темишвару. На челу управе био је беглербег који је имао војну и цивилну власт. Ејалет се даље делио на више санџака, они на срезове, односно нахије. Свети Ђурађ је припадао Бечкеречком санџаку у којем је везир Мехмед-паша Соколовић подигао вакуфе. Срби су чинили већину сеоског становништва, док су у градовима углавном живели Турци. Од XVI века власти су насељавале Влахе, те Србе јужно од Саве и Дунава. Нова власт је барем у почетку била релативно погодна по Србе јер је Турцима била потребна радна снага која ће обрађивати велика пространства Баната, плаћати порез. Срби су морали да плаћају султану порез у виду главарине, десетка од сваког прихода, раду, свадбарину, кулук...

После пада под османску власт, хришћанска црква је толерисана, али је било забрањено подизање нових цркава, већ су се само старе могле обнављати. Било је забрањено јавно богослужење, процесције, звоњење. Свештеници су вернике позивали у цркву тако што су ударали дрвеним чекићем о даску. Познато је да су се Срби насељавали у опустошена села средњег Баната, у којима је до доласка Турака већинско становништво било католичко. Стога су ситуацију да су пред турским законом сви хришћани једнаки користили како би тражили да напуштене католичке цркве буду обновљене као православне (јер

Угарске. Његов утицај се проширио скоро до Дунава на југу и до Мориша на северу, док је западну границу његових територија чинила Тиса, са градовима Бечејом и Бечкерекком. Са друге стране, источно од Темишвара, Петровић је ојачао свој утицај добијањем положаја карансебешког бана.

Турска минијатура која представља предају Бечкерека Мехмед-паши Соколовићу 1551. године

им је било забрањено да подижу нове), што су им Турци углавном и дозвољавали. Разумејући ове околности, могуће је поставити тезу да је католичка црква на Старом селу у периоду турске власти у Банату претворена у православну цркву. Наиме, на Старом селу се с временом његово првобитно католичко становништво раселило, а на његово место су се доселили Срби који у том периоду чине и највећи проценат становништва на територији данашњег Баната. Да су Срби живели у Старом селу и да су практиковали своју веру, видимо из три пописа становништва из доба турске владавине у којима се помињу православни свештеници: поп Дамјан 1567, поп Лазар 1579, поп Ђурица 1660. Верски живот код Срба није био могућ без богомоља, ма

и у најпростијем облику. Међутим, становници који су се доселили у село затекли су напуштenu католичку цркву, зидану од чврстог материјала, посвећену Светом Ђорђу, свецу поштованом међу свим хришћанима. Међу сеоским становништвом је поштован као заштитник земљорадње и често су му цркве у пољопривредним областима биле посвећиване. Није немогуће помислити да су напуштenu католичку богомољу досељени српски становници претворили у православну и наставили да у њој врше верске обреде све до пресељења на Вашариште. Уколико су у цркви затекли осликан лик свеца или се нека слика сматрала чудотворном, то је био разлог више да православно становништво не промени црквеног патрона.

Под османском влашћу, села су била мала, обично са десет до тридесет породица и једним свештеником. Куће су биле раштркане. Становало се у земуницама или ниским кућама плетарама, а главно занимање становништва било је сточарство. На пашњацима, којих је било много, могла су се видети стада и стада оваца, говеда и коња. Земљорадња је била слабо развијена и сејало се онолико колико је било потребно домаћинству за живот. На челу села се налазио кнез који је са помоћницима прикупљао порез.

Први познати писани извори о животу становника Светог Ђурђа на Старом селу датирају из 1567. и 1579. године. Реч је о попису вакуфа Мехмед-паше Соколовића.³⁷

Године 1567. у Светом Ђурђу је на Старом селу живело 28 породица, а 10 породица је плаћало цизију (главарина, харач који је једном годишње плаћало немуслиманско становништво ради ослобађања од обављања војничких обавеза).³⁸ У попису су забележени домаћини породица.

Година **1567:**

Поп Дамјан и његов брат Цветко, Ђурађ Тодор и синови Вук и Петко, Петар Курјак, Петко и Вук Шумадовић (Шумановић), Степан Михић и син Никола, Ђорђе Петре, Никола Петре, Павле Сабо и син Цветко, Лацко Михал, Петар Михал и син Павле, Субота Ракита, Цветко Павал и син Павал, Пава Курјак, Ђука Јован, Никола Суботић, Јован Бијић, Михајло Иштиковић, Пава Иштиковић и брат Буцко, Петар Радић и син Субота, Богдан Танић и браћа Лазар и Маринко, Петко Танић, Тодор Танић, Јован Поповић и син Живко, Петар Ђураш и син Пава и брат Никола, Марко Петковић, Димитар Бусић, Марко Танић, Петка Радонић и син Никола, Марко Петковић.

Из пописа сазнајемо име првог православног свештеника сачувано у писаним изворима о нашем месту. Реч је о попу Дамјану. Из пописа видимо да становници уписани у попис (дефтер) поседују 620 оваца, од чега је њих 270 било у власништву Богдана Танића.

³⁷ Káldy-Nagy Gyula, *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása - Dél-Alföldi évszázadok 15*, Szeged 2000, 264.

³⁸ Порез „цизија” се могао плаћати у новцу или у добрима, а од њега су били ослобођени деца, жене, старци и физички или психички неспособни људи.

Други попис је обављен 1579. године. Тада је у Светом Ђурђу било 12 породица и свих 12 плаћале су цизију.

Година 1579:

Радосав Липовић и синови Стојан, Васил, Стана, Петко, његов рођак Диса и син Вук, брат Вујо и син Лука, брат Бока, Петар Михал и син Ђура, његов рођак Пава, Миха Ишкових и синови Субота, Грубач, брат Живко и синови Божа, Радо, Рајке и његов син Дине, Никола Крима-човић и брат Бижа, Живко, Никола и рођак Живко, Никола Мировић и синови Мирко и Величко, Ђурађ Тодор, син Аврам и Субота, браћа Петко и Ратко и рођак Петар, Василко Курјак, син Богосав и брат Мирче и рођак Сака, Петар Курјак и синови Јован, Илија и Мирче, брат Васил, рођак Никола и рођак Петар, Петар Лукић, брат Јован, син Степан и рођак Цветко и Марко, Милавић, рођака Стана и син Јака, Маринко Данић и синови Субота и Тодор, рођак Буцко и синови Грубач и Петко, брат поп Лазар, син Аћим, рођаци Никола и Богосав, синови Иван и Марко, брат Ђука, син Субота, Марко и синови Сака, Цветко, Никола Ђураш и синови Ђура, Никола и Субота, рођак Јака, брат Марко и синови Бука и Ђорђе.

У попису насталом дванаест година касније – 1579. године записано је име свештеника попа Лазара.

У оба пописа дата су пореска задужења становника Светог Ђурђа према османлијским властима која посредно сведоче о животу и раду људи у месту.

Табела 2. Пореска задужења Светог Ђурђа за 1567. годину

Врста пореза	1567. година
Плаћено пореза	2.370
Џизијанских кућа 10, од сваке куће	500
Капија 10, од сваке капије	500
Пшеница 50 кејла ³⁹	500
Мешовита десетина 25 кејла	125

³⁹ Житарице су се мериле шупљом мером, тзв. кејлом.

Овчарина	100
Порез на врт бостана	40
Порез на конопљу	15
Порез на кошнице	50
Пољопривредни порез	80
Порез на винску бурад	50
Порез на огрев, сено	200
Порез од потенцијалних казни	30
Порез на наслеђе, имовину несталих лица, имовину без власника, животиње луталице, одбеглу стоку	80

Табела 3. Пореска задужења Светог Ђурђа за 1579. годину

Врста пореза	1579. година
Плаћено пореза	2.830
Џизијанских кућа 10, од сваке куће	600
Капија 12, од сваке капије	600
Пшеница 55 кејла	660
Мешовита десетина 30 кејла	180
Овчарина	75
Порез на врт бостана	50
Порез на конопљу	20
Порез на кошнице	30
Пољопривредни порез	50
Порез на винску бурад	15
Порез на огрев, сено	300
Порез од потенцијалних казни	60
Порез на наслеђе, имовину несталих лица, имовину без власника, животиње луталице, одбеглу стоку	90

Док су Турци били заузети ратом против Аустрије (1593–1600), у јужном Банату је против њих избио устанак под вођством Петра Мајзоша. Устаници су брзо заузели Вршац, Бечкерек, Турски Бечеј и Тител, али је близу Бечкерека турска војска нанела устаницима страховит пораз 1594. године. Турска освета била је страшна, а врхунац је било спаљивање моштију Светог Саве на Врачару.

По обнови Пећке патријаршије, свештеници и калуђери су обилазили Банат, прикупљајући прилоге за православну цркву. Захваљујући томе што су у два наврата, 1660. и 1666. године, уредно пописали места која су посетили и имена црквених дародаваца у њима, данас су нам сачувани подаци о многим местима у Банату из периода турске владавине. Ови подаци налазе се у спису чији је наслов *Светии катѣхасѣиї монасѣира светиие и великие цркве ѣаѣријархѣ ѣекске*, који је уништен, заједно са другим непроцењивим националним културним благом приликом немачког домбардовања Народне библиотеке у Београду 6. априла 1941. године.⁴⁰ Катастиг значи попис, и из њега сазнајемо да су калуђери приликом прве посете Банату 1660. године посетили три манастира и 168 насеља, међу којима је било 159 села и 9 паланки или вароши. Међу њима је било и село Сент Ђурађ (Сенъ Ђурђѣъ). Одсели су, вероватно на један дан, код угледнијег сељака, свештеника или кнеза. Цело село им је на „благослов” приложило 1.300 аспри у новцу. Становници села који су били приложници давали су по слободној вољи новца колико су могли за помен, молитву, благослов, литургију, опрост, обшти лист (читуљу), мртвима и живима. Поред новца, често је као прилог давана стока – на пример становник „Гавриилъ Дулѣеръ писа вола великога”. Такође, давани су и восак, храна у зрну, коже, посуђе. Изрази у Катастигу „даде” и „плати” значе да је приложник дао, а изрази „рече” и „писа” да је обећао, да се обавезао да ће дати. Наведено видимо у следећем запису:

⁴⁰ Душан Ј. Поповић, Светозар Матић, *О Банатију и сѣиановнишиѣву Банатија у XVII веку*, Сремски Карловци 1933.

Сенъ Турѣћъ (1660)

Домаћинъ Благое писа себе обшти лист, даде 3 арслана, друго оста. Попъ Турица писа себе обшти лист, оста 370. Принесоше селяни 1.300 аспри на благословъ. Авраамъ Радовшићъ писа себе прос. Станимиръ писа себе прос, оста 3 арслана. Турѣћъ писа себе 40 лит. Марко писа себе 40 лит. Остоя Кръстоноша, брат му Маръко, принесоше грош на благословеніе, паки писа прос. — — — оа Бозеяцъ писа себе 40 лит. Хърнакъ — — Гавриилъ Дулѣеръ писа вола великога; оста.

Током друге посете Банату, 1666. године, калуђери Пећке патријаршије посетили су 103 насеља од којих су 93 забележена као села, а десет као градови, паланке, вароши. У Светом Турѣу (Сен Турѣћ) су забележили:

Сен Турѣћ (1666)

Лазар оцу Даби прос. Радивои оцу Симеону монаху 100 лит.
Филипъ себе 100 лит.

После неуспеха Аустрије у рату против Турске (1683–1699) почела је велика сеоба српског становништва са Косова и Метохије на територију Мађарске, под вођством Арсенија III Чарнојевића 1690. године. За заслуге учињене Аустрији у току њених ратова против Турске, досељени Срби су добили „привилегије” које су предвиђале слободу вероисповести, широку црквено-школску аутономију, били су ослобођени и неких феудалних даждина. Аустријски рат против Турске (1716–1718) завршио се миром у Пожаревцу по коме је цела територија данашње Војводине припала Аустрији. Дуге године турске управе и зулума учиниле су да Свети Турѣћ почетком XVIII века потпуно опусте и по први пут у својој историји од првог помињања у писаним изворима 1319. године буде забележен као ненасељено место – пустара.

III СЕЛО У ХVIII ВЕКУ

РАЗВОЈ СЕЛА ДО ОБНОВЕ ТОРОНТАЛСКЕ ЖУПАНИЈЕ 1718–1779.

Банат је од турске власти ослобођен после мира у Пожаревцу 27. јула 1718. године. Под турском влашћу Банат је био запуштена област, пуна мочвара, ритова и шума. Огромна пространства су прекривале непроходне мочваре, а епидемије куге, колере и маларије косиле су становништво и колонисте. Становници су углавном били Срби и Румуни и бавили су се номадским сточарством. За велику вредност банатског земљишта знао је чувени војсковођа Еуген Савојски који је о Банату цару Леополду I рекао ове пророчке речи:

[...] ја ћу вам говорити о једној земљи коју ви не познајете, о којој нисте чули. Ја сам ту земљу видео, ја сам по њеној масној, тешкој црној земљи јахао, ја сам тамо своје битке водио и волео бих да могу кроз њу да јашем као њен господар. У тој земљи не лежи само хлеб за много хиљада људи, у тој земљи је рад за много незапослених руку... Ви имате у царству много људи који су гладни и жељни земље, поклоните ту земљу њима. Поклоните им и створите им ново царство, не мачем како се стварају царства, него ашовима и плуговима [...].

Дворски кругови прихватиће предлог Еугена Савојског по коме је требало да ова важна погранична област буде изграђена као клин између Мађара и Турака. Одлучено је да Банат постане камерална област под директном управом бечког двора, упркос притисцима угарског племства да се Банат прикључи Угарској. На територији тзв. Тамишког Баната организована је војна управа на челу са Банатском земаљском администрацијом са седиштем у Темишвару, која је била под непосредним надзором Дворског ратног савета и Дворске коморе у Бечу. На основу Патента царице Марије Терезије из 1751. године, војна управа

Гроф Клаудије Флоримунд Мерси
(1666–1734), војни гувернер
Баната од 1718. до 1733.

је замењена цивилном. Јужни Банат, Панчево и део испод Великог Бечкерека остали су под војном управом и ту је касније формирана Банатска војна граница.

Бечки двор је израдио планове у циљу претварања Баната у узорну област и житницу монархије. С тим циљем је за првог гувернера постављен гроф Клаудије Флоримунд Мерси (1666–1734) са задатком да ради на брзом привредном опоравку Баната.

Он је ударио темељ савременој пољопривреди, занатству, мануфактури и спровео политику колонизације Немаца (земљорадници и занатлије), Италијана (свилари), Француза и Шпанаца, у мањој мери Јермена, Јевреја (трговци). На Мерсијевој карти из 1723. године Свети Ђурађ је под именом *St. Czurcz* обележен као ненасељено место (пустара).⁴¹ Место се више не налази на Старом селу већ три-четири километара јужно, на месту које је касније добило име Вашариште – близу данашњег гробља. Разлог преласка становништва на нову локацију лежи у томе што је терен на обали Старог Бегеја био врло подводан, река је често плавила насеље и усеве. Судаћи по Мерсијевој карти, насеље које се формирало на новој локацији убрзо је опустело услед појачаних турских зулума пред ослобађање Баната.⁴² Простор пустаре *St. Czurcz* дат је 1723. године у закуп једном удружењу за трговину стоком из Беча.

⁴¹ *Puszta* (мађ.), пустара: ненасељена област, али и економска јединица која је сточарски екстезивно експлоатисана. (Прим. аут.)

⁴² <https://maps.hungaricana.hu/en/HTTTerkeptar/795/view/?pg=3&bbox=356%2C4817%2C1493%2C-4230>, приступљено 15. јануара 2023.

Трујин, Живојин Доја, Богдан Радојев, Никола Бекријац, Јован Несторовић, Станимир Бацут, Тома Маринић, Јован Благојев, Станоје Поповић, Стојан Стојковић, Павле Влах, Ђиров Гаја, удовица Мирослава.

У селу је пописано: коња 22, волова 23, крава 45, младе стоке 35, овце 38, свиње 33, кошнице 7, вина и казана 1. Од овог становништва с краја XVIII и прве половине XIX века, проналазимо само породице Доја (Дојин), Несторовић (Несторов) и Поповић, остале су или изумрле или се одселиле из места.

Године 1751–1752. доселило се у село око 1000 Срба граничара из Поморишја, Потисја и Бечкерека. Место је 1753. године означено као српско насеље. Већи број ових насељеника се с временом иселио из места, углавном у околину Велике Кикинде где је формиран Великокикиндски привилеговани дистрикт (1774–1776). Део ових породица је до данас изумро, а део и данас живи у месту. Занимљиво је да су неке породице дуго носиле надимке који су указивали на подручје из којег су се доселили средином XVIII века у Свети Ђурађ, као што су: Бечејски, Тешин-Бачвански, Туцић-Ђурђеви.

Село је 1758. године имало 45 домова и његови становници су на Вашаришту саградили прву нама познату православну цркву од ћерпича, посвећену Обновљењу храма *Свѣтої великомученика Георгија* – Ђурђицу, у којој су служила два свештеника. Пошто није постојала школска зграда, настава је одржавана у цркви још од 1758. године, а можда и раније. Сахрањивање се одвијало на плацу на коме се и данас налази православно гробље.⁴⁵ Становници села су живели у земуницама саграђенима око старе цркве. По Таубеу, земунице су се састојале од једне просторије, без прозора, столова, столица, кревета, пећи и томе слично. Током кишна ове куће су служиле и као заклон стоци и живини. Крајем XVIII века цар Јосиф II је забранио да се куће покривају сламом и трском због честих пожара, него искључиво шиндром и црепом. Хлеб се правио од свих врста жита (просо, раж, псеница, јечам, овас), а домаћице су обично правиле тесто за хлеб пола од пшеничног брашна, пола од ражи и јечма. Жито се млело у воденицама, сувачама или ветрењачама. Од поврћа су се у исхрани највише употребљавали купус

⁴⁵ Димитрије Руварац, *Темишварска епархија од њена постанка до 1758. године*, Сремски Карловци 1914, 19.

и пасуљ, а садили су се још и грашак, боранија, зеље, блитва, бундева, тиква, цвекла, мрква... Свакодневни живот становника Светог Ђурђа пролазио је у напорном раду како би се прехранили многобројни чланови породице. Живот је био тежак, природа неспутана и непредвидива. О томе ислустративно говори документ Торонталске жупаније из 1787. године којим је новчано награђен становник Светог Ђурђа Трифун Крецул због убиства три вука.⁴⁶ Ипак, налазило се времена и воље за коло, песму, звуке гусала. Побожност и неговање црквених обичаја били су саставни део живота.

Као што смо већ рекли, Срби граничари доселили су се око 1753. године у Свети Ђурађ управо зато што он није потпао под угарско феудално уређење. Када је почела припрема за припајање Баната Угарској, део становништва се иселио у Великокикиндски привилеговани дистрикт пошто су Срби сматрали да ће се лакше одбранити уколико се населе на једној територији. На место одсељених породица дошло је румунско становништво из околине Арада. И данас у месту има презимена која говоре о румунском пореклу, као што су Бокшан, Ердџан, Крецул, Молдован и друга. Посебно је била бројна породица Кришан, али је њен последњи члан у селу преминуо још 1831. године. С временом су се ови румунски досељеници асимилovali с преосталим Србима, чему је посебно погодовала чињеница да су у то време били у црквеној унији. Богослужење се у старој цркви на *Вашаришију* вршило на оба језика, о чему нам говоре старе, сада ван употребе, црквене књиге: *ѿредник*, *ѿсалиѿир*, *ирмолоѿија*. У њима су црквене песме написане српскословенским словима, а речи су румунске.

У време првог премера државне територије, извршеног у периоду између 1769. и 1772. године, Свети Ђурађ се већ налазио на месту данашњег насеља, уз корито Бегејског канала. Насеље је настало стихијски и чиниле су га појединачне групе кућа грађених без икаквог реда. Површину насеља пресецала је мрежа пољских путева, али ниједан од њих није иницирао окупљање или ушоравање кућа. Судаћи према карти, Бегеј у то време још није био широк канал јер су код Светог Ђурђа преко њега прелазила три пољска пута на којима нису били означени

⁴⁶ АВ, ТОРЖ, 583/1787.

мостови.⁴⁷ Паралелно са настанком овог неплански грађеног насеља на данашњој локацији, село на Вашаришту је још једно време наставило да егзистира. Како се у старој цркви на Вашаришту, упркос њеној старости и трошности, богослужило до 1827. године, последњи становници су се сигурно до тада већ преселили на данашњу локацију. Томе је допринела и планска колонизација становника немачке националности у првим годинама XIX века, после чега је извршена реконструкција насеља по принципима планске градње на данашњој локацији.

Први премер државне територије (1769–1772) на коме је место обележено под именом *St. Jurat* и већ се налази на месту данашњег насеља, уз корито Бегејског канала

⁴⁷ Др Слободан Ђурчић, др Млађен Јовановић, *Ајлас насеља Војводине*, Банат, II књига, Нови Сад 2014, 335.

На попису из 1773. године у Светом Ђурђу је већ било 182 дома. Према црквеном летопису и другим изворима можемо само приближно пратити број становника места. Углавном је забележен број домаћинства, односно породичних задруга. Број домаћинства и становника у периоду од 1740. до 1856. у Бегеј Светом Ђурђу наведен је у табели која следи.

Табела 4. Број становника Светог Ђурђа 1740–1856. године

Година	Број
1740.	18 домаћинства
1758.	45 домаћинства
1773.	182 домаћинства
1853.	915 православних душа
1856.	1.106 православних душа

Из 1787. године је један од најобимнијих пописа Торонталске жупаније за место Свети Ђурађ који ћемо због интересантних података о животу становништва крајем XVIII века детаљно приказати.

Табела 5. Попис становништва Светог Ђурђа 1787. године

Број кућа	125	Инквинили	72
Број породица	154	Остали	8
Број ожењених	189	1–12 година	161
Број неожењених	320	15–17 година	34
Укупно	509	Број жена	408
Свештеници	3	Укупно становништва	917
Племићи	1	Просечна величина породице	5,95
Грађани	/	Примедбе	/

Сељаци	127		
Наследници сељака и грађана	/		

После Рата за аустријско наслеђе (1740–1780), у ком је Монархија опстала захваљујући војној помоћи Мађара, појачао се притисак за припајање Баната Угарској. Коначно је Марија Терезија, суочена с притисцима и ратом испражњеном царском благајном, донела одлуку да се Банат као царски лични земљишни посед прода, а његова територија укључи у државно-правни систем Краљевине Угарске.⁴⁸

Осамнаести век се завршава једним славним догађајем који се одиграо у Светом Ђурђу 1779. године у време поновног успостављања Торонталске, Тамишке и Крашовске жупаније. Царски опуномоћеник гроф Христофор Ницки (1725–1787), који је имао велику улогу у враћању царског Баната у мађарски жупанијски систем, свечано је објавио 1779. године реинкорпорацију (припајање) Тамишког Баната Угарској. Свечано проглашење припајања Баната планирано је да се одржи у Великом Бечкереку. Гроф Ницки је с великом пратњом кренуо коњском запрегом из Темишвара. Путеви којима је пролазио били су унапред изравнани и посути цвећем. Племство и администрација су га сачекали у Светом Ђурђу где је постављен велики украсни шатор, а високог госта је говором поздравио Јожеф Хертеленди на мађарском језику, што је, како је штампа оног времена поносно наводила, био први пут после дуго времена да се мађарски као језик користио у званичној прилици у Банату. Након говора и одмора, гроф Ницки је с почасном пратњом која га је сачекала у Светом Ђурђу наставио пут у Велики Бечкерек где је 13. јула 1779. свечано обновљена Торонталска жупанија.⁴⁹

⁴⁸ Филип Крчмар, *Гувернери данашње земаљске администрације: биографски прилози за историју Темишварског Баната (1718–1778)*, Археон, год. 3, бр. 3, Нови Сад 2020, 188–189.

⁴⁹ Филип Крчмар, *Торонталска жупанија 1860–1918*, Нови Сад 2016, 38.

НАЈСТАРИЈЕ ПОРОДИЦЕ ПРЕМА ЦРКВЕНОМ ПРОТОКОЛУ
ОД 1779. ДО 1809. ГОДИНЕ⁵⁰

Абусин	Васиљев	Јаношев
Анађево	Вермешан	Јевтин
Антин	Влах	Јелисејев
Антонин	Водин	Јерић
Анучин	Воћа	Јермин
Арсенов	Вранац	Јокулов
Арсић	Генцулоц	Јонов
Бабин	Глишин	Јуришин
Балпокош	Глотин	Кажич
Бановић	Говедаров	Калпаков
Барбул	Гранић	Калпакошев
Батарин	Грек	Калтабош
Бежунар	Грујин	Качаров
Берча	Гузонић	Кетин
Бечејац	Гутулин	Кнежевић
Биба	Добрић	Ковачев
Богатов	Доин	Крецул
Богосављев	Дорчо	Кришан
Боич	Дрндарев	Курјак
Бојанин	Дугалин	Лазич
Бокшан	Ђурђево	Лејин
Болни	Егедуш	Лепедатов
Болозан	Ерач	Лонђа
Болчан	Ерић	Лузација
Бочанов	Зарић	Луна
Бузагин	Играчев	Лупул
Бузацин	Икулов	Максимов
Букеев	Јанић	Мандрул
Варошки	Јанков	Марков

⁵⁰ Н. Барачки, *Православна српска...*, 69.

Маџар	Петровић	Субаша
Мијатов	Пиперски	Суре
Милин	Раин	Тарабак
Миличин	Ранисављевић	Теомић
Миочин	Рељин	Томић
Миросављев	Ристић	Траилов
Митровић	Рођа	Турачин
Молдован	Ружичин	Тугорев
Несторов	Савић	Туцић
Неџин	Самаосов	Ђирилов
Николајев	Свирац	Ђућин
Никшин	Секва	Ђушак
Новобанаћанин	Соколовић	Унгул
Новосељанин	Спона	Унст
Овноров	Стакин	Христифоровић
Павлићев	Станчулов	Џинџар
Парчанин	Степанов	Чинџа
Пеин	Стојадиновић	Шедан
Пенџулов	Столчев	

СВЕТИ ЂУРАЋ – ПОСЕД ПОРОДИЦЕ КИШ ОД ИТЕБЕЈА

Након реинкорпорације Баната и његовог укључења у државно-правни систем Краљевине Угарске, донет је Банатски урбар (*Urbarium Banaticum*) 1780. године. Урбаром су регулисани односи између власника земље и сељака који је обрађују, дакле однос кметова са државом, односно властелом. По урбару властелин је кмету давао у закуп оранице, пашњаке, ливаде које је он плаћао кулуком, а могао је и да новчано отплати своје обавезе. После прве регулације земљишта, оно је издељено на сесије.⁵¹ Урбаром је одређена величина земљишта која је припадала кметовима, а износила је за једну целу сесију: 24 ланца ораница, 1 ланац башта и дворишта, 6 ланаца ливада и 6 ланаца утрина, укупно 37 ланаца земље. Половина сесије је имала 21 ланац (12–1–4–4), а четвртина сесије 13 ланаца земље (6–1–3–3). Српски сељаци у Светом Ђурађу поседовали су 90 сесија од којих је било 34 целе сесије, 65 половина, 52 четвртине, док осмине сесије није било. Повећањем броја становника, долазило је до уситњавања сесионалног земљишта, али се број сесија увећавао и тако се стварао слој средњих и слабијих сељака, али не и беземљаша.⁵²

Крајем XVIII века, у периоду од 1781. до 1783. године, да би попунио осиромашену државну благајну у ратовима против Турске, бечки двор је дозволио продају 164 банатска села, која су до тад била камерална добра самог цара. Једно од продатих добара 1781. године био је Свети Ђурађ, и њега је купио Исак Киш. Он је био пореклом Јермен и низ година се заједно са братом бавио трговином стоком на велико, снабдевајући средином XVIII века и аустријску војску. На лицитацији 1781. године Исак Киш је купио Бегеј Свети Ђурађ, Итебеј, Велики Торак, Елемир, Арадац и пустаре Сентмихаљ, Кендерес, Мали Торак, Нови Вид, Мартиницу, Деспотовац за суму од 647.750 форинти. Све

⁵¹ Сесија је обрадиво земљиште, земља.

⁵² Славко Гавриловић, *Скица за историју аграрних односа од краја XVII до средине XIX века*, Историјски институт, Историјски часопис, књига XXXV, Нови Сад 1988, 91.

укупно ово је бројало 37.000 јутара земље. Бегеј Свети Ђурађ је купљен за 66.788,53 форинти. Тако је Исак Киш уз браћу Нако постао највећи велепоседник у Банату.

Банат ни крајем XVIII века нису мимоишле недаће које су са собом носили стални војни сукоби између Аустрије и Турске. У једној старој црквеној књизи ван употребе забележено је да је током Аустро-турског рата 1788–1789. године, кад је Турска војска упала у Банат и опљачкала га, један турски одред упао и у Бегеј Свети Ђурађ, те: „Бист бежание септембра 20 на 1787 ударисе воиска Немешка с турском”. Из села је у турско ропство одведено 11 становника.⁵³ Овај рат је завршен миром у Свиштову 4. августа 1791. године којим су реке Сава и Дунав одређене за границу између Аустрије и Турске.

У периоду од 1781. до 1889. године елемирско-итебејско властелинство породице Киш досегло је велики успон као једно од највећих и најужорнијих имања у Банату све до урушавања богатства и угледа породице због прекомерно раскошног начина живота који је искључивао бригу о овом имању.

Најпре ћемо рећи нешто о пореклу, генеалогiji и животима чланова породице Киш који су кроз четири генерације управљали Светим Ђурђем / Бегеј Светим Ђурђем, од 1781. до 1889. године. Причајући о њима, причаћемо о историји села и борби да се на мочварној и негостољубивој, па с временом житној и богатој банатској равници успостави живот и дуго трајање једне људске насеобине.

ЈЕРМЕНИ У УГАРСКОЈ

Породица Киш је јерменског порекла и њена породична прича и судбина умногоме су повезане с историјом народа ком је припадала. Због тога ћемо више рећи о томе ко су Јермени и како су дошли на просторе средње Европе.

⁵³ АВ, Ф. 479 Лични фонд Петра Момировића, Теренске забелешке, свеска XIV, 1959–1960.

Јермени су први који су као цео народ примили хришћанство 301. године, а насељавали су подручје на висоравнима између Каспијског, Црног и Средоземног мора, о коме се данас говори као о источној Анадолији и Транскавказу. Јермени су већим делом православни хришћани, док мали део њих припада Јерменској католичкој цркви коју је Ватикан основао у XVIII веку. Центар јерменске државе била је планина Арарат, позната по еписко-библијском предању о Ноју који је после постопа ту зауставио своју барку. Живећи на плодној територији, један од најстаријих народа на свету преузео је водећу улогу на Блиском истоку. Међутим, како је Јерменија била лоцирана на путу свиле, многи народи и племена пролазили су туда и нападали је. Крајем XIV века јерменска краљевина је потпала под туђинску власт. Мађарски Јермени су се, према предању, доселили из престонице Ани, коју су уништили Монголи у XIII веку, у Молдавију у другој половини XVII века. У Молдавији су као врсни трговци и занатлије брзо успоставили привредне везе с источним деловима Угарске и велики број јерменских породица се преселио у Трансилванију 1668. године. Као врсни трговци концентрисали су се углавном у два града: Герли (мађ. *Szamosújvár*) и Думбравенију (мађ. *Erzsébetváros*).⁵⁴ У Трансилванији су затекли Мађаре, Саксонце и Секеље, од којих нису радо дочекани, што због туђинског изгледа, језика, вере, а што због повластица које су им омогућавале плаћање мање пореза и лакшу трговину. Тек су 1840. године Јермени добили право на држављанство од мађарског парламента. Законске одредбе су, са друге стране, све неплемиће јерменског порекла спречавале да стичу некретнине ван граница свог места боравка (Думбравени, Герла) и због тога је једини начин да постану пуноправни грађани и уздигну се на виши друштвени ниво у новој отаџбини било добијање племства. Трговци стоком су се најбрже богатали и као такви учествовали у јавним пословима. Прави Мађари у Угарској нису се у већем броју бавили трговином, па су их Срби, Јермени, Цинцари, Грци и Јевреји трговци брзо надмашили и приграбили знатан део угарске и аустро-турске трговине.

У Хабзбуршкој монархији се додељивало војно и цивилно племство. Војно племство је добијало повеље за војне заслуге, а цивилно

⁵⁴ Gudenus János József, *Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája*, Budapest 2000.

племство за заслуге у привредном животу и администрацији, нарочито у Банату. Владар је имао искључиво право да додељује племство и грб који је био описан и осликан у повељама које су се звале армалеси, односно грбовнице.⁵⁵ Племство се у Угарској потврђивало на жупанијским скупштинама. Прилике у земљи су Јерменима, као и другим мањинама у Угарској, ишле на руку. Осиромашена дворска благајна, услед честих ратова са Турском, постајала је све мање избирљива у погледу порекла капитала. Тако је део богатих јерменских породица купио племство, а део га добио од владара за заслуге учињене царевини. Доступни извори наводе да се већи део јерменских породица у Думбравенију и Герли брзо покатоличило и припао Јерменској католичкој цркви. Паралелно са црквеним, дошло је и до народоносног одрођавања, те је 1900. године забележено да у напред помињаним градовима више нико није знао јерменски језик и он се могао чути још само као литургијски језик на богослужењу. Међу првим католичким монасима из реда мекхитариста⁵⁶ који су руководили Јерменском католичком црквом у Думбравенију налазимо презимена као што су Аконц, Фарк, Исекуц, Капдебо, која иста или измењена налазимо у другој половини XVIII века и као презимена мађарског племства у Банату. Ове породице су били главни носиоци асимилације јерменске народоносне групе у Трансилванији.

ПОРЕКЛО ПОРОДИЦЕ КИШ

Према мађарским изворима, породица Киш је, заједно са бројним јерменским породицама, напустила 1239. године домовину бежећи од Турака. Живели су у јерменској престоници, граду Ани, где су се

⁵⁵ Владан Гавриловић, *Племство код Срба у Јужној Угарској у XVII и XVIII веку*, Нови Сад 2012.

⁵⁶ Мекхитаристи су монашки ред Јерменске католичке цркве основане 1717. године од стране Мекхитара од Себасте. Бавили су се очувањем јерменског језика и превођењем капиталних литерарних дела на јерменски. Заслужни су за штампање Вуковог речника на ћириличним словима у Бечу 1818. године.

презивали Заде, а потом Фарк.⁵⁷ Преласком у Угарску насељавају се у Думбравенију и узимају презиме Аконц. Породица је брзо по преласку у Угарску примила мађарски језик и начин живота и помађарила се, иако су се и даље спорадично удавали и женили са припадницима јерменске и српске заједнице. Били су припадници Јерменске католичке цркве и донатори за изградњу и опремање катедрале у Думбравенију (*Erzsébetváros*). Најпознатији представник ове породице био је Ерне Киш, један од генерала мађарске револуције 1848. године, о коме ћемо касније нешто више рећи. Током година написано је много контрадикторних података о члановима породице Киш, које је неопходно исправити како би се права, историјска истина о члановима ове породице, њиховом значају и утицају на историју Баната од друге половине XVIII до почетка XX века утврдила и исправила.

КИШОВИ ДОБИЈАЈУ ПЛЕМСТВО 1760.

Богатство породице Киш утемељио је почетком XVIII века Исак I Аконц (како се породица у то време презивала), способан и сналажљив јерменски трговац из Думбравенија, који се бавио гајењем и продајом стоке, посебно говеда, и био војни снабдевач. Исак I Аконц је имао три сина: Гергеља, Лукача и Јакаба. Према мађарским изворима, браћа Лукач и Јакаб су се око 1730. године одселила из Думбравенија у место Ђула. Њихов најстарији брат, Гергељ, остао је у Думбравенију и оженио се Аном Ханковић. Исак I Аконц је учинио велику услугу царској владавини враћањем саксонске десетине, од чега је вероватно и сам добро профитирао, с обзиром на то да је у Торонталској жупанији имао у закупу скоро 100.000 хектара земљишта на којем је гајена стока.⁵⁸ Због наведених заслуга за круну, Исак I Аконц и његови синови Гергељ, Лукач и Јакаб су 7. октобра 1760. године добили од царице Марије Терезије

⁵⁷ У Думбравенију је до краја XIX века било породица које су носиле презиме Фарк.

⁵⁸ Tóth-Bencze Tamás, Kiss Ernő nyomában, avagy tévhitek és tények az aradi vértanúkörül, Füredi história helytörténeti folyóirat, XII. évfolyam 2–3. sz. 2012. 2012, 2–8.

Грб племићке породице Киш од Итебеја и Елемира добијен 1760. године (HU-MNL-OL-A 57-63-650-651)

племићку титулу и племићки грб.⁵⁹ Исте године када су добили племство променили су презиме у Киш.

Наводно је презиме Киш (на мађарском језику реч *kis* значи мали) потекло одатле што су били нижег раста. Породица је променом презимена у чисто мађарско Киш вероватно желела да убрза процес асимилације и да својим потомцима у перспективи омогући основу за улазак у јавни живот, који би им иначе био онемогућен. Племићка повеља породици Киш потврђена је на свечаној скупштини жупаније Чанад 1761. године. Племићки предикат од Елемира и Итебеја породица је добила 1782. године

после куповине банатских добара и, како је то било уобичајено, он је био географски одређен по средишњим поседима Итебеју и Елемиру.

Банатску (торонталску) грану породице утемељио је Гергељ Киш, син Исака I Аконца. Његови наследници били су власници итебејско-елемирског властелинства коме је припадао и Свети Ђураћ и о њима ћемо надаље и говорити. Гергељ је имао троје деце: Исака II, Миклоша и Марију. На наредним страницама ћемо више рећи о Исаку II и његовим наследницима који су управљали елемирским и итебејским властелинством, посебно о његовом брату Миклошу који је са потомцима управљао једним делом итебејског властелинства из Светог Ђурђа где је породица живела. Пошто су се у породици Киш нека мушка имена

⁵⁹ У угарским земљама нобилијарни систем рангова племства познаје следећу узлазну градацију: племић, барон, гроф, кнез.

преносила с колена на колено, користићемо, тамо где је потребно, дода-так имену „први” или „други” како не би долазило до забуне, присутне када је реч о породици Киш, у тумачењу о којој се личности у тексту говори.

БРАЋА ИСАК II И МИКЛОШ I КИШ И ОСНИВАЊЕ ИТЕБЕЈСКОГ И ЕЛЕМИРСКОГ ВЛАСТЕЛИНСТВА

Исак II Киш (1736–1792) је рођен у Думбравенију. Био је ожењен суграђанком Маријом која је такође потицала из јерменске породице Исекуц, која је мало пре Кишових добила племство.⁶⁰ С њом је имао осморо деце.⁶¹ Исак II и његов брат Миклош су после смрти оца Гергеља наследили велико богатство које су као вешти трговци унапредили. Исак II се у договору с породицом после женидбе с Маријом Исекуц одселио у Темишвар који је у то време био незванични политички, културни и привредни центар Баната, док му Велики Бечкерек није преотео ту част. Браћа Исак и Миклош Киш су у центру Темишвара имали кућу са послугом и често су, као и њихови наследници, боравили у граду. За породицу је Темишвар био центар из којег су трговали својим производима у земљи и иностранству, капија за „бег” из сеоске монотоније, прилика за набавку луксузних потрепштина и лечење чланова породице.

Захваљујући Јосифу Хермелендију, који је радио као бележник у администрацији Торонталске жупаније, сачуван нам је опис Исака II Киша кога је упознао после куповине елемирског и итебејског властелинства, око 1782. године. Он је забележио своје утиске у писму упућеном пријатељу: „Јуче сам имао сусрет са господином Кишом, новим власником Елемира и Итебеја. Из разговора с њим сам закључио да се ради о изузетно способној личности, надахнутој савременим

⁶⁰ АВ, Ф. 398 Збирка повеља и диплома, 25.

⁶¹ Деца Исака II Киша и Марије Исекуц: Агоштон, Гергељ, Ана, Каталин, Јозефа, Ержебет, Борбала и Антал.

погледима на сва актуелна питања. Средњег је раста, широких рамена и ретко проициљивих очију, из којих зрачи одлучност”.⁶²

Исак II Киш се из Трансилваније преселио у Нови Сад, у коме се у то време стварала мала колонија Јермена избеглих из Београда после пада у турске руке 1739. године и који је постајао нова оаза за трговину у јужној Угарској. Ту је упознао Лазара Лукача с којим је, поред доживотног пријатељства, закључио и партнерски посао закупа чувеног властелинства Беље (*Dominium Belye*). Бељско властелинство је установљено одмах по ослобођењу Славоније и Барање од турске власти и додељено је 1699. године за заслуге принцу Еугену Савојском.⁶³ Пошто није имао наследника, након његове смрти 1736. године Беље је припало Дворској комори која је њиме управљала преко закупника или лично све до 1780. године. Властелинство Беље је чинило 13 села и 22 напуштена добра, са укупно 109.000 кј. земље и Дворска комора га је 1775. године изнајмила Исаку II Кишу и Лазару Лукачу на девет година за 600.000 форинти. О „бељском периоду” Исака II и Миклоша Киша немамо више података осим да је тамо рођен Миклошев син Антал 1780. године, становницима Житишта познат по формирању парка у селу. Закуп бељског властелинства, уз закуп великих пустара у средњем Банату, поставиће темељ за још уноснији посао у скоријој будућности – куповину итебејског и елемирског властелинства. Исак II Киш се бавио узгојем стоке и постао војни лиферант који је држави продавао велике количине хране по ниској цени. Уз сточарство, бавио се и трговином, а роба је превожена бродовима у Беч. И на примеру закупа властелинства Беље, као и куповини банатских поседа у будућности, глава пословних подухвата био је Исак II Киш, док се његов брат Миклош помиње само посредно и у мањем обиму учествује у расподели породичног богатства. Очигледно је из наведеног да је главнина породичног новца њиховог оца Гергеља припала Исаку

⁶² Борис Павлов, *Властелинство...*, 12.

⁶³ Принц Еуген Савојски је однео одлучујуће победе над Турцима код Сенте 1697, Петроварадина 1716. и Београда 1717, што је значило прекид турских освајања у Европи, а резултат тих победа био је Карловачки мир 1718. године којим је Аустрија стекла велике делове Хрватске, Славоније, Банат, северну Србију, део Босне, Влашке, Угарске, Ердељ и учврстила се у Подунављу.

II као најстаријем сину. Борис Павлов у књизи *Власџелинџиво Елемир* наводи (не наводећи извор) да је двором Исака Киша у Елемиру кружила легенда о наводно лажном тестаменту који је на самрти подметнут Гергељу Кишу и у којем је нетачно тумачена његова воља. Та сумња тровала је наводно деценијама рођачке односе између Кишових који су живели у Елемиру (потомци Исака II) и Кишових који су живели у Светом Ђурђу (потомци Миклоша). Тестаментом су наводно била потпуно изостављена и женска деца. Такође, као у свакој причи о племићима и дворцу, у породичну драму је укључен и дух старог Гергеља Киша који је лутао по одајама замка у Елемиру тражећи свој изгубљени тестамент, плашећи притом послугу, али и потомке немирне савести.⁶⁴ Било како било, у рукама Исак II Киша налазило се породично богатство и он ће се појавити на лицитацији у Бечу 1781. године ради куповине банатских поседа.

Царица Марија Терезија је 1778. године донела одлуку да се онај део Баната који није ушао у састав Војне границе и Великокикиндског дистрикта укључи у систем угарских жупанија. Као последица те одлуке, али и да би се попунила осиромашена државна благајна у ратовима против Турске, дошло је у периоду од 1781. до 1783. године до продаје 164 банатска села, која су до тада била камерална добра самог цара. Купци ових добара били су велики закупци банатских пустара и трговци стоком српског, јерменског и цинцарског порекла. Тиме је трговачки сталез добио племство, што у другим историјским околностима не би могло ни да се замисли. Тако су „новобогаташи” ушли у ред привилегованих становника царевине.

По препоруци цара Јосифа II и државног савета, поседе су подељени у четири категорије по вредности и тако стављени на лицитацију и продају. Купци имања су добили следеће повластице: стицали су мађарско племство, у готовини су морали платити половину износа за имање, а за другу половину је стављена интабулација која је постала платива у року од десет година са 4,5% камате. Услови куповине имања и цена били су веома повољни. Купци добара су стекли сва права која су по угарским феудалним законима припадала племству

⁶⁴ Б. Павлов, *Власџелинџиво...*, 50.

како над земљом, тако и над њеним становницима. Недуго затим, под притиском кругова који су сматрали да су имања продата по малој цени, бечки двор је повисио цену већ продатих имања коју су властелини морали да плате.

Током 1781. и 1782. године организоване су четири јавне лицитације у Темишвару. Купци ових имања били су јерменски, српски, грчки, цинцарски и мађарски богаташи и трговци који су овом куповином уједно по први пут добили и племићку титулу. На лицитацији одржаној 1781. године учествовао је Исак II Киш. О његовом богатству најбоље говори податак који је у дане лицитације кружио просторијама бечког двора. Наиме, упитан од стране високих чиновника колико има грла рогате стоке, Киш је одговорио: „Не могу вам тачно рећи. Знам само да стоку чува близу 11.000 паса!”⁶⁵

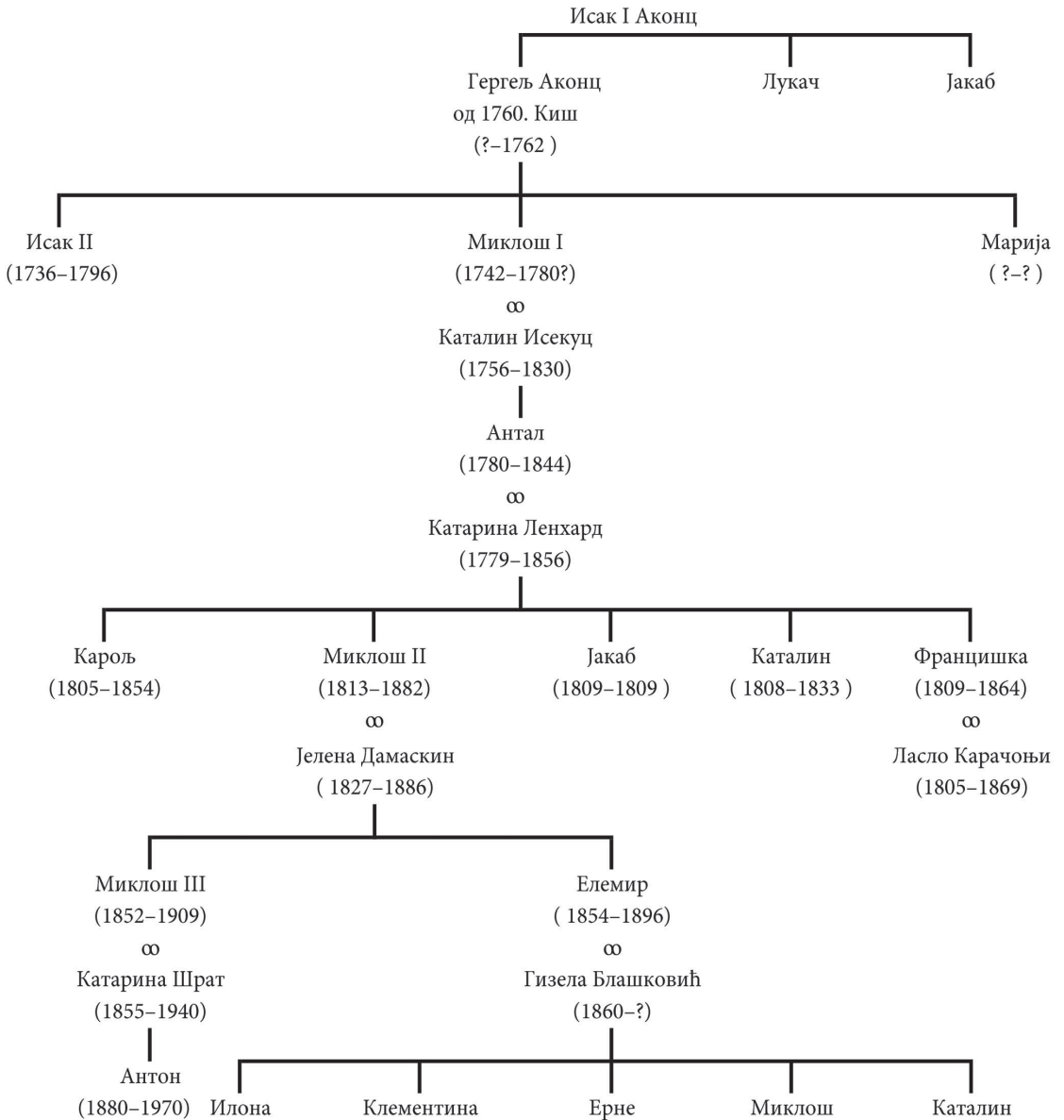
На лицитацији одржаној 1. августа 1781. године Исак II Киш је на отплату од 15 година купио земљиште од 37.000 јутара са местима Свети Ђурађ, Итебеј, Торак, Елемир, Арадац, са пустарама Сентмихаљ, Кендереш, Мали Торак, Нови Вид, као и деловима пустара Мартиница и Деспотовац, за суму од 643.750 форинти. Итебејски посед је коштао 472.000 форинти, а елемирски 171.750 форинти. Место Свети Ђурађ је купљено за 66.788,53 форинте. Од ових насеља је формирано итебејско-елемирско властелинство. Тако су Кишови уз браћу Нако постали највећи велепоседници у Банату.⁶⁶

Неки извори наводе да је имање 1793. године распарчано између Исака II и Миклоша Киша или његових наследника (пошто није утврђена тачна година Миклошеве погибије). Исаку II је припала земља од 40.000 јутара или цео елемирски и 1/3 итебејског поседа, а Миклошу је припало 2/3 итебејског поседа. Исак II и његови потомци носили су племићки предикат од *Итебеја и Елемира*, а његов брат Миклош Киш и његови потомци су од 1807. године носили племићки предикат од Итебеја. Овим је јасно и утврђена и означена подела власништва између два брата.

⁶⁵ Б. Павлов, *Властелинство...*, 11.

⁶⁶ Браћа Нако су купила Сентмиклош, Српски Чанад, Нови Чанад, Маријенфелд, Албрехтсфлур, Комлош, Дуваниште, Парган и пустару Висежда за суму од 368.902,50 форинти.

РОДОСЛОВ ПОРОДИЦЕ КИШ

ИСАК II КИШ И ЊЕГОВИ ПОТОМЦИ У ЕЛЕМИРУ

Исак II Киш (1736–1796)

Исак II Киш

Исак II Киш је успео да куповином банатских добара уздигне породицу у економском и социјалном смислу и она је постала једна од најистакнутијих племићких породица Торонталске жупаније. Да би се учврстио престиж породице, изградио је у Елемиру око 1789. године властелински дворцац. О дворцу је с одушевљењем Лазар Лукач писао својој родбини у Румунији: „Кућа се налази на пропланку старе шуме... Под зелено обојеним лименим кровом налази се пространи хол и осам удобних соба. Изнад свега фасцинира велика веранда на којој сам дуго седео са домаћином и ћаскао до позних вечерњих сати. Поред куће налазили су се помоћни објекти са становима за послугу, велике штале и стаклене баште, а у непосредној близини налазила се сувача”.⁶⁷ Исак Киш је своја имања обилазио у шестопрежној дилижанси у пратњи два наоружана војника. Овакав вид превоза омогућавао му је да брзо стигне до жељене локације и има пуну контролу над поседом који је купио. Приликом обиласка насеља која је купио закључио је да су земљорадња и сточарство на веома ниском степену, пошто се земља и даље обрађивала примитивним техникама и слабо се ђубрила. Становништво није знало за виноградарство и пчеларство и био је мали број занатлија које нису успевале да подмире потребе становника насеља. Стога је организовао процес досељавања становништва на своје поседе, углавном немачке националности. О немачким колонистима је имао изузетно мишљење.

⁶⁷ Б. Павлов, *Властелинство...*, 13.

У једном писму Лазару Лукачу каже: „Сва моја предвиђања су осетно превазиђена. Овај народ зна само за рад и чини ми се да и одмор проводи у некој активности”⁶⁸

Исак II Киш је настојао, с једне стране, да осавремени поседе које је купио и тиме повећа како материјалну добит, тако и престиж своје породице, тек недавно примљене у кругове племства. Да би учврстио породични углед, одазивао се сваком позиву државне благајне за материјалну помоћ, која је услед честих ратова с Турском неретко била у беспарици. Тако је 1787. године због давања нових, увећаних новчаних средстава царској благајни изазвао негодовање торонталског племства, па и саме жупаније, који су га оптужили да угрожава положај свог сталеза како би издејствовао виши положај у друштву за своје потомке. Наравно, породицу која је вековима живела у расејању, далеко од постојбине и корена, мењала своје презиме више пута, као и националну и верску припадност ради бољитка и опстанка, оваква негодовања нису могла зауставити на путу ка позиционирању моћи. Када је избила побуна кметова на његовим поседима у Светом Ђурђу, Итебеју, Малом Торку, Великом Торку и Клеку, Исак II Киш је имао добру репутацију која му је омогућила да му царска администрација изађе у сусрет и угуши побуну кметова, иако је сама истрага показала да њихова тужба није била без основа.

У жељи да успешније руководи организованом продајом добара са банатскихседа, Исак II се после Божића 1791. године преселио у Темишвар и препустио жени Марији текуће послове. Даље планове патријарха породице Киш омела је несрећа коју је доживео приликом лова на дивље свиње у пределу Тисе у јесен 1795. године када га је напао рањени вепар и нанео му озбиљне повреде. Обореном човеку пристигли су у помоћ остали ловци и у последњем тренутку убили разуларену животињу. Здравствено стање Исака II се од тог момента нагло погоршавало и преминуо је 4. јануара 1796. године. По његовој смрти управљање поседом преузели су жена Марија и њихов син Агостон.

⁶⁸ Б. Павлов, *Властелинство...*, 16.

Марија Киш рођена Исекуц (1746–1814)

Марија Киш, жена Исака II Киша, била је енергична и вредна жена која је играла важну улогу у руковођењу поседима, посебно после мужевљеве смрти. Њено присуство се на елемирском властелинству осећало нарочито у верским и просветним приликама. Била је присталица верске толеранције, пошто је водила порекло од православне породице Исекуц. Подједнако је помагала православну и католичку црквену општину у Елемиру и присуствовала богослужењу у обе цркве. Исту пажњу улагала је у опремање школа, набавку учила и помагање даровите деце у Елемиру. Марија Киш је била један од оснивача и прва председница Женског добротворног друштва Торонталске жупаније (1794). Забележено је да је одлично свирала на клавиру и оргуљама, па је у неколико наврата свирала за време великих верских празника на оргуљама бечкеречке катедрале. Музикалност је била наследна у породици Исекуц, тако да је и њена сестра Каталин Киш, удата за мужевљевог брата Миклоша у Светом Ђурђу, такође била музички надарена. У властелинским дворовима у Елемиру и Светом Ђурђу одржаване су музичке седељке и концерти и то је свакако ондашњем сеоском племству представљало бег од монотоне свакодневице у провинцији. Забележено је да је и Исак II био љубитељ музике и свирао на виолини која је била раритетног порекла.

Марија Киш рођ. Исекуц,
супруга Исака II Киша

Агоштон Киш (1765–1801)

Агоштон Киш је био најстарији син и наследник Исака II Киша. Од младих дана је обучаван да руководи поседом и трговином. Заједно с оцем Исаком II саградио је велелепни дворца у Елемиру који је имао свечану салу, надалеко познату бибблиотеку, ловачку собу, породичну крипту и све друге стамбене погодности које је живот имућне породице оног времена носио са собом. Парк око дворца је, као и у случају парка у Светом Ђурђу, пројектовао пејзажни архитекта Хајнрих Небиен. Дворца је у време Агоштона Киша био средиште многих културних и политичких збивања у ондашњој Торонталској жупанији. Био је ожењен Аном Богдановић (1777–1805), родом из племићке породице Богдановић из Отелека (данас место у Румунији), која је у другој половини XIX века купила и Пардањ (данас Међа).⁶⁹ Кум на венчању био је тадашњи велики жупан Торонталске жупаније, што говори о угледу и значају породице у самој жупанији. Агоштон и Ана су имали троје деце: Гергеља, Ернеа и Марију. Млади брачни пар је обезбедио део средстава за оснивање прве средње школе у Великом Бечкереку. Агоштон је био пасионирани мачевалац и председник првог мачевалачког клуба у Торонталској жупанији. У елемирском парку је организовао велико међународно такмичење уз учешће најеминентнијих представника ове витешке вештине. Такође, био је један од иницијатора оснивања Фонда Торонталске жупаније за заштиту споменика културе. Агоштон и Ана Киш су се својим деловањем на економском, социјалном и културном плану издигли изнад нижег племства у окружењу, а њихов дворца у Елемиру је постао почетком XIX века један од центара културног живота жупаније. Међутим, складан брачни живот је прекинут Агоштовом смрћу 1801. године. Ана је постала законски старатељ своје малолетне деце и преузела је и бригу о огромном поседу, али се сусрела са значајним проблемима. Још после смрти Исака II је постојао огромни уговорени дуг који је требало исплатити царској благајни за купљене поседе, а који није на време исплаћен. Како су деца још била малолетна,

⁶⁹ Љубица Будаћ, *Међа – Трагови прошлости у Банаји*, Житиште 2016, 45–46.

а терет одговорности за жену у ондашњим друштвеним околностима превелик, одлучила је да се поново уда за барона и генерала Ернеа Левена. Међутим, Ана ће убрзо преминути оставивши троје малолетне деце без породичне топлине и заштите. Из сачуваних извора види се да је тада наступио спор барона Левена са граном породице из Светог Ђурђа око очувања имања до пунолетства деце. Одлуком жупанијске скупштине одлучено је да законски старатељи деце буду њихов стриц Антал Киш из Светог Ђурђа и Јован Лазар, породични пријатељ из Ечке. Највероватније је захваљујући контактима барона Левена у Бечу и добром гласу породице Киш, цар Фрања 10. јула 1807. године поновио даровницу о племству породици Киш и продужио рок отплате дуга. И поред свега, двор је подигао цену поседа за 10%, па је елемирски посед коштао 188.725 форинти, а итебејски 590.000 форинти. Царском даровницом Агоштонови синови Гергељ и Эрне добили су племићки предикат *од Елемира*, а заједно са стрицем Анталом Кишом из Светог Ђурђа и предикат *од Ишедеја*. Гергељ Киш (1795–1815), старији син Агоштона и Ане, био је од детињства болестан, те је умро 1815. године. Наследник великог имања постао је његов млађи брат Эрне Киш.

Ерне Киш (1799–1849)

Ерне Киш је најпознатија личност ове властелинске породице и у мађарској историографији је познат као „арадски мученик” и један од тринаест генерала мађарске револуције. Эрне је одмалена показивао интересовање ка војничком позиву. Како је у младом узрасту остао без оца, а потом и мајке, његовим васпитањем руководили су очух и стриц Антал Киш. Недостатак родитељске пажње и љубави у овом младом осетљивом узрасту за дечака, као и систематског образовања био је ненадокнадив и обојиће цео његов живот и поступке. Барон Левен га је 1815. године упутио на војну академију и управљао је почетком његове војне каријере. Эрне је војничку каријеру започео као коњаник у хусарском пуку. Године 1848. добио је чин пуковника. Био је командант другог хановерско-хусарског пука у Новом Печују код Темишвара. Као официр

је од сопствених средстава опремао војнике и коње за параде које је посебно волео. Почетком Револуције понудио је своје услуге мађарској револуционарној влади која га је потом унапредила у чин генерала. Првих дана устанка борио се против српског одреда код Кикинде. Против Срба у Шајкашу доживео је пораз, па се вратио у Велики Бечкерек где је преузео заповедништво над главном одбрамбеном линијом која се протезала до Беле Цркве. Истакао се у борби приликом заузимања Перлеза 2. септембра 1848. године, али је почетком 1849. године доживео пораз од Стевана Книћанина код Панчева. За заслуге у Револуцији проглашен је за генерал-лајтмана, па је извесно време обављао послове у министарству војске. После гушења Револуције заробљен је код Арада и предат војном суду. На суђењу је давао помало неодлучне изјаве. Рекао је за записник да се „*іойіуно случајно нашао у Кошуітовом ішабору и да је у основи увек био војник одан цару*”. У једном записнику помиње се да је изговорио и реченицу: „*Не мисле ваљда официрска іосіода да ја имам демокраіске іринциіе*”.⁷⁰ Ипак, осуђен је пред војним судом у Араду на смрт вешањем, која је из милости преиначена у смрт стрељањем. Погубљен је 6. октобра 1849. године у Араду. Сва његова имовина је конфискована због побуне, вређања цара и издаје и предата у закуп Лудовику Пирету де Бихаину, фелдмаршалу и управнику Баната од 1849. године, који је био ожењен кћерком банатског грофа Чекоњића. Породица Киш је успела да поврати имовину тек 1867. године, када је Ерне Киш постхумно рехабилитован. Његови земни остаци су тајно ексхумирани и сахрањен је у цркви у Катарини (данас Равни Тополовац), одакле је његова урна 1872. године пренета у породичну крипту у католичкој цркви у Елемиру. На главном тргу у Зрењанину испред жупанијске палате подигнут му је споменик 1906. године који је након Првог светског рата уклоњен са тог простора.⁷¹ Ерне Киш је имао кћерке близнакиње – Августу и Розу чиме се угасила лоза директних наследника Исака II Киша по мушкој линији из Елемира.

⁷⁰ Tóth-Bencze Tamás, *Füredi história, helytörténeti folyóirat*, XII. Évfolyam 2-3. szám, december 2012.

⁷¹ Данас се на том месту, на главном градском тргу испред градске куће, налази споменик краљу Петру I Карађорђевићу.

ПОРОДИЦА КИШ У СВЕТОМ ЂУРЂУ

Као што смо већ изнели Исак II је купио итебејско и елемирско властелинство које је већим делом припало његовим наследницима Агоштону, Ернеу, Августу и Розу Киш. Породица је у Елемиру имала дворац који је био седиште породичног и привредног живота. Ова гра-на породице је носила племићки префикат *од Елемира и Итебеја*.

Миклош, млађи брат Исака II Киша, учествовао је у трговачким трансакцијама заједно са братом од новца који су наследили од оца Гергеља Киша. Међутим, како по карактеру и способности није био до-растао брату, Миклошев удео у доброј срећи породице и трговачким пословима био је знатно мањи. Тако ће, по пресељењу породице у То-ронтал, браћа, сходно учешћу у куповини, поделити властелинство 1795. године. Исаку II је припала 1/3 имања итебејског поседа и цео елемирски посед од 40.000 јутара земље, а Миклошу је припало 2/3 ите-бејског поседа. Миклош се са породицом настанио у Светом Ђурђу и његови наследници ће бити заслужни за развој и унапређивање места.

Миклош I Киш (1742–1780?)

Миклош I Киш је био, као што смо већ поменули, ожећен Каталин Исекуц са којом је имао сина Антала. Мађарски извори и породичне хронике дискретно помињу да је био несталан и склон расипништву. Време је проводио више у Темишвару и другим већим градским цен-трима где је бујао живот и на путовањима него бавећи се питањима развоја економије на својим добрима у тада још заосталом мочварном Банату. Поседом су руководили управници и жена Каталин, која ће се дугорочно показати способнијом од мужа за вођење послова. Бо-рис Павлов је у књизи о властелинству Елемир, за коју је као извор делимично користио црквену хронику места, навео да је сваки дола-зак Миклоша I Киша у Елемир био у вези с неком компликацијом на имању и да је често тражио помоћ од елемирских рођака. О њему је

владало мишљење да је нетактичан и незгодан по нарави и да имање не напредује због његових честих одсустава са властелинства и расипничког понашања. Исаков син Агоштон му је замерао да целу годину проводи у иностранству и тамо троши велике суме новца. Миклош је изгубио живот под неразјашњеним околностима и проглашен је несталним. Према причању месног лекара др Јакоба Пуца, који је познавао и лечио последње властелине из лозе Кишових у Светом Ђурђу, Миклош је убијен приликом трговачког пута негде у Ердељу. Није констатовано време и место смрти. Водио се као нестао, мада је највероватније убијен и опљачкан, с обзиром на то да је увек имао велику своту новца уз себе. Хронике села Равни Тополовац наводе да су га убили разбојници негде у Кендерешкој пустари близу данашњег села. Ауторка је склонија томе да пажњу поклони запису др Пуца с обзиром на његове блиске везе с породицом Киш. Свакако је настрадао оставивши за собом жену Каталин која је преузела бригу о малолетном сину Анталу и великом имању.

Каталин Киш рођена Исекуц (1756–1830)

Каталин Киш је, по предању, на месту где јој је убијен муж Миклош основала насеље које је по њој добило име Катарина (пун назив на српком је Катаринино поље, мађ. *Katalinfalva*, нем. *Kathereinfeld*, данас Равни Тополовац). У место је колонизовала немачке досељенике, највећим делом из Торонталске жупаније. У цркви подигнутој у центру села налазио се мермерни кип непознатог вајара који је у природној величини приказивао Каталин како у наручју држи сина Антала док јој саопштавају вест о смрти супруга. До пунолетства, сходно закону, тугор малолетног Антала била је Марија Киш из Елемира, удовица Исака II Киша. Сигурно је било веома тешко Каталин као удовици с малим дететом да оснажи и задржи ауторитет у суровим животним условима и да сачува и унапреди имање док син Антал не постане пунолетан и не преузме управу над поседом. О томе нам говори и документ сачуван у Архиву Војводине у Новом Саду у коме се износи податак да је Каталин дала део поседа у аренду некадашњем управнику поседа Јакобу Ханцовићу.

Током 1803. године упутила је жалбено писмо жупанијским органима против Ханцовића тражећи да се против њега покрене поступак зато што је „самовољно вршио пословне трансакције (продају и закуп) и ненаменски користио средства малолетног Антала Киша”.⁷² Брига око очувања имања била је један од разлога њене поновне удаје за удовца Марсела Лукача (1743–1831), Јермена из Трансилваније, са којим је провела живот у властелинској кући у Светом Ђурђу. Основала је место Катарину (Равни Тополовац), које је по њој добило име, и саградила католичку цркву са породичном гробницом. Доктор Пуц је забележио причу коју је чуо од једног члана породице о љубави сина Антала према мајци. Наиме, једном приликом је Каталин током редовног обиласка имања установила да су канали за одводњавање у тополовачком атару, чије копање је иницирао Антал Киш, били закрчени отпадом које је становништво бацало. Брзо је наредила да се окрену кочије и дошла до властелинске куће у Светом Ђурђу. Није прошло мало времена, а становници су видели сина Антала како се журно на коњу удаљава да обиђе означено место. Брзина реакције младића и исказана послушност мајци сведоче о поштовању које је она уживала у синовљевим очима. Ова сцена уједно осветљава и саму њену личност. Била је образована и начитана и свирала је на клавиру. Када јој је син порастао, већи део времена проводила је у Темишвару, где је породица поседовала кућу са имањем. За ондашње прилике, живела је дуго, 74 године, и доживела многе промене, како у својој породици, тако и у друштвеном, економском, привредном развоју Баната. Умрла је у својој кући у Темишвару у септембру 1830. године, а четири дана касније њено тело је брзом кочијом допремљено и сахрањено уз велике почести у породичној гробници у цркви у Катарини која је изграђена њеном помоћи и заслугом 1812. године. До краја XIX века овде је сахрањено укупно 12 чланова породице Киш, који су почивали испод мермерних плоча. Изнад мермерних плоча с именима покојника био је натпис који је гласио: „Што сте ви, то смо били ми – шта смо ми, то ћете постати ви!” Изнад овог натписа налазио се племићки грб ове породице.

⁷² АВ, ТОРЖ, Г. К. бр. 124, кутија бр. 265.

Антал Киш (1780–1844)

Антал Киш је рођен 1780. године на властелинству Беље које су његов стриц Исак II, отац Миклош и Лазар Лукач држали под закупом. Како је као мали остао без оца, његов законски старатељ била је стрина Марија Киш, жена Исака II Киша. Под утицајем мајке Каталин, Антал је добио свестрано образовање. Оженио се Катарином Ленхард (1779–1856) из Лугоша (Румунија) и са њом је имао петоро деце: Кароља, Миклоша, Франциску, док су у раним годинама умрли Каталин и Јакоб. Извори наводе да је Антал 1814. године усвојио неког Кароља Амброзија који није добио право да носи племићку титулу. Није познато због чега је дошло до овог усвајања (можда је у питању било дете из ванбрачне везе), али се касније Амбрози више нигде не спомиње. Анталова ћерка Франциска (1809–1864) била је удата за Ласла Карачоњија, племића из угледне јерменске породице, који је у неколико наврата био жупан Торонталске жупаније. Поред управљања великим поседом, Антал Киш је био поджупан Торонталске жупаније (1810–1820), посланик у парламенту и краљевски саветник. Као поджупан Торонталске жупаније био је највиши представник и носилац извршне власти у жупанији и бирао га је муниципални одбор на период од три године међу тројицом кандидата које је предлагао велики жупан. У одсуству великог жупана, поджупан је председавао седницама конгрегација (скупштина). Антал Киш је волео да јаше расне коње и на жупанијске седнице у Велики Бечкерек је јахао са групом одабраних коњаника. Омиљени кочијаш му је био отац др Јакоба Пуца који је успевао да га доведе за 45 минута. Антал Киш је у Свети Ђурађ, у коме је живело српско становништво, населио око 1800. године Немце. За досељено немачко становништво изградио је католичку цркву (1834–1836), парохијски дом, школу (1816), општинску гостионицу (служила за прихват колониста), зграду за потребе администрације. Поред тога, изградио је властелински двор и парк у месту (1817–1821), одводне канале из места и уопште подигао квалитет живота становника под својом надлежношћу. Преминуо је изненада од срчаног удара 2. јануара 1844. године и због тога је извршена и аутопсија над телом. Сахрана је

одржана у породичној крипти у Катарини уз присуство великог броја људи. Штампа тог времена га је окарактерисала као „очинског пријатеља општина под његовом влашћу о којима је са љубављу бринуо”.

Миклош II Киш (1813–1882)

Миклош II Киш је рођен у Темишвару. Од младости је показивао склоност ка порочном животу, неумереном трошењу док су се коцкарски дугови гомилали. Све је то навело породицу да предузме драстичне мере и да га стави под имовинско старатељство. Јавном изјавом коју је донело угарско намесничко веће Миклош II Киш, „син царског саветника и поджупана Антона Киша од Итебеја, проглашава се расипником. Одлука се јавно проглашава и даје на знање”.⁷³

После смрти оца Антала преузео је управљање поседом. Оженио се Јеленом Дамаскин Љубомировић де Немет, пореклом из угледне српске племићке

Миклош II Киш
(Österreichische Nationalbibliothek)

⁷³ *Kaiserlich Königl. Schesische Troppauer-Zeitung*, 25. sept. 1840, 903.

породице Дамаскин из Хајдучице. Са њом је имао синове Миклоша III и Елемира и близанце Каталин и Антона који су умрли у добу од пет месеци живота. Његова екстраваганција се задржала и у одраслом добу и понекад је резултирала корисним плодовима. Познат је његов труд на улепшавању парка који је украсио скулптурама и отварању расадника који је снабдевао цео округ цвећем из Светог Ђурђа. Заједно са супругом био је дародавац иконостаса за новоизграђену православну цркву у месту, „за вечни спомен свој и своје деце Николе и Елемира”. Финансирао је извођење првог концерта новоосноване филхармоније у Темишвару 1871. године, која му је посветила концерт. Такође, штампа оног времена га је са пијететом помињала као познаваоца и узгајивача пастирске врсте паса – мађарски муди. Био је пасионирани ловац на богатом ловишту Светом Ђурђу. Поред корисних и запажених дела, од којих је и заједница имала користи, Миклош је остао упамћен по неумерености. Дан и ноћ, како се препричавало у селу, сеоски Цигани су га забављали и у дворцу је увек за њих било места. Све ово је допринело да сада, у старијем добу, поново буде 1877. године стављен под старатељство свог двадесетчетворогодишњег сина Миклоша III Киша. Преминуо је у Будимпешти 1882. године, по извештају штампе сат времена пошто је присуствовао коњској трци.⁷⁴

Јелена Киш рођена Дамаскин Љубомировић де Немет (1827–1886)

Јелена Киш је била пореклом из угледне српске племићке породице Дамаскин из Хајдучице. Њен отац Антоније био је начелник Сент-андрејског среза, а после, као спахија, асесор Темишварске жупаније, а брат Јован Дамаскин, велики жупан Тамишке жупаније, посланик на угарском сабору као један од једанаесторице српских представника. У својим записима др Јакоб Пуц, који је био и лични лекар породице Киш и који је студирао медицину у Бечу захваљујући помоћи Миклоша и Јелене Киш, оставио је податке о Јелени којој се веома дивио. За

⁷⁴ *Vadas és versenz lap*, 1882, 175.

њу је написао да је била снажног духа, религиозна и да је активно учествовала у управљању поседом.

Била је полиглота, говорила је немачки, француски, енглески и мађарски језик и познавала њихову књижевност. С њом и њеним супругом Миклошем доктор је често причао на француском језику. Остала је упамћена и по свом добротворном раду у циљу олакшавања живота сиромашних становника властелинства. Посебно се старала да сиромашни болесни становници места добију бесплатну лекарску помоћ.

Јелена Киш рођ. Дамаскин са синовима Миклошем и Елемиром у Темишвару 1863–1865.

Миклош III Киш (1852–1909)

Миклош Киш је био старији син Миклоша II Киша. Завршио је студије права у Бечу код познатог правника доктора Гејста. Након смрти оца 1882. године наследио је, према писању др Пуца, највреднији део имања – итебејску пољану. У Бечу је живео раскалашно, ван својих реалних материјалних могућности. Очигледно је од деде и оца наследио немирну природу и жеђ за ужурбаним и раскошним животом велеграда, али ослабљено банатско имање више није могло да поднесе издатке за још једног властелина пустахију. Описиван је као „прелеп младић креолског лица и црне косе”. У Бечу је упознао глумицу Катарину Шрат која је у то време наступала у еминентном Бургертеатру. Плавуша, крупних очију и витког стаса залудела је са сцене Миклоша Киша који је важио за присталог младића. Катарина приликом удаје

Миклош III Киш,
последњи власник
властелинског поседа
у Бегеј Светом Ђурђу

за Миклоша 1879. године нија била све-сна материјалног положаја свога мужа надајући се да је себи обезбедила статус и привилегован живот. Са друге стране, богати младић племићког порекла тешко да је имао пристанак породице када се оженио грађанком а притом и глумицом на не баш добром гласу, која није носила никакав мираз који би бар мало умањило Миклошове дугове. Прво је планирано да се венчање одржи у Светом Ђурђу, али је план промењен и венчали су се у Темишвару. После венчања провели су неколико недеља на имању у Светом Ђурђу где је Катарина и упознала Јелену Дамаскин. Међутим, убрзо је избио инцидент међу члановима породице. Илона, жена Миклошевог брата Елемира, изјаснила се да неће живети под истим кровом с једном

глумицом и да, ако она остане у дворцу, више никада неће прећи његов праг. Увређена Катарина пакује кофере и одлази из места у Беч, а убрзо јој се придружује и супруг. Младенци су закупили четрнаестособни стан у елегантној бечкој Гумпендорф улици и започели заједнички живот на високој ноzi. Катарина је убрзо затруднела и 1880. године родила њихово једино дете, сина Антона, од миља званог Тони. Када је дете имало две године, повериоци презадуженог Миклоша Киша масовно су почели да куцају на врата. Он се са проблемом суочио тако што је напустио жену и сина и побегао оставивши је да се како зна и уме избори за егзистенцију. Доктор Пуц, породични лекар и пријатељ његове мајке Јелене, описао је доста уздржано и бираним речима Миклоша као идеалисту и наивца кога су уништили лихвари и шпекуланти. Наравно да је у реалности то било другачије. Лихвари и шпекуланти су уништавали само оне који су се преко сваке мере, не мислећи на сутра, задуживали и чије енормне дугове чак ни богата породица попут Кишових више нија могла да покрије. Како је Миклош био племићког порекла,

остала је само срамота која се могла обрисати његовим удаљавањем из угледних кругова. Зато је за њега издејствован положај у дипломатији и без икакве претходне обуке, осим поуздања у знање језика и племићко васпитање, послат је на службу у Тунис. Како је његова жена Катарина Шрат у међувремену постала интимна пријатељица цара Франца Јозефа, вероватно је управо она била та која му је омогућила ту часну одступницу из положаја у којем се нашао. Службовао је као конзул у Буенос Ајресу, Алжиру и Каиру. За време ове царске романсе Миклошу Кишу је са највишег места скренута пажња да се без званичног позива не враћа у земљу.⁷⁵ Супружници су споразумно решили да воде одвојене животе, иако се званично нису развели. Само је заједнички син Антон одржавао привид неке везе између њих, а отац је у Бечу приликом посета приман хладно као отмени странац. Према неким изворима, Катарина је често, захваљујући великодушности самог цара, финансијски помагала вечито задуженог мужа. Његова екстраваганција није промакла ондашњој штампи која је извештавала како је својевремено Миклош изазвао праву сензацију и међу размаженим Парижанима потковавши свога коња сребрним потковицама. Миклош III Киш је до краја живота волео своју супругу, без обзира на потпуну отуђеност која је међу њима владала. На самртној постељи у санаторијуму у Аустрији молио ју је да дође, али је преминуо пре него што је успела да стигне. Умро је 1909. године у Бечу, где је и сахрањен у породичној гробници.

⁷⁵ Ова истинита људска драма о несрећном браку Миклоша III Киша и његове супруге „царске милоснице” нашла је свог одјека и у сеоском предању, али у доста измењеном облику. Наиме, једна од легенди о настанку парка, преношена кроз неколико генерација, говори да је Антал Киш био у љубавној вези са аустроугарском царицом Маријом Терезијом. Када га је царица одбацила, увређени племић је решио да јој се освети давши да се изгради девет кипова нагих жена које су представљале све његове љубавнице и поставио их је дуж шеталишта у парку. Ова легенда је најбољи пример како се меша истинито сећање о неком догађају са накнадно додатим и измаштаним подацима и како заправо настаје предање. Истина је да је жена Анталовог унука Миклоша, чувена бечка глумица Катарина Шрат, била у љубавној вези са аустријским царем Фрањом Јосифом, као и да је Антал Киш био склон љубавним аферама.

Катарина Шрат (1853–1940)

Катарина Шрат је последњих година била предмет велике књижевне продукције пошто су се многи аутори заинтересовали за њен живот, посебно за романсу с аустроугарским царем Францом Јозефом (1830–1916). Чак је објављена и збирка рецепата који су спремани за цара у њеном дому. Овако велико интересовање не изненађује с обзиром на несрећну судбину свих учесника догађаја. Због свега наведеног, испри-

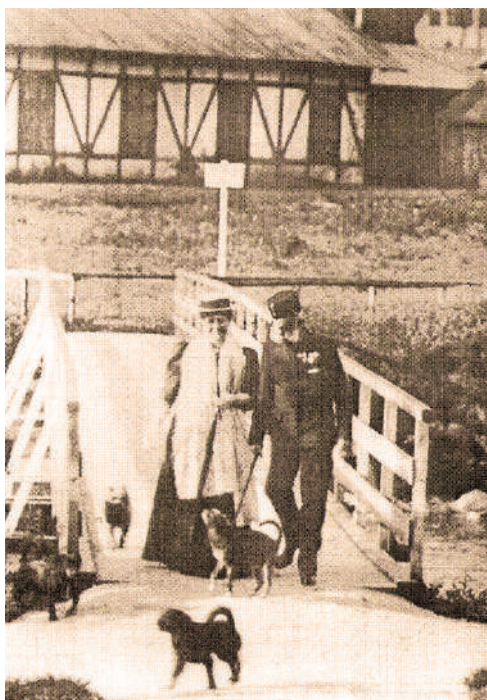

Катарина Шрат, глумица
као царица Марија Терезија
у позоришној представи

чаћемо подробније причу о Катарини и њеној царској љубави. Још као дете Катарина је сањала о позоришној каријери и приволела је оца, имућног трговца из Бадена близу Беча, да прихвати овај избор. Под руководством Хајнриха Лаубеа, који је извео Бургтеатар у први ред немачких позоришта, већ са двадесет година постиже блиставе успехе на позоришној сцени и постаје једна од најпопуларнијих глумица свога времена. За богатог банатског племића Миклоша III Киша из Светог Ђурђа удала се 1879. године, а годину дана касније родила је своје једино дете, сина Антона. Када ју је презадужени муж, бежећи од пове-риоца, оставио саму с малим дететом, Катарина је запала у озбиљне проблеме. Ипак, успела је да се извуче из беде кад су њени обожаваоци основали новчани фонд за помоћ омиљеној глумици.

Упркос искуству финансијске несигурности, Катарина је била нехајна расипница и страствена коцкарка. Знала је често да борави у Монте Карлу где се коцкала и задуживала, али је те коцкарске дугове цар великодушно покривао. Пријатељи су је сматрали великодушном и добра срца, склоном оговарању и пустоловинама, као и особом која је мрзела

кад ствари нису биле по њеној вољи. Са друге стране, важила је за методичну и уредну жену и одличну куварицу. У позним годинама била је дубоко религиозна и развод од мужа за њу никада није био опција. Када је ушла у живот цара Фрање Јосифа, Катарина Шрат је имала за собом дужу позоришну каријеру, прешла је тридесету годину живота и била је редовни члан Бургтеатра. Наводно је царица Елизабета била иницијатор упознавања Катарине са царем како би ублажила цареву самоћу пошто нису живели срећним брачним животом. Приликом наступа на Индустриској изложби у Бечу 1885. године по први пут је скренула пажњу самог цара, који ју је позвао да наступа приликом

Катарина Шрат у шетњи са аустроугарским царем Фрањом Јосифом

високе посете руског цара Александра III. Тако је почела веза између ово двоје људи и испрва се заснивала само на платонској љубави и разумевању Катарина му је пружила топлину у опхођењу и домаћинску атмосферу у свом дому, тако далеку од строге етикеције бечког двора. Из њиховог присног дружења поникао је чак чувени кулинарски бисер-царски куглоф, прављен по рецепту Катаринине мајке, који је цар просто обожавао. У једном од многобројних писама које цар пише својој дружбеници по духу стоје ове речи: „Свакако већ знате да Вас обожавам, или бар то слутите. Нежност само расте од дана кад сам имао срећу да вас сретнем”.

С временом, посебно после смрти царевог сина и још већег отуђења од супруге Елизабете, Франц Јозеф се све више окреће Катарини

и продубљује везу с њом. Често су виђани да шетају заједно и њихова међусобна оданост посебно је била изражена у њиховим старијим годинама. Данас нам је познато да је Катарина поред аустријског цара паралелно одржавала везе са још неколико мушкараца, од који је један био бугарски краљ Фердинанд. За већину веза цар није знао захваљујући њеној добро познатој дискрецији, која је највише дошла до изражаја када је по царевој смрти одбила понуде издавача да за велики новац напише мемоаре. Колико је заиста Катарина значила цару Фрањи Јосифу говори чињеница да је у тестаменту за живота наменио 500.000 флорина за „дворску глумицу Катарину Шрат фон Итебе, за коју ме везује најдубље и најчистије пријатељство и која је увек била одана и верна”. Такође, Катарина је за царевог живота добила величанствену збирку накита. Током Првог светског рата умире стари цар, а надвојвода Карло, знајући за велику оданост коју је цар гајио према Катарини, позива је на двор да се опрости од њега. Ту она на одар полаже две беле руже међу склопљене руке преминулог владара и љубави која је обележила њен живот. Катарина и Миклош су имали сина Антона (1880–1971) који је од цара 1911. године добио титулу барона. Каријеру је, попут оца, провео у дипломатској служби. Био је ожењен и није имао деце. Сахрањен је у заједничкој гробници са родитељима.

Елемир Киш (1854–1896)

Елемир Киш

Елемир Киш је био млађи син Миклоша II Киша. Према речима доктора Пуца, наследио је племените особине своје мајке Јелене Дамаскин и настојао је да управља на квалитетан начин поседом и спаси га од даљег пропадања. Оженио се Гизелом Ебецки Блашковић са којом је добио децу: Илону, Клементину, Каталин, Ернеа и Миклоша. За разлику од брата Миклоша, живео је у Светом Ђурђу и улагао посебан труд да одржи посед

који је са 37.000 јутара спао на само 4.000 јутара земље. После његове смрти жена Гизела се преудала за барона Белу Подманицког са којим је добила још деце и живела у Будимпешти.

ПОБУНА КМЕТОВА ПРОТИВ ИСАКА II КИША 1782.

Породица Киш је поседовала Свети Ђурађ (Бегеј Свети Ђурађ) 108 година и за то време је у многим областима унапредила село. Међутим, Урбар који је Исак II Киш склопио са кметовима изазивао је незадовољство које је кулминирало 1782. године побуном. Кметови у Светом Ђурђу, као и у другим местима, били су дужни да плаћају порез држави (контрибуцију на име одржавања војске, кулук, главарину по члану домаћинства, порез на земљу, те зграде и куће које нису припадале сесији, трговачки, занатлијски порез, жупанијски општи порез...). Властелини су били дужни кулук и то 104 радна дана за целу сесију, 58 дана за пола сесије, 34 дана за четвртину и 21 радни дан за осмину сесије. Инквилитни су били дужни по 8 радних дана рада на спахилуку, а субинквилитни по 6 радних дана. Кметови су такође плаћали десетину, која се давала у натури или ређе новцу, и православни десетак цркви. У време када би усеви лоше родили и становништву запретила глад, властелин им је давао из својих магацина храну, коју су после морали уз велику камату да враћају. Иако је положај кметова у Торонталској жупанији био нешто повољнији у односу на остале жупаније, ипак је владала велика напетост у односима између нових властелина и њихових кметова. Нарочито је прва генерација нових властелина у Банату, амбициозних и немилосрдних трговаца, заузела чврст став према својим кметовима. Ови бивши трговци, а сада властелини, желели су већ у првим годинама да извуку максимум из купљених добара.⁷⁶ Кметови у Банату су се бранили како су знали и могли. У борби против властелина посезали су за жалбама жупанијском суду, саботажама на имањима и отвореној

⁷⁶ Антал Хегедиш, *Нови властелини и њихови кметови*, Годишњак друштва историчара САП Војводине, Нови Сад 1980, 55.

побуни. Посебно су били огорчени на властелинске службенике и пандуре који су зарад личне користи прекорачивали своја овлашћења тако да су призори понижавања и телесног кажњавања кметова постајали уобичајена појава.

Иако је Исак II Киш утврдио доста правичан уговор са кметовима у погледу њихових обавеза према спахилуку, самовоља у раду спахијских чиновника, као и превелики намети довели су до побуне. Кметови у Бегеј Светом Ђурђу, Итебеју, Великом Торку, Малом Торку и властелинству Елемир одбили су да измире своје обавезе према властелину за 1782. годину и да признају Исака Киша за властелина. Овако је изгледала жалба кметова из Торка жупанијском суду против Исака II Киша и од ње се по садржају нису разликовале ни жалбе из других побуњених места:

[...] Од почетка пољских радова, целе недеље, господарски нас хајдуци терају на раду, а када косимо, не дозвољавају нам ни да наоштримо косе, нити да једемо, него косимо са хлебом у рукама... И дању и ноћу треба у господарској кући да стражаримо и то бесплатно... При децимирању јагањаца, уместо сваког десетог, морамо спахији да дамо свако четврто или пето јагње [...].⁷⁷

Центар побуне, према архивским документима, био је Итебеј у коме је свештеник Никола Бертишић охрабривао своје парохијане да, и поред снажних притисака, не одустану од оправданих захтева. У цркви је, према изјави сведока, рекао парохијанима: „Ако кметови остану сложни и јединствени, нико их не може победити, јер су на њиховој страни и цар и владика”. У побуњеним селима јавила се и хајдучија, а познате харамбаше били су Риста и Петар Марковић. Као коловођа побуне помиње се и Тома Мершић. Не могавши да својим снагама скрши побуну кметова, Исак II Киш се обратио цару са молбом да се побуна војним средствима угуши и казне коловође. Цар Јосиф II је лично наредио 19. августа 1782. године да се формира комисија за испитивање

⁷⁷ Славко Гавриловић и остали, *Срби у Хабзбуршкој Монархији од краја 18. до средине 19. века*, Историја српског народа, 5/2, Београд 1981, 5–106.

разлога буне против властелина која ће обићи побуњена села и узети изјаве од становништва о разлозима незадовољства.⁷⁸

Јозеф II по милости Божјој изабрани римски цар и увек узвишени краљ Немачке, Мађарске, Чешке, Далмације, Хрватске и Славоније Жупанији Торонтал, Поштовани, часни, угледни и преузвишени, славни и одабрани, племенити и нама верни, Из писма вашег поджупана млађег Андрије Семсеија, упућеног од стране Естерхазија нашој Угарској дворској канцеларији, слободно је нама са највишег места да схватимо да општине Итебеј, Велики и Мали Торак, Свети Ђурађ, већ неко време нису прихватале начин на који је властелин господин Исак Киш тумачио Урбар, а исто тако нису се хтели прилагодити издатом Урбару, те су отишли до те дрскости да свог законитог властелина Исака Киша као таквог нису прихватили и кроз га нису примили. И ви сами имате дужност да ове људе у општинама заједничким напором, што до сада нисте предузели, смирите и у својој упорности да заплашите ако на време нису донели жито, да сломите њихову дрскост, као што треба да буде.

Зато треба ово зло у корену сузбити да се не би даље ширило и није исправно даље се надати да ће ово моћи да се спречи. Стога од вас захтевамо да се на уобичајен начин посредством одређене комисије, састављене од службеника жупаније, на лицу места све испита на пригодан начин.

Превасходни задатак ове комисије је да без икаквог временског одлагања примора у овим местима кметове да признају Исака Киша за свог властелина и што успешније их примора да се с тим помире.

Зато ће задатак ове комисије бити да испита све околности и провери претеране захтеве властелинског

⁷⁸ АВ, ТОРЖ, 344/1782. (превод цитираних докумената о побуни са латинског и немачког језика преузет је из књиге: Војислав Илић и остали, *Српски Итебеј – казивања и записи*, Нови Сад 1998, 35–36).

провизора према кметовим у погледу кулука и давања, посебно десетине од јагањаца, на што се кметови жале, као и основане жалбе кметова да им је провизор пленио сено и на тај начин знатну штету и пакост наносио, због чега и захтевају сатисфакцију.

Комисија је на лицу места саслушала побуњенике у вези са жалбама због властелинског израбљивања, прекомерне радне обавезе (кулука), узимања десетка, „кријумчарења јагањаца”, точења пића. Кметовима је предочена царска наредба о поштовању одредби Урбара и кажњавању бунтовника уколико се не повинују заповести.⁷⁹

Затим ће поменута комисија све ово са посебном будношћу и опрезношћу да испита у свим општинама и ако наиђе па противљење, да га у корену сузбије, ако неко остане дрзак, да га казни на један врло опрезан начин, то забележи и достави Угарском намесничком већу.

Зато издајемо ову наредбу да се што пре Жупанији додели војна асистенција и војници упуте да се у сваком случају морају вама покоровати и бити вам па располагању [...].

Из овог документа се јасно види да и сам цар указује на неправилности у раду спахијских службеника, те, иако наређује да се одред војске упуте у побуњена села, препоручује благе казне за кривце. Томе је вероватно разлог страх од ширења бунта међу социјално угроженим кметовима на целој територији Баната.

Торонталска жупанија и војне власти су на основу претходне царске наредбе одобриле 23. августа 1782. године војну помоћ за смиривање буне против Исака II Киша.⁸⁰ У циљу гушења побуне донета је одлука 7. септембра 1782. године да се доведе чета витембершке војске па челу са капетаном Фестенбергом.⁸¹

⁷⁹ АВ, ТОРЖ, 368/1782.

⁸⁰ АВ, ТОРЖ, 345/1782.

⁸¹ АВ, ТОРЖ, 632/1782.

[...] једанаестог дана текућег месеца помоћу чете ви-тембершке војске и редова двобораца коњица и пешадија под командом Фестенберга прихватили смо се ратном храброшћу истог момента да живој души нисмо дали да нам промакне из места Итебеј, будући да је у дотичном месту постављена стража од осам двобораца. На једно место сакупљен је народ и објављена наредба Његовог величанства и на народном језику разјашњена, а затим смо упитали: да ли су оваквим неправилностима раније били изложени? Зашто нису признавали Исака Киша за свог властелина, да ли га као таквог примају и зашто нису жито давали? И пошто на наше питање нико од народа не одговори појединачно, што се више ћутало, тим је жагор међу њима све више промицао, тако се народ полако око једног збијао и започео ругање Комисије, затим је г. Капетан и командант ове на једно место сакупио и са четрдесет двобораца опколио све док нису скупини појединачно поставили питања и добили одговоре. Једино од свих Мушица Гаврило поменутог г. Исака Киша није признао за свог законитог властелина, а други су свечано обећали да ће убудуће остати покорни Урбару и свему се прилагодити [...].

Као што се из извештаја види, одред војске се „ратном храброшћу” прихватио да умири голоруке кметове којима је једина заштита било групно протестовање и одбијање рада у корист властелина. Суочени са снажном реакцијом државе, већина кметова се одрекла оправданих захтева, а они тврдоглавији кажњени су затвором или батинањем. Најхрабрији од свих, Гаврило Мушица, добио је „четрдесет врућих батина”.⁸² Магистрат Торонталске жупаније повео је поступак против православног свештеника из Итебеја Николе Бертишића и главног организатора побуне у свим местим вастелинства – Томе Мершића. Свештеник Никола Бертишић је осуђен на три године затвора. Осим деградације са парохије у Итебеју, морао је да призна и

⁸² АВ, ТОРЖ, 344/1782.

прихвати наведену казну. Свештеник је служио казну у епископском затвору у Темишвару⁸³, а недуго потом је темишварски епископ Софроније Кириловић затражио његово ослобађање из затвора.⁸⁴ Тому Мершића су због олакшавајућих околности, пошто је „на први захтев Комисије да ли остаје миран, да ли ће народ да побуњује, да ли ће признати свог властелина, одговорио потврдно, само на једну годину осуђен, рачунајући од дана хапшења и 24 батине добио, којом казном је био кажњен по изласку из затвора”⁸⁵

Колико је после гушења побуне ситуација била заоштрена говори то да су становници Светог Ђурђа морали у пролеће 1783. године да дају писану изјаву да су задовољни Урбаром и да немају ништа против властелина.⁸⁶ Без обзира на званичне изјаве, међу становницима многих насеља сазрева жеља да се иселе у преостале територије, тј. оне које још нису биле под угарским феудалним системом. Недуго после гашења побуне многе српске породице из Светог Ђурђа су се, у својству граничара, населиле у села у околини Панчева и то: Долово, Опово, Гај, Сакуле, Баранду, Ватин, Идвор, Фаркаждин, Црепају, Ченту. У Баранду се населило 213 српских породица из Светог Ђурђа, те се један део села звао „Сенђурски”. То су биле следеће породице: Бабини-Ишини, Бабини-Живанови, Бачвани-Петков, Бољац-Лунин Босика-Милеров, Васић, Божини, Качаров, Парчанин, Парчани, Перић, Петров-Тодорићев, Радојев, Радојеви, Свирац, Стојанов, Сувачарови, Теофанов-Курјачки, Цинцар, Ђирин-Нићифор. У Сакулама је једна улица, због истог разлога, названа „Ђураћски сокак”⁸⁷

Овим исељавањем остало је у селу само 600–700 људи. Већ 1791. године доселило се више српских породица у место, а други велики талас колонизације деситиће се почетком XIX века, досељавањем становништва немачке националности.

Да се напета ситуација између Исака Киша и његових кметова ни после побуне није смирила, говори и пример његовог сукоба са беле-

⁸³ АВ, ТОРЖ, 533/1783.

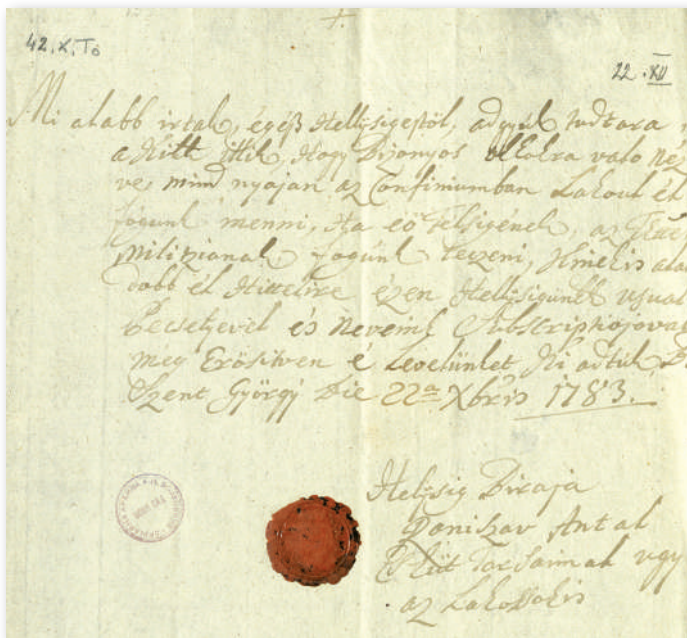
⁸⁴ АВ, ТОРЖ, 57/1783.

⁸⁵ АВ, ТОРЖ, 533/1783.

⁸⁶ АВ, ТОРЖ, 996/1783.

⁸⁷ Др Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја 18. века*, Београд 1955.

жником Јаношем Папом из Светог Ђурђа који је током побуне стао на страну кметова. Упркос тражењу Исака Киша, није желео да напусти радно место у општини. Током судског спора срески начелник је стао на страну бележника и наредио да му се не сме онемогућавати останак у месту. Упркос наредби с високог места, властелински надзорник имања је и даље покушавао да протера бележника на шта он пише: „Господине шпану, ништа Вам нисам скривио осим истине! Не хајем за гнев ваше милости! Изволите па донесите себи нотара, али ја без судске пресуде не излазим из Сент Ђурђа као нека курва. Помоћу Божјом могу да живим, ако ми здравље допусти, чак и радом својих руку. У Сент Ђурђу, 3. јула 1784. године, Пап Јанош с. р. заклети месни нотар.”⁸⁸

Изјава становника Светог Ђурђа да ће се иселити ако буду принуђени да служе у редовима пограничне полиције од 22. децембра 1783. године (АВ, Ф.11, 1105/1783)

⁸⁸ АВ, ТОРЖ, 2878/1784.

IV БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЋ У XIX ВЕКУ

СВЕТИ ЂУРАЋ НА БЕГЕЈУ – ПРОМЕНА НАЗИВА

Данашње насељено место Житиште је од почетка XIV века носило без промене назив Свети Ђураћ све до друге половине XIX века. После Аустро-угарске нагодбе 1868. године дошло је до нове територијалне реорганизације срезова у Торонталској жупанији. Место је 1861. године постало седиште среза и у њему је била смештена среска управа са начелником и припадајућим службама која је водила живу кореспонденцију са Жупанијом и местима под његовом надлежношћу. Због тога је одлучено да се називу места Свети Ђураћ дода реч Бегеј, по реци која протиче поред села, како би се назив места разликовао од истог у данашњој Румунији. Немамо податак када је место тачно променило назив у Бегеј Свети Ђураћ. Целокупна архива места од краја XVIII до прве половине XX века продата је после Другог светског рата у стари папир, чиме су многе чињенице о развоју села неповратно изгубљене и данас их није могуће до краја успешно реконструисати.⁸⁹ Како би задржали континуитет у излагању, у поглављу у коме је описан историјски развој места у XIX веку користимо и надаље назив Бегеј Свети Ђураћ, иако би прецизније било то учинити од средине века, када до промене назива заиста и долази.

⁸⁹ Историјски архив Зрењанин, Ф. 87, Досије фонда, бр. 1/2. У досијеу фонда постоји напомена да је архивска грађа Општине Бегеј Свети Ђураћ преузета од Скупштине општине Житиште 1972. године. Из дописа који је НОО Житиште доставио Архиву 1953. године сазнајемо да је највећи део овог фонда предат фабрици за прераду папира (отпаду).

ДОСЕЉАВАЊЕ НЕМАЦА

Аустријска држава је плански насељавала Немце у Банат, Срем и Бачку као радне, послушне и верне поданике династије и државе. Немачки досељеници нису потицали из аустријских земаља, већ из Швапске, Франачке, Фалачке, Алзаса, Лорене итд. У већој мери Немци се досељавају у Банат у XIX веку. Још око 1800. године Исак Киш је у Свети Ђурађ, уместо Срба исељених у Војну границу, населио немачке колонисте из Нирнберга, Штајерске, Аустрије, као и из неких немачких места Пештанске жупаније.⁹⁰ Неки досељеници били су француског (Лефлер) и румунског (Околишан, Паунеску) порекла, али су се сматрали Немцима. Немачко становништво није се доселило одједном, већ је постепено пристизало током неколико година.⁹¹ Први немачки досељеник умро је у месту 1810. године, а прво венчање прослављено 1813. године.⁹²

У Светом Ђурђу је била настањена породица Миклоша I Киша од Итебеја, брата Исака Киша, која је примила колонисте. Како је Миклош вероватно убијен током једног трговачког пута, његова жена Катарина Лукач са сином Анталом пригрлила је досељенике своје вере, због чега су се брзо прилагодили новој средини и почели напредовати у односу на занемарене Србе. Римокатоличка вероисповедна немачка школа основана је 1816. године. Католичка црква у Бегеј Светом Ђурђу изграђена је у периоду 1834–1836. године уз помоћ Антала Киша, а била је посвећена Светом Николи. Испрва је била филијала Катарине (Равног Тополовца), а захваљујући помоћи Анталовог сина Миклоша II, основана је 1862. године католичка парохија у месту.⁹³ Православна школа је изграђена 1816. године. Немачки колонисти су од 90 сесија које су поседовали Срби купили 46 сесија. Од српског становништва одузета

⁹⁰ Bárány Ágoston, *Bege-SzentGyörgy' leírása*, Felső Magyar Országí Minerva, 1826. Augusztusz, 816–825.

⁹¹ Н. Барачки, *Православна српска парохија...*, 8.

⁹² Peter Horvat, *St. Georgen, die Geschichte einer gemischtsprachigen Gemeinde im Banat*, Bayern, 1961.

⁹³ Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis Temesvarini, Temesvar 1866.

је једна парохијска сесија и дата католичком свештенику. На католичком гробљу у селу налазе се две капеле. Једну је саградио др Јакоб Пуц 1908. године, а другу једна од најбогатијих породица у месту – породица Бајерлајн.

Према попису становништва од 1869. године, број католичког становништва у месту током XIX века био је следећи:

Табела 6. Попис немачког становништва 1880–1940. године

Година	Немачко становништво	Укупно становника
1880.	1.983	3.041
1890.	1.454	2.814
1931.	1.318	2.561
1940.	1.387	3.055

Немачке породице досељене у место биле су:

Ајсен, Алберт, Алтмајер, Амдрес, Анкнер, Бајер, Бартл, Баунох, Бауман, Бах, Бајл, Бек, Бекер, Бертих, Биркенхоје, Блацефер, Блум, Браун, Бремер, Бренер, Будо, Бухмајер, Буххолц, Вагнер, Вајман, Вајмер, Вајнхардт, Варе, Вајс, Ветл, Вершинг, Вестер, Вилмс, Виндбер, Винтер, Гал, Гангл, Герман, Гечевић, Грас, Гросер, Гутенкунст, Гутри, Делфел, Детори, Дешо, Дипонг, Дотерман, Евингер, Елмер, Енгелдинер, Ендерле, Ердели, Заплетан, Иваншуц, Јакшић, Јост, Јунг, Кајп, Калди, Карл, Кауфман, Кнајзер, Квинт, Керн, Кремер, Киндл, Кипер, Китл, Кифер, Клајн, Класки, Клекер, Клен, Колер, Колет, Конрад, Кох, Круч, Куруц, Лај, Латерман, Лакатош, Лар, Лаукс, Лафлер, Лафлинг, Лешингер, Линг, Лорис, Лудвиг, Лућ, Мајер, Мајснер, Малингер, Манес, Мартин, Маршал, Масер, Маус, Мекл, Менг, Месник, Мец, Милес, Михл, Мутх, Новотни, Нојхаус, Нотхоф, Околишан, Остер, Павлович, Пајц, Пап, Паул, Паунеску, Пилс, Подлаха, Полингер, Пункерт, Пурхо, Пинк, Пуц, Рангер, Ратков, Рауш, Рис, Ролинг, Рорих, Рос, Рук, Рукобер, Сал, Сауер, Саутер, Сенти, Силер, Симон, Собачак, Сонтаг, Спребер, Спрингер, Стајн, Стојер, Стокер, Стумпф, Таш, Тил, Топка, Унтеррајнер, Урсо, Фајмер,

Федершпил, Фиксари, Фиртлинг, Фишер, Фрер, Фриш, Фуш, Хаблик, хајнрих, Хајслер, Хаманг, Харле, Хартман, Хегер, Хек, Хи, Хирс, Холцнер, Хорват, Хофман, Ципо, Швајбен, Шванек, Шварц, Шмал, Шмид, Шмидт, Шнајдер, Шнур, Шонехер, Шубел, Шубер, Шулиц.

МАЊИНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У МЕСТУ

Роми

Роми се масовније насељавају на територију данашње Војводине са турским освајачима у XVI веку. У време турске владавине живели су у градовима и у селима, у одвојеним насељима званим „циган-мала”. Углавном су били ковачи и музичари. Роми се у већем броју досељавају на наше просторе после ослобађања од турске власти у XVII и XVIII веку када су аустријске власти издале неколико наредби у вези са њиховим статусом. Царица Марија Терезија је донела одлуку о укидању номадског начина живота. Посебно драконска била је наредба из 1767. године о насилном одузимању ромске деце од родитеља, која су онда поверавана хришћанским породицама да их васпитавају, уче занату и пољопривреди. Деца узраста између дванаест и шеснаест година слата су на изучавање неког заната, а дечаци старији од шеснаест година у војну службу. Први помен Рома у Светом Ђурђу датира из 1785. године, када се помиње да су Цигани из Светог Ђурђа, Великог Торка и Малог Торка упутили молбу Торонталској жупанији да им се врате одузета деца јер, како тврде, престали су са скиталачким начином живота и обрађују земљу.⁹⁴

Почетком XX века, а можда и раније, Роми су формирали своје мало насеље преко Бегеја, у близини бившег железничког моста. Зидали су куће од набоја. Бавили су се англовањем (препродаја коња), земљорадњом, трговином, неким занатима и свирањем, неки су радили у надници или просили. Између себе су бирали цара који је, као нека врста сеоског кнеза, управљао својим сународницима. Занимљиво је да

⁹⁴ АВ, Ф. 11, 1000/1785.

Јевреји

Немамо податке о томе када су се Јевреји доселили у Бегеј Свети Ђурађ, али знамо да је крајем XIX и почетком XX века просечно било око 20 становника јеврејске националности који су се углавном бавили трговином.⁹⁵ За верске потребе користили су синагогу изграђену у Српском Итебеју 1904. године. Сахрањивани су на јеврејском гробљу, које је данас потпуно зарасло у коров, а налази се лево од православног гробља према друму. Навешћемо имена трговаца јеврејске народности кроз која се може пратити које су породице насељавале Бегеј Свети Ђурађ. Познати трговци мешовитом робом у месту били су: Карл Адлер (1876–1892), Филип Гринфелд, Бернхарт Штајнер (1876–1891), Самуел Шварц (1876–1902), Игнац Лиђел (1882–1886), Стефан Адлер (1886–1891), Розалика Кон (1886–1887), Емануел Тајхнер (1887–1891), Ђура Штраср (од 1891), Јулиус Шал (од 1893), Ержебет Мајер (од 1905). У исто време трговином нирнбершком робом (робом индустријске производње) бавио се Самуил Кон. Трговином житарицама су се бавили Шамуел Кун и Жигмонд Голд (1876–1891), Симон Хиртенштајн (1892–1902). Трговином дрвеном и гвозденом робом бави се Ласло Хајдушка (1902–1917).

СЕЛО – ПОЛИТИЧКА ОПШТИНА

Бегеј Свети Ђурађ је у XIX веку био у саставу Торонталске жупаније, која је, уз прекиде и повремене промене свог обима, постојала на територији Баната као политичко-административна област од средњег века до 1918. године. Њено средиште у овом периоду био је град Велики Бечкерек (Зрењанин). У XIX веку Бегеј Свети Ђурађ је био политичка општина под управом општинског поглаварства.

Село је приликом преласка на данашњу локацију, уз корито Бегејског канала, настало најпре стихијски, са групама појединачних кућа

⁹⁵ По попису, 1870. је у месту живело 20 јеврејских становника, 1900. било је 19 становника, а 1910. године 22 становника.

грађеним без икаквог реда. До уређења села по свим принципима тадашње градње села дошло је после досељавања Немаца. Тада је извршена реконструкција и село је уређено по Котмановом плану. Основа села је имала облик правоугаоника, издуженог уз корито реке. У том правцу су трасиране четири дугачке праве улице, које је попречно, под правим углом, секло пет краћих улица. На југоисточном делу села изграђене су властелинске зграде и парк. Недуго затим, 1881. године, извршен је премер државног земљишта из кога се види да је село добило мало проширење градњом два реда кућа, једног на северозападној периферији уз Бегеј и другог на југоисточној периферији, где ће се недуго потом формирати наспраман ред кућа.⁹⁶

Током револуције 1848–1849. године у месту није било инцидентата иако су се жестоке борбе водиле у околини Великог Бечкерека. Парох Дионисије Христифоровић забележио је у протоколу крштених за 1848. годину да је био затворен десет месеци у затвору у Великом Варадину: „Била је Мађарска револуција и ја, јереј Дионисије Христифоровић, парох ст. ђурађски, био сам у затвору године 1848”.⁹⁷ Међутим, не наводи кривицу због које је био утамничен. Жандармеријски пук број 9 известио је Намесништво за Српско Војводство и Тамишки Банат да се током Мађарске револуције политички беспрекорно владао благајник из места Рот.⁹⁸ После револуције, општина је новом реорганизацијом унутрашње управе, добила унутрашњу самоуправу. Становништво је тада уместо кулука и десетака плаћало држави општи порез. Општина је добила право да издаје дозволе за лов, риболов, да сама прикупља порез и бира општинске службенике. Такође је у њену надлежност прешло и завођење војних обвезника из места у војне спискове. Иначе, становници места учествовали су као војници у свим ратовима Аустроугарске током XIX века.

Политичка општина је имала следеће службенике: кнеза (судију), бираног на предлог среског начелника, поткнеза, четири ешкута (заклетника), благајника, бележника, лекара и бабицу. Развојем општине уведене су још неке службе, попут места подбележника, књиговође,

⁹⁶ С. Ђурчић, М. Јовановић, *Айлас...*, 144.

⁹⁷ Српска православна општина..., Протокол крштених за 1848.

⁹⁸ АВ, СВТБ, 10.343/1855.

општинског извршитеља, сиротињског оца. У оквиру општинске управе бирали су се посланици на три године или вирилисти (мештани који су плаћали највећи порез), који су помагали кнезу у управљању општином. Више података о члановима општинске управе налазимо тек крајем XIX века. Чланови општинске управе 1878. године били су⁹⁹:

- **кнез:** Јохан Захаријас;
- **поткнез:** Сава Марков;
- **ешкути:** Ђорђе Трифунов, Петер Релинг, Петер Бајер, Кузман Марков;
- **благајник:** Милан Анучин;
- **бележник:** Липот Шилер;
- **вирилисти:** Васа Бошковић, Тоша Бокшан, Анта Антоновић, Миклош Кири, Илеш Трњечи, Јохан Луч, Јозеф Бајерлајн, Јозеф Колер, Саму Шварц, Антон Хи, Винце Пферсиц;
- **изабрани посланици:** Јова Катић, Љуба Пиперски, Стева Пиперски, Јоца Бранков, Макса Борзон, Јозеф Бајерле, Карл Адлер, Леополд Сонер, Михајло Шубер, Михајл Келинг, Тома Крезне, Мартин Луч.

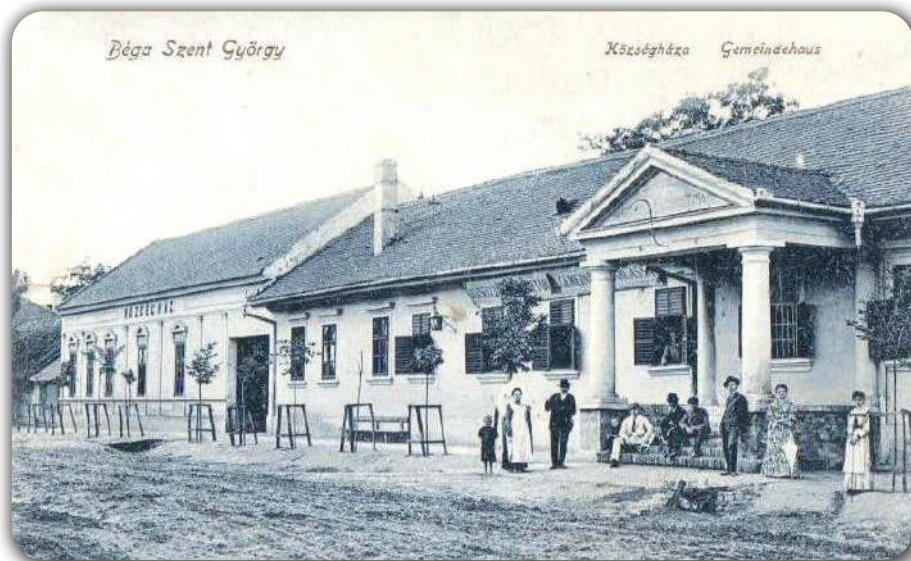
Из пописа општинских функционера запослених у општини Бегеј Свети Ђурађ 1892–1895. године примећујемо да су се као запослени појавили лекар, бабица, старатељ, општински извршитељ и књиговођа. Набројаћемо носиоце неких функција кроз које се на најсликовитији начин представља историја села:

- **кнез:** Јохан Бајерлајн;
- **поткнез:** Миливој Крецул;
- **ешкути:** Анта Игњатов, Милић Крецул, Конрад Тил, Керестељ Мајснер;
- **лекар:** др Јакоб Пуц;
- **бабица:** Марија Глас.

У другој половини XIX века уведен је паритет при избору општинских представника по коме је требало да кнез буде наизменично Немац па Србин, што је требало применити и при бирању заклетника и посла-

⁹⁹ Jokly Leopold, *Torontálmegyei iránytű, Statistikai évkönyv*, Budapest 1880.

ника. У пракси, међутим, ово се није поштовало, тако да је председник општине све до 1918. године искључиво био немачке националности, док је Србима припадала дужност општинских форшпанција (кочијаша) и сержана (жандара). Захваљујући добром економском положају Срба, увек их је доста бирано међу вирилистима.

Зграде општине и општинске гостионице у Бегеј Светом Ђураћу почетком XX века

До 1880. године кривични поступак водила је локална полиција, а од те године жандармерија, која је постојала у месту вероватно још од почетка XIX века. Занимљиво је да су у овом периоду општински службеници више пута били кажњавани због немара или прекорачења овлашћења. Тако су 1877. године, због неправилности приликом сакупљања пореза, које је открила пореска инспекција, укорени и кажњени са 25 форинти председник и потпредседник општине. Иако су постојале сумње да је начелник среза др Чолаковић знао за неправилности, спор против њега није поведен.¹⁰⁰ Становници села су се исте године

¹⁰⁰ Torontal, број 39, 1877.

жалили Торонталској жупанији на неправилности у раду општинског бележника, али спор против њега такође није поведен.¹⁰¹

Већ смо напоменули да је општина од 1849. добила право да сама бира, али и издржава општинске лекаре и бабице. Сходно томе, општина је расписивала јавне конкурсе за радна места у Бегеј Светом Ђурђу и околним местима. Тако се на конкурс 1877. године за место окружног лекара у Бегеј Светом Ђурђу, Катарини, Идварнаку, Рогендорфу и Честелеку нудила плата од 800 форинти годишње, а за бабицу у местима Бегеј Свети Ђурађ, Идварнак, Рогендорф плата од 120 форинти годишње.¹⁰²

Породица Киш од Итебеја имала је имање у самом насељу и оно се састојало од господарске куће, економских објеката, помоћних зграда и парка. Антал Киш је учинио много на улепшавању места. Саградио је 1817–1821. године прелепи парк, величине девет катастарских јутара, који се убрајао у најлепше приватне паркове Јужне Угарске. Парк је био украшен многим ретким украсним биљкама, ружама и дрвећем, међу којима је било и више стабала ретке гинко билобе. Поред скулптура постављених низ шеталиште, породица Киш је на вештачки направљеном узвишењу од камена и цигле у централном делу парка сазидала 1867. године тзв. Орлову кулу, која је постала обележје парка. Зубом времена и небригом, кула је срушена и њени остаци су се могли видети још током прве половине XX века. У склопу имања, поред парка, Антал Киш је саградио племићку кућу. Његовом заслугом и финансијском потпором изграђена је Римокатоличка вероисповедна немачка школа (1816) и католичка црква у месту (1834–1836).

Поред Антала Киша, друга особа заслужна за напредак села у XIX веку био је Липот Шилер, који је 1877. године постао општински бележник у Бегеј Светом Ђурђу. Када је почео с радом, наишао је на „запуштену општину с најлошијим односима међу људима, међутим, добрим пословањем, марљивим радом, подигао је општину на такав ниво да је данас једна од најужорнијих општина у држави”. На иницијативу Липота Шилера основана је у месту 1884. године општинска

¹⁰¹ *Torontal*, бр. 39, 1877.

¹⁰² *Torontal*, бр. 39, 1877.

штедионица, захваљујући којој је место доживело препород. Почетни капитал штедионице износио је 10.000 гулдена, да би после 25 година рада штедионица имала чист приход од чак 143.772 круне и 66 хелера. Притом је камата од 28% на почетни капитал годишње доносила општини леп приход. Овај новац улаган је у отплату дуга, смањење општинског приреза, плате општинских чиновника, здравствену заштиту мештана. Велики успеси штедионице били су куповина земље у хатару Банатског Двора (Идварнок) 1885. године у величини од 507 јутара и у хатару Јанковог Моста (Јанкаид) 1908. године. Свакако најзначајнији и највећи успех општинске штедионице била је куповина преостале властелинске земље породице Киш. Наиме, по жељи властелина Миклоша III и Елемира Киша, последњих чланова породице који су живели у месту, и уз залагање великог жупана Торонталске жупаније Јосифа Хертелендија, општина је 1889. година откупила 2.600 јутара властелинске земље која је лежала у хатару села, као и све зграде и парк по цени од 560.000 форинти. Купљена земља је испарцелисана и распродата појединцима из места, док је општина за себе задржала око 300 јутара пашњака, нешто ораница, парк и све бивше властелинске зграде. Купљена земља се налазила у делу хатара који становници зову Иберланд и већином су је купили Немци. Срби нису куповали иберландску земљу, можда зато што је била лошијег квалитета или, ако су је и куповали, брзо су је препродавали Немцима. Тако су Немци дошли до већег земљишног фонда, те су Срби, схвативши касно своју погрешку, настојали кроз целу прву половину XX века да откупе што више земље од Немаца.

Чланови општинске штедионице, која је толико допринела развоју места, биле су 1894. године следеће личности:

- **управни одбор:** Сава Марков, Миливој Крецул, Миклош Шлајх, Јохан Зхаријас, Антон Шонер, Јохан Бајерлајн, Карл Адлер, Стефан Шрајнер;
- **надзорни одбор:** Жива Марков, Георг Грос, Шаму Кон;
- **контрола:** Јохан Бајерлајн (кнез), Миклош Шлајх (бележник), Кузман Марков, Луц Јохан.

Пошта у Бегеј Светом Ђурђу почела је с радом 1872. године, а већ 1876. прорадио је први телеграф. У оквиру поште уведен је телефон

1894. године. Као поштар и телеграфиста помиње се 1878. године Ђерђ Оперт.

БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЋ КАО СЕДИШТЕ СРЕЗА

Мађарске жупаније су још од средњег века биле административно подељене на мање територијалне јединице – срезове. У време обнове Торонталске жупаније 1779. године формирано је четири среза са укупно 76 насеља. Свети Ђураћ је био у саставу Бечкеречког среза.¹⁰³ Након укидања Српског Војводства и Тамишког Баната 1861. године, извршена је нова административна подела Торонталске жупаније. Формирано је петнаест срезова од којих је један био и срез Бегеј Свети Ђураћ. Срез Бегеј Свети Ђураћ је у свом саставу имао следећа места: Бегеј Свети Ђураћ (Житиште), Велики Торак (Бегејци), Мали Торак (Бегејци), Катаринфелд (Равни Тополовац), Јанков Мост, Мађарски Итебеј (Итебеј), Српски Итебеј (Итебеј) и Свети Михаљ (Михајлово).

Након Аустро-угарске нагодбе 1867. године, извршена је нова територијално-административна подела. Торонталска жупанија је 1871. године била подељена на четрнаест срезова, међу којима је био и срез Бегеј Свети Ђураћ (Бегејсенђураћски). Срез је обухватао места: Бегеј Свети Ђураћ, Идварнак, Рогендорф, Катарину, Велики Торак, Мали Торак.¹⁰⁴ Ова подела је потрајала до 1871. године када је, због смањивања броја срезова и поновне реорганизације Торонталске жупаније, срез Бегејсенђураћски укинут, а место припало Великобечкеречком срезу.

Последњи срески начелник био је др Себо Чолаковић. Такође, током XIX и у првој половини XX века, Бегеј Свети Ђураћ је био изборно место за избор посланика у државни сабор. Место су током изборних кампања посећивали кандидати за посланике и држали политичке зборове на којима су износили свој програм и, наравно, давали много обећања бирачима. Место је 1889. године посетио витембершки војвода Егон Турн-Таксис који је тада живео у Ечкој, а за кога су гласали

¹⁰³ Ф. Крчмар, *Торонталска жупанија...*, 93.

¹⁰⁴ Borovsky Samu, *Torontál Vármegye*, Budapest 1811, 483.

становници Елемира, Ечке, Лазарева и Бегеј Светог Ђурђа. Високог госта је 29. новембра 1889. године на граници хатара Лазарева и Катарине дочекала делегација из Бегеј Светог Ђурђа коју је предводио католички свештеник Ференц Холц, да би потом ушли у место уз топовску паљбу, музику и клицање окупљеног народа. Војвода је одржао говор пред присутним грађанима из места и околине, после чега је било народно весеље.¹⁰⁵

ОПИС БЕГА СВЕТОГ ЂУРЂА ИЗ ПЕРА МАЂАРСКОГ ПИСЦА И ИСТОРИЧАРА АГОШТОНА БАРАЊИЈА 1825.

Мађарски писац и историчар Агоштон Барањи (1798–1849) је 1825. године написао спис под називом *Опис Бега Светиоу Ђурђа* који је објављен у листу *Минерва* за месец август 1826. године на десет страна.¹⁰⁶ У то време је Агоштон Барањи живео у Светом Ђурђу, где се доселио код рођака после завршетка студија права у Пешти, и радио као чиновник на властелинству породице Киш од Итебеја. Био је непосредан сведок развоја села и властелинства породице Киш и као образован и проницљив човек запазио најважније одлике српских и немачких становника који су градили село и суживот на обали Канала Бегеј почетком XIX века. После одласка из Светог Ђурђа Агоштон Барањи је наставио да се бави историјским истраживањем и објављивањем радова као архивар Торонталске жупаније, због чега је изабран за дописног члана Мађарског ученог друштва, касније Мађарске академије наука. Његове најпознатије књиге из области историје јесу *Повесница Торонталске жупаније*¹⁰⁷ и *Споменица Тамишке жупаније*¹⁰⁸.

¹⁰⁵ *Torontal*, бр. 27, 1889.

¹⁰⁶ Bárány Ágoston, *Bege-SzentGyörgy' leírása*, Felső Magyar Országí Minerva, 1826. Augusztus, 816–825.

¹⁰⁷ Bárány Ágoston, *Torontál vármegye hajdana*, Buda 1845.

¹⁰⁸ Bárány Ágoston, *Temes vármegye emléke*, Nagybecskerek 1848.

У тексту *Опис Бега Светиої Ђурђа*, објављеном у листу *Минерва*, Агоштон Барањи је обрадио основне елементе постојања једног насеља. Описан је његов географски положај и дат кратак осврт на историјски развој села. Вредност списа чине описи људи који су настањивали Свети Ђурађ и које је Барањи добро упознао, као и приказ њихових црквених и световних обичаја, начина одевања, весеља, послова којима су се бавили. Тиме смо добили из прве руке веродостојан приказ живота српског и немачког становништва у селу, сличности и разлика међу њима, али и развоја привреде, трговине, занатства и настајања првих основа комуналног уређења места. Посебно је интересантно што у наслову текста аутор место назива Бега Свети Ђурађ, иако је у осталим историјским изворима из тога времена назив места Свети Ђурађ. У самом тексту место назива именом Свети Ђурађ. Како Агоштон Барањи, разуме се, не би направио грешку у називу места у коме је у том тренутку живео, можемо закључити да је селу у том периоду додат назив Бега, али се он кратко задржао да би се поново појавио у званичном називу села од момента када је оно постало седиште среза 1861. године. У тексту који следи преведени су са мађарског на српски језик најинтересантнији пасуси из Барањијевог текста.

Опис Бега Светог Ђурђа

Село Бега Свети Ђурађ се налази на обали Канала Бегеј у Великобечкеречком округу и Торонталској жупанији. Село је омеђено Светим Иштваном (Крајишник) на истоку, Јанкаидом (Јанков Мост) на западу, Честерегом на северу, Лазаревом и пустаром Кендереш на југу. До Темишвара има 9 миља, Арада 10 миља, Вршца 9 миља, Новог Бечеја 5 миља, Београда 8 миља, Пеште 30 миља, до границе државе 4 миље. Од главног града Торонталске жупаније, Великог Бечкереча, као седишта жупаније где се одржавају жупанијски састанци и налази пошта, место је удаљено 2 миље.

Порекло старог Светог Ђурђа је неизвесно, услед честих налета Турака, вишеструког разарања жупаније која се налазила на рубу границе и трпела честа турска освајања. Жупанијски архив, који садржи само списе од 1779. године, када је Банат постао део Мађарске,

не може дати никакве податке о прошлости места. Чињеница да је становништво Светог Ђурђа, као и читавог Баната, некада било мађарско, може се сматрати извесном из више разлога. Мађарски називи њених најстаријих локалитета и пустара, као што су Партош, Банлак, Башаид, Кендереш, Сарча, Варјаш, Богарош и многа слична имена, аутентично сведоче о томе. Стога се може посумњати да су некадашњи становници Светог Ђурђа можда били Мађари. Место се некад налазило на северозападу, иза Канала Бегеј, али су га због честих изливања Старог Бегеја његови становници постепено напуштали и преселили се на садашњу локацију. Село је плански уређено 1817. године, и од тада се његов изглед није мењао.

Некада је Свети Ђураћ био власништво краљевске коморе. Године 1782. Исак Киш и Миклош Киш су купили Свети Ђураћ, који је припао властелинству Итебеј, и одмах по куповини су преузели управу над поседом. Садашњи феудалац је Антал Киш од Итебеја. Становништво чине Немци и православни Срби. Мађари су државни службеници, бележник и неки нижи чиновници. Срби су староседеоци Светог Ђурђа. Немци су се доселили овде из разних провинција: из Нирнберга, Штајерске, Аустрије, као и из неких немачких места Пештанске жупаније. Пре неколико година овде се понегде још говорио француски језик, али данас је француски замењен немачким и српским језиком. У месту живе католички и православни становници. Католици припадају Чанадској бискупији, а православци Темишварској епархији. Католици Светог Ђурђа (у црквеном смислу) припадају Каталинфалви (нем. *Kathereinfeld*, срп. Катарина, Равни Тополовац), која је југоисточно од места, на четврт сата удаљена од Светог Ђурђа. Ту су њихова католичка црква и жупник. Међутим, према последњој подели, Свети Ђураћ је постао центар имања, које укључује Каталинфалву, Мали Торак, Велики Торак и пустару Кендереш.

У Светом Ђурђу има 264 куће и 10 сувача. У центру села се налази православна црква, чији је камен темељац по први пут постављен 1803. године, када је планирана црква мања од данашње. Временом је

подигнута нова и већа зграда цркве. Градња је почела 1811. године, али још није у потпуности завршена. Дворац властелинства, са предивним погледом, налази се на упадљивом месту на западу. Прекрасан енглески парк са дрвећем засађеним из иностранства, редови биљака, цвећа и воћњака, кућице за птице, прелепе резбарене скулптуре, пластеници са цвећем и дрвећем и неколико реткости посебно украшавају дворац властелинства. Иза парка се налази велики врт засађен воћем и поврћем, чији производи заслужују посебну пажњу. Властелинство има с укусом уређену пространу гостинску кућу преко пута дворца, као и друге прелепе куће које припадају властелинству. Кметови села имају добре куће, изграђене на дугим правим улицама, и види се из њиховог начина живота да добро живе. Не постоји ниједно брдо на граници Светог Ђурђа, као ни у целом Торонталу, које може да издбрише једноличну равницу, али овај простор има леп и користан пејзаж. Око њега су родне њиве, иза Бегеја почињу да расту шуме засађене храстом, канадском тополом, јасеном и другим дрвећем. На јужној страни села налазе се виногради, а све ово чини ову велику равницу дивном земљом. Лепоти пејзажа доприносе далеки планински ланци Вршца, Београда и Петроварадина. Једрилице и шајке пливају на реци Бегеј, која тече ка Великом Бечкерку и улива се у Тису код Сланкамена. Поред пута који води до Каталинфалве, земљопоседник Светог Ђурђа засадио је у два реда дрвеће јасена, које се јасно види и на светлости месеца.

Према попису из 1825. године Свети Ђурађ је имао 290 пореских обвезника и 1.927 становника. Од овог броја, 875 становника су били римокатолици, један припадник реформаторске цркве, један евангелистичке цркве и 1.050 православних становника. Православни свештеник живи у селу, а католички у Каталинфалви. У Светом Ђурђу живи и неколико племића. Урбаријални уговор властелина са становницима превиђао је: 46 целих сесија, 69 половина сесија, 52 четвртине сесија. Такође, 21 кмет живи на урбаријалној земљи. Из пописа је јасно да Свети Ђурађ има 2.244

јутара ораница, 708 јутара ливада, 328 јутара пашњака, 105 јутара винограда и 1.579 хвати. Укупно, заједно с унутрашњим парцелама земљопоседника и властелина, има 3.573 јутра и 1.579 хвати по квадрату. Једно јутро овде, као и свуда у Банату, износи 1.600 хвати по квадрату. Цела сесија се састоји од 24 јутра оранице, 6 јутара ливаде, три јутра пашњака и једног јутра окућнице. Пола сесије се састоји од 12 јутара оранице, 4 јутра ливаде, два јутра пашњака и једног јутра окућнице; четвртина сесије састоји се од 6 јутара оранице, 3 јутра ливаде, једног јутра пашњака и једног јутра окућнице. Куће кметова такође заузимају по једно јутро окућнице. Овакав распоред парцела је исти свуда у Банату. За приход од закупа годишње се у краљевску благајну уплаћује 1.791 форинта и 50 крајцара.

Земљиште од црне иловаче је веома повољно за гајење жита и поврћа. Виногради и баште дају много приноса. Чиста пшеница, којој немачки становници поклањају велику пажњу, сматра се једном од најбољих у Мађарској. Чиста пшеница из Светог Ђурђа тежа је од било које друге пшенице у Мађарској. Земља награђује ратара добром жетвом након два орања, а понекад само после једног орања. Колико би пшеница боље родила када би јој се посветило више пажње. Ливаде дају добро сено. Вишеструко кошење овде није познато. Због ових својстава, земљиште у Светом Ђурђу је прве класе. Производи се углавном шаљу у чувену луку у Турском Бечеју. Трговци стижу на Канал Бегеј код Светог Ђурђа и из њега испоручују производе даље у Велики Бечкерек, Темишвар и Арад. Шума у Светом Ђурђу тек сада расте, али још увек има доста дрвећа. Дрво се овде транспортује преко Канала Бегеј, али је овде познат и тресет. Урбаријални пашњаци су малобројни, али село издаје велике површине земље. Иако су говеда добре расе, мало их је и они су исплатива и корисна грана пољопривреде. Немци су познати по узгоју лепих коња, посебно запрежних коња. Мало времена троше на узгој других раса говеда. Срби су познати по узгоју оваца, и од тога добро зарађују.

Поред стоке у власништву властелина, ове године (1825) има 624 коња, 248 волова, 531 крава, 1.165 оваца,

539 свиња, укупно 3.107 грла. Иначе, пољопривредно земљиште Светог Ђурђа је свуда подједнако плодно, али због изливања Бегеја или због дуготрајних киша и недостатка складишта житарица усеви понекад претрпе велику штету.

У Торонталској жупанији има само неколико виших школа и гимназија, али у сваком месту има основна школа. У Светом Ђурђу постоје две школе: римокатоличка и православна црквена школа са по једним учитељем. Ове године католичку школу похађало је 35 дечака и 23 девојчице, а православну 27 дечака и 3 девојчице (девојчице не пуштају у школу). То је мало ђака у тако насељеном месту. Не постоји мржња између две религије, дакле, нема инцидента у којима би органи за спровођење закона требало да интервенишу. Крађа се дешава само у врло ретким случајевима, ноћно скитање готово да и не постоји. Ноћни чувари брину о јавном реду у време мира, а гласним дувањем у трубу најављују долазак сваког сата. Просјачење по кућама је непознато и забрањено у Торонталској жупанији, па у Светом Ђурђу нема просјака.

У насеље се населило укупно 27 мајстора: два бравара, три ковача, четири ткача, један стаклар, два кројача, два чизмара, два столара, три тесара, три зидара, један бачвар, два колара, двоје ћурчија. Ту спада и школовани баштован властелина. У селу постоји једна продавница. Старешине села бирају се сваке године на празник Свих Светих. Бира се један сеоски судија (кнез), један порезник, два поротника и један бележник. Судија из редова католика бира се на две године, а на друге две године представник Срба, а за остале послове верска припадност није битна. Судија бира чувара поља. Народ Светог Ђурђа се бави земљорадњом, Немци чак узгајају коње, а Срби говеда и овце. Срби се баве и превозом, Немци понекад, али онда наплаћују превоз веома скупо. Неки становници се баве и риболовом, јер су Стари Бегеј и Канал Бегеј пуни разноврсне рибе, као што су: сом, шаран, штука, деверика, рак и многе друге рибе. Неки су већ почели да се баве пчеларством, али има свега 176 кошница, иако је пчеларство већ

значајна грана привреде у Банату. У Светом Ђурђу постоје само четири котла за печење ракије.

Становници Светог Ђурђа су вредни, могли би да буду још вреднији, али имају лак приступ храни, па им није много стало до сутрашњице. Има много добрих газдинстава. Приликом великих радова на њиви може се видети много немачких жена и девојака, које заједно са мужевима и родитељима помажу у орању и сетви, и не маре ако им коса оштети дланове.

Српкиње жене и девојке између прстију врте вретено, а из руку им се протежу вунени конци од којих се праве постељина, столњаци, одећа и чувени вунени ћилими. Српкиње ткају и док путују. Одећа немачких становника још увек личи на ону коју су донели из старог завичаја. Имућнији Срби носе дугачке јакне и мађарске панталоне, одећа сиромашнијих становника подсећа на турску одећу. Народ Светог Ђурђа се венчава млад. Срби имају обичај да „купују” невесте. Сада се код Срба јавља обичај да се окупљају и забављају приликом крштења. Недељом и празницима омладина се окупља у сеоском ресторану и тамо се забавља. Немци плешу своје, али понекад и мађарске игре, док Срби плешу само своје плесове (коло).

Немци обележавају верске празнике, који понекад трају и по неколико дана, тада се забављају, играју и иду у госте. Срби уместо црквеног славља славе један посебан празник. Свака кућа има одређеног свеца. Поред породице, позивају се и рођаци и пријатељи, а овај празник се зове Свечари.

У Светом Ђурђу постоји кланица, место где се мери вино, ловиште где се може ловити разноврсна дивљач. Гаји се конопља и лан. Поред Бегеја расте и трска. Дуван узгајају такозвани баштовани дувана у посебном делу властелинства, који се зове „Велика башта”. Баштовани дувана су Мађари, живе у пет кућа и има укупно 44 римокатоличких душа. Међу собом бирају особу чији је посао да одржава ред. Потписују посебан уговор са властелином и баве се само узгојем дувана. Место где живи ових неколико мађарских породица лепо је уређено, окружено је воћњацима, шумом

и дрворедима. Приликом већих радова сељак позива комшије, пријатеље, рођаке да помогну у раду. Након обављеног посла, угости ове људе. Назив овог рада је калака или моба. Касније газда има дужност да узврати помоћ у раду.

Место Свети Ђурађ има следећи печат: Свети Ђорђе у старој витешкој одећи седи на коњу, у десној руци има копље чији је горњи део у облику крста, а у подножју се налази аждаја на самрти. Около печата пише на латинском језику: *SIGILLUM: S. GEORGY. + COMITATUS TORONTAL.* + (Превод: Печат: С. Ђурађ (знак крста) жупанија Торонтал (знак крста)).

Толико о Светом Ђурђу сам са добром намером написао 1825. године.

Агоштон Барањи

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА

Православна црква на Вашаришту

Први помен о верском животу становника који су живели на Старом селу датира од 15. априла 1426. године када се у писаним изворима помиње црква Светог Ђорђа (*S. Georgii*) у Светом Ђурђу (*Zentghenigh*) и њен свештеник Тома Гргур (*Thome Gregorii*), који су под надлежношћу католичке Чанадске дијацезе. Први помен верског живота православног становништва налазимо у доба турске владавине Банатом, када је у попису вакуфа Мехмед-паше Сколовића у Светом Ђурђу, који се и даље налазио на Старом селу, пописан поп Дамјан 1567. године, а на следећем попису из 1579. године поп Лазар. У Катастигу Пећке патријаршије, између осталих пописаних дародаваца, помиње се име попа Ђурице.

Са Старог села становништво је у XVIII веку прешло на Вашариште, где је формирало насеље и изградило прву нама познату православну цркву. Један део становника ће се током друге половине XVIII века одселити на данашњу локацију, где се полако формира данашње

насеље, док паралелно с њима становништво окупљено око православне цркве на Вашаришту наставља да живи још једно време на тој територији.

Како је изгледала прва православна црква коју је становништво сазидало на Вашаришту познато нам је на основу извештаја митрополита Павла Ненадовића (1749–1768), који је наредио 1758. године да се изврши генерална визитација цркава Темишварске епархије. Визитацију је исте године обавио протосинђел Арсеније Радивојевић¹⁰⁹, који је обишао 69 општина. На основу његовог извештаја познато нам је како је изгледала црква у Светом Ђурђу¹¹⁰.

Према опису, црква је носила име Храм обновленија Светог великомученика Георгија – Ђурђиц. Била је то мања једнобродна грађевина, оријентисана као и све православне цркве у правцу исток–запад. Била је сазирана од ћерпича¹¹¹ и покривена храстовом шиндром¹¹².

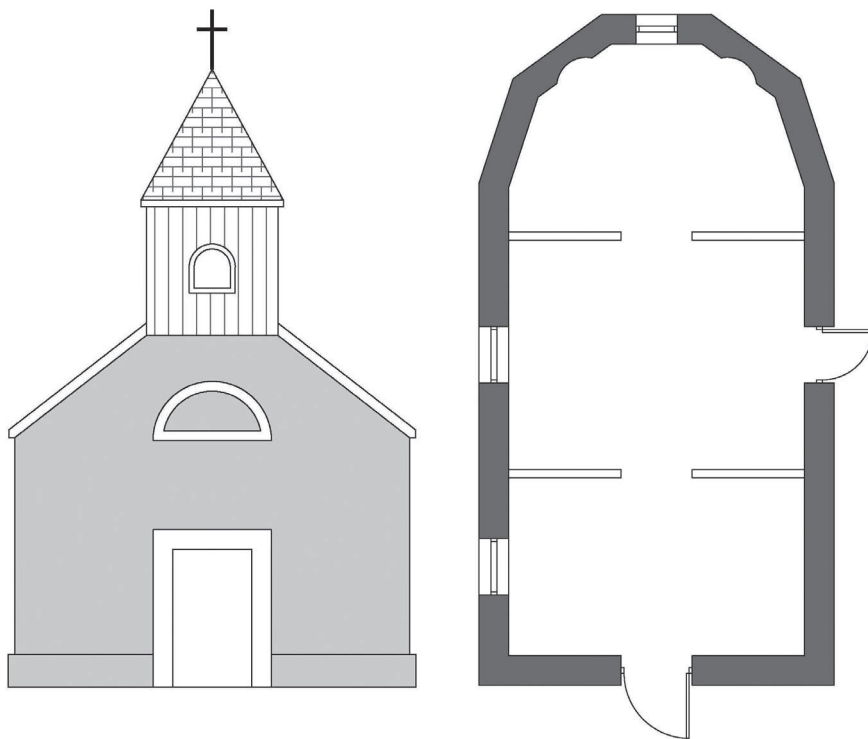
Црква је била подељена на три дела: на припрату („пеперта”), наос („пронаос”) и олтарски простор. Припрата је у то време често била одвојена од наоса чврстим зидом или дрвеном преградом. У њој су током литургије најчешће боравиле жене, а користила се и за крштења. У припрати цркве у Светом Ђурђу налазила се крстионица од цигле „кречом побељена” у којој су се обављала крштења. Мушкарци су током службе били у главном броду (наосу), који је од олтарског простора био одвојен иконостасом. Олтарска апсида је у православним црквама

¹⁰⁹ Димитрије Руварац, *Темишварска епархија од њеног постојања до 1758. године*, Сремски Карловци 1913.

¹¹⁰ Поглавље о православној цркви на Вашаришту написано је захваљујући стручној поћи др Николе Пиперског са Одсека за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, који је на основу података из пописа 1758. године урадио детаљну реконструкцију изгледа цркве и израдио њен план и макету. Никола Пиперски је унук чувеног житиштанског лекара др Тоше Пиперског и учитељице и управнице школе Даре Пиперски. Захваљујући његовом великом стручном знању и жељи да помогне месту које од детињства носи у срцу, уписао се као још један члан породице Пиперски у грађане заслужне за чување и неговање знања о богатој прошлости нашег места.

¹¹¹ Грађевински материјал попут цигле, мешавина блата и сламе.

¹¹² Кровни покривач од цепаних дрвених дашчица, које се остављају једна преко друге са преклопом.

Основа и фасада српске православне цркве на Вашаришту према опису из 1758. године (реконструкцију израдио др Никола Пиперски)

тог времена била полукружна (чешћи облик) или полигонална (четворострана, петострана)¹¹³. Проскомидија је, према извештају, „усечена у стену”, односно усечена у зид у виду једне нише с леве (северне) стране, док је са десне (јужне) стране, исто у виду нише, могао бити ђаконикон.

Црква је имала три прозора од стакла. Један прозор је био на источној фасади, односно на олтарској апсиди (како би осветљавао олтарски простор), један вероватно у припрати, а један у наосу, како би сваки

¹¹³ На реконструкцији приказа старе цркве изабрано је да се олтарска апсида прикаже као полигонална по узору на цркву у Ечкој која датира из истог периода градње.

део цркве био осветљен. Црква је имала двоје врата „дунђерски посао”. Једна врата су се вероватно налазила на pročелу цркве, на западној фасади, а друга са бочне стране и кроз њих се улазило директно у наос.

Торањ је био саграђен од дрвета и прекривен даском. Порта је била ограђена прошћем (дрвеним летвама). Црква је имала једно звоно.

У извештају је и унутрашњост цркве детаљно описана. Иконостас је на врху имао „Змајевски крст”, односно Распеће Христово, затим испод ред икона са 12 апостола који представљају „Деизис”, односно умољеније. Оно би требало да се састоји од икона Богородице и шест апостола са једне и Св. Јована Крститеља и шест апостола са друге стране Христове иконе, који се заједно моле за спасење људског рода. Испод тога су се налазиле четири престоне иконе. На Царским дверима су се према канонима сликале Благовести, али овде је у извештају напоменуто да двери у цркви у Светом Ђурђу нису биле „украшене”. Иконе су највероватније биле зографског типа, односно сликали су их самоуки мајстори (зографи) у позновизантијском маниру. Забележено је да су први иконостас цркви на Вашаришту поклонили Исидор и Анастасија Бокшан.¹¹⁴

У олтару су се налазиле две плаштанице, литургијар, кивот у облику просте кутије, три чирка од калаја и један од меда, као и свето миро (тамјан) за потребе богослужења. Црква у Светом Ђурђу је имала антиминс. То је литургијско платно на коме је представљено страдање Христово и полагање у гроб. На њему се врши литургија и оно носи потпис месног епископа који тиме гарантује постојање ехаристијске месне заједнице. Антиминс из старе цркве је осветио 1. септембра 1747. године епископ темишварски господин Георгије Поповић (1745–1754/57). Из наведеног можемо закључити да је стара црква постојала вероватно још 1747. године на Вашаришту.

Проскомидија је била од камена у стени (то је место у олтару где се чувало све потребно за богослужење: путир, дискос, копље, кашичица, одеда за службу и сл). Фелон (широка свештеничка горња одежа без рукава) је био од „црвеног картуна”, а стихар (дугачка хаљина која се носи испод фелона) од „белог картуна”.

¹¹⁴ Храм Святої великомученика Георгија Српске православне парохије у Жиїишћу 1810–2010, Житиште, 2010.

У извештају се даље наводи да црква нема епитроп (црквеног татора) и да је гробље неограђено. Село има 45 домова, два свештеника: Јована Христифоровића и Теодора Стефановића. У цркви се налази уједно и школа, а наставу највероватније држи неко од свештеника. Црква је од богослужбених књига поседовала следеће: празнични *минеј*, општи *минеј* на великом колу, два *окџоиха*, *џолуусџав*, *црмолоџију*, мали *џредник*.

Цркве у Банату, Барањи и Срему су се због природе терена градиле од материјала којег је било у изобиљу, а то је земља. Пошто је технолошки захтевније било саградити звоник од тврдог материјала, звоник у Светом Ђурђу је направљен од дрвета. Овакве цркве су полако престајале да се граде након „барокизације” српске црквене уметности у XVIII веку, која није потекла, како се најчешће мисли, из Беча, већ из Русије која је након реформи Петра Великог увелико прихватила барокну уметност у црквеном градитељству и сликарству. Прво су на овај начин подизане цркве у значајним верским центрима, да би с временом парохијске цркве на простору Хабзбуршке монархије (касније Аустроугарске) добиле овакав изглед у духу барока и касније класицизма.

Из извештаја протосинђела Арсенија Радивојевића о стању цркава у Банату из 1758. године може се закључити колико је наш народ у овом периоду био сиромашан. Од описаних 69 цркава, само 24 су зидане циглом, остале су изграђене од балвана, плетера, набоја, прошћа и черпића. Од свих описаних цркава, само је једна била покривена црепом, 11 даскама, 30 шиндром, а остале рогозом и трском. Свештенство је било на ниском ступњу образовања и свештенички положај се куповао од епископа, те је тако у неким местима свештеника било више у односу на број становника, што је додатно оптерећивало народ новим даждинама. Због тога ће осамдесетих година XVIII века влада затражити од православне цркве да смањи број свештеника према реалним потребама становништва.¹¹⁵ У парохији Свети Ђурађ крајем XVIII и почетком XIX века било је чак четири свештеника, и то отац и син Јован и Спиридон Христифоровић и отац и син Алексије и Рафало Соколовић. У ово време било је лако постати свештеником. Како

¹¹⁵ Љубица Будаћ, Међа: Трагови њрошлости и у Банату, Житиште 2016.

је записао царски ревизор Јохан Јакоб Ерлер у својој књизи о Банату 1774. године¹¹⁶, свештеници су често били тек прерушени сељаци и добровољно је било имати пара и мало књишког знања да би се стекло право, добијено од епископа, за обављање свештеничке службе. На основу сачуваних црквених књига из овог периода, закључујемо да се у цркви богослужило у једном периоду и на српском и на румунском језику, пошто су се у место доселили Румуни из околине Арада.

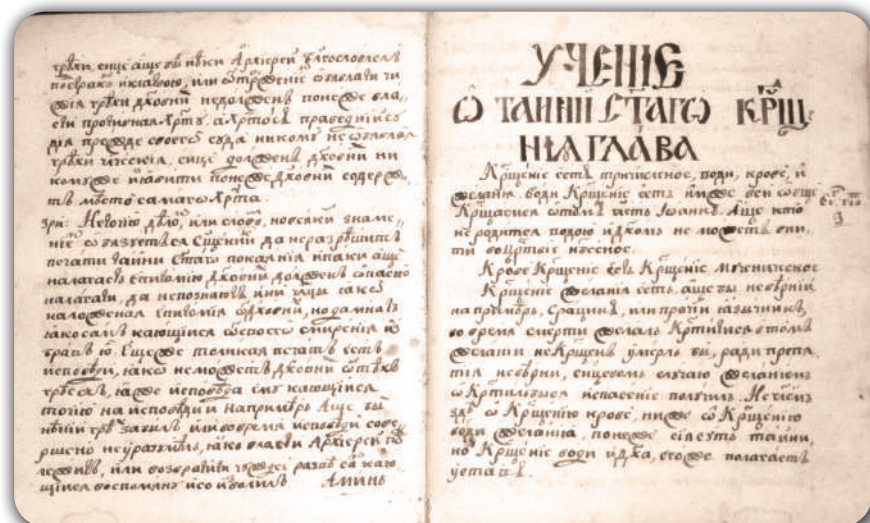
Из сачуване црквене грађе види се да се још 1810. године сматрало да је црква трошна и „паденију уже клонула”. Предање говори да је у цркву ударио гром и оштетио је до те мере да се у њој 1827. године престало са богослужењем, иако нова црква на данашњој локацији у месту још није била изграђена. У црквеном рачуну из 1827. године помиње се ставка „кварење и приношење старе цркве 144 форинти и 58 новчића”. Тако је од 1827. до 1839. године богослужење обављано у новој школској згради, која је за те потребе адаптирана.

Место где се некада налазио олтар цркве на Вашаришту обележен је крстом око кога је озидан зид. До средине XX века унутар зида се налазио дрвени крст са старе цркве, који је међу становништвом поштован као светиња. Крст је потом, не зна се из ког разлога, пренет на гробље поред православне капеле.

Српска православна црква у Житишту

Померањем становништва на трећу, данашњу локацију места, северније према Бегејском каналу, стара црква је остала на крају села. Како је притом због неквалитетног материјала којим је зидана била дотрајала, одлучено је да се приступи изградњи нове цркве. Темељи данашње цркве постављени су 1810. године, да би црква, услед недостатка материјалних средстава, била завршена тек 1839. године. О почетку зидања нове цркве говори и записник са конзисторијалне седнице Темишварске епархије из 1810. године: „Господин протопрезвитер великобечкеречки Лазар Поповић извештава да је Св. Ђурађска општина

¹¹⁶ Јохан Јакоб Ерлер, *Банати*, Панчево, 2003.

Црквена књига *Еийиѳом* коју је написао Ненад Нинков 1747. године; налази се под заштитом државе као културно добро

зато што је по учињеној регулацији овог места стара црква остала на крају села, као и што је ова црква стара и рушењу склона, принуђена је месна општина да подигне нову цркву. И у сврху тога су већ с маор-мајстором великобечкеречким Јосифом Паусом начинили уговор да се по приложеном плану и прорачуну и уговору у три примерка сачињеном, с износом од 18.500 форинти, нова црква подигне. Општина је у готовом новцу спремила скоро 10.000 форинти, а осталих 8.500 форинти такође ће се донде скупити кад нужда за то приспе”.

Свечаном полагању и освећењу темеља нове цркве присуствовао је 30. октобра 1810. године великобечкеречки протопрезвитер Лазар Поповић. Од 10.000 форинти, које је општина поклонила за зидање цркве, изграђени су побочни зидови на северној, источној и јужној страни објекта, те је постављена ограда. Властелин Исак Киш је поклонио за зидање цркве 1000 форинти, али то је било недовољно да се радови наставе. Тек се у рачунима за 1832. годину помињу издаци за наставак изградње цркве. Укупно је у периоду 1832–1839. године уложено 6.530,22 форинте, тако да су се коначно могли привести крају радови на изградњи цркве.

Храм је био дугачак 30 метара и широк 11 метара. Зидови до крова су високи 9,5 метара, а торањ од земље до крста 36,7 метара. До аграрне реформе 1946. године порта је имала у поседу 831 квадратних хвати.

Црква је првобитно била покривена шиндром да би је 1892. године, када су се за то стекле материјалне могућности, покрили црепом, а кулу лимом. Крст на цркви је најпре био од лима, а 1926. године је замењен позлаћеним крстом од бакра. На торњу цркве мајстори су оставили простор за сат који је цркви на поклон обећао властелин Миклош Киш од Итебеја. По сеоском предању, пољски чувар Србин је убио пса у складу са захтевом власти да се убијају пси луталице, због чега се властелин веома наљутио и одустао од обећања.¹¹⁷ Нова црква је најпре имала два звона: са старе цркве пренето је једно звоно, а друго је купљено 1839. године у Темишвару од мајстора Игњаца Гартнера за суму од 118,15 форинти. Треће звоно купљено је тек 1881. године. Сва звона су због пуцања више пута претопљена (1881, 1895). Црква је први пут споља малтерисана и окречена 1852. године, а изнутра је први пут окречена 1869. године.

Први иконостас цркви су поклонили Исидор и Анастасија Бокшан, а он је био мали са три иконе. Нови иконостас цркви су поклонили 1872. године властелин Миклош Киш и његова жена Јелена Дамаскин (из угледне српске племићке породице). До данас није утврђено ко је осликао иконостас иконама. Како је властелин Киш већи део године живео у Темишвару, где је био познат и као мецена културних установа, највероватније је наручио да се иконостас ослика у некој од темишварских радионица. О иконостасу нам је још познато да га је поставио мајстор Јосиф Трајдл из Темишвара, што говори у прилог чињеници да је и осликан у Темишвару. Изнад иконостаса, на зиду цркве, тада је записано: „Овај иконостас трошком својим подиже овдашњи велепоседник Никола Киш и супруга му Јелена, рођена Дамаскин, за вечни спомен свој и своје деце Николе и Елемира године 1872”.

Дародавци певнице у цркви били су Аксентије Гранић и Пантелије Катић, док је Ана Петровић, „кључарка код спахије”, поклонила цркви владичин сто и трон Богородице у вредности од 500 форинти.

¹¹⁷ Мирко М. Далмација, *Сусрети и разговори у завичају*, Зрењанин 1973.

Парох Ненад Барачки је забележио сеоско предање по коме је цркву осветио 1839. године, „на дан цара Константина и Јелене један малог узраста прота који је заклео народ у цркви да чува тај дан и светкује га”¹¹⁸. Вероватно је прота о коме предање говори био окружни протопрезвитер великобечкеречки Петар Цветковић. Свечани чин тронисања цркве извршио је епископ темишварски др Георгије Летић тек 1907. године. Уз високог госта, овом свечаном чину, присуствовали су још и Исак Дошен, архимандрит Бездански, Стефан

Српска православна црква у Бегеј Светом Ђурђу почетком XX века

Николић, игуман манастира Св. Ђурђа, др Георгије Зубковић, синђел и епархијски бележник, и др Петроније Трбојевић, протођакон и епархијски подбележник. Високе госте дошли су да поздраве Ђура Страјић, прота великобечкеречки, Жарко Стакић, парох великобеч-

¹¹⁸ Ненад Барачки, *Православна срјска...*, 20.

керечки, Светозар Теодоровић, парох ечански, и Миливој Мишић, парох Српског Итебеја. Ова посета имала је и своју мање званичну страну. Наиме, православно становништво села окупило се да дочека угледне госте, али кривицом лоших сеоских путева, колона са влади-ком и високим гостима који су се возили каруцама у пратњи коњаника „западне и густе облаке прашине тако да народ скоро није ни видео високог госта”¹¹⁹.

Бегеј Свети Ђураћ и новосаграђену цркву посетио је 4. јула 1889. године и епископ темишварски Георгије Бранковић. Највећу почаст наша црква доживела је 9. маја 2010. године поводом обележавања двестогодишњице изградње. Тада је наше место и обновљену цркву посетио и освештао патријарх српски господин Иринеј у пратњи епископа банатског Никанора, епископа источноамеричког Митрофана, епископа осјечко-пољског и барањског Лукијана и епископа новограчаничко-средњезападноамеричког Лонгина.

Црква се до средине XX века издржавала од прилога, поклона, црквених обреда, продаје свећа. У периоду 1815–1832. године у храму су богослужила два свештеника са две парохијске сесије, али је једна сесија 1832. године одузета од српских свештеника и дата новодосељеном немачком становништву за свештеника. Од преостале сесије црква је уживала приход од 120–150 форинти годишње. Као остали црквени приходи помињу се у црквеним рачунима приходи од аренде, црквене крчме (до 1851. када јој је то право одузето), издавања куће у главној улици, која је била њено власништво. Црква је поседовала парохијски дом, школу, црквену земљу (3 ј. 160 кв. хв.) и гробље.

Свештеници

Крајем XVIII и почетком XIX века у Светом Ђурђу је било четири свештеника јер је сваки парох уз себе као помоћника имао и свог сина. Имена православних свештеника позната су нам од XVI века када се у попису вакуфа Мехмед-паше Соколовића помињу поп Дамјан 1567.

¹¹⁹ Мирко Далмација, *Сусрети...*

године и поп Лазар 1579. године. Следеће помињање верског живота и свештеника у месту налазимо осамдесет година касније у Катастигу Пећке патријаршије из 1660. године, где се као свештеник села Светог Ђурђа помиње поп Ђурица.

У Светом Ђурђу / Бегеј Светом Ђурђу, на основу познатих извора, више података о свештеницима који су службовали имамо тек од краја XVIII века. То су следећи свештеници:

1. Дамјан (1567)

2. Лазар (1579)

3. Ђурица (1660)

4. Јован Христифоровић (1779–1802)

По предању, био је родом из Иванде. Његов отац Јован је, са браћом Мркшом (од кога су потекли Мркшићи у Итебеју), Јакшом, Ристом и још двојицом, побегао од турског угњетавања. Његов син Јован је постао свештеник у Бегеј Светом Ђурђу и код њега је „био инжињер” који је премеравао земљу и делио је становништву по преласку на данашњу локацију, док још село није купио Исак Киш.¹²⁰ Сахрањен је у месту 1802. године.

5. Теодор Стефановић (1734–?)

Рођен је у Врбасу, запопио га је 1754. године Георгије Поповић.

6. Алексије Соколовић (1779–1805)

О њему се зна само да је сахрањен у месту. Црквене матице је водио педантно, читким и лепим рукописом.

7. Рафаило Соколовић (1790–1825)

Био је син свештеника Алексија Соколовића. Како се после доношења новог урбара из села одселило доста становника, престала је потреба за радом два свештеника. Стога се свештеник Соколовић одселио, али се не зна где.

8. Спиридон Христифоровић (1794–1836)

Био је син свештеника Јована Христифоровића, имао је синове:

¹²⁰ Јован Ердељановић, *Срби у Банату*, Нови Сад 1986.

Дионисија, Алексу и Тошу. О њему се не зна ништа, сем да је сахрањен у месту.

9. Дионисије Христифоровић (1836–1879)

Био је син Спиридона Христифоровића. Родио се у Бегеј Светом Ђурђу 1806. године. У народном предању остао је упамћен као добар парох и вредан домаћин, који је „сам орао, копао, ђубре на њиву износио, зато је стекао имање”¹²¹. На протоколу крштених из 1848. године забележио је да је током револуције 1848–1849. лежао једно време у затвору. Не зна се због какве кривице је поп Дионисије тамновао. Одречао се парохије 1869. године у корист свог зета Василија Бошковића, да би последње године живота провео као парох у Ћиру. Сахрањен је у месту 1879. године.

10. Василије Бошковић (1860–1882)

Рођен је у Вршцу 1838. године, а богословију је похађао у Вршцу и Темишвару. Умро је у 44. години живота, оставивши за собом добро уређену парохију. Његовом заслугом подигнута је нова школска зграда 1869. године, а стара претворена у парохијски дом (1878–1879), направљен нови иконостас (1872), те набављене неопходне књиге и средства за потребе богослужења. Његов син Душан је постао први школовани учитељ из места (1884–1910).

11. Јакоб Михајловић (1882–1906)

Потиче из свештеничке породице из Српског Итебеја, где је рођен 1832. године. Богословију је завршио у Сремским Карловцима. Службовао је у Башаиду, Кетфељу, а од 1882. године у Бегеј Светом Ђурђу где „за време 24 године своје службе овде није урадио ништа... оставивши све у највећој запуштености и неред”¹²². Сахрањен је у месту 1906. године.

12. Нанад Барачки (1907–1910)

Рођен је 1878. год. у Бођану, гимназију је завршио у Сушаку, а богословију у Сремским Карловцима. Рукоположио га је епископ темишварски др Георгије Летић. Био је високообразован свештеник који

¹²¹ Н. Барачки, *Православна срјска...*, 20.

¹²² Н. Барачки, *Православна срјска...*, 20.

је, поред матерњег, говорио немачки и италијански језик. Као особа високе моралне етике и културе, долазио је више пута у сукоб са својим парохијанима из Бегеј Светог Ђурђа, који нису ни могли, а ни хтели, да схвате идеје новог пароха. Задужио је село објављивањем монографије Православна српска парохија у Бега Св. Ђурђу крајем 1908. године, која је штампана 1909. године у штампарији Саве Толицког у Великом Бечкереку. Књига је ангажовањем аутора који исписује ове редове преточена у фототипско издање и објављена 2010. године, пошто сматрамо да је једнако важна како за историју нашег места, тако и за историју Баната. Поред свог свештеничког позива, Ненад Барачки је сакупљао и објављивао српске црквене напеве по карловачком обреду и писао ђачке уџбенике о историји српске православне цркве. Више података о Ненаду Барачком налази се на страницама књиге посвећенима значајним становницима места.

13. Бранко Петровић (1910–1934)

Један од најбољих пароха које је Српска православна црква у месту икада имала. Поред своје свештеничке дужности, активно је учествовао у културном и друштвеном животу села, те и настојао да умири страначке несугласице међу парохијанима које су поделиле село у узаврелом страначком животу Краљевине Југославије. Одликован је од стране епископа темишварског 1925. године правом ношења црвеног појаса. Сахрањен у месту 1934. године.

14. Симеон Грбић (1934–1936)

О њему је познато само да је пре Бегеј Светог Ђурђа био парох у Банатском Вишњићеву, као и да је током болести пароха Бранка Петровића, па све до доласка новог пароха у место, вршио овде службу.

15. Бранко Ђаковачки (1936–1976)

Рођен је 17. априла 1924. године у Јаши Томићу. Гимназију је завршио у Великом Бечкереку, а богословију у Новом Саду 1935. године. Учин ђакон рукоположен је 1936. године у Новом Саду. Његовом заслугом основано је у Бегеј Светом Ђурђу 1936. године Мушко певачко друштво. Бранко Ђаковачки је у послератном периоду, када је било веома тешко бити свештеник и верник, савесно обављао своју дужност. Захваљујући његовој упорности, после рата је подигнута гвоздена ограда око цркве. Сахрањен је у месту 1976. године.

Од свог оснивања црква у месту имала је туторе (добровољне старатеље), обично најугледније људе у месту који су бринули о њеној добробити. У XVIII и до средине XIX века црква је имала по три тутора, који су своју дужност обављали од три до шест година. Касније је било по два тутора, који су обављали ову дужност на две године. Овде ћемо поменути само прве (велике) туторе цркве до средине XIX века:

Антоније Ранисављевић 1788; Димитрије Михајловић 1793; Јован Бокшан 1806; Павле Рељин 1823; Аца Бокшан 1824–1825; Филип Ковачев 1826–1827; Мила Туцић 1828–1832, 1838–1840; Трифун Бокшан 1832–1837; Тима Њагул 1841–1843; Глиша Михајлов 1844–1850.

Матичне књиге рођених, умрлих, венчаних и крштених воде се тек од 1799. године.

У цркви Светог великомученика Георгија сачувано је до данас неколико црквених књига, рукописа и целивајућих икона. Најстарије међу њима јесте Јеванђеље, писано руком. Њему недостаје насловна страна и неколико уводних листова, тако да га је немогуће прецизно датирати и одредити му аутора. Јеванђеље је израђено врло лепо и написано читким рукописом. Стручњаци Покрајинског завода за заштиту споменика културе проценили су да је Јеванђеље писано у XVI веку. Није остало забележено да ли је било у поседу старе цркве на Вашаришту или је, можда, током сеоба, или на неки други начин, донето у Бегеј Свети Ђураћ. Друга вредност која се чувала у овдашњој цркви биле су целивајуће иконе, које су још крајем XIX века биле ван употребе. Стручњаци су их датирали на почетак XVI века. Црквена књига, која, такође, спада у реткост јесте *Еѿѿѿом сказанија свјашче-ноѿа храма*, коју је написао руком непознати свештеник 1747. године. Књига је заправо препис *Еѿѿѿома* Ненада Нинкова из 1951. године и стављена је под заштиту државе. Црква поседује врло лепо Јеванђеље пресвучено црвеним сомотом и оковано сребром, које потиче из 1764. године. На унутрашњој коричној страни пише: „Ово је Св. Јеванђеље села Св. Ђурђа, цркве храма Св. великомученика Георгија, купио Барбул Димитрије за цену од 24 ф за спомен својих мртвих и за здравље својих живих 1764. године при господину Викентију, епископу темишварском”.

Почетком Првог светског рата у Бегеј Светом Ђурђу су пописана четири црквена звона из православне и католичке цркве, и 1916–1917.

године одузета у ратне сврхе. Најпре су црквама одузета већа, па мања звона. Мање звоно имало је по попису власти 68,3 кг, а остала три већа звона 461 кг.¹²³ Након тога, све до куповине нових звона, почетак бого-служења се оглашавао тако што је црквењак ударао неким металним предметом о дрво. Православна црква надоместила је одузета звона куповином нових 1925. године у фирми *Јовановић и груј* из Новог Сада, по цени од 10.000 динара.

У међуратном периоду црква се активно укључила у друштвено-политички и културни живот села. Бегеј Свети Ђурађ је у два наврата посетио београдски бискуп Рафаел Родић који је 1935. године одржао и у православном храму проповед о вери у васкрслог Христа. У послератном периоду црква је делила судбину осталих духовних храмова који су били обухваћени друштвеном анатемом.

Парохијски дом

Први парохијски дом био је у згради бивше Српске народне вероисповедне школе чије су просторије 1878–1879. године преуређене за ову намену. Зграда је имала облик ћириличног слова Г. Почетком 1908. године зграда је срушена и на истом месту подигнут нови парохијски дом. За његову градњу утрошено је 10.000 цигала и 10.500 комада црепа. Градњу су, поред прилога верника, помогли политичка општина и држава са 400 круна. У овом парохијском дому је све до почетка новог миленијума живео месни свештеник. Зграда је у међувремену срушена у намери да се на њеном месту сазида нови парохијски дом.

¹²³ Др Данило Кецић, *Реквизиција звона Српских православних храмова Темшварске епархије 1916–1917. године*, Зборник Матице српске за историју, 59/60, Нови Сад 1999.

РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА

Немачко становништво се доселило, као што смо рекли, почетком XIX века у Бегеј Свети Ђураћ. Одмах је било пригрљено и помагано од властелина из породице Киш, посебно Антала Киша од Итебеја. Захваљујући помоћи властелинства, Немци су већ 1836. године саградили цркву, која је најпре била филијала римокатоличке цркве у Катарини. Црква је уздигнута у ранг жупе 1862. године и финансијски је помагана од стране породице Киш све до 1890. године.

Немачка римокатоличка црква у Бегеј Светом Ђурђу почетком XX века

По досељавању Немаца, службу је вршио свештеник из Катарине Јохан Балаж, који је добио једну парохијску сесију, одузету од православне цркве. Тако је остало све до 1862. године када је католичка црква у месту постала засебна парохија. Поред цркве, убрзо су изграђени парохијски дом и канцеларије црквене општине. Као црквени заштитник поштован је Свети Никола, а црквена слава се славила 6. децембра. Црква је имала оргуље купљене 1867. године у Араду, те више кипова Богородице, који су уједно били и мали олтари за молитву. Током Првог светског рата, од три звона, цркви су одузета два у ратне сврхе, да би она била надомештена куповином два нова звона 1924. године, која

је купио и цркви поклонио мештанин Јозеф Квинт. Католичку цркву посетио је 1923. и 1935. године др Рафаел Родић, тадашњи католички епископ, потом и бискуп за Војводину. Остало је упамћено да су приликом прве посете др Родића Немци први пут у месту јавно певали југословенску химну, али су били помало разочарани што високи гост боље говори српски него немачки и мађарски језик.¹²⁴ Црква је 1935. године обележила стогодишњицу свог постојања, уз учешће целог села и присуство специјалног изасланика краља.

У власништву римокатоичке цркве у Бегеј Светом Ђурђу били су црквена зграда, парохијски дом и школа. У ноћи између 25. и 26. априла 1940. године дошло је до обрушавања цркве услед разлагања земљишта, јер је терен на коме је саграђена био низак и подводан. Обрушила се лађа сазидана од набоја док је торањ, саграђен од опеке, остао неоштећен. Остаци цркве порушени су 1963. године.

Свештеници римокатоличке цркве у Бегеј Светом Ђурђу

1. Јохан Балаж (1836–1862)
2. Илеш Тренчењи (1862–1890)
3. Георг Грос (1891–1922)
4. Др Мартин Сабо (1922–1938)
5. Емерих Шулд (1938–1944)

ГРОБЉЕ

На данашњем сеоском гробљу се са сахрањивањем покојника почело после преласка становништва са Старог села на Вашариште. Православна и католичка црква имале су по два јутра земље на гробљу за укоп. Политичка општина је још 1910. године купила кола за превоз покојника до гробља.

¹²⁴ Парохијски летопис Српске православне парохије у Бегеј Светом Ђурђу 1909–1975.

Лево од православног гробља налазило се мало јеврејско гробље на коме је највише укопа било крајем XIX века, када је било и највише Јевреја у месту. Данас је ово гробље зарасло у шибље и траву, те га, иако је недалеко од православног гробља, може пронаћи само онај радознали намерник који зна тачну локацију.

На гробљу су саграђене три капеле. На православном гробљу налази се капела коју је изградио Кузма Марков 1908. године и дао цркви на коришћење. Он је са супругом сахрањен испред улаза у капелу. На католичком гробљу изграђене су две капеле, које су данас веома руиниране. Једну капелу је изградио 1908. године дугогодишњи месни лекар др Јакоб Пуц, који је ту сахрањен поред старијег сина, погинулог у Првом светском рату. Друга капела припада породици Бајерлајн, која је била једна од најбогатијих породица у селу.

Најчешће болести од којих су умирали становници места
у периоду 1899–1908:

Грчеви (фрас)	109
Дифтерија	20
Богиње	4
Слабос	16
Сушица (ТБЦ)	84
Старост	25
Неприродна смрт	5
Друге болести	130
Укупно:	393

Гробља су можда најбољи сведоци историје једног насеља. Шетајући православним гробљем, приметила сам велики број камених надгробних споменика с почетка XX века, који су означавали угашене животе деце. То је уједно била више него очигледна потврда чињенице о великој смртности међу најмлађим становницима места.

Број смртних случајева код деце смањен је почетком XX века, чему је узрок побољшање укупних животних прилика становништва

на материјалном плану, коришћење воде из артешких бунара, а не као дотад воде из Бегеја, и наравно, побољшање здравствене заштите.

ПАРК

Колико пута сте, поштовани читаоци, прошли стазама нашег парка у журби, заузети бригама и обавезама свакодневице, не примећујући лепоту која промиче поред вас. Па ипак, колико сте пута шетали парком уживајући у његовим дојама и спокоју, који као да потичу из неког бескрајно другачијег времена, питајући се, можда, каквим нам је сплетом догађаја и емоција подарен. Данас је наш парк налик сваком другом сеоском парку, без обележја која би сведочила о његовој јединствености и препознатљивости. А некада, какав беше некада?

Кристијан Хајнрих Небиен – творац парка у Бегеј Светом Ђурђу

Крајем XVIII и почетком XIX века мода пејзажне архитектуре захватила је властелинства у Банату и била је под утицајем енглеског вртарста. Свака имућнија кућа настојала је да има бар малу енглеску башту са прецизним планом садње биљака. Почетак XIX века обележио је рад изузетног пејзажног архитекте немачког порекла Кристијана Хајнриха Небиена.

Племићки парк породице Киш од Итебеја у Светом Ђурђу је због своје лепоте у XIX веку називан „најлепшим приватним парком Јужне Угарске”, а крајем XIX и почетком XX века најлепшим општинским парком, и по њему је место било препознатљиво у Банату и шире. Прича о његовом оснивању, изгледу и лепоти ишчезла је давно из сећања његових становника и било је потребно обимно истраживање како би се утврдиле основне чињенице.

Није нам познат податак колико је средстава утрошено на подизање и улепшавање парка, али се на основу његове некадашње лепоте може закључити да су у питању изузетно велика материјална средства

и труд неколико генерација велепоседника из породице Киш од Итебеја. Парк је пројектовао између 1817. и 1819. године угледни немачки пејзажни архитекта Кристијан Хајнрих Небиен на захтев велепоседника Антала Киша.¹²⁵ Кристијан Хајнрих Небиен (1778–1841) је био један од најуспешнијих европских пејзажних архитеката, познат по пројектовању „енглеских вртова”. Био је пореклом из старе земљорадничке породице из Лубека у Холштајну.¹²⁶ Небиен је током живота много путовао и усавршавао се у Русији, Енглеској, Италији и Холандији. Током дугогодишњег рада деловао је као пејзажни архитекта на улепшавању племићких поседа и као економски саветник који је помагао велепоседницима да модернизују и побољшају рад на имањима. Осим као архитекта, радио је и као управник добара, пословни саветник и био писац¹²⁷. У службу моћног грофа Јозефа Брунсвика примљен је 1812. године и за њега је пројектовао парк око дворца у Мартонвашару (Мађарска), у коме је иначе чувени композитор Лудвиг ван Бетовен компоновао једну од својих најпопуларнијих клавирских композиција – *За Елизу*. Најпознатији пројекат Кристијана Хајнриха Небиена свакако је био је Варослигет парк (у преводу *Мали јавни парк*), први јавни парк у Европи направљен у центру Будимпеште 1817. године. Данас нам је познато да је Небиен израдио и пројекте паркова за следеће аристократске породице: породицу Андраши у Бетлиару (Словачка), породицу Котек у Долна Крупи (Словачка), породицу Брунвик у Соборсину (Румунија). У Соборсину ће преко пројекта израде, како га је сам назвао, „малог романтичног парка” (на северној обали реке Мориш) за ћерку грофа Брунсвика, доћи по први пут у контакт са банатским племством јужно од Мориша. Ово племство се већим делом формирало после инкорпорације Баната у административни систем Угарске и продаје добара на аукцијама 1779. године. Међу њим је била и породица Киш од Елемира и Итебеја. У наредним годинама новоосновано племство

¹²⁵ Досад се као година подизања парка помињала 1815. година.

¹²⁶ Nehring Dorothee, *Statparkanlagen in der ersten Hälfte des 19 Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Landschaftsgartens*, Auflage series: Geschichte des Stadtgrüns, Hanover/Berlin 1979.

¹²⁷ Nebbien, Heinrich, *Ungarns Folks-Garten der Koeniglichen Frey-Stadt Pesth (Pest 1816)*. Hg. von Nehring, Dorothee, München 1981.

је радило на унапређењу купљених имања, изградило је властелинске куће и дворце и засадило паркове око властелинских домова. Уз посредовање породице Брунsvик, Небиен је одиграо значајну улогу на улепшавању и уређењу важнијих банатских поседа. Познато нам је да је лично посетио Банат у јуну 1817. године када је боравио у Темишвару и на имању породице Киш у Елемиру. Из његове сачуване преписке данас је познато да је Небиен одговоран за настанак три парка у Банату: Елемиру, Светом Ђурђу и Ечкој.¹²⁸ Ови паркови су креирани између 1817. и 1819. године. Постоје и друга мишљења, која померају време градње паркова на 1821. годину. Једно од њих заступала је Доротеа Неринг која је написала биографију Небиена и која је заслужна за популарисање његовог рада. Ауторка се приклања мишљењу по коме је време оснивања паркова у Банату, тиме и парка у месту, период 1817–1819. године. То поткрепљујемо следећим чињеницама. Током истраживања дошли смо до сазнања да у Националном архиву Словачке, у фонду породице Брунsvик-Котек (1348–1936), постоје сачувана писма Хајнриха Небиена из периода 1812–1819. година. Писмо заведено под бр. 279 је Небиен написао управо из Светог Ђурђа негде у овом периоду. Нажалост, због компликованог поступка издавања архивске грађе у Словачкој, ауторка до момента писања ових редова није могла добити увид у ово писмо, па чак ни годину када је оно настало. Његовим објављивањем биће разрешене сигурно преостале недоумице у вези са подизањем парка у месту.

За разлику од других паркова које је Небиен пројектовао у Угарској, паркови у Банату по површини нису били велики, били су или засебна целина, или интегрисани у само насеље (као код Светог Ђурђа). Разлог њихове мање површине је једноставан: земља је била толико плодна и вредна да власници нису желели да је троше на паркове!

¹²⁸ Sisa József, *Remarks on Heinrich Nebbien's work at Dolna Krupá and the Banat region*, 20–29.

Претварање племићког парка у најлепши приватни парк Јужне Угарске

За парк у Светом Ђурђу је забележено да је основан између 1817. и 1819. године на југозападној периферији насеља, поред властелинске куће, на простору од девет катастарских јутара. У парк се улазило кроз лепо украшену главну капију и цео простор је био ограђен. Племићки парк је био затвореног типа и намењен за свакодневно опуштање и уживање чланова породице Киш од Итебеја.

Из писама упућених ечанском властелину Лазару сазнајемо да му је Небиен слао саднице и семена из Беча, те можемо претпоставити да је то био случај и за парк у Светом Ђурђу. Иштван Ведреш је у спису о властелинству Ечка записао 1817. године да је Антал Киш узео из ечанског расадника 600 стабала четинарског и зимзеленог дрвећа за садњу за потребе свог властелинства. Од тога је купио 200 стабала црвених борова (*pinus resinosa*) и 400 стабала канадске тополе (*euroamericana*). Обе врсте су биле отпорне на ветрове и показале се добрима за садњу у низијама, те је то сигурно био разлог њиховог одабира. Ове саднице су коришћене за пошумљавање имања, села, а могуће да је део засађен у парку. Познато је да је у парку у Светом Ђурђу било посађено неколико стабала дрвета раритетне гинко билобе (*gingko biloba*), ретког листопадног дрвећа које потиче из тријаса. Поред разних врста парковског дрвећа, посађено је још и украсно грмље и цвеће.

Један од најстаријих извештаја о парку у Светом Ђурђу јесте новински чланак из 1823. године у коме је записано да „у лепом врту племића Антала Киша од Итебеја цвета управо сада америчка алоја (*agave americana*), вероватно прва у Банату, која за овдашње ботаничаре представља радосну појаву. Хумани господин, власник врта, дозвољава сваком улаз у врт како би могли да се диве тако раскошној реткој појави”!¹²⁹

Две године касније, из пера угледног писца, историчара и архивара Агоштона Барањија, који је у то време живео и радио у месту, објављен је чланак у листу *Минерва* у коме је записано: „Газдинство изгледа веома лепо, на упадљивом је месту. Лепом уређењу допринос

¹²⁹ Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung, 1823, 463–464.

даје енглески парк прелепог распореда увозног растиња цвећа и воћки, статуа и других реткости. Иза парка лежи велики воћњак и башта који заслужују нарочиту пажњу¹³⁰.

О ретким биљка посађеним у нашем парку говори и чланак из 1873. у ком се обавештава да је у парку процветала *yusa gloriosa*, трајна зимзелена биљка из породице агава, пореклом из северне и југоисточне Америке.

Велики допринос хортикултурном уређењу парка дао је Вилхелм Муле (1844–1908), пејзажни архитекта и чувени узгајивач ружа. Муле је рођен у Аустрији, али су његови живот

и рад везани за Темишвар где је постигао највеће успехе и постао почасни грађанин. Његова продавница под именом *Немачка кућа цвећа* у центру Темишвара снабдевала је цвећем и специјално дизајнираним букетима становништво југоисточне Европе. Велику заслугу стекао је подизањем Краљевског парка ружа у Темишвару, који је добио име по цару Фрањи Јосифу који га је посетио 1891. године. Захваљујући Мулеовом раду, Темишвар је данас познат као „град ружа”. Управо у Темишвару су се по први пут сусрели Вилхелм Муле и Миклош II Киш коме се допао рад овог заљубљеника у хортикултуру. Недуго затим скопили су договор и Вилхелм Муле је 1871. године дошао као надзорник на властелинско имање у Бегеј Свети Ђурађ, са циљем да обогати парк новим сортама биљака и оформи расадник, који ће у будућности бити познат као снабдевач целог округа цвећем, украсним букетима и другим вртним биљкама. Вилхелм Муле ће у парку посадити велики број

Камена статуа из композиције *Четири годишња доба (Јесен)* у парку

¹³⁰ Bárány Ágoston, *Bége-Szentgyörgy' leírása*, Felső Magyar Országí Minerva, 1826. Augusztusz, 816–825. p.

ружа разних сорти и наш парк ће бити нека врста полазне основе за касније формирање Краљевског парка ружа у Темишвару.

Познато нам је да су почетком XX века у парку расли: храст, граб, дрен, липа, јасен, дивљи рогач, јапанска вишња, јапанска дуња, јасмин. Парк су украшавале руже, ниске месечарке и пузавице. Најлепши украс парка у XX веку чинили су јорговани засађени дуж стаза, обликовани да расту као цветни свод, те је по њима парк понео име Јорговански парк.

Дуж главних стаза у парку било је распоређено девет неокласичних статуа женских античких ликова исклесаних од белог камена у природној величини на постољу.¹³¹ Поред статуа су се налазиле клупе на којима би се шетачи могли одморити и уживати у лепоти која их је окруживала. Статуе су биле инспирисане археолошким открићима у Помпеји и Херкулануму и уопште грчком и римском уметношћу. Четири скулптуре у парку у Светом Ђурђу представљале су четири годишња доба. Уметници су по узору на старе Грке представљали годишња доба као сладострасне богиње Хоре које су осигуравале правилан долазак годишњих доба и тиме одржавале ред у природи. Скулптура богиње пролећа представљена је са свежим цветовима, скулптуре богиње лета и јесени држе пожњевену пшеницу и сезонске плодове, а богиња зиме не држи плодове и покушава да се угреје, заштити од хладноће.

Осталих пет скулптура представљало је неке од грчких муза, којих укупно има девет.

Парк је био приватно власништво породице Киш све до 1889. године када је општина од њих откупила сва властелинска добра и парк. Он тада први пут постаје доступан за све становнике места. Општинска управа је од овог времена преузела на себе дужност одржавања и улепшавања парка. Основано је Друштво за очување и улепшавање општинског парка са задатком да очува и унапреди парк, до тада познат по својој лепоти широм Баната. За становнике села парк није био само општински парк о коме ће „неко други бринути”, већ њихов, важан и потребан, који су чували, неговали и којим су се поносили.

¹³¹ Szabó József, *A törökkanizsai kastélyparkok árnyékában, Bánáti hely-és művelődéstörténeti írások*, Zenta 2017, 140–145.

У првим деценијама XX века у парку је изграђен леп локал од дрвета који је општина, током лета, издавала у закуп месним кафецијама. Тако је парк лети постајао омиљено место провода и у њему се све до позних ноћних часова могла чути музика *Циџо* нени и других банди. Музика за плес, занатско коло, бећарци и староградске љубавне мелодије употпуњавале су романтику природног окружења. У склопу локала налазила се куглана, а на заравњеном терену, десно од њега, мали тениски терен, тако да је парк и ноћу и дању нудио житељима и провод и доживљај лепоте. За топлих дана, посебно недељом, парк је

Камена статуа једне од муза из грчке митологије у парку

био испуњен шетачима свих генерација и сталежа, мештана али и гостију са стране. Мноштво старих породичних фотографија управо је снимљено у њему и тако су нам сачуване секвенце његове многоструке раскоши. О постојећем растињу и употпуњавању новим врстама бринуо је општински одбор и председник општине који је лично, у Великом Бечкереку, куповао расаде младица дрвећа и цвећа, а за лепог времена плаћени радници су, обично сваке суботе, чистили парк и косили траву.¹³² За потребе изградње фудбалског игралишта, општина је 1931. године одузела део парка. Дрвеће је повађено, терен заравњен и направљен је фудбалски терен који се и данас налази на истом месту.

¹³² У међуратном периоду и доцније бригу око подрезивања дрвећа, зимзелена, садње дрвећа, чишћења стаза и одржавања статуа водио је Вељко Катић, а после рата по марљивости и савесности упамћен је Јоца Катић.

У нашем парку се од друге половине XX века налази споменик природе Криво дрво. То је дрво јасена и једино познато дрво које расте хоризонтално.

На крају поменимо податак за памћење и понос – прва изложба цвећа у Банату одржана је управо у Бегеј Светом Ђурђу 1870. године. Изложба је одржана пре изградње пруге и пута и то на месту где се налазио чувени расадник разноврсног дрвећа и цвећа. Парк, расадник, изложба цвећа... све нам то говори о ономе ко смо ми заправо и да је данашњица тек кратки силазак с пута који смо заслужили и који нам припада.

Како је настала Домбачка

У свим пројектима паркова Кристијана Хајнриха Небиена налазе се „структуре”, мале грађевине које су изграђене као тачке где се могло одморити, пронаћи заклон и слично. У исто време оне су функционисале и као осматрачнице пошто су обично биле зидане на вештачки уздигнутом терену. У Светом Ђурђу се ово вештачко узвишење налазило у средишњем делу парка¹³³ и до данас је у народу познато под именом Домбачка. Реч вероватно долази од мађарске речи *domb* у значењу *домба*, нагли успон, избочина, косина.

Пројекат изградње куле на Домбачкој, на могуће већ постојећем вештачком узвишењу – хумци из неких давних времена, реализован је тек 1867. године у време Миклоша II Киша и његове жене Јелене Дамаскин. Кула је вероватно предвиђена и пројектована још од стране Небиена, међутим, због обимности радова на подизању и улепшавању парка, цео процес је трајао у неколико етапа и током живота неколико генерација породице Киш.¹³⁴ Кула је била висока око четири метра и саграђена од камена и цигле. Могуће је да је кула саграђена по узору на две Планкове куле, настале око 1840. године у Зрењанину на већ

¹³³ Оригинална територија парка је била већа од данашње. Део парка је одузет за изградњу фудбалског терена 1931. године.

¹³⁴ Дејан Воргић, *Мистериозне куле Планкове башће*, <http://banateka.blogspot.com/2010/12/misteriozne-kule-plankove-baste.html>, приступљено 23. децембра 2022.

Планкова кула у парку у Зрењанину по узору на коју је саграђена „Орлова кула” у Бегеј Светом Ђурђу

постојећем вештачком узвишењу – хумци, за коју је каснијим археолошким ископавањима утврђено да је била гробно место келтског поглавице и његове жене. Стручна јавност је подељена у погледу порекла ових кула – неки сматрају да их је подигао апотекар Фрања Планк који је у њима гајио орлове, други да су куле старијег порекла и да су их подигли Шпанци који су ту живели, или пак Турци као осматрачнице. Куле са калотама зидане су од опеке без заштитног малтера, са убаченим каменим кваде-

рима и комадима стена вулканског порекла.¹³⁵ Постоји подударност у опису изгледа кула у Зрењанину и остатака куле у нашем месту, као и подударност у причама о њиховом коришћењу за узгој орлова. У једној песми штампаној у часопису Јавор из 1879. године песник помиње да је парк био популаран међу грађанством и каже: „Ту је она Планкова башта, куда имућни и бесни ходе да празно време празно проводе”.¹³⁶ Врло је могуће да је Миклоша II Киша, који је сигурно посећивао Планкову башту, одушевио старински изглед кула и да је по угледу на њих дао да се изгради кула на Домбачкој у Светом Ђурђу, у којој су своја гнезда свијали орлови.

¹³⁵ Куле су се налазиле у Планковој башти и красиле су их архитектонски елементи као што су пиласстри, типанони, лукови на отворима и калота. До хоризонталног венца куле су биле омалтерисане и окречене, а изнад не. Нису биле покривене, што је с временом довело до њиховог пропадања.

¹³⁶ Дејан Воргић, *Мистериозне куле Планкове баште II*, <http://banateka.blogspot.com/2014/05/misteriozne-kule-plankove-baste-ii.html>, приступљено 22. децембра 2022.

Становнике места је одувек фасцинирао рустични изглед Орлове куле, или немачки *Falkenzwinger*, и он је био повод за настанак многих легенди које су се одржале у сећању становника до новијих времена. По једној легенди¹³⁷, једном приликом је орао ухватио дете и покушао да га однесе. Међутим, у томе није успео, а људи који су радили на оближњој њиви успели су да ухвате орла. Не желевши да га убију, ипак су сматрали да орао мора да буде кажњен и одлучили су да га на неко време затворе у кулу на Домбачкој, „док не одслужи своју казну”. По другој легенди, Антал Киш је приликом лова ранио орла. Поносна птица је пробудила у њему сажаљење, те ју је он пренео у двор и лечио док није оздравила. Припитомљена птица је свила гнездо на кули Домбачке и од тад су се на њој легли њени потомци.

Орлова кула се већ током прве половине XX века урушила, вероватно зато што није била покривена. Сећање на њен изглед је давно нестало. Остаци су стајали разбацани на Домбачкој све до 2014. године када је заслугом Бојана Марчете, заљубљеника у историју свога места и активисти, на истом месту саграђена нова кула, онако како су је окупљени око овог пројекта замишљали. Стојећи данас поносно на Домбачкој делује да баш таква ту припада и да се коначно вратила кући!

Парк у нашем месту био је, како се то некада говорило, „на ползу” свим становницима и изазивао је дивљење гостију, чинећи тако Бегеј Свети Ђураћ препознатљивим у мноштву других малих места.

Нажалост, парк ни у прошлости ни данас није био инспирација ствараоцима да га кроз уметничку форму овековече. Стога ћемо на овом месту пренети песму Мирка М. Далмације, надајући се да ће она бити прва од многих које ћемо у будућности забележити.

Подне у старом парку

Сад је у парку тачно подне,
травњаци и руже упорно ћуте,
само се по каткад моје мисли буде
овде крај празне дотрајале клупе.

¹³⁷ Легенду забележио Бојан Марчета.

Прођох још једном стазама парка,
нигде више трагова од љубави нема;
крај пласта сена на пропланку
уморни косац дрема.

У крошњама јасена и липа
као звук ђачке виолине
цвркут птица милином неком обасипа,
па ми срце грију давне топлине.

ПЛЕМИЋКА КУЋА ПОРОДИЦЕ КИШ У БЕГЕЈ СВЕТОМ ЂУРЂУ

Племићки дворци на територији Баната почели су да се граде крајем XVIII века, тј. после припајања Баната Угарској и лицитације коморских добара, када се стварају услови за настанак великих властелинских имања на којима се и граде зграде двораца. Често се ове зграде називају мађарском речју за дворец – каштели (*kastély*) и означавају самостални стамбени објекат који својим спољашњим изгледом указује на привилегован друштвени положај власника.¹³⁸ Банатски дворци углавном спадају у тип пољских (руралних) двораца, који су изграђени на руду насеља (као у Житишту) или ван урбаних градских насеља, а по правилу су окружени економским зградама чија је улога била омогућавање функционисања имања током целе године. У погледу функција, дворец је био објекат за становање, али и центар управљања имањем. Дворец је требало да покаже власников економски и друштвени статус, да буде леп и удобан и место за достојанствен породични живот племића. Од 1800. године дворци се граде у стилу касног барока и неокласицизма и преовлађује тип мале властелинске куће, као што је, на пример, дворец Марцибањи у Чоки. Средином XIX века већина ових двораца је проширена.

¹³⁸ Sisa József, *Adalékok a magyarországi romantikus kastélyépítészethez*. In: *Ars Hungarica*. Bp, VIII. évf. 1980/1, 103–125.

Исак Киш и његов син Агоштон подижу 1795–1796. године у Елемиру један од најрепрезентативнијих двораца касног барока. Дворац је био центар окупљања племства Торонталске жупаније и угледних страних гостију.

Први племићки двор у Светом Ђурђу изграђен је крајем XVIII века по куповини властелинства. Први његов становник, Миклош I Киш, млад је погинуо, оставивши за собом сина Антала. Тек после Анталове женидбе и добијања деце осетила се потреба да се скромна грађевина прошири или сазида нови дом, већи и лепши од старог. Највероватније је у периоду до 1841. године, по нацрту познатог темишварског архитекте Антона Шмита, који је у том периоду обновио дворац Кишових у Елемиру, саздана приземна племићка кућа у класицистичком стилу у Светом Ђурђу, у облику латиничног слова У. Због своје скромне величине није се могла сврстати у замкове, већ у виле или мање господске куће. Посед породице Киш од Итебеја у Светом Ђурђу није био близу Бегеја, где се одвијао главни трговачки саобраћај између Великог Бечкерека и Темишвара. Уместо тога, приликом „ушоравања” села на данашњој локацији, почетком XIX века, остављена је на југоисточној периферији села велика неизграђена површина за градњу властелинове куће и парка.¹³⁹ Када је изграђен, племићки двор са свим пратећим објектима и парком налазио се на крају главне улице и простирао се на око 10 јутара.

Зграда за становање племићке породице Киш од Итебеја имала је 15 соба. Била је украшена клесаним балустардама и пиластрима. Једна страна зграде гледала је на главну улицу, а друга ка парку у који се улазило кроз украсну капију.

Племићке куће, па тако и дом породице Киш у Бегеј Светом Ђурђу, састојале су се од главне куће, парка око имања и помоћних просторија. Помоћне просторије су груписане на следећи начин. Просторије за кухињу и перионицу веша налазиле су се поред главне куће. На извесној удаљености од куће налазили су се независни објекти у којима су биле смештене штале и други објекти за гајење животиња, као и штале са коњима и гаража за кочије. Племићи су имали и објекте ван имања, као што су млин, дестилерија и сл., који су подмиривали потребе живота.

¹³⁹ С. Ђурчић, М. Јовановић, *Атлас...*, 335.

Поред набројаних, на имању су се налазиле одаје за слуге, мале радионице, складишта хране, вински подрум, ледара и др.

Познато је да је Миклош II Киш, Анталов син, желео да у Светом Ђурђу подигне дворац уместо скромне племићке куће у којој су живели и која није одражавала велико богатство породице. План за дворац је израдио такође Антон Шмит. Међутим, до реализације пројекта никада није дошло. То чуди с обзиром на то да је породица навикла на луксузни стил живота и удобност. Приликом честих боравака у Темишвару, живели су на првом спрату једне луксузне палате која је била у њиховом власништву, окружени слугама, а Миклошева жена Јелена је и сама потицала из богате породице Дамаскин која је имала дворац у Хајдучици. Одговор на питање зашто никада није изграђена репрезентативна зграда за живот породице која би осликала њихово стварно богатство можда лежи у следећем. После Првог светског рата штампа у Аустрији и Мађарској се заинтересовала за причу о царској љубавници Катарини Шрат и у низу чланака посвећених „царској романси” налазиле су се и приче о пореклу Катарининог мужа и његове породице. Новинарима није било тешко да дођу у Бегеј Свети Ђурађ и да од становништва, које је познавало ову породицу, а међу којем је био и др Јакоб Пуц, чују из прве руке сећања на ову породицу. Тако је искрсло могуће објашњење, помало романескне садржине, као разлог зашто дворац није саграђен. Према овим написима, разлог лежи у сујеверју Миклошевог оца а Катарининог свекра Миклоша II Киша. О његовој неумереној растрошности, због чега га је породица у чак два наврата стављала под старатељство, писали смо на одговарајућем месту. Његови дани су били посвећени више осмишљавању и учествовању на забавама у Бечу, Пешти и Великом Бечкереку него бризи за опстанак и благостање имања. Такво понашање настављало се и приликом његовог боравака у месту, где је волео да буде окружен Циганима који су му свирали и забављали га. Једном приликом стара Циганка му је, по овој новинској причи, гатала и предвидела да ће умрети оног момента када сагради палату у Светом Ђурђу, што га је одвратило од жеље за градњом иако су планови дворца били завршени. Тако је у нашем месту остала скромна племићка кућа, у коју је општина после куповине властелинских зграда крајем XIX века сместила забавиште,

затим станове за општинске чиновнике и учитеље. У међуратном периоду је у једној од зграда била смештена пошта.

Племство које је живело у племићким кућама највише је било окупирано забавама, обиласком других имања, ловом. О богатству и екстраваганцији чланова породице Киш дуго су се испредале приче, а неретко су својим поступцима пунили новинске чланке. Помињали смо како је париска штампа писала о Миклошу Кишу који је свог тркачког коња потковао сребрним потковицама. У племићкој кући породице Киш у Светом Ђурђу живело се у луксузу. Иако је сам објект био скромнијих размера, унутрашње одаје су одисале елеганцијом и богатством. Ручавало се позлаћеним есајгом, пила најбоља вина, а најмодерније ствари су набављане чим би се појавиле у Темишвару и Будимпешти. Тако је радознали новинар који се у селу распитивао о Катарини Шрат чуо и занимљиве приче о њеном супругу и његовој породици. У новинском чланку из 1932. забележио је да би Кишове, када је падала киша, слуге носиле у затвореним носилима по улици како се случајно не би поквасили.

Банатски велепоседници угостили су неке од највећих имена Аустроугарске монархије. На отварању дворца у властелинству Ечка свирао је чувени Франц Лист, а крајем XIX века боравио престолонаследник Франц Фердинанд, по коме је данашња Царска бара добила име. На територији средњег Баната налазило се некада седамнаест двораца, подигнутих у периоду од почетка XIX века до прве половине XX века. Данас их је сачувано само девет.

ПОЉОПРИВРЕДА

Друштвене промене и развој села условили су промене и у привреди. Док се место налазило на Вашаришту, сеоски хатар се простирао на терену где се данас налази село Равни Тополовац и околини. Пошто је Катарина Киш од Итебеја желела да настани Немце на том простору, Србима из места је дата у замену земља исте величине поред Бегеја. Како се село у међувремену преместило са Вашаришта на данашњу

локацију, према већ канализованом Бегеју, ова промена земљишта је погодовала ратарима.

Велика побуна кметова на итебејском властелинству 1782. године против самовоље управника и чиновника са властелинства и непоштовања одредби Урбара од стране породице Киш није била једина. Почетком XIX века долазило је до сукоба мањег интензитета, које није решавала војска већ жупанијске власти, али они су осликавали прави положај кметова у феудалном друштву. Иако су се побуне дешавале у Торку, описаћемо их пошто су приказивале живот свих кметова на поседу породице Киш. У Малом Торку су се кметови 1818. године жалили да им је властелинство одузело земљу раније дату у закуп. Огорчени народ је напао сеоског кнеза, отео му општински печат, а црквена звона су звонила за узбуну. Поново, шеснаест година касније, у лето 1834. године, целокупно становништво Великог Торка и Малог Торка одбило је да пожање властелинску пшеницу јер су били незадовољни накнадом коју је Антал Киш понудио. Поред њива су стражарили сељаци са вилама који су бранили кметовима да почну с радом док властелин не плати три форинте за кошење једног јутра пшенице. И овај пут Кишови су се обратили Жупанији за помоћ, али је она, из страха од ширења побуне, наредила Анталу Кишу да плати тражену своту новца. Међутим, чим су кметови завршили жетву, организатори побуне су били кажњени тешким батинама за пример осталима.¹⁴⁰

Над земљом је тек почетком XX века извршена комасација, тако да су поседи дуже време остали расцепкани, што је отежавало њихову обраду. Грунтовница је урађена 1856. године, а катастар 1875. године.¹⁴¹

Српски поседи су углавном били у старом урбаријалном атару, а немачки у Иберланду, где је била земља слабијег квалитета.

Место Бегеј Свети Ђурађ је према попису из 1878. године поседовало: 5.832 јутра ораница, 482 јутра башта и ритова, 919 јутара пашњака, 51 јутар винограда и 494 јутара неплодне земље. Од ових површина

¹⁴⁰ АВ, ТОРЖ, 2406/1834.

¹⁴¹ Грунтовница је земљишна књига са подацима о непокретним имањима једне катастарске општине. (Прим. аут.)

политичка општина је поседовала: 18 јутара ораница, 2 јутра башта, 277 јутара пашњака, 163 јутра неплодног земљишта.¹⁴²

У првим деценијама XIX века примитивна обрада земље и слабо ђубрење доносили су мале приносе ратарима. Ипак, с временом и на село продиру савремене пољопривредне алатке, тако да дрвени плуг бива замењен прво тучаним, а касније и гвозденим раоницама. Земља се обрађивала тако што се део обрађивао, а део остављао у парлогу да се земља „одмори”. Кукуруз је сејан за плугом, уз бразду, а жито је разбацivano из цакова или кабла. Сејачица са коњском запрегом јавља се тек крајем XIX века, као и мале вршалице које су, такође, вукли коњи.

У месту се у XIX веку највише узгајала пшеница, кукуруз, раж, репа, а у мањој мери јечам, зоб, кудеља, уљана репица.¹⁴³ Повремено наилазимо на извештаје и о сејању не тако честих култура. Властелинство у Светом Ђурђу је експериментисало са садњом и продајом памука. Током 1810. године, на подстицај Торонталске жупаније, посејан је памук на једном јутру земље. Жупанија се обавезала да ће утврдити цену, обезбедити семе и његову испоруку, као и упутство о узгоју памука како би се олакшале његова производња и продаја. Нажалост, нису нам сачувани подаци о томе да ли се наставило са садњом памука.¹⁴⁴ У привременом катастру насеља Торонталске жупаније за 1865. годину налазимо на интересантне податке о структури земље коју су поседовали становници места. У месту је било два велепоседника и 406 малопоседника. Место је имало 4.733 јутра ораница, 383 јутра ливада, 1.326 јутара пашњака, 113 јутара винограда, а 1.223 јутра земље није коришћено – заведено је као „бескорисно”.¹⁴⁵

Воденице и суваче у месту су поседовали: Георг Пфенд, Матијас Фишер, Маркус Хендлајн и Матијас Штајн.

Тежак живот кметова додатно је погоршаван у време неродних година или када би село задесиле елементарне непогоде које би уништиле

¹⁴² Jokly Leopold, *Torontálmegyei iránytű, Statistikai évkönyv*, Budapest 1880.

¹⁴³ *Gazdasági lapok a magyar gazdasági egzesület közlönye*, Pest 1869, 292

¹⁴⁴ АВ, ТОРЖ, 108/1810.

¹⁴⁵ Антал Хегедиш, Катарина Чобановић, *Демографска и аграрна статистицика Војводине 1767–1867*, Нови Сад 1991.

летину. Записи на корицама црквених књига оставили су сведочење о овим временима. Учитељ Младен Ковачевић записао је 20. јануара 1816. године на једној богослужбеној књизи следеће: „Када је била мећава јануара 17. 1816. године прошла, почео је да пада снег четири сата после пола ноћи с бурним ветром. Онда је марва поцркала од зиме и многи људи, а поврх свега понајвише оваца. Исте године била је вода велика и поплавила њиве и винограде”.

Крајем века су широм Војводине осниване земљорадничке задруге, у циљу помоћи угроженом сељаштву услед нагле индустријализације и друштвеног раслојавања. Према пароху Ненаду Барачком, у месту је крајем XIX века основана земљорадничка задруга која је бројала око 50 чланова. Чланови су били ратари без иједног припадника сеоске интелигенције. Задруга је почела с великим амбицијама, упустивши се поред земљорадничких и у шпекулативне послове. Отворена је и задружна продавница, изграђена велика котарка у коју је требало депоновати купљени кукуруз, купљен је стадо оваца, али неслога и немешност задругара брзо су довели до пропасти пословних подухвата. Међусобни сукоби задругара на крају су решавани судским путем. Године 1895. основана је и сељачка задруга чији су чланови били немачки становници места, али о њеном раду нису сачувани подаци.

СТОЧАРСТВО

Сточарство је дуго уз земљорадњу било најважнија пољопривредна грана у месту. Међутим, услед разарања пашњака и интензивирања ратарства, оно губи на значају. У Бегеј Светом Ђурђу становништво се највише бавило узгајањем оваца расе цигаја. Њихова намена била је вишеструка јер су се поред млека и меса добијале кожа и вуна. Према попису из 1878. године, у месту је било: 784 овце, 614 свиња, 504 коња, 203 говеда.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Jokly Leopold, *Torontálmegyei iránytű, Statistikai évkönyv*, Budapest, 1880.

Према правилима општине Бегеј Свети Ђураћ из 1890. године, сваки становник је могао пуштати своју стоку на испашу само под надзором најмљеног пастира и на месту које одреди општинска власт. Приватна лица плаћала су општини за испашу пет форинти по животињи. Овај приход је општина користила за плаћање државних приреза. Један од значајнијих прихода који је имала општина долазио је од општинске бикарнице у којој је одгајана стока за приплод. По попису из 1890. године, у општинској бикарници је било 3 пастува, 6 бикова и 6 нераста, а храњени су сеном или муваром, кукурузом, прекрупом, јечмом, зобљу, а током лета детелином. У Бегеј Светом Ђурђу су становници 1896. године поседовали: 922 коња, 542 говеда, 912 свиња, 1.777 оваца, 4 магарца, 35 коза, 19 кошница са пчелама. Гајиле су се цењене сорте животиња. Општина је 1899. године купила прво ждребе сорте нониус, бикови су били расе симентал, а краве из Швајцарске. Гајене су свиње беркширске и јоркширске расе.

Општина је ангажовала и првог ветеринара у месту 18. јануара 1890. године за плату од 300 форинти годишње.

ЗАНАТСТВО

У XVIII веку место насељавају углавном Срби који се, између осталог, баве и неким основним занатима неопходним за свакодневни живот села. У црквеним протоколима помињу се: Вељко папучар, Панта Ђурчија, Никола грк (трговац), Гаврило ковач, Теодор сувачар, Павле пинтер. Како је немачко становништво досељено почетком XIX века помагано од властелинства, оно је брже напредовало од Срба, и занати су већином прешли у немачке руке.

Према попису занатлија и трговаца Угарске из 1878. године, занатима су се у Бегеј Светом Ђурђу бавила следећа лица: Војан Тодор, Михајло Радатовић, Матија Павловић, Ђураћ Стојановић, Дара Козар, Јован Ерделјан, Матијас Заплетан, Игњац Полингер, Антал Астер, Карољ Ђорђиван, Антал Хурш, Јакоб Трендлер, Милан Анмерин, Михаљ Ђубер, Матијас Кон, Јозеф Естер, Антал Шуберт, Михаил Герман,

Оскар Адлер, Ференц Милер, Игњац Бергер, Андриа Давид, Симон Гут, Антал Шнур, Михаил Шулиц, Јанос Зетев, Исидор Бољац, Миклош Холцнер, Матијас Вилинг, Миклош Паул, Нандор Фохт, Адам Чановић, Мартон Алтмајер, Лудвиг Ђурђевић, Гашпар Амс, Јанош Дамјан, Јохан Гутенкунд, Демекош Хек, Јозеф Карл, Јозеф Лар, Резо Милер, Матијас Михаел, Лоренц Артнер, Миклош Артнер, Матијас Шуц, Фрифеш Шанк, Михаил Квајзер, Јохан Стокер, Михаил Вурфер, Гебхард Цолер, Јозеф Сакал.¹⁴⁷

Као што се може приметити, већина особа са списка су српског и немачког порекла, али су им имена у попису мађаризована.

Опширније податке о занатлијама и врсти заната којим су се бавили налазимо у списку занатлија и трговаца Угарске за 1892. годину:

- **тесари:** Ференц Кифер, Јохан Остер;
- **столари:** Јохан Адлер, Јозеф Конрад, Ференц Милер, Јозеф Остер, Јанош Лорвет;
- **лимар:** Јозеф Брансофски;
- **колари:** Антон Елмер, Домонкош Хенк, Јакоб Карл, Јанош Ларвет, Андреас Остер, Антон Квајзер, Јозеф Шинтал, Матијас Шуц;
- **бријачи:** Михаил Бајмох, Михаил Јост, Јохан Мајер, Игњац Полингер, Матијас Квинт, Антон Шуберт;
- **чизмар:** Тома Бољац;
- **лончар:** Андра Павловић;
- **чешљар:** Герхард Цолер;
- **бачвар:** Хенрик Лаш;
- **шеширције:** Милош Богдановић, Франц Нојман, Адам Чановић, Матијас Ердељи, Михаил Холцнер, Матијас Заблета;
- **крзнари:** Јозеф Фармер, Јохан Клут, Винце Заблетан;
- **ципелари:** Домонкош Бергер, Томас Колет, Миклош Онајсек, Франц Квинт, Матијас Квинт, Иштван Штајнер, Јохан Ценмајстер;
- **посластичар:** Јанош Штефан;
- **пекар:** Јозеф Закал;
- **кожар:** Антон Адлер;
- **мушки кројачи:** Матијас Мауман, Пал Гатарек, Антон Шнур, Хен-

¹⁴⁷ Адресовник угарских обртника и трговаца, Будимпешта 1892.

- рик Стреф, Јозеф Квинт, Антал Витман;
- **димњачар:** Јосиф Берић;
 - **ковачи:** Јован Дамјан, Јакоб Остер, Јован Радатовић, Петер Шлотер;
 - **зидари:** Јозеф Шубер, Јозеф Вог, Петар Ердељан, Антал Фрор, Јозеф Лар, Карољ Унти;
 - **ужари:** Анта Гешевић, Михаил Холцнер;
 - **зденчар:** Петер Скостер;
 - **бравар:** Бела Шварц;
 - **месари:** Јосиф Стојаковић, Михаил Ортнер;
 - **кабаничар:** Васа Пиперски;
 - **ременар:** Јохан Кутекунст;
 - **женски кројач:** Илона Пинкерт.

Из списка видимо да је већина занатлија била немачког порекла, а Срби ће се у већој мери занатима почети бавити у првој половини XX века, посебно када су у месту отворени Занатлијска школа и Удружење занатлија.

ТРГОВИНА

Развој на привредном плану довео је и до развоја трговине којој је погодовао добар географски положај места, мрежа друмских, железничких и пловних путева. Главни трговински артикли у овом периоду били су пшеница, дуван, говеда и овце. Увозни артикли били су грађевински материјали, вино и индустријски производи. Продаја житарица је била готово једини извор за кметове. Главни центар трговине пшеницом био је Турски Бечеј (Нови Бечеј). Знамо да је у селу 1801. године постојао трговац житом пошто је био у спору са управником властелинства.¹⁴⁸ Имена трговаца позната су тек од 1878. године. То су били: Исидор Бољац, Саму Шварц, Карл Адлер, Филип Грунфелд, Бернард Штајн, Михаил Артнер.

¹⁴⁸ АВ, ТОРЖ, П.К. бр. 8, кут. 266.

Према попису занатлија у Угарској из 1892. године, у месту су постојале трговине мешовитом робом, житом, дрвима.

Недељне пијаце и вашари били су велики подстрек за развој трговине и занатства у месту. Бегеј Свети Ђурађ је у пролеће 1868. године добио дозволу за одржавање три вашара годишње.¹⁴⁹

САОБРАЋАЈ

У XIX веку путеви су се делили на државне путеве, поштанске путеве, редовне путеве и пољске путеве. Због нерегулисаних водотокова било је много дрвених мостова дугих по неколико метара, који су брзо пропадали. Путеви су грађени тако што су насипани коровом, травом и земљом, а на рубовима су копани јендеци за одвод воде. Ширина путева обично је била 6 хвати. На овај начин изграђена су три поштанска пута 1830. године, од којих је један пролазио и кроз наше место трасом: Велики Бечкерек – Свети Ђурађ – Пардањ – Ујпеч – Темишвар.

Већи део трговинског промета се због неуређених копнених путева одвијао воденим саобраћајем. Близина реке Бегеј одувек је представљала велику предност за равој нашег места, али у време када овај водоток није био каналисан, отежавала је свакодневни живот становништва. Бегеј се састоји од Старог Бегеја и Бегејског канала који се спајају код Клека у јединствени ток, који као такав тече све до Титела где се улива у Тису. Стари Бегеј извире код места Синтоп у Карпатима. Он је природни водоток који је меандрирао и сваког пролећа се изливао, тако да је до лета вода знала да прекрије око 20.000 јутара најплодније банатске земље претваравши је у мочвару, посебно у области Хацфелда, Идварнока и Светог Ђурђа. Како је Бегеј имао прворазредну улогу за снабдевање Темишвара, израђен је план његове регулације, на основу планова и савета холандског инжењера Максимилијана Фремоа. Он је дао да се ископавањима уреди ток Бегеја од Фацета до Темишвара. У периоду 1728–1733. године ископан

¹⁴⁹ Веселин Лазић, *Вашар је био: дућани, пијаце и вашари у Војводини*, Нови Сад 2003, 376.

је канал дужине 70 километара између Темишвара и Клека. Радове на регулацији реке и изградњи насипа обављали су кметови који су били дужни да за државу и феудалце раде одређени број дана бесплатно (кулук). На копању Бегејског канала било је свакодневно током целог дана ангажовано око 8.000 људи, а радови су због временских прилика обустављани само зими. Жупанија је била дужна да плаћа радницима по шест крајцара¹⁵⁰ дневно као накнаду за рад и 12 крајцара уколико се радило са запрегом.

Одржавање реке и њеног канала задавало је Торонталској жупанији много брига јер је морала да даје мануелне кулуке и накнаде за дневне раднике. Највећу опасност представљало је заглибљивање реке и канала, што је отежавало бродски саобраћај. Поред чишћења, редовно су се поправљали насипи (долме). Када је почетком XIX века изграђен насип, прво на левој потом и на десној обали Бегеја, висок два метра изнад најнижег водостаја, тиме су делимично заустављене поплаве.¹⁵¹ Канал Бегеј је каналисани (вештачки) ток од Темишвара, па све до ушћа у канал ДТД код Клека. Канал је саграђен паралелно току Старог Бегеја, чиме су спречени ширење мочвара и штета од поплава, а због своје ширине и дубине могао је да служи за пловидбу. Каналисан је у XIX веку. С обе стране Пловног Бегеја саграђени су насипи за одбрану од поплава.

Навешћемо неколико примера из архивске грађе о кулучењу кметова из Светог Ђурђа на јавним жупанијским радовима при изградњи и поправци насипа на Бегеју. Кнез Светог Ђурђа Нићифор Рељин доставио је 1800. године списак од 24 радника који су између Светог Ђурђа и Ђерђамоша поправљали канал.¹⁵² Током 1818. године извршени су преко кулука радови на поправци канала код Светог Ђурђа, о чему сеоски кнез Јова Бокшан извештава жупанију.¹⁵³ Током 1825. године утрошено је 5.627 дана кулука на поправкама на Бегеју. Бегеј је

¹⁵⁰ Ратко И. Радовановић, *Каттарина или ѝрича о насѣпанку Равној Тојоловца*, Житиште 2008.

¹⁵¹ Антал Хегедиш, *Ајрарни односи у Торонџалској жупанији 1779–1848*, Нови Сад 1981.

¹⁵² АВ, ТОРЖ, 145/1800.

¹⁵³ АВ, ТОРЖ, 1402/1818.

имао прворазредну улогу у снабдевању Темишвара, али и свих места дуж његовог тока. Из правила општине Бегеј Свети Ђурађ за 1887. годину познато нам је да су се теретне лађе искрцавале у пристаништу у месту. Уколико би се лађе задржале у пристаништу дуже од осам дана, плаћале би новчану таксу чију је висину одређивала општина. Упоредо са теретним, кроз место су пролазиле и путничке лађе, али више података о њима није сачувано. Да је преко Бегеја постојао још у XIX веку дрвени мост, знамо по томе што је он 1850. године поправљан.

Банатска мала пруга

Банатска ускотрачна пруга, која се незванично звала и Чекоњићева пруга или Банатска мала пруга, била је саставни део Торонталске вицилне железнице основане 1885. године. Њен главни иницијатор и финансијер био је гроф Чекоњић. Саобраћала је на линији између Великог Бечкерека и Жомбоља, где се налазило седиште велепоседника Чекоњића. Пруга је активно радила од 1898. па све до 1969. године, када је железница престала да буде у употреби.

Воз је кретао из Великог Бечкерека, ишао у Клек, Катарину (Равни Тополовац), па за Бегеј Свети Ђурађ. Из нашег места је ишао за Идварнок (Банатски Двор), па даље преко Честерега, Мађарске Црње и Немачке Црње ка Жомбољу. Насупрот Клеку и Катарини, где је воз пролазио кроз главну улицу, у Бегеј Светом Ђурђу је ишао око насељене зоне. Железничка станица је била дуга 200 метара и на њој је била изграђена пријемна зграда (проширена стражарница), житни магацин, нужник, помоћни објекат, пећница, бунар, башта и кућица за сигнализацију.¹⁵⁴ Преко Канала Бегеј код Бегеј Светог Ђурђа изграђен је железнички мост.

¹⁵⁴ Милан Мицић, Марија Силађи, Ференц Немет, *Банатска мала пруга*, Ново Милошево 2017.

РАЗВОЈ ШКОЛСТВА

Средином XVIII века постојао је мали број школа у банатским селима. Организовање православних српских школа законски је регулисано тек крајем XVIII века. На Народном сабору у Карловцима 1769. године одлучено је, између осталог, да се побољша школство у православним срединама. Затим је Илирска дворска депутација у Бечу израдила план реформе школства у Банату, који је одобрила царица Марија Терезија 1772. године. На основу тог плана, 1774. године је издато Упутство за побољшање православних српских и румунских школа (*Regulae directivae*), које је садржало одредбе у вези са школским зградама, учитељима, наставним програмом, надзором и новчаним средствима.¹⁵⁵ Власти су 1776. године потврдиле школски устав према коме је школе требало градити у центру села. Држава је за њих давала бесплатно дрво за градњу. Црквена општина је бирала учитеља, од кога се тражило да уме да чита, пише и рачуна и да познаје веронауку. Школу је требало да похађају сва деца од шест до тринаест година. Школска година је била подељена на зимско полугодиште (од децембра до марта) и летње (од априла до новембра). У току зимског полугодишта наставу су обавезно похађала сва деца, док су у току летњег полугодишта деца од десет до тринаест година била ослобођена школе како би могла да помажу родитељима у пољским радовима. Та деца су недељом и празником похађала такозвану пофторну школу.

Српска народна вероисповедна школа

Зачетак школства можемо пратити од средине XVIII века када се село налазило на Вашаришту. Школа се први пут посредно помиње у попису цркава Темишварске епархије из 1758. године, када се наводи да су свештеници Јован Христифоровић и Теодор Стефановић као

¹⁵⁵ Димитрије Кириловић, *Српске школе у Војводини у XVIII веку (1740–1780)*, Сремски Карловци 1928, 71–79.

издатак за школу плаћали две форинте.¹⁵⁶ Пошто се не помиње име учитеља, можемо закључити да је децу основама писмености, рачуна и веронауке подучавао један од два постојећа свештеника у цркви. У попису из 1778. године забележено је да је у Светом Ђурђу било 36 за школу дорасле деце, коју је подучавао учитељ Антоније Ранисављевић.¹⁵⁷ Према попису, постојала је једна школска зграда, али „не зна се од чега је саграђена школа”, иако је вероватније да је настава одржавана у оквиру парохијског дома или приватне куће која је закупљена за школске потребе. Део становништва је у овом периоду већ прешао на данашњу локацију, део је још живео на Вашаришту код старе цркве, тако да се не може са сигурношћу рећи где се тачно одржавала настава. Најстарији познати архивски документ о школи у месту потиче из 1783. године. У њему се, поред издатака становништва Бегеј Светог Ђурђа за различите државне и црквене порезе, помиње и издатак за одржавање школе.¹⁵⁸ Други писани помен школе из овог периода јесте запис на старом триоду који је 22. марта 1795. године забележио Јаков Судић, „учитељ ст. ђурђскија јуности”.¹⁵⁹ Крајем XVIII века, када се Јакоб Судић поносно потписује као учитељ светођурске младости, село почиње убрзано свој пут развоја. Већина становништва је прешла на данашњу локацију и полако се навикавала на нови статус кметова на племићком поседу породице Киш. Село је имало 954 становника (1797)¹⁶⁰ и све више деце спремне за школу. Три године после записа Јакоба Судића, нови учитељ Атанасије Поповић оставља помен свог учитељевања у селу на корицама старе црквене књиге потписујући се као „сент ђураске јуности учитељ а житељ места Итебеја”.

У периоду када је село „ушорено” на данашњој локацији, по први пут се помиње потреба за зидањем школске зграде. У црквеном рачуну

¹⁵⁶ Димитрије Руварац, *Темишварска епархија од њеној йосїанка до 1758. йодине*, Сремски Карловци 1913.

¹⁵⁷ Срета Пецињачки, *Православне йривийалне школе Провинцијалној Банайа у 1778. йодини*, Зборник Матице српске за историју, 13/1976, стр. 113–145.

¹⁵⁸ АВ, ТОРЖ, бр. 1322/1783.

¹⁵⁹ Н. Барачки. *Православна срїска...*, 30.

¹⁶⁰ Дејан Попов, *Пойис йарохија, верника и цркава у епархији Темишварској 1797. йодине*, Банатски алманах, Темишвар 2015, 151–160.

за 1825. годину, под ставком 4, налази се издатак од 543 форинте и 19 новчића „за подизање нове школе”. Од тог новца подигнута је прва школска зграда од набоја на месту где се касније налазио парохијски дом поред цркве. У овој згради се изводила настава све до 1869. године, кад је заслугом предузимљивог пароха Василија Бошковића изграђена нова школска зграда, исто од набоја, док је стара зграда школе претворена у парохијски дом (1878–1879). Нова школска зграда је имала две просторије, од којих је једна коришћена као учионица, а друга као стан за учитеља. Настава је организована у четири мешовита разреда до 1889. године када је отворена тзв. женска школа, чија су одељења смештена у учитељев стан, а он добио бесплатан смештај у једној од општинских просторија бившег властелинског дворца.¹⁶¹ Одељења су у женској школи била подељена на разреде, с тим што је учитељица водила први и други, а учитељ трећи и четврти разред. Како су ове две учионице биле претесне за сву школску децу, женској школи је 1897. године политичка општина уступила једну велику просторију у властелинском дворцу, а друга учионица у школи је поново дата учитељу за стан.

Српска народна вероисповедна школа у Бегеј Светом Ђурђу била је под управом Српске православне црквене општине, док је надзор над наставом обављао црквено-школски одбор. Настава је одржавана на српском језику, а од школских предмета су се учили: веронаука коју је предавао свештеник, српски језик са црквенословенским читањем, земљопис, историја, рачун, практично упутство за пољодељство, повртарство, воћарство, гимнастика и ручни рад за ученице. Читање се учило срицањем, а градиво се учило тако што су деца понављала за учитељима градиво и тако памтила. После школске реформе 1848–1849. године уведена је очигледна настава.

Да бисмо имали јаснију слику како је изгледало школовање ученика у XIX веку, навешћемо списак школског инвентара српске школе у Бегеј Светом Ђурђу, за 1896. годину:

¹⁶¹ У бившем спахијском дворцу, који је општина откупила 1888–1889. године, налазило се општинско забавиште, станови за чиновнике политичке општине, општинска штедионица, а у XX веку и пошта.

Табела 7. Школски инвентар српске школе из 1896. године

Школски инвентар: предмет	Број комада
Слика Светог Саве	1
Слика аустроугарског цара	1
Бојадисана слова азбуке на хартији	2
Столице	28
Скамије	5
Чивилуци	5
Дрвене табле са наслоњачима	2
Мапа Торонталске жупаније	2
Мапа Европе	1
Мапа угарске краљевине	2
Мапа угарске монархије	2
Школске канте за пијаћу воду	2

Учитељи који су службовали у нашем месту бирани су преко конкурса које је расписивала црквена општина. Већина учитеља завршила је учитељску школу у Сомбору или препарандију у Панчеву. Честе су биле жалбе учитеља због малих примања, тако да су се ретко у којим местима задржавали на дуже време. У Бегеј Светом Ђурђу учитељи су, поред плате у новцу, део зараде добијали и у натури. Велики проблем вероисповедне школе у месту било је нередовно посећивање наставе, посебно међу старијим ученицима. Настава се прекидала у случају алармантних прилика, попут епидемије дифтерије која је владала 1892. године.

У два маха, 1896. и 1908. године, постојала је иницијатива да српска вероисповедна школа пређе под старатељство политичке општине која је сазидала велику комуналну школу у центру места. То би значило да би српска деца учила по државном програму (без предмета о националној историји и језику) и на државном (мађарском) језику. Оба предлога су гласањем већине чланова црквене скупштине одбијена и до покомуналења српске вероисповедне школе дошло је тек 1919.

године после стварања Краљевине СХС када су, заједно са немачком децом, српски ђаци прешли у школску зграду комуналне школе.

У XIX веку, поред основне школе коју су похађали ученици узраста од шест до дванаест година, уведена је 1902. године и опетовна (пофторна) школа коју су похађали ученици узраста од дванаест до петнаест година. Од 1910. године школа је имала шест разреда са два учитеља и такво стање се задржало до 1919. године када је школа премештена у зграду комуналне школе заједно са немачком вероисповедном школом. У Бегеј Светом Ђурђу је 1910. године отворена Занатска школа.

Новим законом из 1907. године уређене су учитељске плате тако да је учитељ добијао 1.050 круна, а учитељица 1.000 круна, с тим да су добијали бесплатно стан и огрев.

Парох Ненад Барачки, писац прве монографије места 1908. године, критиковао је понашање родитеља школске деце и однос према школи: „Деца већ измалена помажу родитељима у свим врстама њихове радње. То је и узрок да занемаре школу и цркву, па и кад дођу у школу или цркву, услед претераног умора... редовно не учествују духом у благотворном раду школе и цркве”¹⁶²

Табела 8. Број за школу обавезне деце 1899–1909. године

Школска година	Редовна школа 6–12 година	Пофторна школа 12–15 година	Укупно
1899/1900.	134	71	205
1900/1901.	129	73	202
1901/1902.	119	65	184
1902/1903.	133	60	193
1903/1904.	124	58	182
1904/1905.	122	52	174
1905/1906.	138	57	195
1906/1907.	129	48	177
1907/1908.	135	63	198
1908.	128	63	191

¹⁶² Н. Барачки, *Православна српска...*, 73.

Римокатоличка вероисповедна немачка школа

Школа је основана 1816. године и налазила се у згради лево од римокатоличке цркве. Зграда је подигнута захваљујући добровољним новчаним прилозима и добровољним радом Немаца. Прво је сазидана школа са две просторије, једна за учионицу, а друга за стан учитеља. Током 1840. у дворишту школе је сазидана још једна учионица и стан за другог учитеља. Због повећања броја деце и потребе за већим простором, 1886. године је учитељ свој стан у дворишту уступио за трећу учионицу, чиме је школа постала шесторазредна. Одлучено је да се двориште једне школске зграде код моста претвори у вежбалиште. Годину дана касније, 1887. године, школа је претворена у комуналну, општинску школу. Нову комуналну школу, изграђену 1893. године, похађала су искључиво немачка деца пошто је српско становништво страховало да би слањем деце у школу у којој се нису учили елементи националне културе (српска историја, књижевност) кренули путем однорођавања.

Комунална школа

Дижите школе, деца вас моле!

Кад год било, поштовани читаоче, да ову Споменицу читаш, сећати ћеш се својих предака, а сећати се својих предака значи сећати се великих и моћних покретача народног благостања. Од тих предака читаћеш овде имена, који су потомству своје ову зграду подигли за школу и знај, поштовани читаоче, да је знање светлост, знање је моћ, учимо, дакле, дан и ноћ! Та школа је онај станац камен, на који потомство своју будућност зидати може!

Ради сећања приликом одржања свечаности полагања темеља септембра 1895. године, саставио Душан Бошковић, учитељ.

Приликом постављања темеља комуналне школе 1895. године написан је овај текст на паргаменту на српском језику и слични на

Зграда комуналне (општинске) школе у центру
Бегеј Светог Ђурђа саграђена 1896. године

мађарском и немачком језику, и сви су положени у темеље за спомен и сећање будућим генерацијама. Осамдесетих година XX века, приликом рушења старе школске зграде, пергаменти су пронађени у темељима у доста очуваном стању, сведочећи нам и на тај начин о почетку рада комуналне школе у месту.

Као што смо рекли, комунална школа је настала покомуналењем немачке вероисповедне школе 1878. године. Издржавање школе је пренето на општине, које су биле дужне да учитељима обезбеде стан, дрва за огрев и башту, а држава им је, као државним чиновницима, исплаћивала месечне плате. Крајем века комунална школа постаје четвороразредна и по први пут се запошљава учитељица.¹⁶³

Због повећања броја ученика и учитеља осетила се потреба за отварањем нових одељења, те се почело размишљати о изградњи нове, веће школске зграде. Иницијатива за то потекла је од општинског бележника Липота Шилера 1893. године и са одушевљењем је прихваћена.

¹⁶³ Летопис Државне народне школе у Бегеј Светом Ђурђу 1936–1959.

Средства потребна за градњу општина је добила подизањем зајма од Мађарске хипотекарне банке, с тим што је као залог дала своја регална писмена права у вредности од 71.250 форинти. Пројекат зграде из радио је великобечкеречки архитекта Жигмунд Гросман, а радови на изградњи објекта поверени су тесару из места Јохану Остеру и зидару из Жомбоља Фрицу Рецлеру. Током радова утрошено је 30.000 комада црепа и 310.000 цигала који су купљени у месној циглани. За изградњу и опремање школе квалитетним намештајем и наставним средствима утрошено је 60.000 круна. Школа је имала четири учионице, једну просторију за зборницу, стан за директора и школског послужитеља.

Настава у новосаграђеној школској згради је почела после свечаног освећења 1. септембра 1896. године и трајала је у континуитету све до 1986. године, када је изграђена савремена школска зграда.¹⁶⁴ За изградњу комуналне школе Срби су плаћали 5% школског пореза, те су је по жељи родитеља српска деца могла похађати. Школска зграда је из основе реновирана 1908. године.

Државна народна школа у Бегеј Светом Ђурђу

После присаједињења Војводине Краљевини Србији, а са њом и Краљевини Срба Хрвата и Словенаца, поред промена државних граница, државног уређења и администрације, дошло је и до битних

¹⁶⁴ Ауторка ове књиге је, као и многи суграђани, ишла у „стару школу” осамдесетих година XX века и, иако је зграда била већ јако оронула, у најлепшој успомени су ми остали велики прозачни ходници и учионице са катедрама са којих су учитељи и наставници у малим дечјим душама изгледали као непогрешива божанства. Сваки разред је, сходно узрасту, имао у дворишту школе место на коме је био постројен пре уласка у учионице. Желели смо да што пре порастемо како бисмо били ближи улазу у школу намењеном „осмацима”. Радовали смо се када бисмо од наставника Радована Медаревића добили задужење да одемо по географску карту која се налазила у малој просторији за послужитеље, поред зборнице где је седела свима омиљена тетка Анђа. Ту се налазило најинтересантније школско учило – давно расклимани костур, кога смо се помало и прибојавали. Када би закуцала хладна банатска зима, учионице су грејане помоћу „нафтарица”, и у том нашем топлим дечјем кутку, испуњеном другарством и слогом, протицали су најлепши школски дани.

Учитељ и управник школе Васа Тодић са ученицима у дворишту Државне народне школе у Бегеј Светом Ђурђу, прва половина XX века

промена у школству. Актом Министарства просвете О.Н. бр. 10.560/1919. Б.Б.Б. српска и немачка вероисповедна школа, које су до тада независно функционисале једна од друге, подржављене су. Наредбом је и општинско забавиште ушло у састав школе, а 1920. године учитељ српске вероисповедне школе Васа Тодић именован је за првог управника државне школе. На том положају ће остати све до 1934. године.

После уједињења 1918. године, школа је у Бегеј Светом Ђурђу привремено наставила с радом по старом програму. Током 1919. године дотадашње народне вероисповедне школе су подржављене у целој Војводини, с одговарајућим изменама и допунама наставног плана и програма. То је у пракси значило да уместо цркве, издржавање, управу и надзор над школством преузимају одговарајући државни органи. У месту је 1919. године одузета од Немаца половина бивше комуналне школе и дата на употребу српским ученицима. Притом је лево крило зграде припало немачким, а десно српским ученицима. Настава је

организована тако што су школска деца могла похађати наставу на државном (српском), односно немачком језику. И једни и други били су подељени у три одељења. Свако одељење подељено је на разреде: I одељење (I и II разред), II одељење (III и IV разред) и III одељење (I и II разред више народне школе). Разреди су били комбиновани, али су девојчице седеле на једној, а дечаци на другој страни учионице.

У оквиру наставног програма учила се веронаука коју су предавали свештеници. Школа је имала српску и немачку библиотеку, као и српски и немачки хор. Крајем двадесетих година XX века хоровађа српског хора био је Васа Тодић, а немачког Михаел Хорват. У њима су певали само ученици петог и шестог разреда. Пошто је школа поседовала само један хармонијум, током проба он се морао преносити из левог у десно крило и обрнуто. Српски школски хор постигао је најзапаженији успех 1937. године када је освојио једну од награда на такмичењу школских хорова у Београду. Заслужан за овај успех био је хоровађа и управитељ школе Сава Максим.

Ученици школе су били чланови подмлатка Соколског друштва и Црвеног крста. Деци су били доступни многобројни дечји часописи, који су се могли купити од учитеља. Предшколска деца су вакцинисана пред полазак у школу. Константан проблем просветних власти било је нередовно похађање школе, посебно у вишим разредима. Ради решавања овог проблема, први пут у историји школе, одржан је 15. марта 1936. године родитељски састанак.

У обележавању државних и школских празника активно су учествовали ученици са својим учитељима. Посебно је била свечана прослава Видовдана, када су ученици добијали и ђачке књижице. Школске 1936/1937. године прослава Видовдана уприличена је на следећи начин: после службе у цркви, учитељица Јелена Курјачки је у школи одржала предавање на тему *Значај Видовдана у српској историји*, потом су ученици I и II разреда школе извели представу по делу Алексе Шантића *Под мајлом* у режији учитеља Ђорђа Г. Нешковића. Исте школске године одржане су прославе за Мајчин дан и за Дан Николе Тесле.

Посебно велика свечаност у месту уприличена је приликом дочека изасланика краља Петра II, који је посетио село 1937. године, у оквиру прославе стогодишњице римокатоличке цркве. За дочек и испраћај овог високог госта учесници су постављени у шпалир око школе до

Учитељица Славка Влашкалин рођ. Маринковић (1931-1941) и учитељ Ђорђе Нешковић (1935-1937), прва половина XX века

католичке цркве, са цвећем и заставама у рукама. Остало је упамћено да је високог госта химном дочекао немачки хор.¹⁶⁵

Посебно место у активности школе у овом периоду представљало је организовање велике изложбе дечјих радова и цртежа за Петровградски срез (Зрењанин), одржане од 6. до 14. јуна 1936. године у четири учионице школе. За девет дана, колико је изложба трајала, обишло ју је око 4.000 посетилаца, од којих су око 2.000 чинили ученици. Радови ученика могли су се погледати пре подне од 8 до 12 часова и по подне од 14 до 18 часова. Паралелно са изложбом, у Бегеј Светом Ђурађу је одржана скупштина Среског учитељског удружења, којој је присуствовало око 200 учитеља/-ица из среза.

Живот и рад школе у периоду између два светска рата задужио је учитељ Васа Тодић, чији је највећи део просветне каријере везан за Бегеј Свети Ђурађ. Био је родом из Арадца, а учитељску школу завршио

¹⁶⁵ Усмено саопштење наставника Душе Гранића, Житиште 1998. године.

је у Кикинди. Као учитељ радио је у месту у периоду 1910–1918. године. За време Првог светског рата, као добровољац, ратовао је са српском војском на фронтима, а у једној бици био је рањен. По ослобођењу долази поново у Бегеј Свети Ђурађ 23. октобра 1918. године са чином поручника, да би у периоду 1920–1935. године био и управник школе. Тодић је био крупан, маркантан човек, лепих манира, поштован како од стране становника села, тако и од својих ученика. Иако велики патриота, учио је своје ученике поштовању и толеранцији према другим нацијама. Од 1935. године радио је као учитељ у Андрејевцу, где је и умро 18. августа 1936. године. У месту је на вест о његовој смрти, уз присуство становника, учитеља и ученика, одржана комеморативна седница, а школска делегација је учествовала на сахрани човека који је своје најлепше године даривао ученицима Бегеј Светог Ђурђа.

Уласком прве немачке војске у село 21. априла 1941. године школа је била привремено распуштена. Иако брзо обнавља свој рад, он се сада одвија под отежаним околностима. Одељења са српским наставним језиком добила су нове учитеље, избеглице из Бачке и Срема. Школа сада има два управитеља – за српске ученике управитељ је постао Иван Стојшин, а за немачка одељења Јосиф Фајмер. Иако су и пре рата међу децом постојале конфликтне ситуације на националној основи, окупација је до усијања заострила односе међу ученицима. Због честих туча, заведени су различити одмори за српску и немачку децу. Српски учитељи били су, такође, изложени притиску. Дугогодишња васпитачица Емилија Бечејац морала је да напусти посао јер уредбом окупационих власти није било дозвољено да оба супружника раде у државној служби. Овим је онемогућено српској деци да похађају забавиште. Власти су планирале да иселе једно српско одељење из школе како би се проширио стан за немачког учитеља, али се од тога на крају одустало. Српски учитељи били су активни у оквиру Црвеног крста ради прикупљања прилога и слања пакета српским заробљеницима. Школска 1943/1944. година није се одвијала према плану пошто су часови прекидани честим ваздушним узбунама због савезничких авиона који су прелетали места, летећи ка Румунији где су бомбардовали нафтоносна поља у Плоештију. Крајем 1944. године нагло продирање црвене армије из правца Румуније довело је до повлачења дела

становништва заједно са војском из места. Учитељ Михаел Хорват, иначе током окупације отворени присталица нацизма, повео је са собом 21 ученика преко Бачке за Аустрију.

По ослобођењу села, 2. октобра 1944. године, школа наставља са радом само са српским одељењима, пошто су преостали Немци интернирани у логор. Управница школе постала је Даринка Николић. Школска зграда била је доста руинирана због акција током паничног повлачења Немаца. Притом, 1945. године догодио се трагичан догађај када је једно дете погинуло, нагавивши на заосталу мину у школи. Од детонације били су оштећени прозори па школској згради. Ни нова власт није штедела школу, па су из ње однете клупе, столови и табле за потребе новоотворене гимназије у Српској Црњи.

Током 1946. године у место долазе колонисти из Босне, тако да се повећава број школске деце. Формирана су три одељења са укупно 420 ученика. Исте године формирано је и једно мађарско одељење са једним учитељем. Немогућност извођења наставе током ратних година, посебно међу децом колониста, довела је до тога да су се планови и програми морали прилагодити деци која нису имала прилике да редовно стичу знања. За децу колониста, која су по годинама престарела за нижа одељења, организовани су једногодишњи и двогодишњи течајеви. Такође, у вечерњим часовима, школа је организовала алфаветске курсеве који су трајали од 4. новембра 1947. до 12. марта 1948. године. У овом периоду описмењена су 52 лица.

Решењем Повереништва за просвету и културу Главног Извршног одбора АП Војводине бр. 9994 од 22. августа 1950. године основна школа у Житишту претворена је у осмогодишњу школу.¹⁶⁶

Зграда школе се налазила на лепом положају у центру села, на месту где су некадашњи властелини породице Киш проводили своје привилеговане животе у раскоши. Хладовину великим, светлим учионицама правило је дрвеће парка које се налазило у непосредној близини. Нажалост, после Другог светског рата, скинути су леви гипсани украси са спољне фасаде школе и достојанствена стара лепотица је 1986. године срушена, а на њеном месту саграђена данашња, модерна школска зграда.

¹⁶⁶ Летопис Државне народне школе...

Општа занатско-трговачка школа

Општа занатско-трговачка школа основана је 1910. године. Школа је радила у вечерњим часовима, понедељком и петком.¹⁶⁷ На крају школске године ученици су полагали разред пред испитном комисијом састављеном од учитеља и мајстора. Наставници школе били су учитељи месне школе, те истакнути интелектуалци у месту.

Учитељи Српске народне вероисповедне школе 1795–1918.

- Антоније Ранисављевић, забележен је као учитељ у месту 1778.
- Јаков Судић, родом из Шурјана, забележен је као учитељ у месту 1793, 1795. године, после је био учитељ у Семартону 1820–1821.
- Атанасије Поповић, родом из Српског Итебеја, био је учитељ у месту 1796–1800.
- У периоду 1800–1804. нема података ко је био учитељ.
- Георгије Поповић, родом из Неузине, био је учитељ у месту 1804–1807.
- Урош Ристић, био је учитељ у месту 1809.
- У периоду 1809–1814. нема података ко је био учитељ.
- Младен Ковачевић, био је учитељ у месту 1814–1816.
- У периоду 1816–1819. нема података ко је био учитељ.
- Ненад Војој, родом из Српског Пардања (Међе), био је учитељ у месту 1819–1822.
- У периоду 1822–1827. нема података ко је био учитељ.
- Аркадије Георгијевић, био је учитељ у месту 1827–1829.
- Макса Бокшан, родом из Бегеј Св. Ђурђа, био је учитељ у месту 1830–1852.
- Димитрије Мркшић, родом из Српског Итебеја, био је учитељ у месту 1853–1860.
- Неца Тапавица, родом из Српског Елемира, био је учитељ у месту 1860–1865.

¹⁶⁷ Усмено саопштење Чеде Милића, Житиште 1998. године.

- Ђорђе Павловић, родом из Станишића у Бачкој, био је учитељ у месту 1865–1874; познат као изузетан сликар.
- Душан Кнежевић, служио 1874. привремено као учитељски приправник.
- Коста Вујковић, родом из Кикинде, био је учитељ у месту 1874–1882.
- Васа Поповић, родом из Томашевца, био је учитељ у месту 1883–1884; одличан појац.
- Душан Бошковић, родом из Бегеј Светог Ђурђа, био је учитељ у месту 1884–1910.
- Видосава Летић, родом из Парага у Бачкој, била је учитељица у месту 1889–1890.
- Зорка Расковић, родом из Панчева, била је учитељица у месту 1890.
- Анђелија Ковачевић, била је учитељица у месту 1891–1892.
- Љубица Ђисаловић, родом из Сомбора, била је учитељица у месту 1892–1894.
- Даринка Прерадовић, родом из Сомбора, била је учитељица у месту 1894–1895.
- Јелена Петровић, родом из Панчева, била је учитељица у месту 1895–1896.
- Катарина Фрушић, родом из Чакова, била је учитељица у месту 1896–1898.
- Зорка Драгојев, родом из Црепаје, била је учитељица у месту 1898–1900.
- Анђелија Тодић рођ. Лукић, родом из Панчева, била је учитељица у месту 1901–1918.
- Васа Тодић, био је учитељ у месту 1910–1918.
- Ирма Доленц, била је учитељица у месту 1921–1926.
- Јованка Гргулович, била је учитељица у месту 1923–1924.
- Христина Шоколовачки, била је учитељица у месту 1925–1926.
- Олга Гонкић, била је учитељица у месту 1927–1928.
- Милица Коканова, била је учитељица у месту 1928–1929.
- Славка Влашкалин, била је учитељица у месту 1931–1941.
- Јелена Курјачки, била је учитељица у месту 1934–?

- Ђорђе Нешковић, био је учитељ у месту 1935–1937; премештен у Вишњићево за управника школе.
- Сава Максим, био је учитељ у месту 1936–?

**Учитељи Римокатоличке вероисповедне немачке школе
1820–1918.**

- Николаус Маркс, 1820–1840.
- Јакоб Бернекер, 1840–1859.
- Матијас Лох, 1840–1867.
- Николаус Амс, 1859–1863.
- Јозеф Хајнка, 1863–1867.
- Франц Селер, 1867–1880.
- Јозеф Пинкерт, 1867–1900.
- Штефан Кауфман, 1881–1907.
- Јозеф Јакшић, 1886–1921.
- Аугуста Лашов, 1897–1933.
- Вилхелмине Пис, 1901–1913.
- Јосиф Фајмер, 1908–1936.

**Учитељи Државне народне основне школе
1918–1941.**

- Анђелија Тодић, 1918–1934.
- Васа Тодић, учитељ 1910–1918, управник школе 1918–1935.
- Јосиф Фајмер, 1908–1935.
- Душан Тодић, 1921–1922.
- Ирма Доленц, 1921–1926.
- Јованка Гргурова, 1923–1924.
- Христина Шоколовачки, 1925–1926.
- Михаило Хорват, 1925–1941.
- Олга Рокнић, 1927–1928.
- Милица Коканова, 1928–1932.
- Славка Влашкалин, 1932–1941.

- Адалберт Бајц, 1933–1934.
- Фрања Цешан, 1934–?
- Јелена Курјачки, 1934–?
- Ђорђе Г. Нешковић, 1935–1937; управник школе 1935–?

Учитељица Веселинка Вукановић са ученицима трећег разреда Државне народне школе у Бегеј Светом Ђурђу; међу ученицима је и Веселинка Бечејац (друга здесна од учитељице), 1936. година

Учитељи Опште занатско-трговачке школе

- Јозеф Јакшић, 1910–1920.
- Јосиф Фајмер, 1910–1935.
- Васа Тодић, 1920–1935.
- Ђорђе Г. Нешковић, 1935–1937.
- Михаило Хорват, 1935–1941.
- Др Радиша Остојић, 1935–1938.
- Др Мартин Сабо, 1935–1938.
- Симеон Грдић, 1935–?

Васпитачице Босиљка Јованчић и Ангелина Меленчић са децом из забавишта у Бегеј Светом Ђурђу, 1927. година

Забавиште

Забавиште у Бегеј Светом Ђурђу основала је политичка општина 1892. године и оно је до 1918. године имало само једно одељење на немачком језику. Забавиште је било смештено у једној просторији бившег властелинског дворца, са лепим погледом на парк. Забавиште је подржављено 1913. године. Иако је српско становништво плаћало издржавање забавишта, мали број деце га је похађао у страху од однарођавања. Чак је и свештеник Ненад Барачки, иако велики национални радник, оштроумно закључио да је погрешно што Срби не шаљу децу у забавиште јер пропуштају да их од најмањих дана науче реду, хигијени и корисним знањима. Најпознатија васпитачица, или како се тада звало „забавиља”, била је Емилија Ердељан, која је извела генерације деце припремајући их за почетак школе.

Васпитачица Емилија Ердељан са децом у дворишту забавишта,
1942. година

Васпитачице 1892–1918.

- Јулиска Бохос, 1892–1896.
- Бета Кауфман, 1896–1907.
- Маргит Захаријас, 1908–1918.
- Гизи Такач, 1914–1920.
- Роза Шлајх, 1920–1921.
- Босиљка Јованович, 1922–1932.
- Ангелина Меленчић, 1927–1930.
- Емилија Ердељан, 1931–1941.
- Марија Бајц, 1932–1941.

СТАНОВНИЦИ БЕГЕЈ СВЕТОГ ЂУРЂА

ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Бегеј Свети Ђурађ 1900-1947

Љубљана

Бегеј
Свети Ђурађ

Загреб

Нови Сад

Сарајево

Београд

Подгорица

Скопље

Wur
Hitler

V БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЋ ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ ПРИЛИКЕ

Српски становници Бегеј Светог Ђурђа су почетком XX века, како њихов парох Ненад Барачки описује, били „нарави благе и мирне, али и меланхоличне, немају смисла за музику, за шалу не маре. Са лица им се чита све нека забринутост, која се баш никако и ни са чим не може оправдати јер су животни услови овде веома повољни, не само за имућне, него и за сиромашне уопште. Место је лепо уређено са уредним улицама и домаћинствима”.¹⁶⁸

Почетком XX века место је припадало Торонталској жупанији, Великобечкеречком срезу, у чијем се средишту – Великом Бечкереку налазио срески суд, срески физикат, краљевско пореско звање и судбени сто. У Великом Бечкереку је било и школско надзорништво, финансијска управа и војни одсек.¹⁶⁹ У Бегеј Светом Ђурђу су почетком XX века постојали пошта, телеграф, телефон. Од привредних и кредитних удружења деловали су Општинска штедионица и Прва српска земљорадничка задруга, а од грађанских удружења Грађанска касина и Српска ратарска читаоница. Јавну безбедност је, поред општинске полиције, одржавала и жандармерија. Почетком века ископана су два артешка бунара дубине 112 метара и тиме је место добило чисту воду за пиће и умањена је могућност заразе. Лепом општинском парку придодат је срески врт са воћкама, изграђен 1908. године на простору од четири јутра, одакле су се продавале саднице широм Баната.

Земљорадња је и даље била главно занимање становника.¹⁷⁰ Место

¹⁶⁸ Н. Барачки, *Православна српска...*

¹⁶⁹ Мата Косовац, *Српска православна митрополија Карловачка по појацима од 1905. године*, Сремски Карловци 1910.

¹⁷⁰ До 1941. године у Житишту је било чувено седиште удружења за узгој коња на данашњој територији Војводине. Роми из места су се бавили трговином коња, које су куповали па одмах препродавали. То се звало *аниловање*. Увођењем механизације у привреду значај и број коња опада.

Бегеј Свети Ђурађ у овом периоду поседује земљу у величини од 5.630 катастарских јутара. Срби из места поседују 1.877 катастарских јутара земље и плаћају порез држави у висини од 14.256,96 круна. Срби су у односу на остало становништво поседовали 33% земље. Како су због исељавања из места крајем XIX и почетком XX века и продаје имања заостали у односу на Немце из села, током целе прве половине XX века трајаће њихова борба да поврате изгубљене позиције. То видимо из следећег примера. Срби су 1913. године продали 22 јутра земље, а купили 50, продали пет, а купили шест кућа, од којих неке на главном сокаку.

Почетком XX века полет доживљавају занатство и трговина. Томе су погодивале добре саобраћајне везе, велике пијаце четвртком, као и годишњи сајмови, који нису заостајали за великобечкеречким. Око 1910. године у месту има око 70 занатлија, углавном Немаца. Од Срба занатом се баве један касапин, један кабаничар, један женски кројач, два бербера, два ковача, двоје папуџија, а од 1906. године и два српска гостионичара. У исто време за шегрте је учило десеторо Срба. У месту су постојале три трговине мешовитом робом, а у оквиру једне налазила се и дрвара.

Поред српских и немачких занатлија, у селу су у ово време постојале три трговине чији су власници били Јевреји. Власници два парна млина били су Хајдучка Ласло и Бајерлајн и другови. Циглана и црепана биле су власништво Молнара и Хесмана.

ОДЈЕК БАЛКАНСКИХ РАТОВА

Уочи балканских ратова 1912–1913. године укинута је српска народно-црквена аутономија у Митрополији Карловачкој, која је једина била бедем однарођавања малобројних Срба у мултиетничкој Аустроугарској. Протести против укидања аутономије почели су тек када је цело српство захватио талас одушевљења поводом почетка рата балканских савезница против Турске. Вести о победи савезника наишле су на велики одјек међу Србима у Монархији. С нестрпљењем су чекани

нови бројеви Заставе, те читани и препричавани. Позив Вељка Петровића „богатој Војводини” да следи пример других српских крајева и почне са прикупљањем помоћи за српску војску наишао је на велики одзив и у Бегеј Светом Ђурђу.

Жељу Срба из места да својим прилозима помогну српског војника описао је један савременик: „Сад од кад су ти ратови тамо, наши Срби читају доста новине и све прату шта се пише. Кад се почело писати како треба сваки Србин да притекне прилозима у помоћ, људи су почели говорити како би било срамота да ми заостајемо од других”.¹⁷¹ Али сакупљање прилога текло је неорганизовано, што је накратко угрозило целу акцију. Ипак село није „заостало од других” и помоћ је била упућена.

У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

После убиства аустроугарског надвојводе и наследника престола Франца Фердинанда у Сарајеву на Видовдан 1914. године, Аустроугарска је објавила рат Србији, који ће убрзо прерасти у рат светских размера. Првих година рата мобилисани су сви способни војни обвезници до 42 године живота, а од 1917. године и старија годишта, па и неспособни до 54 године живота. У Бегеј Светом Ђурђу мобилисано је 120 војника који су углавном упућени на фронтове у Галицију, Буковину и италијански фронт. На руском фронту много Срба војника пришло је Русима или су као ратни заробљеници тамо остали све до 1918. године. Део њих, попут Симе Бечејца, Мире Бечејца, Мите Катића, Радивоја Туцића, Мирослава Лазарова, Љубомира Маркова, Мирка Бохосца, Луке Туцића и др., постаће добровољци у руској, а потом у српској војсци. Славко Катић је добио значајно признање за учешће у Октобарској револуцији.

Током рата власти су реквирирале храну за војску, остављајући становништву врло мало хране за исхрану и семе. Мештанима су одузимане месингане браве, метално посуђе и др. да би се претопили

¹⁷¹ АВ, Ф. 124, кут. 61, Извештај Љубомира Бечејца Савезу земљорадничких задруга у Загребу из 1912. године.

за муницију. Деца су по наредби власти са учитељима морала ићи да прикупљају лековито биље, које је после паковано и за чај сла-то војницима на фронт. Држава је у периоду 1914–1918. године расписала осам ратних зајмова, а посебном наредбом Министарства за богоштовље и наставу свештеници у цркви и учитељи у учионицама морали су да агитују у циљу потписивања зајмова. Познато је да је православна општина у Бегеј Светом Ђурђу уплатила 1.000 круна зајма, констатујући да одзив становништва прилично задовољава. Наравно, о великој вољи становништва за давање овог зајма не може бити говора пошто је сума од 1.000 круна представљала у оно време плату учитеља.

Аустроугарске власти су реквирирале 1915. године четири звона са православне и католичке цркве и претопила их у војне сврхе.

У Бегеј Светом Ђурђу је током Првог светског рата била војна болница за прихватање рањених војника. Храна и остале потребштине за снабдевање болнице добављани су путем разрезивања пореза становништву места. У болници је током њеног рада било смештено 120 војника.

Крајем 1917. године незадовољство становништва услед војних пораза, са једне, и све горих животних услова, са друге стране, довело је до демонстрација, штрајкова, дезертерства и појаве зеленог кадра. Половином септембра 1918. године пробијен је Солунски фронт и српска војска почела са ослобађањем југословенских земаља. Када је у Пешти октобра 1918. године избила револуција, у граду се затекао месни

Васа Бокшан као мобилисани војник у униформи аустроугарске војске, 1915. година

парох Бранко Петровић. Он је у црквеном летопису оставио занимљив опис ових догађаја: „Када је избила револуција у Пешти, парох водитељ овог летописа био је случајно у Пешти и дошао са првим возом кући. По вароши јуре теретни аутомобили, на њима пуно војника који пуцају у ваздух. Војници кидају руже са капе пошто је извикана Република, те нема краља. За време целог пута чак до Бегеј Св. Ђурђа, непрестано пуцају војници из воза. Виде се пешаци, војници како хитају својим кућама”¹⁷²

Према нашим непотпуним сазнањима, базираним највећим делом на усменим саопштењима мештана, учесници Октобарске револуције из Бегеј Светог Ђурђа били су: Милорад Бечејац, Сима Бечејац, Славко Катић, Љубомир Марков, Вељко Сич, Љуба Туцић и др. Ратни заробљеници у Русији били су: Чеда Војнов, Аца Гранић, Стева Крецул, Драгомир Милић, Андрија Пиперски, Емилијан Трифунов, Јоца Туцић, Тоша Туцић, Века Цинцар. У Русији су умрли: Сердија Анучин, Милан Бојанић, Влада Гранић, Мила Катић, Чеда Лазаров и Марко Пиперски.

Од мобилисаних 120 војника из Бегеј Светог Ђурђа, у Првом светском рату је погинуло 22 српска и 30 немачких војника.¹⁷³

¹⁷² Парохијски летопис српске...

¹⁷³ Исто.

VI У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ДРЖАВИ (1918–1941)

РАЗВОЈ СИСТЕМА ВЛАСТИ

Велика народна скупштина у Новом Саду донела је 25. новембра 1918. године Одлуку о прикључењу Војводине Краљевини Србији. Скупштина је као свој извршни орган именовала Народну управу. У исто време, широм Војводине успостављени су нови органи власти.¹⁷⁴ У Бегеј Светом Ђурђу је још пре доласка српске војске у место организован српски народни одбор у који су ушли: свештеник Бранко Петровић као председник одбора, Љубомир Бечејац потпредседник и учитељ Васа Тодић. Остали чланови одбора били су: Миша Бољац, Жива Бољац, Мила Игњатов, Ђока Игњатов, Душан Крецул, Сава Молдован, Чеда Војнов, Ранко Гранић. Одбор је по уласку српске војске у место преузео власт у општини. За председника општине је постављен Милан Гранић. Паралелно са српским народним одбором образована је и народна гарда састављена од Срба и Немаца. Она је преузела обавезу очувања мира и безбедности у месту, а њене чланове плаћала је општина са по 30 круна.

У Бегеј Светом Ђурђу није било, „изузимајући грају и ларму”¹⁷⁵, никаквих нерада по доласку српске војске. Ипак, уједињење, нерешена територијална питања, као и национални односи утицали су на тензију која је била присутна код становништва. Много немачких породица планирало је да се исели у Америку, али пошто су се уверили да у новој држави неће бити угрожена њихова права, одустали су од исељавања. То је свакако разочарало виђеније Србе који су се припремали да откупе земљу од Немаца.¹⁷⁶ Жандари су 1919. године ухапсили и предали

¹⁷⁴ Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918–1985*, Београд 1985.

¹⁷⁵ Парохијски летопис српске...

¹⁷⁶ ИАЗ, Ф. 87, Извештај Прве земљорадничке задруге у Бегеј Светом Ђурђу из 1919. године.

суду Николаса Рајтера из места, који је у једној гостионици „ширио лажне и алармантне вести” да ће место Јаша Томић припасти Румунији.

Укупна површина општине Бегеј Свети Ђурађ износила је 1935. године:

Обрадиве површине	6.416,00 ј.
Баште	123,00 ј.
Баре, ритови	54,00 ј.
Виногради	15,00 ј.
Поље	476,00 ј.
Парк	10,63 ј.
Окућнице, улице	578,00 ј.
Укупно:	7.672,63 ј.

У власништву општине биле су: зграда општине, жандармерије, школе и бивше властелинске зграде које су претворене у станове за чиновнике, пошту и забавиште. Општина је поседовала бикару, локал у парку, гостионицу на Великом сокаку, расадник и парк. Од земље општина је поседовала 1935. године:

Поље у хатару Јаше Томића	318 ј. 576 кв. хв.
Баште у хатару места	27 ј. 336 кв. хв.
Баште	9 ј. 133 кв. хв.
Пашњак	238 ј. 785 кв. хв.
Парк	10,63 ј.
Непродуктивно земљиште	232 ј. 1037 кв. хв.
Укупно:	835 ј. 1302 кв. хв.

Према попису домаћинстава од 1921. до 1948. године у Бегеј Светом Ђурађу имамо следећи број домова:

Табела 9. Број домаћинстава у месту према попису 1921–1948. године

Година	Број домаћинстава
1923.	694 домаћинства
1931.	716 домаћинстава
1948.	742 домаћинства

На основу матерњег језика којим су говорили становници места, према попису из 1931. године имамо следећу сразмеру:

Табела 10. Попис становништва према матерњем језику из 1931. године

Језици	Број становника
Српски језик	1.055
Остали словенски језици	84
Мађарски језик	188
Немачки језик	1.269
Остали	94

Према државном попису и према попису месног православног и римокатоличког звања, у Бегеј Светом Ђурађу имамо према верској основи следећи број становника:

Табела 11. Број становника према верској основи 1880–1940. године

Вера	1880.	1890.	1900.	1908.	1910.	1920.	1930.	1940.
Прав.	1.033	1.135	1.142	1.042	1.042	1.143	1.127	1.642
Кат.	1.983	1.965	1.897	1.842	1.842	1.580	1.554	1.389
Јевр.	19	59	19	22	22	5	7	16
Други	6	6	19	12	12	2	2	10
Свега	3.041	3.165	3.077	2.918	2.918	2.730	2.690	3.055

Општина Бегеј Свети Ђурађ се трудила да обезбеди приходе од својих поседа како би могла да попуни општински буџет. Општинска

земља давана је у закуп, у аренду. Општина је додељивала и наплаћивала право на лов, риболов, пристаниште. Продавала је сено из општинског парка, воће из општинске баште, траву са пустаре и долме. Становништву је наплаћивана такса за вашаре, пијачарина, кантар, вршидбене дозволе, игранке, матичара и окружног лекара. Ипак, често су приходи били мањи од расхода, те се мањак покривао разрезавањем општинског приреза. Општина је дуго била оптерећена дугом према Мађарској хипотекарној банци из Будимпеште, од које је подигла још 1896. године зајам, ради зидања школске зграде, у висини од 100.000 круна. Конвенцијом између Југославије и Мађарске утврђена је обавеза исплате међусобних потраживања, те је општина била дужна вратити заостали дуг. Ради његове отплате основан је посебан фонд, из кога је 1931. године банци исплаћено 26.626 динара.¹⁷⁷ Међутим, због недостатка средстава за исплату дуга, општина је тужила 1935. године банку, али је 1937. године изгубила спор одлуком суда.¹⁷⁸

Општински службеници у Бегеј Светом Ђурђу које је општина плаћала, према буџету општине за 1930. годину, били су: општински кнез, поткнез, четири општинска заклетника, бележник, подбележници, благајник, контролор, књиговођа, окружни лекар, окружни ветеринар, примаја (бабица), сирочадски отац, послужитељи, општинска полиција (један наредник, три редара), ноћни чувар, пољски чувари (шест), чувар на јанкаидском пашњаку.¹⁷⁹ Окружни лекар и ветеринар били су надлежни за општине Катарина, Мали Торак, Велики Торак, Банатски Двор, Банатски Душановац. Општина је у овом периоду имала следеће приходе: приходе од приреза, закупнине општинске земље, камате из фондова и зајмова, фонда за иберландску и јанкаидску земљу, приходе од трске у Старом Бегеју, кирије од издавања зграде за жандармерију и кафану („мали бирт”), права закупа риболова, приход од продаје воћа из општинске баште, закупа локала у парку, продаје сена из општинског парка, чист приход од општинске штедионице, пристојбу (порез)

¹⁷⁷ АВ, Ф. 126. II, 116255/1930.

¹⁷⁸ Подаци о овом спору чували су се у Архиву Војводине у Фонду Ф. 126. II под бројевима: 1242/1931; 21396/1935; 72153/1935; 22572/1936; 51388/1937. У фонду данас нема тих предмета – вероватно су приликом ревизије фонда излучени.

¹⁷⁹ АВ, Ф. 126. II, 1242/1931.

од кантара, матичарског звања, вашара и пијаца, таксе за игранку, вршидбене дозволе и чишћење димњака.¹⁸⁰

Велика економска криза тридесетих година погодила је све слојеве друштва. Због честих жалби општинских службеника на низак стандард, општина им је 1932. године доделила парцеле земље на обраду, како би побољшали положај.¹⁸¹ Однос чиновника према раду није био увек адекватан њиховом положају у селу. Велики скандал изазвало је суђење и осуда општинског контролора Петра Сухенка 1932. године на три године затвора. Сухенко је, наиме, примио од странака новац за порез и друге дајбине, али га није књижио већ је новац проневерио.¹⁸² Општину су тужиле оштећене странке и то: Малвира Хајдушка која је оштећена за суму од 10.000 динара, др Јакоб Пуц (10.000), Јосиф Квајзер (10.000), Јосиф Хајнрих (10.000).¹⁸³ Општина је била дужна да по пресуди суда плати тужиоцима наведене суме које је њен чиновник проневерио. Занимљив догађај десио се 1930. године када је општинског бележника Небојшу Влашкалина начелник среза казнио новчаном казном због „непоштовања глумаца”. Све је почело тако што су београдски глумци Милош Зотовић и Никола Бановић тражили и од Влашкалина добили дозволу да одрже представу у месту у циљу „ширења националне идеје”.¹⁸⁴ По доласку глумаца у село, бележник их, из само њему знаних разлога, није хтео примити и дати им неопходну писмену дозволу за извођење представе. Што због непотребних трошкова којима су били изложени, што због повређене професионалне сујете, глумци су бележника тужили начелнику и добили званично задовољење. Посебно је интересантан спор који је неколико година општина водила због пољских чувара са Урбаријалном заједницом основаном као приватно удружење за управу над 280 јутара заједничких неподељених пашњака. Спор су изазвали чланови Урбарије који су желели да постављају и контролишу пољске чуваре, иако их је општина плаћала.

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ ИАЗ, Ф. 89, Седнички записник општинског поглаварства општине Бегеј Свети Ђурађ за 1932/1933. годину.

¹⁸² АВ, Ф. 126. II, 95495/1932.

¹⁸³ Исто, бр. 102559/1930.

¹⁸⁴ Исто.

Срески суд је решио спор у корист општине. Урбаријалној заједници је дозвољено да поставља пољске чуваре само за свој посед од 280 јутара.¹⁸⁵ Ове примере навели смо да бисмо дали ширу лепезу друштвених збивања у месту, но мора се напоменути да је већина општинских службеника била квалификована за посао који је обављала и дала допринос да место постане једна од лепших и уређенијих општина Баната.

Општински представници и службеници у Бегеј Светом Ђурђу 1930. године били су:

- **кнез:** Владимир Гранић;
- **потпредседник:** Јосиф Штајер;
- **сиротињски отац:** Андрија Пиперски;
- **бележник:** Немања Протић;
- **благајник:** Јосиф Квајзер Старији;
- **заклетници:** Макса Молдован, Вељко Рељин, Петар Вајман, Фрања Менг;
- **одборници:** Сима Бечејац, Богдан Кристифоровић, Жива Лацков, Бранко Петровић, Војин Радованчев, Васа Тодић, Емилио Ердељан, Сава Катић, Славко Катић, Сава Молдован, Тома Петров, Вељко Сич, Драгомир Степанов, Васа Туцић, Јохан Рис, Мартин Сабо, Антон Гутенкунст, Јохан Захаријас, Јосиф Квајзер, Јосиф Киндл, Матија Клекер, Јохан Колер, Матијас Маус, Симон Петар, Јохан Холцнер, Антон Сенхен;
- **општински лекар:** др Радиша Остојић;
- **општински ветеринар:** Игњат Браун.

У међуратном периоду председници општине били су: Милан Гранић, Ранко Гранић, Милорад Бечејац, Васа Бокшан, Војин Радованчев, Владимир Гранић, Чеда Игњатов.

При општини налазила се општинска полиција задужена за чување реда у селу. Сачувана су нам имена наредника полиције до 1935. године. То су били: Жива Туцић (1929–1932), Драгомир Костић (1932), Драгомир Гашић (1932–1934), Иван Хомјаков (1934–1935). Жандармеријска станица налазила се у месту још од друге половине XIX века, а задатак

¹⁸⁵ АВ, КБУ ДБ II, 44578/1930.

жандара је био да решавају тежа кривична дела попут убистава, те да контролишу политички сумњива лица. Општина је дала у закуп зграду у свом власништву жандармерији града, с тим да се обавезала да ће одржавати зграду.

КОМУНАЛНО УРЕЂЕЊЕ И ЕЛЕКТРИФИКАЦИЈА МЕСТА

Становници Бегеј Светог Ђурђа су од памтивека били марљиви, љубитељи реда и уредности. Зато је место било познато по чистоћи, уредним улицама, зеленилу, а сваки домаћин се трудио, према својим могућностима, да што лепше уреди своје домаћинство. Челници општинске управе су, као и његово становништво, полагали велику пажњу уређењу и улепшавању места. Испред кућа је сејано цвеће и сађено дрвеће, највише тополе и дудови, претварајући тако село у оазу лепог и домаћинског понашања према животној средини. Председник општине је имао обавезу да с пролећа добавља из градског врта из Великог Бечкерека¹⁸⁶ расаде цвећа и дрвећа који су потом сађени у парку, на Великом сокаку и по улицама.

Електрификацију Бегеј Светог Ђурђа извршило је предузеће *Шнајдер Јосиф електрична централа*, основано 1. јануара 1935. године.¹⁸⁷ Исте године изграђена је електрична централа и електрична мрежа у селу. Општина је још 1930. године расписала конкурс за електрификацију места на који се пријавило више фирми. Најпознатије било је предузеће *Волџа* из Петровграда, али пошто је оно тражило од општине да трајање концесије за електричну енергију буде 35 година, општина је уговор на крају склопила са Јосифом Шнајдером, електричним инсталатером из Фекетића, чији су услови били повољнији. За централу је била адаптирана зграда на углу друма Петровград – Банатски Двор

¹⁸⁶ Град Велики Бечкерек је 29. септембра 1935. године променио име у Петровград које ће носити до 1946. године.

¹⁸⁷ Ф. 173, И 649/1945.

и последње безимене улице поред и паралелно са Бегејом. У згради је био постављен дизел мотор *Leobesdorfske Tvornice d.d.* од 25/32 ks, 260 тураже, лежећи лежајеви са цилиндром, електрични генератор, две разводне табле високе 2,20 метара, а широке по један метар, са свим потребним апаратима, један генератор *Gans* од 415/240 V, једна боца за конпримован ваздух, један резервоар за нафту и једна пумпа за хлађење мотора.

Из централе је полазио главни електрични вод од 380/220 V који је ишао на први дрвени стуб саме централе, а затим скретао под оштрим углом према друму Петровград – Банатски Двор и потом даље, дуж пута, преко гвоздених стубова до свих раскршћа и до гвозденог стуба у улици у којој се налазила општина. Из овог главног напајајућег вода, одвајали су се водови лево и десно, ка улицама паралелним са Бегејом. Електрични водови нису били постављени у периферним улицама и оним паралелним са главним напајајућим водом. Водови су ишли северном страном улица поред јарка на тротоару. Цена електричне енергије била је 7 динара по 1 kWh, а Јосиф Шнајдер је био дужан да монтира 20 комада уличних лампи са сијалицама, с тим да за 10 лампи од 40 V даје бесплатну струју. За остале уличне лампе цена електричне енергије је била 5 динара по 1 kWh. У Бегеј Светом Ђурђу било је монтирано укупно 57 уличних лампи. Такође, монтиране су сијалице од 40 V у општинске канцеларије (11), школу (3), бикарницу (2).

Просечна годишња потрошња струје у месту тридесетих година била је: за улично осветљење 5.920 kWh; за канцеларије и школу 560 kWh; за бикарницу 50 kWh. Подаци о потрошњи домаћинства нису сачувани. Предузеће је за један радни дан од осам часова могло да произведе осветљење од 40 до 100 kWh. Годишња производња је била 22.000 киловата струје за осветљење. Према уговору склопљеном са Јосифом Шнајдером, требало је да мрежа и електрична централа после 25 година пређу у својину општине. Предузеће је 1939. године променило власничку структуру пошто је део централе од Шнајдера откупио Ласло Нађ. За време Другог светског рата општина је преузела власништво над централом да би после рата била национализована.

АГРАРНА РЕФОРМА И КОЛОНИЗАЦИЈА

Аграрна реформа којој је влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца приступила 1919. године за циљ је имала ублажавање социјалних сукоба на селу, али је имала и национални карактер јер је била уперена против велепоседа који се углавном налазио у рукама странаца. Паралелно са аграрном реформом трајала је и колонизација добровољаца из Првог светског рата, чиме се помагало сељаштву сиромашнијих крајева, материјално су се награђивали добровољци, али је и учвршћиван гранични појас у Војводини и другим деловима земље. Колонисти су добијали три–пет хектара земље у посед. Како је законом било предвиђено обештећење власницима великих поседа, то је погађало интересе сељака који су добили земљу и били дужни да снесу део накнаде. Од 1931. године земља је признавана аграрним субјектима као њихова својина. У Банату је повереништво за аграрну реформу, у сарадњи са општинским руководством, одржавало јавне зборове по местима, на којима су се објашњавали услови под којима се земља могла добити.

При свакој општини, па и у Бегеј Светом Ђурђу, формирана су локална аграрна заступништва. У месту је оно почело с радом марта 1921. године, а чинили су га Андрија Туцић као председник, Богдан Кристићковић и Сима Бољац. Повереник за аграрну реформу поднео је 1919. године извештај Амбулантној комисији у Великом Бечкереку где констатује да: „У Јанков Мосту, Малом Торку, Великом Торку, Клеку, Банатском Двору и Бегеј Светом Ђурђу нема земље за поделу, јер није било великих поседа у које би се дирало, већ смо настојали код поседника да сиромашним сељацима издају земљу на поле, или да им дају зараду под повољним условима, што је наишло на потпуно задовољство свих заинтересованих”.

Закон о факултативном откупу земље ступио је на снагу 1925. године, а 1935. Закон о ликвидацији аграрне реформе. Аграрни субјекти добили су право откупа земље коју су до тада држали у закупу. Услед тога дугови сељака постали су прилично велики. У Бегеј Светом Ђурђу је 1931. године педесет и осам аграрних субјеката дуговало Аграрној заједници суму од 54.204,50 динара.

Земља која је подељена аграрним субјектима из места одузета је од дела поседа др Бруна Дрекслера. Површина одузете земље износила је 487 јутара 1.376 квадратних хвати и 2 јутра пута, дакле укупно 489 јутара и 1.376 квадратних хвати. После одузимања земље, Аграрни уред из места је утврдио кључ поделе земље по коме:

а) месни аграрни интересенти – земљорадници добијају једно јутро по члану породице изнад 12 година и 80 квадратних хвати по члану породице испод 12 година старости;

б) месни аграрни интересенти – занатлије, који се поред заната баве и земљорадњом, добијају половину горенаведене површине;

в) на сваки брачни пар аграрних интересената – земљорадника додељује се по 800 квадратних хвати, а брачним паровима – занатлијама 400 квадратних хвати земље;

г) месним добровољцима – борцима додељује се 8 јутара и 1.100 квадратних хвати земље;

д) колонистима 8 јутара и 1.100 квадратних хвати земље.

Додељена земља одузима се од оних аграрних субјеката који су напустили место боровка или умрли без потомства. Дешавали су се спорадични случајеви да појединци нису пријављивали право бројно и старосно стање чланова домаћинства или површину земље коју су већ поседовали. Таквима је земља одузима се.

Спискови аграрних субјеката дефинитивно су утврђени 1932. године.

Табела 12. Број аграрних субјеката и површина додељене земље 1932. г.

Општина	Месни аграрни интересенти	Месни добровољци	Колонисти	Површина додељене земље	
				к. ј.	кв. хв.
Бегеј Св. Ђурађ	137	8	1	482 к. ј.	689 кв. хв.

Како се из табеле види, у Бегеј Светом Ђурађу је осам месних добровољаца добило земљу површине 8 јутара и 1.100 квадратних хвати. То су били: Сима Бечејац, Чедомир Бечејац, Мирко Степанов, Рада

Степанов, Крста Костадинов, Миливој Тарабаковић, Лука Молдован, Миливој Цинцаревић. У месту је био само један колониста, Боривој Гацин, и он је добио 8 јутара и 1.100 квадратних хвати.

Списак аграрних субјеката у Бегеј Светом Ђурђу

Табела 13. Списак лица која су добила земљу аграрном реформом

Ред. бр.	Аграрни субјекти	Површина додељене земље (јутро, квадратни хват)
1.	Душан Адамов	3 ј. 800 кв. хвати
2.	Коника Адамов, удовица Мише Фамице	1 ј.
3.	Бранко Амижић	800 кв. хвати
4.	Милан Амижић	2 ј.
5.	Алекса Анђелков	3 ј.
6.	Жива Анучин	1 ј.
7.	Макса Анучин	3 ј.
8.	Обрад Анучин	4 ј.
9.	Чеда Анучин	4 ј.
10.	Велисав Бечејац	1 ј.
11.	Јелена Бечејац	2 ј.
12.	Лаза Богданов	5 ј.
13.	Милош Богданов	2 ј.
14.	Цанда Богданов	1 ј.
15.	Чедомир Богданов	2 ј.
16.	Аца Бокшан	1 ј.
17.	Жива Бокшан	4 ј.
18.	Душан Бокшан	1 ј.
19.	Милица Бокшан	2 ј.
20.	Чеда Бокшан	3 ј.

21.	Богдан Боложан	4 ј.
22.	Жива Боложан	1 ј.
23.	Лаза Боложан	2 ј. 800 кв. хвати
24.	Мирко Боложан	3 ј.
25.	Вељко Бољац	3 ј. 800 кв. хвати
26.	Лепосава Бољац	3 ј. 800 кв. хвати
27.	Манга Бољац	2 ј. 800 кв. хвати
28.	Манојло Бољац	1 ј. 1.200 кв. хвати
29.	Александар Гацин	2 ј. 200 кв. хвати
30.	Љуба Гацин	2 ј. 800 кв. хвати
31.	Милојко Гацин	1 ј.
32.	Милорад Гацин	3 ј. 800 кв. хвати
33.	Богољуб Гранић	4 ј.
34.	Боривој Гранић	3 ј.
35.	Војин Гранић	2 ј. 800 кв. хвати
36.	Вукашин Гранић	1 ј. 800 кв. хвати
37.	Душан Гранић	2 ј. 800 кв. хвати
38.	Жива Гранић	3 ј. 800 кв. хвати
39.	Милован Гранић	2 ј. 800 кв. хвати
40.	Ника Гранић	3 ј.
41.	Стеван Гранић	1 ј. 800 кв. хвати
42.	Миша Грујић	3 ј. 800 кв. хвати
43.	Бранко Ђуркин	1 ј.
44.	Даринка Ђуркин	5 ј.
45.	Емилијан Ердељан	800 кв. хвати
46.	Велисав Живанов	7 ј.
47.	Душан Језданов	1 ј.
48.	Васо Катић	3 ј. 800 кв. хвати
49.	Вељко Катић	1 ј. 400 кв. хвати
50.	Иса Катић	4 ј.
51.	Јоца Катић	2 ј.

52.	Каменко Катић	5 ј. 800 кв. хвати
53.	Миша Катић	3 ј. 800 кв. хвати
54.	Пера Катић	1 ј.
55.	Чеда Катић	1 ј.
56.	Јан Кочалка	4 ј. 800 кв. хвати
57.	Стефан Кочалка	6 ј. 800 кв. хвати
58.	Светозар Кирић	1 ј. 400 кв. хвати
59.	Миливој Коларски	2 ј. 800 кв. хвати
60.	Даринка Крецул	1 ј.
61.	Ђока Крецул	4 ј. 800 кв. хвати
62.	Ђока Крецул	1 ј. 1.400 кв. хвати
63.	Илија Крецул	2 ј. 800 кв. хвати
64.	Јелена Крецул	1 ј. 200 кв. хвати
65.	Љубомир Крецул	1 ј. 800 кв. хвати
66.	Макса Крецул	2 ј. 800 кв. хвати
67.	Милан Крецул	3 ј.
68.	Милица Крецул	1 ј. 1.200 кв. хвати
69.	Милош Крецул	2 ј. 800 кв. хвати
70.	Милка Крецул	1 ј.
71.	Ђура Крецул	3 ј.
72.	Савета Крецул	1 ј.
73.	Стефан Крецул	6 ј. 800 кв. хвати
74.	Богдан Кристифоровић	2 ј. 500 кв. хвати
75.	Јован Лазић	4 ј.
76.	Жива Лацков	7 ј. 800 кв. хвати
77.	Иван Лиха	5 ј.
78.	Аћа Марков	2 ј.
79.	Богдан Марков	2 ј. 800 кв. хвати
80.	Љубомир Марков	3 ј.
81.	Маца Марков	1 ј.
82.	Милан Марков	5 ј.

83.	Мита Марков	1.200 кв. хвати
84.	Миша Марков	1 ј.
85.	Моја Марков	800 кв. хвати
86.	Велинка Мијатов	2 ј. 800 кв. хвати
87.	Илија Милић	4 ј. 800 кв. хвати
88.	Јозефа Милић	2 ј. 800 кв. хвати
89.	Катица Милић	1 ј.
90.	Мила Милић	1 ј.
91.	Панта Милић	800 кв. хвати
92.	Чеда Милић	5 ј. 800 кв. хвати
93.	Стојан Михајловић	1 ј.
94.	Лаза Мојсин	2 ј. 800 кв. хвати
95.	Аћа Молдован	800 кв. хвати
96.	Макса Молдован	1 ј. 800 кв. хвати
97.	Радивој Мијатов	2 ј.
98.	Љуба Монић	4 ј.
99.	Жива Павлов	4 ј.
100.	Љуба Павлов	4 ј. 800 кв. хвати
101.	Сава Павлов	3 ј. 800 кв. хвати
102.	Никола Пандил	4 ј.
103.	Душан Петров	2 ј. 800 кв. хвати
104.	Лепосава Петров	1 ј.
105.	Љуба Петров	4 ј. 800 кв. хвати
106.	Мирка Петров	2 ј. 800 кв. хвати
107.	Мирко Петров	3 ј.
108.	Милан Петровачки	3 ј. 800 кв. хвати
109.	Марта Пиперски	1 ј.
110.	Драгомир Попов	1 ј. 800 кв. хвати
111.	Цвета Попов	1 ј.
112.	Ђура Радукин	5ј. 800 кв. хвати
113.	Јоца Рељин	1 ј.

114.	Мела Рељин	1 ј.
115.	Миливој Рељин	2 ј.
116.	Вељко Сич	2 ј. 800 кв. хвати
117.	Миливој Сич	3 ј.
118.	Паја Србован	3 ј.
119.	Сава Србован	2 ј. 800 кв. хвати
120.	Маринко Степанов	5 ј.
121.	Милан Степанов	4 ј.
122.	Славко Степанов	3 ј.
123.	Милан Стојић	4 ј.
124.	Рапа Тарабак	2 ј. 800 кв. хвати
125.	Марина Тарабак	1 ј.
126.	Велинка Трифун	1 ј. 800 кв. хвати
127.	Жива Трифун	2 ј.
128.	Андрија Туцић	2 ј. 800 кв. хвати
129.	Васа Туцић	3 ј. 800 кв. хвати
130.	Велимир Туцић	1 ј. 1.300 кв. хвати
131.	Жива Туцић	2 ј.
132.	Жива Туцић	1 ј. 800 кв. хвати
133.	Иван Туцић	3 ј.
134.	Кузма Туцић	2 ј. 800 кв. хвати
135.	Сава Туцић	800 кв. хвати
136.	Цветко Туцић	2 ј. 800 кв. хвати
137.	Анта Црвенко	2 ј. 800 кв. хвати

ЗЕМЉОРАДЊА

У међуратном периоду земљорадња је била најраспрострањенија привредна грана и од ње је живео највећи део становника места, било да су обрађивали своју, било туђу земљу. Стога је живот ратара био веома упућен на природу и временске прилике од којих су зависили приноси. Црквени летопис, приватне белешке и други извори пуни

Круњење кукуруза код породице Степанов, 1944. година

су забележака које говоре о сталној борби ратара да одбране плодове свога рада од киша, поплава, мразева. Навешћемо неке карактеристичне примере. У Парохијском летопису српске православне цркве стоји забелешка написана у јесен 1920. године: „Јесен је врло непогодна за усеве, киша стално пада, усеви слабо напредују и немогуће их је донети са њива”.¹⁸⁸ Ни у пролеће ратари нису били ослобођени брига. На корицама црквеног октоиха забринути појац Сима Бечејац оставио је у пролеће 1935. године за памћење ову забелешку: „Мраз беше, те је уништио

¹⁸⁸ Парохијски летопис српске...

винограде и друге усеве, па и воће, да би убрзо потом наступио период суша, није било киша, те је жито ретко и мало, те прети опасност да ћемо збрати бар за семе и хлеб, кукурузи су никли слабо и плачу за кишом као и сељаци”.

У Бегеј Светом Ђурђу су се највише сејали пшеница, кукуруз и зоб, док су само мање површине биле засађене шећерном репом, јечмом, хмељом, сунцокретом, детелином и кудељом која је лепо успевала поред Бегеја. Крајем прве половине XX века приметан је технолошки напредак у начину обраде земље у односу на доба под аустроугарском владавином. Земља је најпре орана двораоником (гвоздени плуг), који су вукли коњи и волови. Касније су се појавили трактори са плугом од више раоника. За обраду кукуруза употребљавао се посебан плуг, који је вукао један коњ. За обраду земље употребљавани су и гвоздена дрљача и брана, као и дрвени ваљак.¹⁸⁹ На већим парцелама коришћене су сејачице за пшеницу, кукуруз и друге житарице, а на мањим површинама су ратари и даље сејали кукуруз у бразду плугом, а житарице разбацивали руком. Пре него што ће се посејати, семе за жито се прскало раствором плавог камена и креча да би се заштитило од биљних болести. Земља је ђубрена стајским и вештачким ђубривом. После жетве стрњика би се угарила, а после бербе кукуруза то земљиште је орано и на њему су се још с јесени сејали озими усеви. Највише се радило у време жетве жита и бербе кукуруза. Покошено сноплје жита преношено је с њива и дворишта, ту је вршено, прво малим вршалицама које су вукли коњи или волови, а потом самоходним парним машинама које су вукле дреш са елеватором. Пред рат су употребљавани трактори с модерним вршалицама.

У Бегеј Светом Ђурђу вршалице су поседовали: I земљорадничка задруга (2), Орестије Гранић, Михајло Момиров, Недељко Марков, Душан Гранић, Емилије Ердељан, Стеван Хорват, Мартин Захаријас. Кукуруз се крунио ручном или моторном круњачом, коју је поседовало свако бољестојеће домаћинство у месту. Унапређењем процеса производње повећани су и приноси. На пример, 1931. године на 27.000

¹⁸⁹ Дрљачом се земља дрљила, браном влачила, ваљком ваљала ради поравнања.

јутара земље родило је 3.250 тона жита.¹⁹⁰ Са друге стране, две године касније лошије временске прилике уништиле су усеве тако да је те године цена жита за један метар била 84 динара, кукуруза 70 динара док су порези и прирези на једно јутро земље износили 200–250 динара.¹⁹¹

У баштама се највише сејао кромпир, лук, пасуљ, паприка, парадајз, краставци, шаргарепа, зелен, купус, патлиџан, бундеве, тикве и друго. Воће се садило у баштама и углавном су то били јабука, крушка, вишња, трешња, кајсија, бресква, шљива, орах. У двориштима су уобичајено били засејани дудови. Виноградарство је посебно било развијено крајем XIX века, али касније опада ниво узгајања винове лозе због непогодности самог тла.

СТОЧАРСТВО

Поред земљорадње, сточарство у Бегеј Светом Ђурђу је било доста развијено. Општина је крајем XIX века почела са набавком продуктивније расе стоке како би унапредила сточарство. Свако домаћинство имало је једног или више коња, углавном марке нонијус, који су коришћени за рад и превоз. Такође, краве музаре, најчешће швајцарске расе, биле су саставни део сваког домаћинства, као и рогата стока. Од крављег млека правили су се сир и маслац, за домаћинства или за продају, а вишкови млека предавали су се месној млекари која је поново почела с радом почетком тридесетих година XX века. Свиње су биле бекширске и јокширске расе. У циљу унапређивања свињарства, основана је у месту 1930. године Задруга за искоришћавање свиња. Почетком XX века у Бегеј Светом Ђурђу је готово свака кућа имала од 15 до 20 и више оваца, које су држали искључиво ради вуне. С временом се њихов број, посебно развојем текстилне индустрије, умањио. Живина (ћурке, патке, кокошке) се гајила за потребе домаћинства и продају. Гуске су се одгајале ради перја и меса. Општина је у свом власништву поседовала бикарницу у којој се узгајала стока за

¹⁹⁰ Петер Хорват, *Ст. Георјен*, Бајерн 1961.

¹⁹¹ Запис појца Симе Бечејца на Молитвенику српске православне цркве у месту.

приплод (бикови, пастуви, нерасти). О овој стоци водили су рачуна за то плаћени говедари и свињари. Сеоски кравари и свињари су током године терали стоку на испашу. Дувањем у рог, јављали су домаћинима да стоку истерају на улицу, а они је одатле гонили на испашу. Предвече се стока враћала својим власницима. За чување стоке кравар и свињар добијали су надокнаду у натури. Стока се обично терала на испашу од Ђурђевдана до Митровдана, уколико није била потребна за рад на њивама.

Скоро у свакој кући било је и живине, већином домаће расе, али и талијанки, граорки и др. Неки становници Бегеј Светог Ђурђа бавили су се пчеларством и држали по неколико кошница.

У месту је повремено долазило до сточних заразних болести као што су слинавка, шап, свињска куга и друго. Одлуком Привредног одељења Краљевске банске управе Дунавске бановине због слинавке и шапа који су попримили епидемиолошке размере у селу, 1929. године, забрањени су сточни вашари на територији среза Велики Бечкерек.¹⁹²

Према попису из 1935. године у месту је било: 53 коња, 449 крва, 531 свиња, 777 оваца, 4 магарца, 35 коза, 19 кошница са пчелама.¹⁹³

ЗАНАТСТВО

Становништво Бегеј Светог Ђурђа има вишевековну традицију бављења занатима. У међуратном периоду ова грана привреде била је посебно развијена, те је место постало чувено по мноштву добрих занатлија. У наредној табели дат је преглед броја занатлија и врста заната по годинама, на основу извештаја Занатлијског удружења. За неке занате списак није потпун јер недостају комплетни извештаји.

¹⁹² АВ, Ф. 126. III, 920/1920.

¹⁹³ П. Хорват, *Сив. Георјен...*

Табела 14. Преглед броја занатлија и врста заната 1928–1931. године

Врсте заната	1928.	1929.	1930.	1931.
Гостионичари	10	2	30	13
Бравари	5		4	5
Бачвари	1		1	1
Бербери	10		9	9
Димничари	2		4	1
Дрводеље	6	5	2	2
Зидари	4	4	4	4
Кројачи	7	5	6	
Колари	3	3	3	
Ковачи	3	4	4	
Лимари	3	2		
Месари	5	5	2	
Обућари	7	6	5	
Опанчари	2	2	2	2
Пекари	2	2	2	2
Папучари	6	6	6	3
Сајдије	2	1	1	1
Содари	2	2	2	2
Столари	12	11	8	
Сарачи	4	4	5	3
Тапетари	2	2	2	1
Ужари	2	1	1	1
Фарбари	1	1	1	1
Чарапари	1	1	1	1
Шеширџије	1	1	1	1

Женске кројачице		4	3	3
Ђурчије		1	1	1
Кинооператери			1	1
Сточари			7	
Фотографи				1
Собосликари	од 1936.	1		
Каменоресци	од 1936.	1		
Млекари	од 1936.	1		
Електроинсталатери	од 1936.	1		

О раду и статусу занатлија бринуло је Занатлијско удружење, основано 1925. године, а о њему ће бити више речи у поглављу о удружењима. Напоменућемо да је ово удружење између осталог регулисало односе између мајстора и шегрта, у погледу склапања уговора о раду. Типичан пример овога јесте уговор између мајстора-обућара Јована Недељкова и шегрта Миленка Вукелића старог 12 година, сирочета родом из Дрезнице, срез Огулински. Шегрт је од мајстора добијао „храну, уредан кревет у здравом стању, уредно одело, рубље и обућу, плаћену школарину и ствари потребне за школу”.¹⁹⁴ Такође, послодавац је сносио трошкове испита и осугурања ученика. По одслуженом времену проведеном за шегртовање (4 године), мајстор је ученику давао нужна документа (калфенско писмо), нову одећу, рубље и обућу, уколико није желео да га задржи. У Бегеј Светом Ђурђу су занатлије постајале самосталне просечно са 25,5 година живота. Према старосној доби, број занатлија у месту 1933. године је био¹⁹⁵:

испод 20 година	нема
од 21 до 25 година	4
од 26 до 30 година	14
од 31 до 35 година	14
од 36 до 40 година	15

¹⁹⁴ ИАЗ, Ф. 114, Записник са седнице Скупштине и Одбора из 1933. године.

¹⁹⁵ ИАЗ, Ф. 114, Записник са седнице Скупштине и Одбора из 1933. године.

од 41 до 45 година	16
од 46 до 50 година	7
преко 50 година	16

Почетком тридесетих година и занатство је захватила велика економска криза. Више занатлија било је приморано да затвори своје радње, те су се бавили другим занимањима, а неки су се одселили из места. Према доступним подацима, у Бегеј Светом Ђурђу је у међуратном периоду око 60% занатлија било немачке народности, а 40% српске. Без обзира на велики број занатлија, није се осећала превелика конкуренција ни zasiћеност на тржишту јер су поред потреба места занатлије опслуживале недељну пијацу и велике годишње вашаре. Њихове услуге су тражили и становници околних општина, које су, захваљујући добром географском положају, увек гравитирале према Бегеј Светом Ђурђу. Да би предупредили конкуренцију, неки мајстори су рекламирали своје производе у петровградским новинама. Тако у новинама *Привредник* из 1932. године сеоски обућар Мита Марков своје „јефтине сандале, рам шивене” препоручује читаоцима по следећим ценама: мушке ципеле од броја 41 до 46 за 70 динара; женске ципеле од броја 34 до 40 за 65 динара; дечје ципеле од броја 23 до 34 за 45 динара.

У међуратном периоду у Бегеј Светом Ђурђу су према врсти заната радиле следеће занатлије:

Трговци:

Рељин Крста (дрвара)
 Велимир Лазаров
 Зака Степанов
 Љубомир Ђуркин

Петар Трифуновић
 Милан Бољац
 Мита Јовановић
 Радивоје Бечејац

Мирослав Катић (други слева) са пријатељима испред своје продавнице, 1936. година

Никола Туцић
Чеда Катић
Матијас Лудвиг
Михајло Лакатош
Паул Ролинг
Николас Унтеррајнер
Јохан Вестер
Јосиф Кригер
Петер Симон
Антон Собчак
Антон Сал
Јохан Лар
Бела Церхес
Јакоб Урсо
Јохан Холцнер
Јозеф Киндл

Бравари:

Стеван Гранић
Стеван Ратков
Миша Момиров
Стефан Хорват
Михаљ Букваи
Петер Ројтенбах
Хаус Холцнер
Лудвиг Дипонг (трговац житом)
Михаил Герман
Антон Менг
Карл Подлаха

Гостионичари:

Мита Јовановић
Јоца Борзон (*Бела лађа*)
Аца Гранић
Војица Шогонов

Јосиф Хајнрих
Петер Луц
Лоренц Кифер
Бела Урсо
Петер Стребер
Јакоб Урсо
Николас Конрад
Јохан Спребек
Јохан Лар
Фрања Статфелд
Франциска Конрад

Дрводеље:

Антон Луч
Јозеф Штајн
Лоренц Кифер

Ковачи:

Стеван Гранић
Лазар Миок
Бољац Чедомир
Бољац Стеван
Петер Шубер
Петер Маус
Санда Ципо

Зидари:

Ранко Давидовац
Хенрих Мајснер
Паул Вајмар
Хенрих Густав
Хенрих Агоштон
Петер Ајлен

Столари:

Жива Туцић
Јован Мађар
Зоран Туцић
Драгомир Марков
Петер Шуберт

Колари:

Воја Атанасије
Бранко Туцић
Бечејац Љубомир
Антон Репе
Петер Коп
Петер Елмер
Гелерт Бајл
Јохан Векл Керинг и другови

Лимари:

Коларов Милан
Гандир Михајло
Мирко Булован
Бранко Петров
Жива Туцић
Бранко Лазаров
Хегер Конрад
Антон Китл
Матијас Хенглс
Јохан Колер
Јохан Шварц
Фрања Герман
Антон Шпрингер
Јосиф Кајтел
Александар Ципо
Јохан Шварц
Јохан Шмит

Радован Стојанов
Јохан Путри

Бачвар:

Јохан Шустер

Ужари:

Николас Холцнер
Никола Санен
Агоштон Гечевић

Лончари:

Иштван Турн
Јохан Сатлер

Молери:

Николас Лорис
Лудвуг Лорис

Фарбари:

Јосиф Остер

Тапетари:

Жива Лалић
Јохан Сотлер
Карл Клопштајн
Конрад Паунеску
Антон Мајснер
Јосиф Штребер

Сарачи:

Марко Туцић
Светозар Кирић
Душан Игњатов
Рудолф Хирш

Сајдија:

Никола Манес

Кантарџија:

Петер Маус

Кашикар:

Отон Мекл

Содари:

Антоније Новотни

Антон Шпрингер

Фрања Тил

Франк Герман

Јохан Бартл

Стаклар:

Колер Јохан (трговина стаклом
и порцеланом)

Ђурчија:

Амижић Бранко

Каменорезац:

Душа Медина

Јозеф Фрер

Јосиф Адлер

Матијас Малингер

Антон Мултер

Оџачар:

Јосиф Беретел

Чарапари:

Радован Бечејац

Мартин Лар

Јакоб Лесингер

Адам Кендл

Шеширџије:

Јохан Милер

Николас Ширадо

Фердинанд Хајзлер

Нандор Хајзлер

Месари:

Вељко Бољац

Аџа Бокшан

Хилберт Петер

Јакоб Штајн

Михајло Рук

Франц Јост

Антон Лајтерман

Пекари:

Миленко Ђирин

Васа Вукобратовић

Николас Сарен

Јохан Ридл

Јосиф Флајсман

Јохан Кадли

Обућари:

(опанчари, папуџије, ципелари)

Милорад Фанка

Станимир Жуванов

Дамјан Петруц

Мита Кристифоровић

Моја Кристифоровић

Аца Молдован

Лука Молдован

Мита Марков

Мила Петровачки

Миша Грујић

Јон Недељков

Сава Молдован

Никола Крецул

Милан Темерински

Миленко Вукелић

Стојан Марков

Моја Марков

Велисав Богдан

Дока Пиперски

Пал Цановић

Јосиф Квајзер Мл.

Антон Кромпф

Јохан Кампф

Петер Гросман

Бушач бунара:

Михајло Момиров

Стројобравари:

Никола Вукелић

Јосиф Мутл

Иштван Кукли

Тапацирер:

Матијас Малингер

Цементар:

Паул Деричек

Кројачи:

Жива Анучин

Стеван Валицек

Светозар Радловачки

Дејан Радованчев

Цанда Туцић

Душан Петров

Раде Бечејац

Наста Бољац

Фрања Менг

Николас Менг

Јосиф Лефлер Ст.

Јосиф Лефлер Мл.

Јосиф Сибел

Бела Урсо

Јозеф Шубер

Јохан Зонтаг

Илонка Грасл

Јелена Грасл

Николас Карл

Розалија Шеп

Ана Маршал

Марија Лефлер

Петер Вевер

Јохан Руковер

Јакоб Руковер

Јозеф Гвизер

Бербери:

Милан Амижић

Чедо Милић

Стева Бољац

Манојло Бољац

Вељко Катић

Јоца Катић

Жарко Бокшан
Васа Туцић
Чеда Бољац
Никола Баунох
Јакоб Карл
Јохан Мут
Антон Шпрингер

Фризер:
Велимир Катић

Фотограф:
Иван Хомњаков

Посластичар:
Османовић

Механичари:
Стеван Ратков
Јозеф Бајл
Зикенте Бабаеску
Стефан Хорват

Млинар:
Јохан Гафранек

Машинбравар:
Стеван Гранић

Произвођач мртвачких ковчега:
Јохан Штребер

Специјализоване продавнице:
Јакоб Урсо, трговина сточним
производима
Радивоје Бечејац, трговина пле-
тене робе
Јохан Колер, трговина стаклом и
порцеланом
Петер Симон, трговина стакла,
порцелана, шпецерајске,
мануфактурне, модне и кратке
робе
Крста Рељин, дрвара
Јохан Вестер, дрвара

ИНДУСТРИЈА

Млинови

Први парни млинови у Бегеј Светом Ђурђу почели су са радом у првој половини XX века. Ови млинови нису више функционисали по принципу снаге воде, ветра, вуче, већ снаге мотора који је најпре био на парни погон, да би се потом у употребу увели млинови на дизел гориво или на струју. Млинови су млели жито и кукуруз и производили

брашно свих типова. За 24 сата могли су да прераде 150 мц жита и 5 мц кукуруза.

Према доступним архивским подацима први млин је отворен 1892. године, а још један, не знамо да ли је реч о истом, помиње се 1910. године. Први млин чији нам је власник и начин рада познат био је млин бечкеречког индустријалца¹⁹⁶ јеврејског порекла Јована Екштатајна, који је заједно са сином 1917. године основао *Млин Јован Екштатајн и син, млинска индустрија у Бејеј Св. Ђурђу*. Зграда млина је била дугачка 40 метара, широка 9 и висока 5,5 метара и била је изграђена од печених цигала и черпића. Поред млина налазиле су се две зграде за становање са баштом.¹⁹⁷ Мало даље од млина налазили су се магацин за жито и штале. Предузеће је до Другог светског рата имало 17 запослених. Млело је пшеницу, кукуруз, разне житарице, а главни производи млина били су брашно, гриз, мекиње и прекрупа.¹⁹⁸ Предузеће је годишње продавало 190 вагона брашна и просечно око 50 вагона мекиња и прекрупе за месно становништво.¹⁹⁹ За време Другог светског рата млин им је као Јеврејима одузет и продат Јозефу и Францу Колеру из Бегеј Светог Ђурђа, који су му дали назив *Браћа Колер*. Међутим, због ратних околности млин је радио само са 50% капацитета и снабдевао је брашном немачку војску. После рата млин је национализован.²⁰⁰

Други млин који је радио у месту био је у власништву Ладислава Хајдушке, а после његове смрти власништво његове удовице и Мозеша Вебера. О млину није сачувано довољно података за процену његовог рада, али податак да је у периоду 1921–1930. радио са максимално 40% искоришћености капацитета говори да предузеће никада није радило пуним обимом. Главни производ млина било је брашно. У млину је радило осам радника, а предузеће извештава 1931. године Дунавску ба новину да ће због економске кризе и великих пореза и високог подвоза на железницама морати да престане с радом.²⁰¹

¹⁹⁶ У Великом Бечкерекy су поседовали фабрику коже (*Leder fabrik*).

¹⁹⁷ АВ, Ф. 178, бр. 131.

¹⁹⁸ АВ, Ф. 126. VIII, Зборска акта, а.ј. 2063.

¹⁹⁹ АВ, Ф. 126. VIII, 9169/1932.

²⁰⁰ АВ, Ф. 173, И 508/1945.

²⁰¹ АВ, Ф. 126. VIII, Зборска акта, а.ј. 2063.

Циглане

Прва циглана која је отпочела с радом у месту основана је 1889. године и то у време када се кренуло са зидањем велике комуналне школе. Била је у власништву ортака Молнара и Хермана.²⁰² Циглана је од оснивања неколико пута мењала власнике и назив. Од првобитних власника су је купили Адлер и Колингер, а после Првог светског рата ортачко предузеће *Елмер и другови* из Великог Бечкерека.²⁰³ До 1933. године власници циглане су били Чонтош и Вари из Новог Итебеја, а од 1933. године Хевеши и Вари из Српског Итебеја. Предузеће је од 1934. године носило назив *Индустрија цијала Бејеј Свеиш Ђурађ*, имало је 15 запослених и у циглани се ручно израђивала печена цигла. Циглана је производила 500.000 цијала годишње. Међутим, власници су је 1935. године преместили у Катарину (Равни Тополовац).

Планија

Предузеће *Планија* основао је 1892. године угледни месни апотекар Карољ Сердехељи као *Предузеће за сабирање и прераду лековитих биља* са почетним капиталом од 200.000 круна.²⁰⁴ Предузеће се бавило гајењем, сакупљањем, сушењем, прерадом и продајом лековитог биља. Становници Бегеј Светог Ђурђа су на пашњацима и лединама брали лековите траве (камилицу, црни и бели слез, булку, хајдучку траву, мајчину душицу, нану, липу, коприву...). Узбране биљке су се сушиле на таванима кућа јер *Планија* у прво време није имала специјалне уређаје за сушење биља. Лековито биље се потом предавало *Планији* која га је паковала и транспортовала у продавнице у земљи и иностранству. Пијавице су хватане у Бегеју и пре транспорта чуване у посебној кућици и затвореном чамцу на Бегеју. Захваљујући *Планији*, и деца

²⁰² АВ, Ф. 173, И 581/1945.

²⁰³ Циглана је основана као ортачко предузеће и поред др Јована Елмера власници су били и Јакоб Лох и Карло Круменакер, сви из Петровграда.

²⁰⁴ АВ, Ф. 173, Матични лист предузећа бр. 443/1945.

су могла током лета пристојно зарадити.²⁰⁵ Касније је *Плантиа*, поред продаје биља, продавала и екстрате галеничних производа и тинктуре биља које је сама правила.

Реклама *Плантие* д. д. за лековито биље у Ревизији војне медицине за 1936. годину

Предузеће је 22. маја 1917. године претворено у акционарско друштво под називом *Сердехели* а. д. *Плантиа* је као акционарско друштво наставила своју делатност и у Краљевини Југославији до 1928. године када је пререгистрована као деоничарко друштво за лековито биље. Нова пререгистрација извршена је 1931. године када је предузеће понело назив *Плантиа* д.д. Предузеће је од тог периода добило право велетрговине дрогом (лековитим биљкама).

Следеће године акције предузећа је купио апотекар из Суботице Алфред Блум, који је задржао назив предузећа. У време његовог руковођења *Плантиа* је доживела највећи процват, па је успешно организован извоз производа чак и у далеку Швајцарску. Са пуним капацитетом, *Плантиа* је годишње производила 40.000 килограма разног лековитог биља. Фирма је у Петровграду имала одељење за продају и магацин.²⁰⁶ По издијању Другог светског рата, чланови породице Блум су као Јевреји одведени у логор и убијени. Последња промена власничке структуре извршена је јуна 1941. године када је неколико немачких становника Бегеј Светог Ђурђа купило предузеће од породице Блум.

Купци су били хемичар Георг Мец, апотекар др Петер Топка и трговац Ернест Вестер. По окончању рата предузеће је национализовано. У моменту укидања, вредност капитала предузећа је према процени Управе народних добара била три милиона динара.

У Бегеј Светом Ђурђу је постојала електрична централа о којој смо рекли више у поглављу о електрификацији села. Напоменућемо да је власник био Јосиф Шнајдер, а касније је сувласник постао Ласло Нађ. Предузеће је имало троје запослених. Главни електрични мотор у централу трошио је 50.000 км дрва и 14.600 кг нафте. Познато је да је почетком XX века постојала млекара у месту која је извозила маслац, а после извесног прекида у раду, поново је почела да ради четрдесетих година XX века. Зграда млекарне сазидана је на плацу који је раније предвиђен за изградњу соколског дома. Такође, у месту је постојало предузеће за производњу производа од цемента, чији је власник био Јохан Фрер. Предузеће је било мало и намиривало је углавном локалне потребе.

САОБРАЋАЈ

У међуратном периоду обновљено је и изграђено неколико путева. Изграђен је бановински пут I реда насипан туцаником од Велике Кикинде преко Башаида, Меленаца, Великог Бечкереча, Клека до Бегеј Светог Ђурђа и пут II реда од Бегеј Светог Ђурђа, Торка, Српског Итебеја до бановинског пута број 113 за Нинчићево (Међа), у дужини од 17,875 километара. Овај пут је био од земљаног насипа. Најчешћа превозна средства која су користили становници била су запрежна кола, фијакери, док су општинске чиновнике превозили форшпани у лепим каруцама (штојерваген). Иначе, служба форшпана лицитирала се у општини сваке године. Бирала су се два форшпана која су нудила најбоље услове и имала најбољу опрему за рад. Њихова дужност била је да током радних дана буду на услузи општинским чиновницима. То је значило да превозе чиновнике, доносе бурад са водом за прање веша чиновницима, поправљају општинске путеве, допремају дрва, сено и друго за потребе општине. Због опасности од пожара, морали су у

својој опреми имати буре са водом за гашење ватре.²⁰⁷ С временом све више имућнијих становника места купује аутомобиле и то: Васа Бокшан, Тоша Катић, Радица Гранић, Владимир Гранић, Небојша Влашкалин, др Радиша Остојић, Јакоб Лесингер, Хајдушка Вебер...

Железнички мост преко реке Бегеј код Бегеј Светог Ђурђа, почетак XX века

Тридесетих година XX века почео је да саобраћа аутобуски саобраћај на линији Српски Итебеј – Бегеј Свети Ђурађ. Аутобус марке *Fiat 510* са 6 цилиндара имао је 18 седишта за путнике и био је власништво Јована Фодора, становника Великог Бечкерека родом из Српског Итебеја. Фодор је од Трговинског одељења Дунавске бановине најпре 1933. године тражио концесију за линију аутобуског саобраћаја на релацији Велики Бечкерек – Велика Кикинда, преко Торде, и Велики Бечкерек – Српски Итебеј.²⁰⁸ Пошто би издавање концесије на овим линијама конкурисало државној железници, дозвољено је успостављање аутобуског саобраћаја од Српског Итебеја до Бегеј Светог Ђурђа, с тим да цена

²⁰⁷ АВ, Ф. 126. II, 33273/1932.

²⁰⁸ АВ, Ф.126.VIII, 14610/1933.

аутобуске карте буде већа од железничке. Такође, како је овај пут био од земљаног насипа и „мекан”, аутобуски саобраћај на овој линији је дозвољен ауто-превознику само током лепог времена и мразева.

У овом периоду становници места су редовно користили железнички саобраћај захваљујући прузи уског колосека изграђеној на иницијативу грофа Чекоњића крајем XIX века, чија је траса ишла од Жомбоља до Великог Бечкерек. На овој траси пруга је обухватила цело Чекоњићево имање, пошто су поред главне пруге дограђени споредни колосеци, са којих се пољопривредна роба имања транспортовала у возове. Наравно, поред значаја пруге за транспорт робе са економије Чекоњића, она се користила и за путнички саобраћај. У Бегеј Светом Ђурђу постојала је железничка станица. Први воз из места за Петровград (до септембра 1935. Велики Бечкерек) полазио је у 4 сата, да би на одредиште стигао у 7 сати. Возови су саобраћали шест пута дневно, а у ванредним приликама и више пута.

Речни саобраћај се одвијао Пловним Бегејом. Од Српског Итебеја до Зрењанина свакодневно је саобраћао путнички брод који је пристајао у Торку и Бегеј Светом Ђурђу и Клеку. За време ниског водостаја путовање је дуже трајало. Становници места су бродове популарно називали „дампшићима”, што је назив који потиче од немачке речи за парни брод – *Dampfschiff*. Путнике су превозили бродови *Српче*, *Ишедеј*, те брод београдске фирме у власништву Бошка Јездића. Зимски пловидба обустављала.²⁰⁹ Поред путничког, на истој релацији се два пута недељно одвијао и теретни саобраћај. Шлепове су вукли моторни тегљачи, а на овај начин транспортовали су се пољопривредни производи.

СОЦИЈАЛНИ ОДНОСИ НА СЕЛУ

Бегеј Свети Ђураћ је био релативно богата општина, тако да почетком XX века има само петнаест породица са укупно двадесет и осам чланова који нису имали своје куће и живели су од милостиње и доплате општинских власти. Плодна земља, занатство, трговина, пијаце

²⁰⁹ Војислав Илић и остали, *Српски Ишедеј – казивања и записи*, Нови Сад 1998, 208.

и вашари и мрежа путева били су елементи који су стварали услове за релативно пристојан живот на селу. Становништво села се без обзира на те околности и имовински статус у селу исељавало у потрази за послом и бољим животом, посебно у САД. У овом периоду се развија и раднички покрет, али он нема већег упоришта у срединама које су примарно биле земљорадничке. У месту је крајем двадесетих година ХХ века основана филијала Земаљског савеза пољопривредних радника из Новог Сада, која је заступала интересе радника. Од 1906. године почело је оснивање синдикалних подружница у банатским селима. Да ли је у то време основана синдикална подружница у месту не зна се, али је познато да су синдикалне новине *Народни илас* имале претплатнике у Бегеј Светом Ђурђу.

Аграрном реформом доста породица је добило земљу, али су је према слову закона морали откупити од ранијих поседника. Због тога су се многи сељаци задужили. Ситуацију је притом погоршала велика светска економска криза (1928–1939), због које су цене пољопривредних производа нагло опале, а дугови сељака све више расли. Да би отплатили дугове, сељаци су пре завршетка бербе продавали жито и кукуруз по знатно нижим ценама од стварне вредности, задуживали се код зеленаша, тако да је више породица економски пропало. Овај период у животу становника места сеоски парох је у Летопису описао песимистичним речима: „Прилике су здраво хрђаве, народу је веома тешко и такорећи нико никоме не плаћа, прилике за живот су веома тешке”.

У међуратном периоду најсиромашнији становници места су се запошљавали као бироши, слуге, наполичари, надничари, сезонски радници на вршалици и слично. Они са мало земље, поред своје, обрађивали су и туђу у наполицу. Притом су сами сносили трошкове обраде, а приносе су делили напола с власником земље. Да би се побољшао укупан положај радне снаге у Дунавској бановини, 1931. године је донето Упутство којим је било предвиђено да се у свакој општини оснују тзв. паритетни одбори. Они су били састављени од два пољопривредна радника, два земљорадника и председника општине који је уједно био и председник паритетног одбора.²¹⁰ У Бегеј Светом Ђурђу паритетни

²¹⁰ АВ, Ф. 126. VI, 24720/1936.

одбор су 1936. године чинили: председник општине Војин Радованчев, записничар Небојша Влашкалин, земљорадници Стеван Војинов и Јохан Вајер и радници Жива Гранић и Бенат Иваншић. Паритетни одбор је у сврху очувања социјалног мира 1936. године донео одлуку да на днице за пољопривредне раднике буду:

1. за један дан – 15 динара са храном и 20 динара без хране;
2. за утовар и истовар жита: за један јутар жита лошије коси добијало се 70 килограма жита, а за боље жито 100 килограма жита;
3. за ношење џакова из житних магацина тежине 100 килограма плаћало се по џаку 80 пара, док се за чишћење, пуњење и ношење џакова од 100 килограма плаћало динар по џаку.

Сукоби на социјалном плану избијали су и међу занатлијским помоћницима и њиховим мајсторима. Занимљиво је да је Занатлијско удружење у Бегеј Светом Ђурђу 1928. године оштро реаговало на иницијативу у вези с увођењем осмочасовног радног времена јер „занатлијске радионице због своје производње не трпе регулисање радног времена”.²¹¹ Став мајстора који су чинили основу удружења био је противан доношењу нових социјалних мера јер је „наше законодавство сувише одмакло за наше прилике и његова је ревизија у свестраном интересу занатства, привреде и државе”.²¹² У поглављу о Занатлијском удружењу говори се о све израженијим сукобима на релацији мајстор–помоћник и покушају неких мајстора да својим помоћницима забране сваку активност ван радионице, укључујући и школовање. Ипак удружење шаље допис среском начелнику у Великом Бечкерек у 1928. године да „у Бегеј Светом Ђурђу не постоји спор између послодаваца, помоћника и шегрта”.²¹³

Рад на вршалици био је свакако најтежи од свих радова у пољопривреди. За рад је обично организована група људи од око четрдесет радника. Један од њих – бандигазда закључивао је уговор са власником вршалице. Накнада за рад је давана у житу и износила је уговорени проценат од укупне овршене количине. Месна филијала Земљо-

²¹¹ ИАЗ, Записник са збора Занатлијског удружења од 12. августа 1928. године.

²¹² Исто.

²¹³ Исто.

радничког савеза пољопривредних радника тражила је 1936. године да се уместо 3,5% жита радницима на вршалици исплаћује 4% од вршене количине. Овај захтев власници вршалица из места нису прихватили. То ће довести до великог штрајка радника на вршалицама исте године. Група радника у Бегеј Светом Ђурђу је 1932. године дошла у сукоб и тужила власника вршалице Емилијана Ердељана који није хтео да им исплати договорену количину жита јер су одбили да иду и на рад у суседни Банатски Двор и Карађорђево. Разлог одбијања радника лежао је у одредби донетој 1928. године по којој на вршалици треба да раде првенствено радници из места у ком се вршидба одвија, чиме се желео побољшати социјални положај најсиромашнијих.²¹⁴

У оквиру малобројних индустријских предузећа у Бегеј Светом Ђурђу постојала су радничка повереништва која су штитила интересе запослених радника. Познати су само подаци за фирму *Екшпиајн Млин* чије су радничко повереништво 1932. године чинила два радника млина.²¹⁵

ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У МЕСТУ

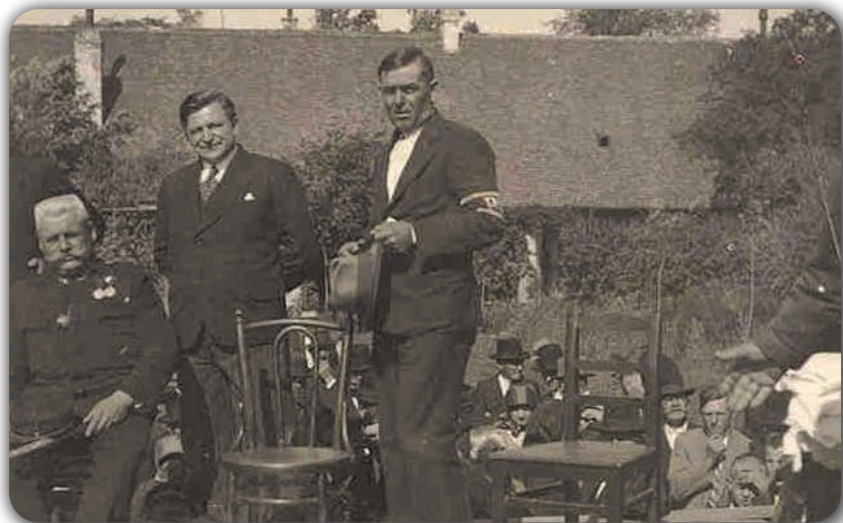
После уједињења и стварања Краљевине СХС, односно од 1929. године Краљевине Југославије, политички живот је постао много сложенији. Поред традиционалних политичких партија које су окупљале српске присталице у Војводини, попут Народне радикалне странке, у политичку арену су ушле партије народа који су се по први пут нашли у новој држави. У исто време, јаку страначку делатност развијају странке које су излазиле из усконационалних оквира, као што су Демократска странка, Самостална демократска странка, Југословенска републиканска странка, Савез земљорадника, Комунистичка партија Југославије и друге.

Бегеј Свети Ђурађ био је као и остала места поприште борби које су представници и чланови најзначајнијих политичких странака

²¹⁴ АВ, Ф. 126. VI, 26669/1934.

²¹⁵ АВ, Ф. 126. VI, 1618/1932.

водили за утицај у политичком животу места. После рата највише присталица имала је Радикална странка, а почетком двадесетих година Демократска странка Љубе Давидовића. У исто време јављају

Збор Радикалне странке, на бини председник странке Васа Бокшан (држи шешир у руци), у позадини зграда властелинског дома породице Киш, тридесете године XX века

се присталице Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића, од којих су неки до тада припадали радикалима, али су иступили из те странке. Борба за власт у општини одвијала се како међу представницима наведених странака, тако и међу самим мештанима. Парох Бранко Петровић са резигнацијом у летопису за 1922. годину записује: „[...] за дивно чудо, што није могао Мађар ни Шваба да уради, да нам поцепа овдашње Србе надвоје, то учинише Радикална и Демократска странка, које не само што их поделише, него су их дотле довели да једни друге омрзнуше”.

Политизација живота у селу огледала се посебно при избору општинских одборника и председника општине о чему сведочи следећи пример. После истека мандата дугогодишњег председника општине Васе Бокшана (1920–1926) и председника Радикалне странке у месту,

положај председника општине је преузео представник Демократске странке, али је на интервенцију утицајних Бокшанових радикалских пријатеља овај враћен на положај. Сукоб се тада толико заострио да је једанаест одборника протестујући због партијских игара напустило своје положаје и ситуација се смирила тек сменом Бокшана исте године.²¹⁶ Политика се уплитала и у свакодневни живот становника места који су кажњавани због увреде краља и експонената политике. Новчаном казном кажњен је 1931. године Драгомир Молдован због увреде краља. Наиме, дотични је био у сукобу са председником општине Банатски Двор Јованом Езбахом, коме је пред сведоцима рекао да „њему не може стати на пут ни сто краља Александра”.²¹⁷ Езбах је ову Молдованову несмотрену изјаву искористио, те га је тужио, користећи наводну увреду краља у сврху обрачуна са противником. Три године касније жандармеријска станица пријавила је Фрању Богдановића који је слику чланова владе из 1918. године ставио на нужник.²¹⁸

Истакнути чланови Радикалне странке у месту били су: Васа Бокшан (председник), Недељко Марков, Андрија Пиперски, Сава Молдован, Војин Радованчев, Славко Катић, Тома Петров, управник школе Васа Тодић и други.

Истакнути чланови Демократске странке били су: Сава Катић, Вељко Сич, Драгомир Степанов, Васа Туцић и други.

Чланови Самосталне демократске странке били су: Владимир Гранић (председник), Вељко Рељин, Сима Бечејац, Емилијан Ердељан, Жива Лацков и други.

Немачка странка (нем. *Deutsche Partei*) је била странка немачке мањине у Краљевини СХС, укинута је после проглашења шестојануарске диктатуре 1929. године. Месна организација странке основана је у Бегеј Светом Ђурђу 1922. године и окупљала је Немце из Бегеј Светог Ђурђа. Истакнутије присталице странке били су: Франц Колер, Фрања Менг, Петер Вајман, Јохан Захаријас, Антон Гутенкуст, Антон Квајзер, Јосиф Киндл Ст., Матија Клекер, Јохан Колер, Јохан Луц, Матијас Маус, Паул Конрад, Петер Симон, Јохан Холцнер и други.

²¹⁶ АВ, Ф. 126. II, 43159/1930.

²¹⁷ АВ, Ф. 126. II, 18281/1931.

²¹⁸ АВ, Ф. 126. II, 74951/1934.

За време шестојануарске диктатуре краља Александра I Карађорђевића (1929–1931) укинут је политички и страначки живот, да би после успостављања уставности у јавном животу посебан утицај остварила Југословенска радикална заједница (ЈРЗ) Милана Стојадиновића, која је промовисала четири начела: јединство државе, јединство народа, монархију и династију Карађорђевића. Странка је имала подршку двора и највиших органа власти. Имала је присталице и у Бегеј Светом Ђурђу, посебно међу Србима.

Немамо података о томе када је основана месна организација Комунистичке партије у селу, али је она свакако имала доста симпатизера међу студентима, радницима и бившим учесницима Октобарске револуције из места. Симо Бечејац, добровољац у Првом светском рату, оставио је забелешку у свом дневнику, који је педантно водио целога живота, да се сусретао и са Жарком Зрењанином и разговарао о организовању странке у месту. Занимљиво је да су у Бегеј Свети Ђурађ долазили и угледни предратни комунисти Соња Маринковић и Светозар Тоza Марковић, али у приватне посете пријатељима.

Из свега наведеног није чудо што је месни парох у црквеном летопису очајно завапио: „Шта урадише партијске страсти од овог лепог, мирног и сложног места”²¹⁹

ЗДРАВСТВЕНА СЛУЖБА

Лекари

До доношења Закона о организовању здравствене службе 1770. године, у нашим крајевима није постојала организована здравствена заштита. Харале су заразне болести, хигијена је била на ниском нивоу, а извора заразе било је свуда јер су знатне територије још биле под мочварама. Људи су се лечили како су знали и умели. Калуђери су читали молитве за здравље, лечило се уз помоћ травара и бербера. До

²¹⁹ Парохијски летопис српске...

организовања лекарске службе у мањим срединама почиње почетком XIX века. Општина Бегеј Свети Ђурађ је од 1849. године добила право да сама бира али и издржава општинске лекаре и бабице. Расписивала је јавне конкурсе са тачно утврђеном годишњом платом и вршила одабир пријављених кандидата за лекара и бабицу. У сеоском предању очувало се име доктора Понграца као првог лекара који је обављао лекарску праксу у месту, али о њему нам нису сачувани подаци. У првој половини XX века, на основу Закона о здравственим општинама, Краљевска банска управа Дунавске бановине је 1931. године донела одлуку о формирању Удружене здравствене општине Бегеј Свети Ђурађ, којој су припадала места Бегеј Свети Ђурађ, Банатски Двор и Банатски Душановац са седиштем у Бегеј Светом Ђурђу.²²⁰ По овом закону општински лекари су постали бановински службеници.

Доктор Радиша Остојић, прва половина XX века

Познато је да је здравствена служба у Бегеј Светом Ђурђу постојала од 1861. године када је место постало седиште среза. Први општински лекар био је **др Јозеф Бернارد** (1821–1877) који је радио у месту од 1861. године. Њега је наследио **др Јакоб Пуц** (1848–1939), родом из Катарине, који је био лекар са најдужом лекарском праксом у месту. Доктор Пуц је завршио студије медицине у Бечу захваљујући финансијској помоћи породице Киш *од Ишбедеја*, а потом се вратио у Банат где је посветио живот лечењу пацијената без обзира на њихову националност и платежну моћ. Како је тежак био живот тадашњих лекара говори и податак да је дневно прелазио од 40 до 120 километара и да се 22 пута преврнуо кочијама, 20 пута санкама и четири пута таљигама, журећи да помогне пацијентима. О др Пуцу ћемо више рећи у поглављу о знаменитим становницима места.

²²⁰ АВ, Ф. 126. VI, 2602/1931.

Доктора Пуца је наследио **др Јакоб Позин** (1924–1927), а после њега општински лекари су били др Радиша Остојић и др Јакоб Вакер. **Др Радиша Остојић** (1897–?) је рођен у Горњем Милановцу. Медицину је завршио у Лембреку. Његова мајка, Милка Остојић, била је прва дипломирана бабица у Београду. Као човек изузетног знања и способности, именован је за лекара при Народној скупштини у Београду. Остало је упамћено да је он, после атентата Пунише Рачића на посланике ХРСС-а у Народној скупштини 1928. године, први као лекар притекао у помоћ повређеним посланицима. Из породичних разлога тражио је премештај из Београда и добио службу у Бегеј Светом Ђурђу. Ту се оженио Јагодицом Катић. Др Остојић је имао модерно опремљену ординацију у којој је, између осталог, постојао рендген апарат. Међу становницима и другим лекарима у месту био је цењен као изузетан дијагностичар.²²¹ **Др Јакоб Вакер** (1927–1930) је био лекар опште праксе и стоматолог. Оженио се девојком из угледне великобечкеречке породице Леман и одселио се у САД. За др **Јована Врховца** (1936–1942) зна се да је био родом из Кикинде, а прво запошлење после завршетка студија добио је управо у Бегеј Светом Ђурђу. Успешну каријеру је завршио као примаријус Гинеколошко-акушерске болнице у Земуну. За др Николаса Бека зна се да је радио као лекар у предвечерје Другог светског рата и да се експонирао као присталица националистичке политике.

У међуратном периоду већина општинских лекара је, по престанку службе у општини, отварала приватну праксу у месту. У међуратном периоду то су били: др Јакоб Пуц (1920–1938), др Јакоб Вакер (1930–1938), др Радиша Остојић (1938–1941), др Николас Бек (1936–1944).

Апотекари

Развој апотекарства на нашој територији почиње у XVIII и почетком XIX века када се доносе здравствени закони који се односе на територију Војводине. До тада су медицина и фармација на тлу Војводине представљале мешавину старе словенске народне медицине, знања и

²²¹ Саопштење наставника Душе Гранића, Житиште 1998. године.

искуства. Да би се добила дозвола за оснивање апотеке у једном месту (концесија), коју је давала Жупанија, апотекари су морали бити школовани, дипломирани апотекари с одређеном праксом и оспособљени за вођење апотеке (тзв. реално право). Апотека је морала бити смештена у условној згради у којој су се могле продавати, чувати и правити лековите материје и лекови. Такође, морала је поседовати таван за сушење биља, комору за чување резервног материјала, подрум и лабораторију са потребном апаратуром за израду лекова, пристојан продајни простор апотеке и просторије за стан апотекара.

Дозволу за отварање прве јавне апотеке у Бегеј Светом Ђурђу добио је 1859. године Ђула Диенеш и она је отпочела са радом 1861. године под именом *Код Свете Тројице*. Апотеку је водио све до 1874. године када је прешла у власништво Калмана Карољија.²²² Следећи власник апотеке био је Габор Естергами који је апотеку продао, негде после 1883. године, Карољу Сердехељу, у чијем је власништву била до 1922. године. Сердехељи је рођен у Ђенђешу у Мађарској. Био је цењен као врстан познавалац лековитог биља и галенских препарата. Основао је 1892. године у месту предузеће за сакупљање, прераду и продају лековитог биља *Планиа* (са почетним капиталом од 200.000 круна), које је рекламирао на модеран начин у свим виђенијим стручним часописима и дневним новинама. После завршетка Првог светског рата, на првом збору апотекара из целе Војводине, одржаном 1919. године, донета је одлука о оснивању удружења под називом Савез апотекара за Војводину. У прву управу Савеза изабран је, између осталих, Карољ Сердехељи као потпредседник Савеза.²²³ О њему сазнајемо да је за време конгреса апотекара на Палићу 1922. године изложио збирку својих дрога (лековитих биљака). Требало је да одржи и предавање о сакупљању лековитог биља, али оно је одложено и после штампано у апотекарском часопису *Глас айошекарсџива*.²²⁴ Сердехељи је апотеку у Бегеј Светом

²²² Илија Савков, *Историја айошекарсџива на џилу данашње Војводине*, Нови Сад 2014, 191–192.

²²³ Милан Мићић, *Развој айошекарске службе у Јуославији, са посебним осврћом на айошекарску службу у Војводини*, Фармацеут 1980, 3.

²²⁴ *Глас айошекарсџива*, орган Српског апотекарског друштва, број 20, Београд – Нови Сад 1922.

Ђурђу продао 1922. године Јохану Шуцу и преселио се у Будимпешту, где је преминуо 1943. године. Шуц је већ 1930. године продао апотекару Иштвану Сентију, родом из Дебељаче, који је тамо већ раније имао апотеку и парфимерију. Сенти је наставио традицију прикупљања лековитог биља и веома успешно је водио апотеку све до своје трагичне смрти (извршио је самоубиство) 1938. године. Апотеку је наследила удовица Ана, рођена Топка, са двоје малолетне деце, а затим њен брат, дипломирани фармацеут др Петер Топка из Катарине, који је имао своју апотеку у Петровграду. После Другог светског рата апотека је национализована и решењем од октобра 1945. отворена је Народна апотека у Бегеј Светом Ђурђу (касније Житишту).

Бабице

Ова служба установљена је у месту вероватно у другој половини XIX века. Општина је расписивала конкурсе за бабице (као и за лекаре), као на пример 1877. године за плату од 120 форинти годишње, с тим да је, поред Бегеј Светог Ђурђа, бабица имала дужност да обавља праксу и у Банатском Двору, Рогендорфу и Катарини. У овом периоду су бабице углавном биле Немице зато што је бабичка школа постојала само у великим градским центрима на немачком језику, те се ретко која српска девојка могла школовати уколико није познавала немачки језик.

ПОЖАР У БЕГЕЈ СВЕТОМ ЂУРЂУ 1931.

Велика несрећа... беснела је велика олуја да ниси могао врата да отвориш, а камоли што видети. Одједном се пронео глас да гори село, тј. већ десетак кућа. Страшно стање, не видиш ништа, не знаш на чију страну у помоћ да притекнеш.²²⁵

²²⁵ *Глас айошекарсџива*, орган Српског апотекарског друштва број 22, Београд–Нови Сад 1922.

Овим речима је парох Бранко Петровић у црквеном летопису упечатљиво описао велики пожар који је захватио Бегеј Свети Ђурађ 21. августа 1931. године. Наиме, наведеног дана је по реду возње пролазио воз из Великог Бечкерека преко Бегеј Светог Ђурђа за Кларију (Радојево). У место је ушао у 13 часова и 15 минута, међутим, услед јаког ветра није могао да настави пут, па се вратио у железничку станицу. Тада је варница из парног воза пала у камару плевe и сламе код Саве и Десанке Туцић, чија се кућа налазила у близини железничке станице, и одатле се пожар, ношен јаким ветром, проширио великом брзином на село.²²⁶ Како су сва дворишта била пуна сламе, сена, плевe, а мноштво кућа покривено трском, пожар се убрзо проширио.

Извештај о пожару у Бегеј Светом Ђурђу је истог дана срески начелник из Великог Бечкерека послао телеграмом Одсеку јавне безбедности Краљевске банске управе Дунавске бановине:

Данас 21-ом избио је изненадни пожар у селу Бегеј Св. Ђурђу. Узрок пожара изгледа да је варница од воза који саобраћа између Вел. Бечкерек – Кларија, пошто се је пожар прво појавио у непосредној близини пруге на једном углу. Како влада велика олуја, ватра се брзо пренела, те је захватила око 50-60 кућа и где је потписати изашао одма' су предузете све потребне мере за локализовање пожара.

У помоћ ватрогасној чети из места стигле су ватрогасне чете из општина Клек, Михајлово, Јанков Мост, Велики Торак, Мали Торак, са опремом и људством, а нешто касније и чланови добровољног ватрогасног друштва из Великог Бечкерека.²²⁷ Пожар је тек у току ноћи локализован, па је могао отпочети рад на рашчишћавању згаришта и изношењу пепела и гара. Сутрадан су општинској полицији из Бегеј Светог Ђурђа дошли у помоћ припадници општинских полиција из околних општина како би се очувала безбедност и спречиле евентуалне крађе и слично. Захваљујући околности што је пожар избио током

²²⁶ АВ, Ф. 126. II, 71069/1931, Телеграм среског начелника о пожару у Бегеј Светом Ђурђу.

²²⁷ АВ, Ф. 126. II, 71069/1931, Извештај командира жандармеријске станице бану Краљевске банске управе Дунавске бановине.

дана спречене су људске жртве. Теже повређен био је само мештанин Хајнрих Линк, који је задобио теже опекотине по глави и телу, те је пребачен у болницу у Велики Бечкерек. Међутим, материјална штета била је огромна, те је стога на иницијативу секретара Црвеног крста из Новог Сада Д. Ружића основан месни одбор Црвеног крста за пострададе од пожара у који су ушли: парох Бранко Петровић, учитељ Васа Тодић, лекари др Радиша Остојић и др Јаков Вакер, становници Васа Бокшан, Немања Протић, Владимир Гранић, Ј. Квајзер, Штајнер.

Материјална штета је процењена на 1.684.787 динара.²²⁸ Пострадало је 47 домова, од тога је 14 кућа до темеља уништено и то куће домаћина:

1. Илија Крецул – материјална штета процењена на 18.875 динара;
2. Мата Пиперски – материјална штета процењена на 1.115,190 динара;
3. Миша Грујић – материјална штета процењена на 43.770 динара;
4. Љуба Марков – материјална штета процењена на 61.015 динара;
5. Васа Туцић – материјална штета процењена на 49.410 динара;
6. Душан Катић – материјална штета процењена на 48.780 динара;
7. Сава Степанов – материјална штета процењена на 91.552 динара;
8. Велинка Недељку – материјална штета процењена на 6.275 динара;
9. Стеван Војнов – материјална штета процењена на 106.525 динара;
10. Жива Павлов – материјална штета процењена на 21.520 динара;
11. Петер Лефлер – материјална штета процењена на 17.530 динара;
12. Јозеф Виндберг – материјална штета процењена на 34.665 динара;
13. Јосип Лефлер – материјална штета процењена на 34.200 динара;
14. Сава Туцић – материјална штета процењена на 25.600 динара.

Поред кућа, пострадале су и помоћне зграде, шупе, котарке, свињци и слично, те доста стоке, живине, пољопривредног алата, машина косачица, сејалица, круњача, једна вршилица и доста кола. Убрзо по утврђивању штете, срески начелник и Народни одбор Црвеног крста из Новог Сада повели су велику кампању у округу за прикупљање помоћи становништву Бегеј Светог Ђурђа. Краљевска банска управа је доделила помоћ становништву у висини од 250.000 динара и шест

²²⁸ АВ, Ф. 126. II, 71069/1931, Извештај командира жандармеријске станице бану Краљевске банске управе Дунавске бановине.

вагона жита, Црвени крст помоћ од 30.000 динара, а сама општина Бегеј Свети Ђурађ помоћ од 100.000 динара. Поред надлежних органа власти пострададом селу у помоћ су притекле и многе банатске општине добровољним прилозима:

Велика Кикинда	2.000 динара
Српски Елемир	600 динара
Нинчићево	2.000 динара
Српски Итебеј	2.000 динара
Орловат	500 динара
Мартиновци	1.000 динара
Српска Црња	1.000 динара
Михајлово	1.000 динара
Арадац	1.000 динара и жито у натури
Мол	500 динара

Овај пожар је био један од оних догађаја који се изненада обруше на појединца и заједницу и оставе великог трага на њих. Значај ватрогасног друштва, које је и до тада било веома цењено у месту, схваћен је још озбиљније и учињени су напори да се оно опреми како би могло ефикасно да реагује у сваком моменту у кризним ситуацијама.

УДРУЖЕЊА И ДРУШТВА

ПРИВРЕДНО ЗАДРУГАРСТВО

Задружни покрет у Војводини настао је као потреба да се негативним последицама капиталистичког начина производње и индустријализацији, која је продирала и на село, стане на пут стварањем задруга. Оне су повољним кредитима помагале своје задругаре. Основе задругарства могу се поделити у три начела: начело узајамности, начело солидарности и начело неограничене одговорности, која подразумевају да задругари удружују своја средства како би остварили циљеве

задруге и да сваки задругар, свом својом имовином јемчи за сваког из задруге, и за све скупа, и обрнуто.²²⁹

Хајд на посô, браћо мила,
у Савеза дивни сплет.
На мирисним пољанама
српству ниче среће цвет.

Прва српска земљорадничка задруга

Задруга је основана 26. марта 1911. године и била је учлањена у Савез земљорадничких задруга Аустроугарске, који је основан 1898. године. Оснивачи и први чланови задруге били су: председник Бранко Петровић, Љубомир Бечејац, Велислав Бечејац, Милан Бољац, Емилијан Ердељан, Владимир Гранић, Велисав Живанов, Макса Молдован, Никола Туцић, Васа Тодић, Васа Ђуркин, Душан Пиперски.²³⁰

Према Правилима, задруга се бавила давањем кредита члановима, примањем улога на штедњу, набављањем средстава за пољопривредну производњу, комисионом продајом производа задругара. С временом је задруга купила две вршалице, које је током жетве изнајмљивала. Председници задруге до престанка њеног рада били су: Бранко Петровић (парох), Велимир Цинцар и Емилијан Ердељан. Највећи број чланова задруга је имала двадесетих година XX века, да би тридесетих година тај број, услед велике економске кризе која је захватила и село, опао. У првим годинама рада имали су у власништву земљу у величини од 140 јутара 800 хвати. Вредност имовине у крунама износила је:

Табела 15. Вредност имовине Прве српске земљорадничке задруге

Власништво задруге	Круна
Земља	243.320
Куће	61.000
Покретнина	36.180

²²⁹ Т. Крстоношић, *Јаша Томић и земљораднички покрет у Војводини*, Задружни архив Војводине, број 6, Нови Сад 1958, 13.

²³⁰ АВ, Ф. 124, кутија 61.

Прве године рада донеле су и доста проблема задругарима, изазваних неупућеношћу њених чланова у кредитне послове, тако да се дешавало да је била и тужена због неизмирења обавеза према својим штедишама.²³¹ Ипак, почетне потешкоће нису зауставиле њен позитиван развој на пословном али и на друштвеном плану. Задруга је још од првих година свога рада била претплаћена на новине *Здравље*, *Привредник*, *Календар Мајнице Српске*, а од 1921. године и на лист *Српски задругар*. Задруга је ради образовања својих задругара, углавном у Новом Саду, куповала књиге Вука С. Караџића итд. У Правилима задруге наведено је да ће се она старати не само о економском, него и моралном уздизању чланова. Пример како се радило на моралном уздизању чланова јесу предавања која је задруга организовала у договору са великобечкеречким адвокатом Мишом Матићем 1914. године на теме *Један корак напред – о штељности алкохолизма*, те *Здравље и брак – о неовању хиџијенске културе*. У свом извештају из 1913. године поднетом Савезу земљорадничких задруга у Новом Саду, задругари из Бегеј Светог Ђурђа поносно тврде: „[...] задругари који пију три их је, а остале можемо похвалити (осим двоје што смо чули да су се опили једанпут) да су се владали као велике девојке”.²³² Да у овом извештају није баш била изнета цела истина говори и чланак у *Засијави* из 1914. године у коме се помиње да су несавесни задругари из Бегеј Светог Ђурђа, после избора црквене скупштине у коју су ушли неки од њихових чланова, успех прославили „пујући алвалук и то још код немачког, а не код српског гостионичара”!²³³ Иако су задругари у допису *Засијави* оповргли наводе из чланка, „јер ми искорењујемо ту проклету навик у алвалук, а не још то да чинимо”, сигурно је да је овај обичај и даље био и те како примамљив становницима места.

²³¹ АВ, Ф. 124, кутија 61. Задругу је 1912. године тужила Јелена Рацков Савезу земљорадничких задруга у Новом Саду због неизмирења обавеза према њој. Стога је новосадски савез оштро критиковао свог члана из нашег места речима: „Заиста је срамота за Вас, да вам улагач иде околу и прича како гладује само зато што од Вас не може да добије минималну своту од њеног улога, која јој је потребна за живот”.

²³² АВ, Ф. 124, кутија 61.

²³³ *Засијава*, 30. март 1914.

У међуратном периоду задруга је доживела процват, бројећи 1920. године рекордних 70 чланова. Међутим, већ 1921. године биће искључено једанаест задругара под оптужбом да су „велике бунције и свађације”, што је најавило расцеп који се догодио следеће године, када је део чланова иступио и образовао II земљорадничку задругу. По избијању Другог светског рата, задруга је престала с радом, да би због Наредбе о обнови рада задруга и задружних савеза од 20. маја 1941. године, коју је донео војни заповедник за Србију, морала да се активира.²³⁴ Одлуком надлежних власти 1952. године ова задруга је, као и многе друге, укинута и избрисана из задружног регистра.

Друга српска земљорадничка задруга

Настала је одвајањем дела чланова из I земљорадничке задруге 1922. године. Оснивачи задруге били су: Васа Бокшан, Лаза Болозан, Дока Игњатов, Чеда Игњатов, Мита Катић, Мирко Лазаров, Вељко Марковић, Жарко Марковић, Драгомир Милић, Ранко Милић, Велимир Молдован, Лука Молдован, Љуба Молдован, Милан Молдован, Чеда Петров, Војин Радованчев, Никола Туцић. Председници задруге били су: Мирко Лазаров (1922–1923), Тома Петров (1923–1927), Лука Молдован (1927–1933) и Чеда Игњатов (1933–1941)²³⁵. Задруга је просечно имала четрдесет чланова годишње. Избрисана је из задружног регистра 1952. године, иако је њена делатност обустављена још 1941. године.

Земљорадничка кредитна задруга

Ова задруга основана је 1928. године и њени чланови су били искључиво немачки становници места. Задруга је давала зајмове на менице и обвезнице уз јемство. Оснивачку скупштину овог удружења чинили су: Алберт Сауер као председник и највећи деоничар у задрузи,

²³⁴ АВ, Ф. 386, кутија 9.

²³⁵ ИАЗ, Записник управног одбора из 1922.

Јосиф Бајерлајн, Јохан Луц, Матијас Маус, Фрања Колер, Јохан Вестер, Антон Шехнер.²³⁶

Задруга је до 1928. године била члан Средишне земаљске појзамнице у Београду, а када је она ликвидирана, 27. новембра 1929. године приступила је Банатском савезу српских земљорадничких задруга у Великом Бечкерекy.²³⁷

Ратарска задруга

Податак о постојању Ратарске задруге налази се само у летопису српске православне цркве у месту пошто задруга никад није званично почела с радом, нити су јој одобрена правила. Људи окупљени око задруге почели су 1928. године с агитацијом међу мештанима у циљу зидања фабрике шећера. Ову лепу идеју омешће економска криза чије су се последице све више осећале. Парох Бранко Петровић записао је у летопису: „Криза је притиснула ратара, а са друге стране наш ратар не може да се отргне од утицаја досадашњих фабрика шећера, које унапред давајући ратару новац, по 2.000 динара, овим га везују, јер ово за њега делује повољније него да се обавезе без предијума, а можда и цабе да својој фабрици шећерну репу, која би му то много више наплатила. Ето зашто се није могло сакупити произвођача који би да на 10 година сеју за нову фабрику 2-3.000 ланаца репе”.²³⁸

Репарска задруга

Репарска задруга је основана 1927. године са циљем да помогне да се њени чланови на најсавременији начин баве узгајањем шећерне репе. Према Правилима, задатак задруге је био да набавља најсавременија средства за сузбијање штеточина и болести, набавља семе, машине

²³⁶ ИАЗ, кутија бр. 5, Записник са оснивачке скупштине Земљорадничке кредитне задруге, 1928.

²³⁷ АВ, Ф. 126. II, 3716/1929.

²³⁸ Парохијски летопис српске...

и друга средства за узгајање ове културе, прерађује шећерну репу у шећер, резанце, меласу... Задруга је у име својих задругара продавала шећерну репу шећеранама, а заузврат су они плаћали у задружни фонд један динар на сваких 100 килограма откупљене репе. Оснивачку управу Репарске задруге чинили су: председник Тома Петров, Бранко Јовановић, Емилијан Ердељан, Јохан Холцнер. Остали чланови задруге, по подацима из 1927. године, били су: Велимир Гранић, Ђура Гранић, Милутин Гранић, Велимир Цинцар, Миро Бечејац, Крста Степанов, Драгомир Степанов, Мило Игњатов, Симо Бечејац, Драгомир Бечејац, Стеван Мијатов, Милојко Гаџин, Богдан Кристифоровић, Петар Кристифоровић, Сава Михајлов, Тома Петров, Бранко Петровић, Жарко Марков.

Број чланова задруге просечно је износио двадесет чланова годишње. Задруга је престала с радом почетком окупације, а званично је избрисана из задружног регистра 1952. године.

Задруга за искоришћавање свиња

Задруга је основана 1930. године, а чланство су јој чинили Немци из места. Према Правилима, задруга се бавила набавком, гајењем и селекцијом расплодних свиња, заједничким издржавањем нераста и продајом животиња за приплод и клање. При оснивању је бројала четрдесет четири члана, а њен први председник био је Франц Колер. Задруга је ликвидирана 1943. године.

Земљорадничка кредитна и господарска задруга Сељачка исјомоћ

Основана је 1934. године са почетних двадесет чланова, да би се наредних година тај број стално повећавао (1935. године 37 чланова, 1936. године 56 чланова). Задруга се бавила продајом пољопривредних производа задругара, давањем зајмова, примањем улога на штедњу уз камате како чланова, тако и осталих становника места. Први председник задруге био је Паул Квајзер, а потпредседник Јозеф Бауер. Задруга

је ликвидирана 1942. године. Поред наведених удружења задружног типа, о којима су нам делимично сачувани подаци, у Бегеј Светом Ђурђу деловале су још Задруга за земљорадничке кредите (основана 1931. године) и Аграрија (основана 1934. године), настала у оквиру Културбунда као задруга немачких пољопривредника. Сем имена, о њима нису сачувани други подаци.

Занатлијско удружење (Корпорација)

Занатство се као привредна грана јавља у Бегеј Светом Ђурђу још у XIX веку. Ова традиција наставља се и у међуратном периоду, с тим што тада занатство доживљава експанзију у погледу броја и разноврсности заната. Због тога се јавља потреба да се организује нека врста еснафског удружења које би ову експанзију усмерило у организационом и стручном погледу. Такво удружење основано је у месту 1925. године, и оно се, у складу са својим правилима, бавило:²³⁹

- а) одржавањем коректних занатлијских и личних односа између мајстора и њихових помоћника;
- б) питањем статуса шегрта;
- в) издавањем радничких књижица;
- г) подизањем укупног материјалног положаја занатлија;
- д) удружење је основало потпомагајућу благајну за потребе својих чланова.

Правилима удружења било је предвиђено да се за ученике узимају искључиво деца старије доби, са којом су мајстори морали поступати коректно, обучити их дотичном занату и дозволити им похађање школе и цркве. По истеку обуке, ученици су добијали сведочанства, а шегрти радничку књижицу од удружења. Чланство у удружењу било је обавезно за све занатлије оба пола из места, као и њихове помоћнике. Чланство је престајало у случају смрти, исељења из места или престанком бављења занатом. Сви чланови били су дужни да плате чланарину четири године унапред, као и уписнину при приступању Удружењу.

²³⁹ ИАЗ, Ф. 114, Правила Занатлијског удружења у Бегеј Светом Ђурђу.

При оснивању чланарина је износила 24 динара, али се с временом, посебно за индустријска предузећа, повећавала.

Седиште удружења било је најпре у гостионици Петера Луца, а потом у једној закупљеној просторији у гостионици код Петер Симона.

Представници удружења прве године рада били су:

- **председник:** Бела Урсо;
- **потпредседник:** Мита Марков;
- **благајник:** Јохан Фрер;
- **одборници:** Николаус Манес, Јосиф Лефлер Ст., Хегер Конрад, Јохан Кидл, Густав Гачевић;
- **мировно веће:** Антон Адлер, Фрања Холцнер, Аћа Бокшан, Николас Холцнер, Марко Туцић, Јохан Штребер, Јосиф Квајзер, Петер Маус.

На основу доступних података, број чланова овог удружења за период 1925–1936. године износио је:

Табела 16. Број чланова Занатлијског удружења 1925–1936. године

Година	Број чланова удружења
1925.	72
1926.	115
1928.	109
1929.	107
1930.	102
1931.	97
1932.	100
1936.	99

У међуратном периоду у Бегеј Светом Ђурђу су се по величини годишњег прихода разликовала предузећа:

Табела 17. Предузећа по величини годишњег прихода у месту
1928–1931. године

Величина обрта	1928.	1929.	1930.	1931.
Велика предузећа	5	4	3	4
Занатлије са намештеницима	72	71	62	56
Занатлије без намештеника	32	32	37	37

Председници овог удружења били су: Урсо Бела (1925–1930), Вељо Катић (1930–1937), Мита Марков (1937–1941), др Николас Бек (1942).

Успешан рад удружења омела је велика економска криза тридесетих година XX века, која се осетила у свим привредним делатностима, те и у занатству. Како би заштитило своје чланове у овако отежаним околностима рада, удружење је донело више мера којима је требало заштитити стандард чланова. Децембра 1930. године донета је Резолуција по којој се забрањивао сваки недозвољени рад у пекарском, месарском и ципеларском занату, лицима без обртница (дозвола за рад). Трговцима је забрањено да продају хлеб као и приватним лицима да га праве и продају у кућној производњи. Месари су били заштићени на исти начин. Да би се заштитио ципеларски занат, упућена је молба надлежним властима да спрече ширење мреже продавница угледне међународне фабрике ципела *Баџа*, које су ценама и великим бројем модела угрожавале занатску производњу. Колико су се занатлије осећале угроженима продором индустријализације, најбоље говоре завршне речи Резолуције: „[...] не можемо дозволити да машинерија туче ручни рад”!

Положај мајстора у удружењу био је предмет провере када би прекршили неко од правила или неодговорно и нестручно обављали свој занат, као у случају молера Николаса Лориса који је због алкохолизма, а по учесталим жалбама мештана, изгубио дозволу за рад коју је удружење онда дало његовом сину Лудвигу. Неки мајстори намерно су одјављивали обртнице како не би плаћали порез, чиме су уједно постајали много конкурентнији на тржишту у односу на мајсторе из удружења. Ово је био разлог многих казни којима су подлегли они који су, без

обртничке дозволе, радили одређени занат или трговали. Правила удружења предвиђала су и заштиту шегрта и других помоћника од злоупотребе мајстора, путем одређивања дужности и једних и других, те стварањем мировног већа на коме су решавали искрсле спорове.²⁴⁰

Удружење је имало великих проблема да приволи мајсторе да пуштају своје помоћнике на састанке соколског друштва. На интервенцију соколског друштва, општина је преузела ствар у своје руке и донела одлуку да „Корпорација саопшти својим члановима мајсторима да ће општина наћи пута и начина да оваквом конзервативном шовинистичком понашању појединаца учини крај”. Крајем 1932. године, и поред великог отпора књиговодства и чланова, удружење се спојило са Удружењем занатлија у Великом Бечкерекy, а у Бегеј Светом Ђурђу је основано Повереништво удружења. Ово је учињено на захтев Трговачко–индустријске и занатске коморе, која је тражила да се мања удружења интегришу како би се створило „за живот способно удружење”. Од овог периода Комора је у месту организовала низ стручних предавања за различите профиле заната у циљу усавршавања стручног знања.

Током укупног периода свог рада, удружење је сарађивало са *Привредником* и *Хрвајтским радишом* од којих је преузимало шегрте за обуку у месту. Занатлије, као једна од важнијих полута у развоју места, учествовале су и у његовом културном животу. Сваке године је 1. октобра на Дан удружења одржавана свечана седница са пригодним говорима на српском и немачком језику. Том приликом делиле су се занатлијске значке, а потом се одлазило на богослужење. Удружење је било претплаћено на стручне часописе попут *Радничке заштитице*, *Занатлијског календара*, *Занатлије* итд. Записници са седница удружења вођени су двојезично до 1931. године, а од тад само на државном језику. У исто време је и назив удружења на немачком брисан са печата. Удружење је по ослобођењу места 1944. године ликвидирано.

²⁴⁰ На Мировном већу 1928. године расправљала се тужба у којој је шегрт оптужио мајстора следећим речима: „Не да ми да учим, више пута ме је био”; или пример из 1929. године када је мајстор Мита Марков оптужио одбеглог шегрта Николу Станковића за лењост и немар да би се на крају испоставило да је шегрт побегао јер, уместо да га учи занату, мајстор га је терао да обавља искључиво кућне послове у његовом домаћинству.

КРЕДИТНИ ЗАВОДИ

Општинска штедионица

Kaо што је у поглављу о развоју места у XIX веку шире написано, једна од најзначајнијих установа за развој и напредак места била је Општинска штедионица која је основана на иницијативу бележника Липота Шилера 1884. године под називом *Beiej Sweiji Ђурађска Оушијинска штедионица као самачка фирма* (нем. *Begej Sveti Djurdjer Gemeinde-Sparkassa als Einzel-Firma*).²⁴¹ Почетни капитал штедионице од 20.000 круна, које је имала 1884. године, брзо је умножен и овај новац је улаган за отплату дуга код Мађарске хипотекарне банке, који је општина подигла за зидање комуналне школе у месту, смањење општинског приреза, плате општинских чиновника, здравствену заштиту мештана. Највећи успех штедионице у XIX веку била је куповина земље у атару Банатског Двора 1885. године у величини од 507 јутара и у атару Јанковог Моста 1908. године, као и куповина преостале властелинске земље, зграда и парка од породице Киш *ог Ишедеја*. Општинска штедионица је као делокруг свог рада одредила: примање улога, давање

**A Begaszentgyörgyi községi takarékpénztár
mint egyéni üzég
1894. évről
zárszámadása.**

Pénztári forgalom:
Bevétel: frt 1754379-48. — Kiadás: frt 1752117-89.

Vagyon.	Zártervez.	Teljes.
Pénztári készlet 1894. év végével	frt 2261-59	frt 10000—
Változóállomány	182725-76	12100—
Járási érték	3522-28	Visszelétszámítolási váltók 112403—
Giro-számla	104-27	Betétök és ükölátott kamatok 72909-85
Folyó-számla	16163-96	Tiszta nyeresemény 5975-12
Községi kölcsön	11543-12	
Részvény-számla	209—	
	frt 213380-97	frt 213380-97

Tartozik.	Nyereség- és veszteség-számla.	Követel.
Kifizetett és tükölsített kamat.	frt 4572-92	Kamatokban 18978-90
Állami adóiban	543-19	Le a kifizetett visszelenzámitolási 5816-86
Betétkamat adó	437-38	13161-44
Ülési kölcsönök	772-93	
Tisztviselők fizetése	800—	
Jóvákönyv adakozás	40—	
Tiszta nyeresemény	5975-12	
	frt 13161-44	frt 13161-44

Kelt Begaszentgyörgyön, 1894. évi december hó 31-én.

Az igazgatóság:
Schleich Miklós m. p. hjsz. Schönherr Antal m. p. Beierlein János m. p.
Carl Adler m. p. Zacharias Johann m. p. Markov Száva m. p.
Kreszul Mihály m. p. Stefan Schreiner m. p. Till Konrad m. p.

Ezen számviteli, nyereség- és veszteség számla az üzleti könyvekkel összehasonlítván, a pénzár megjelölés meggyőzőlőlván, az utóbbi rendben kövönök, a könyvek pedig helyesen a törvény szerint vezetettek, úgy jelen számviteli, mint nyereség- és veszteség-számlával meggyőzőlőlván találattak.

A felügyelő bizottság:
Mirkov Zsava m. p. Örsöz György m. p. elnök. Kohn Samu m. p.

1. kgy. szám 1895.
Pénzügyintézet, átvizsgálattott és mint helyes egész terjedelmében elfogadtattott. Egyben a 5975 frt 12 kr tiszta nyeresémből 1900 frtnak a tartalékalapozás való csatolás, 3445 frt 12 krnak a községi pénztárba való átvétele, végre 630 frtnak az igazgató, bíró, községi jegyző, könyvelő, pénzügyi és a igazgatósági tag tagjai jutalmására fordítani, egyhangulag határozott.

Kelt Begaszentgyörgy községi képviselő testületének 1895. évi január hó 26-án tartott közgyűléseből.
Schleich Miklós m. p. h. községi jegyző. Beierlein János, községi bíró. m. p.

Hitelesítette:
Lutsch Johann m. p. Kuzma Márk m. p.
községi képviselők.

Извештај о раду Општинске штедионице у Бегеј Светом Ђурађу за 1895. годину

²⁴¹ АВ, Ф. 200, кутија 357, Основна правила Бегеј Свети Ђурађске општинске штедионице 1925.

персоналних кредита по меницама и обвезницама и на текући рачун, давање лобардних кредита (краткорочни готовински кредити који се одобравају на основу залога неке вредне ствари), краткорочних хипотекарних зајмова, куповину обвезница реномираних кредитних завода. Управа Општинске штедионице се бирала из редова општинског поглаварства и представништва и чинили су је председник општине, бележник, благајник, два општинска заклетника и четири општинска представника изабрана слободно из своје средине. Општинска штедионица је престала с радом за време Другог светског рата и ликвидирана је 1948. године.

УДРУЖЕЊА И ДРУШТВА СА ПОЛИТИЧКОМ ПОЗАДИНОМ

Швапско-немачки културни савез – Културбунд

Швапско-немачки културни савез (нем. *Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*) основан је 1920. године у Новом Саду с идејом да буде не-политичка организација која ће се бавити развојем и промовисањем немачке културе и језика. Убрзо се организација проширила по свим местима у којима је живело немачко становништво. После успона Хитлера и националсоцијализма у Немачкој тридесетих година XX века, Културбунд је претворен у главно упориште немачке политике и обавештајног деловања у Краљевини Југославији.

Месна група Швапско-немачког културног савеза – Културбунда основана је у Бегеј Светом Ђурђу 7. фебруара 1932. године. Први председник био је општински лекар др Јакоб Вакер. Преко Културбунда су домаћи Немци добијали, на пример, пољопривредне машине по врло повољним условима, само уз 10% камате на отплату дуга. У време светске економске кризе, која је у то време владала, то је допринело њиховом економском јачању у односу на Србе, који су исте такве машине куповали у Француској и Енглеској уз 12% камате на отплату дуга.²⁴² Немци из места били су политички коректни и лојални становници

²⁴² Усмено сведочанство Чеде Гранића, Житиште 1998. године.

државе све до доласка Хитлера на власт у Немачкој. Двадесетих година XX века доста домаћих Немаца било је у чланству Демократске и Радикалне странке. У почетку, према сећању старијих мештана, угледни немачки домаћини нису са одобравањем доживљавали Хитлеров успон у матици. Међутим, јачањем немачке државе и јаком пропагандном делатношћу унутар своје мањине у Краљевини, домаћи Немци постају у већем броју присталице новог режима, прво тајно, па онда све отвореније, кроз Културбунд. Током шестојануарске диктатуре, Културбунд је укинут, али су немачки становници места притајено промовисали циљеве великонемачке политике преко певачког друштва.²⁴³

Југословенски касино

Југословенски касино основан је 25. фебруара 1934. године и у њега су ушли сви угледнији становници места југословенске политичке оријентације. Касино је био нека врста затвореног клуба у који су приступ имали сеоска интелигенција и најимућнији чланови заједнице и то је била једина организација у месту која је била изразито вишенационална. Чланови су могли бити само држављани Краљевине Југославије изнад 21 године старости. У Бегеј Светом Ђурђу касино вуче корен од првог клуба за господу *Herrenkasino*, основаног у месту 1890. године са 45 чланова намачке националности, о чијем раду нам нису сачувани подаци. Према Правилима, касино је имао искључиво забавни карактер и „искључивао је сваки антидржавни рад”.²⁴⁴ Клуб је имао своју читаоницу која је издржавана од уписнине, чланарине, те продајом улазница за приредбе и забаве. Кроз списак чланова касина може да се сагледа пресек оног што је чинило „крем” ондашње сеоске јавности и зато ћемо поменути њихова имена. Чланови касина од 1934. год. били су²⁴⁵: Петровић Бранко, свештеник; Бора Николић, учитељ; Јосиф Фајмер, учитељ; Михајло Хорват, учитељ; др Јакоб Вакер, лекар;

²⁴³ АВ, Ф. 126. II, 73015/1932.

²⁴⁴ АВ, КБУ ДБ II, бр. 5405/1934.

²⁴⁵ АВ, КБУ ДБ II, бр. 5405/1934.

др Радиша Остојић, лекар; Стеван Сенти, апотекар; Небојша Влашкалин, бележник; Бранко Петровић, подбележник; Бора Катић, подбележник; Мартин Бремер, подбележник; Михајло Бајерле, књиговођа; Војин Вукановић, чиновник; Каменко Бечејац, општински чиновник; Станко Новак, поштански чиновник; Иван Хомњаков, комесар полиције; Зака Степанов, трговац; Крста Рељин, трговац; Антон Собчак, трговац; Јохан Вестер, трговац; Антон Сал, трговац; Антон Менг, трговац; Бела Савор, економ²⁴⁶; Васа Бокшан, економ; Јозеф Киндл, економ; Мозеш Вебер, индустријалац; Франц Јост, месар; Јохан Манес, сајција; Матија Крац, надмлинар.

У Бегеј Светом Ђурђу је у међуратном периоду деловала Јадранска стража, основана 1933. године са циљем неговања поморске традиције, југословенски оријентисана. Познато је да је велики број чланова имало и Удружење четника, основано средином тридесетих година XX века. Оно је окупљало старе четнике из минулих ратова и њихов подмладак. Чланови су имали врло лепе униформе које су носили у свечаним приликама.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА УДРУЖЕЊА И ДРУШТВА

Ратарска читаоница

Ратарска читаоница основана је 1904. године и радила је у складу са одобреним правилима. Њена активност трајала је око четири године па потом замрла, те је постојала „само по имену јер је нити имала своје просторије, нити држи иједан лист”²⁴⁷. Следећи помен читаонице датира тек из 1936. године када се у школском летопису помиње да је управник школе, Ђорђе Г. Нешковић, између осталих дужности, био и тајник читаонице. У недостатку извора можемо претпоставити да је читаоница у међуратном периоду обновила своју активност и повећала

²⁴⁶ Економ означава особу са доста земље.

²⁴⁷ Парохијски летопис српске...

број чланова, што најбоље показује чињеница да се у њеној управној структури налазио и директор школе.

Аматерско позориште

У Бегеј Светом Ђурђу је у међуратном периоду постојала аматерска драмска дружина. Учитељи, као представници интелигенције, били су иницијатори окупљања овог друштва. Представе су се одржавале у омиљеном окупљалишту Срба из места, у гостионици *Бела лађа* Јоце Борзона, обично за веће празнике: Божић, Ускрс, Ђурђевдан и др. На репертоару су била Стеријина дела *Покондирена џишка*, *Кир Јања*, те други комади познатих домаћих писаца. Најактивнији чланови аматерског позоришта у овом периоду били су: Драгомир Марков, Бранко Туцић, Бојка Молдован, Илинка Анучин и други.²⁴⁸

Позоришни аматеризам био је распрострањен међу становницима места који су волели да гледају представе и учествују у њима. Посебно се Занатлијско удружење истицало на овом плану. Уз одабрану занатлијску омладину Јосиф Квинт је припремао успешне представе за католичке празнике и друге пригоде. Тако је, на пример, у гостионици Петера Симона одржана 8. септембра 1928. године у 20 часова приредба. На репертоару су били²⁴⁹:

Излечени џврдница, шала у три чина Р. Модера;
Удистиво у Калмесер улици А. Бергена;
Корџорација, пародија Јосифа Квинта.

Српско православно певачко друштво

Крајем XIX и почетком XX века више пута је у месту оснивано певачко друштво које би радило неколико година, па се потом гасило. Заслугом пароха Бранка Ђаковачког основано је 1936. године Српско

²⁴⁸ Усмено саопштење Живе Анучина, Житиште 1998. године.

²⁴⁹ ИАЗ, Ф. 114, Преписка, д.д.

певачко друштво у Бегеј Светом Ђурђу. Први председник овог друштва био је парох Ђаковачки, а диригент је био управник школе Сава Максим.

Чланови Српског православног певачког друштва; у средини седе: парох Бранко Ђаковачки (први слева) и до њега диригент хора и управник школе Сава Максим, 1936. година

Певачко друштво је по оснивању бројало око 30 чланова. На репертоару су биле само црквене песме. Први наступ овог певачког друштва у јавности био је на Бадњи дан 1936. године приликом свечаног освећења бадњака у порти цркве, да би 1937. године први пут певало на светој литургији у цркви приликом прославе Светог Саве. Певачи друштва певали су и сваке недеље у цркви током службе, а такође, по жељи, и на сахранама, за шта су били плаћени.

Немачко певачко друштво

Ово друштво је званично основано 1931. године, а произашло је из хора римокатоличке црквене општине који је постојао од 1926. године. По оснивању друштво је бројало 46 чланова, а хоровођа је био учитељ Михаел Хорват. На репертоару певачког друштва били су немачка народна музика и песме. Друштво је држало и часове певања и одржавало музичке концерте и дилетантске представе. Занимљиво је да је одобрење за рад друштву дао сам велики жупан, иако је срески начелник упозоравао да су сви чланови певачког друштва немачке националности пре 6. јануара 1929. године (увођења шестојануарске диктатуре) били истакнути чланови Немачке странке.²⁵⁰ Одобрење је издато сходно државној политици попуштања Немцима и „јер су све раније партијске подвојености нестале”. Председник певачког друштва приликом његовог оснивања 1931. године био је Јозеф Бајерлајн.

НЕПРОФИТНА УДРУЖЕЊА

Добровољно ватрогасно друштво

Добровољно ватрогасно друштво у Бегеј Светом Ђурђу основано је 1889. године. У међуратном периоду друштво се помиње као ватрогасна чета. Током целе године, а посебно за време жетве и вршидбе, ватрогасци су дежурали на торњу цркве. Користили су покретне ватрогасне пумпе са коњском запрегом које су просечно могле да избаце око 130 литара воде у минути. Стални чланови су бесплатно добијали униформе, које су могли да носе за време празника и у другим свечаним приликама. Ватрогасна чета из места приређивала је забаве или је пак и сама учествовала у великим прославама у селу са осталим удружењима. Они су били осигурани против несрећних случајева код

²⁵⁰ АВ, Ф. 126. II, 36936/1931.

осигуравајућег друштва из Београда.²⁵¹ Ватрогасна чета била је у овом периоду смештена у једној просторији зграде општине, која је целокупним средствима и дотирала рад друштва.

Црвени крст

Црвени крст је у месту основан у 1928. године, али у архивским изворима готово да нема података о његовој активности. Може се закључити да је ова организација деловала при месној основној школи. Акције прикупљања прилога у хуманитарне сврхе организовали су учитељи и ученици. Сваке школске године прикупљана је обућа, одећа, старе књиге као помоћ сиромашнијим ученицима. На предлог секретара Црвеног крста Д. Ружића, због катастрофалног пожара који је 1931. године погодио место, основан је месни одбор Црвеног крста за пострадале у пожару. У овај одбор су ушли: Бранко Петровић, Васа Тодић, Васа Бокшан, Немања Протић, Владимир Гранић, др Радиша Остојић, др Јакоб Вакер, Ј. Квајзер, Стајнер.²⁵² Активност месног одбора била је усмерена само на помоћ пострадалима од пожара, и са отклањањем овог проблема, његов рад је обустављен. Током окупације српски учитељи су се ангажовали на прикупљању прилога и помоћи ради слања пакета заробљеницима из места, у чему се трудом посебно истакао учитељ Иван Стојшић.

Љубомир Бечејац као активиста организације Црвеног крста, прва половина XX века

²⁵¹ ИАЗ, Ф. 114, Преписка, б.б.

²⁵² Парохијски летопис српске...

Ловачко друштво

Према сеоском предању, али и писаним изворима, чланови породице Киш, посебно Антал Киш и његов син Миклош II, били су пасионирани ловци. Са својим гостима организовали су велике ловачке хајке у атарима села која су припадала властелинству. О богатству нашег подручја пуног дивљачи илуструје и извештај Миклоша II Киша о укупном улову дивљачи у ловиштима у Бегеј Светом Ђурђу и Итебеју од 1. фебруара 1881. године, где наводи да је уловљено: 1 јелен лопатар, 8 дивљих свиња, 43 лисице, 145 зечева, 26 мачака, 22 ласице, 5 великих дропљи, 39 фазана, 1.366 препелица, 18 дивљих патака, 5 шумских шљуки, 3 обична мишара, 577 лешинара и сова, 234 свраке, 124 вроне.²⁵³

Ловачко друштво у Бегеј Светом Ђурђу званично је основано 1928. године. Општина је на јавној лицитацији издавала у закуп право лова на општинском земљишту величине 500 јутара које се налазило у атару општине Јанков Мост. Због ове земље трајао је спор са општином Јанков Мост који је решен 1938. године припајањем ове земље атару општине Бегеј Свети Ђурађ.²⁵⁴ Оно је до средине тридесетих година XX века било у саставу ловног терена општине Јанков Мост.²⁵⁵

У Бегеј Светом Ђурђу је, поред наведених удружења и друштава, деловало и Друштво за одржавање и улепшавања општинског парка. Друштво је основала општина Бегеј Свети Ђурађ крајем XIX века – после куповине преостале властелинске земље, зграда и парка, а у циљу чувања, улепшавања и одржавања општинског парка.

²⁵³ *Vadas es verseny lap*, márczius 17. 1881, 94.

²⁵⁴ АВ, Ф. 126. II, 34548/1932.

²⁵⁵ АВ, Ф. 126. II, др. 34548/1932.

СПОРТСКА ДРУШТВА

Бициклистичко удружење у Бегеј Светом Ђурђу

Бициклистичко удружење у Бегеј Светом Ђурђу основано је 1896. године са задатком да промовише бицикл као ново превозно средство у путничке, спортске, туристичке и друге сврхе. Чланови удружења су организовали вежбање, туристичка путовања, параде и трке бицикала у сврху промовисања овог новог превозног средства. Прва бицикличка стаза у селу свечано је отворена 6. септембра 1896. године. У организацији месног удружења церемонија отварања стазе почела је парадом бицикала, а потом је организована бицикличка трка у пет дисциплина, на 2.000, 3.000 и 4.000 метара, ловачка на 3.000 метара и утешна на 2.000 метара. У стартној трци на 2.000 метара победио је Ервин Марик, члан Бициклистичког клуба *Ласџа* из Будимпеште, а пратио га је Ференц Сучек из Темишвара са 50 метара заостатка. У главној трци на 4.000 метара пријавило се десет такмичара, а учествовало је шест. Поново је победио Ервин Марик, а друго и треће место заузели су чланови бицикличког удружења из Великог Бечкерека. У трећој трци на 3.000 метара пријавило се чак шеснаест такмичара, а учествовало је десет и победу је овај пут однео Ференц Сучек. Занимљиво је да је у ловачкој трци на 3.000 метара треће место заузео члан бицикличког удружења из Бегеј Светог Ђурђа Франк Арпад.²⁵⁶

После Бегеј Светог Ђурђа, одржана је и прва бицикличка трка у Великом Бечкереку 12. октобра 1896. године. На овој трци је учествовао један члан месног бицикличког удружења. Интересантно је споменути да је Бицикличко удружење *Будућности* из Великог Бечкерека организовало излете сваке недеље у нека околна места. Бициклисти су 1899. године посетили и Бегеј Свети Ђурађ. У XX веку настављена је и омасовљена вожња бициклима. Када је реч о спортским такмичењима, лета 1935. године *Будућности* из Петровграда је организовала своје прво друмско такмичење, на релацији Петровград – Бегеј Свети Ђурађ, у дужини од 32 километра.

²⁵⁶ Táborosi László, *Vasparipázás a délvidéken, Vajdasági magyar helytörténeti társaság, Évkönyv 3, Bajmok 2013, 162–165.*

Соколско друштво

Соко, као организација за физичко васпитање, поникла је у Чешкој. Прво соколско друштво основао је Мирослав Тирш у Прагу 1862. године да би се убрзо проширило на све словенске народе. Прво друштво код јужних Словена основано је у Љубљани 1863, Хрватској 1890. и у Србији 1882. године. Соколско друштво је поред спортског, имало и карактер патриотске организације Словена под аустроугарском владавином. Организације Југословенски соко, Хрватски соко, Орао и Српски соко укинуте су законом од 5. децембра 1929. године. Истим законом је као витешка организација основан Соко Краљевине Југославије. Жеља

Чланови соколске чете у Бегеј Светом Ђурђу; у средини седе:
др Радиша Остојић (лево) и Иван Хомњаков (десно)

шестојануарске владе била је да се стварањем ове организације промовише идеја интегралног југословенства, посебно на територији данашње Војводине, где се требало супротставити националним мањинама незадовољним државном политиком. У соко су били учлањени ученици, учитељи, чиновништво, припадници средњег сталежа. Доласком на власт Милана Стојадиновића, соколство је стављено у други план као

застарела организација физичке културе и место њега промовисана је нова омладинска организација – Југословенска радна заједница ЈРЗ (1937)²⁵⁷.

Соколска организација основана је у Бегеј Светом Ђурђу 1921. године захваљујући труду општинског подбележника Милоша Татаровића. Чланови сокола су своје умеће први пут показали 1921. године за Покладе, а потом током прославе сеоске славе Ђурђевдана, исте године.²⁵⁸ Први старешина сокола у месту био је парох Бранко Петровић, потом Иван Хомњаков, доктор Радиша Остојић, затим управници школе Ђорђе Г. Нешковић и Сава Максим. Соколско друштво је приређивало прославе приликом важних јубилеја, државних празника, одржавало предавања у циљу упознавања јавности са соколством, историјом југословенских народа, учествовало на слетовима. Навешћемо само неке од активности које су, нам на основу извора, познате. Поводом венчања краља Александра и принцезе Марије, соколи су 7. јуна 1922. године образовали и предводили у вечерњим часовима у селу поворку, која је уз учешће становништва места, са бакљама и музиком обишла главне улице у селу, те се потом слила у парк, где је организовано народно весеље. Велика прослава организована је поводом прославе осамдесет година од рођења чехословачког председника Томаша Масарика, 1930. године, као и рођења престолонаследника Петра (6. септембра) поводом којег је, после богослужења и свечане седнице, организована и игранка у гостионици код Јоце Борзона. Поседно свечана била је прослава стогодишњице рођења оснивача соколског покрета др Мирослава Тирша. Програм приликом ове прославе састојао се од говора, одабраних декламација и вежбања.

У Бегеј Светом Ђурђу одржан је 31. маја 1936. године Велики соколски слет за Петровградски и Српскоцрњански округ. Том приликом је село било украшено, а железничка станица окићена заставама, као и све улице од Бегеја до вежбалишта. Соколи су најпре вежбали на малом платоу код старе зграде забавишта, а потом на фудбалском игралишту изграђеном 1931. године. После Другог светског рата рад соколског друштва није обнављан.

²⁵⁷ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, I књига, Београд, 1986.

²⁵⁸ Парохијски летопис српске...

Фудбалски клуб *Бејеј*

Није познато ко је донео прву фудбалску лопту у место, али је, свакако, фудбал био популаран међу омладином и пре званичног оснивања фудбалског клуба.²⁵⁹ Немачка омладина је крајем двадесетих година XX века формирала фудбалски клуб *Олимпија*, док су српски младићи играли фудбал на травнатој површини испред некадашње зграде апотеке. Идеја о оснивању клуба међу српским младићима потекла је током једног сасвим неформалног разговора на клупи, у општинском парку. Понесени жељом и оптимизмом, после свега неколико месеци, ови идејни творци формираће клуб 1930. године и дати му име „*Сјорџски клуб Соко II*“. Одлуком средског начелника клуб је убрзо морао променити име јер је под тим именом већ регистровано соколско друштво.²⁶⁰ Стога играчи 1931. године мењају име у Спортски клуб *Бејеј*.

Правила клуба предвиђала су да, поред утакмица, може организовати и забаве, концерте, позоришне комаде, како би се на тај начин прикупила средства за финансирање клуба.

Прву утакмицу играчи *Бејеја* одиграли су са играчима *Олимпије* на травнатом терену, који је специјално за ту прилику направљен на Вашаришту. Играчи *Бејеја* били су обучени у соколске дресове, а противнички играчи су имали једнообразну униформу коју им је купио спонзор клуба, трговац Антон Сопчак. Ова фудбалска утакмица, због националне подвојености међу тимовима, била је за цело село више од

Фудбалер Бегеја Радован Стојановић Жига, тридесете године XX века

²⁵⁹ Као извор о фудбалском клубу у Житишту коришћена је књига: Драган Мартиновић, *ОФК Бејеј 1930–1995*, Житиште 1997.

²⁶⁰ АВ, Ф. 126. II, 7378/1932.

игре, а завршила се убедљивом победом *Бејеја* са 11 : 0. Утакмицу је судио месни трговац Урсо Бела, а за *Бејеј* су на овој утакмици играли:

Мирко Цинцар (голман),
Каменко Бечејац,
Веселин Пиперски,
Мила Бечејац,
Воја Ђуркин,

Бранко Петров,
Радиша Остојић,
Миливоје Милић Чеча,
Иван Молдован (голгетер).

Утакмица је била преломна за даљи развој фудбалског живота у месту пошто је после ње више играча из *Олимпије* прешло у *Бејеј*, попут Лориса, Елмера, Цимера, Ђуле, Иже Молнара. Оснажен овим појачањима, фудбалски клуб *Бејеј* је започео са озбиљнијим тренинзима и играњем јачих утакмица. Да би се озбиљно наставило с развојем фудбала у месту, било је неопходно изградити фудбалски терен. Није се дуго оклевало – већ 1931. године одузет је део општинског парка и део башта околних кућа и изграђен је леп терен за фудбал. У овим радовима је путем мобе учествовало цело село. Игралиште је ограђено, док је за свлачионицу одређена, на велико задовољство играча и публике, гостионица *Бела лађа* Јоце Борзона.

Играчи *Бејеја* су имали дресове са вертикалним црвено-црним шарамима и копачке. Утакмице су се играле само недељом, најпре са тимовима из околине села, а потом је клуб ушао у Банатски самостални подсавез и у оквиру њега играо утакмице. Утакмице су игране против тимова *Грађанској* из Јаше Томића, *Тийелској АК*, арадачке *Славије*.²⁶¹ Међутим, због одласка најбољих играча, *Бејеј* је 1935. године иступио из такмичења. На гостовања су играчи путовали запрежним колима, камионом, а на даље дестинације путничким бродом. Дуго је памћено гостовање шењурских фудбалера у Дебељачи, које је организовао и финансирао месни апотекар Стеван Сенти, иначе родом из овог места. То је било најдаље путовање играча на једну утакмицу, али труд се исплатио јер су утакмицу добили резултатом 4 : 1.

²⁶¹ Банатски самостални подсавез је формиран у оквиру Београдског фудбалског савеза. Клубови у њему били су подељени на пет регија. Првак банатске лиге играо је у квалификацијама за пласман у националну лигу.

Током Другог светског рата престала су сва званична такмичења, иако су фудбалери средином 1941. године морали, као и у години свог постанка, да одиграју, на инсистирање немачких војника стационираних у селу још једну утакмицу која је била „више од игре”. После ослобођења клуб је под истим именом наставио традицију бављења фудбалом.

Најпознатији играчи *Бејеја*, поред поменутих из прве утакмице са *Олимпијом*, били су: Слободан Попов, Драга Бечејац, Ижо Молнар, Ђула, Лорис, Спаса Гранић, Цимер, Кузма Недељков, Жарко Бокшан Мира, Коста Недељковић, Радомир Бокшан Шпега, Недељко Бранков Браца, Рада Стојаков Жига, Станимир Богданов Јанда, Неда Ружин, Сава Молдован, Мирко Марков, Виргил Дајма, Веса Молдован, Воја Гранић Мица, браћа Шибл.

Председници фудбалског клуба *Бејеј* били су: Зака Степанов, Драгомир Катић, Чеда Катић, Жива Анучин, Сима Бечејац. Управу клуба по оснивању 1932. године чинили су²⁶²: Зака Степанов, председник; Антон Менг, потпредседник; Мита Марков, други потпредседник; Каменко Бечејац, секретар; Јохан Вестер, благајник; Сенти Јохан, вођа.

Чланови Управног одбора били су: др Радиша Остојић, Бранко Јовановић, др Јакоб Вакер, Пеја Милић, Михајло Пајерле, Мозеш Вебер, Чеда Пиперски.

Чланови Надзорног одбора: Сима Бечејац, Јоца Борзон, Јосиф Квајзер Мл.

Из данашњег Житишта потекао је Радослав Бечејац, фудбалер и југословенски фудбалски репрезентативац, стандардни играч партизанове „златне генерације”, која је играла у финалу купа шампиона против чувеног *Реала* из Мадрида, и Радомир Антић, фудбалер и селектор фудбалске репрезентације Србије.

*

У Бегеј Светом Ђурђу је постојала и организација Млади аероклуб, основана 1934. године. Познато је да су чланови овог клуба присуствовали аеро-митинзима у Петровграду.

²⁶² АВ, Ф. 126. II, 7378/1932.

VII БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЂ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

ОКУПАЦИОНИ СИСТЕМ УПРАВЕ

Бегеј Светом Ђурђу основан је 1922. године Културбунд преко кога је ширена нацистичка пропаганда међу немачком националном групом у месту. Када је Културбунд, заједно с осталим политичким партијама, забрањен 1929. године током шестојануарске диктатуре, Немци су наставили своју пронацистичку активност под окриљем Немачког певачког друштва основаног 1931. године. Председници и главни функционери ових немачких организација били су учитељ Михаел Хорват и неки припадници угледних породица Бајерлајн, Клер, Квајзер, Клекер и други. У периоду окупације они су преузели власт у Бегеј Светом Ђурђу. Како су се ратни дубњеви крајем треће деценије XX века све више приближавали Краљевини Југославији, екстремне снаге међу немачком националном мањином су све отвореније дизале главу. У Музеју Војводине чува се фотографија која то најбоље описује. На фудбалском терену у месту подигнута је свечана бина поводом скупа организованог под слоганом захвалности Адолфу Хитлеру (*Wier danken unserem Führer*). Централно место на бини заузима фирерова фотографија поред које су постројени угледни грађани села, два лица у свештеничкој одежди, сви подигнуте деснице у нацистичком поздраву, док испод њих младићи из организације Хитлерове омладине (*Hitler-Jugend*) уз пратњу музике свечано дефилују. Манифестација се догађа у пролеће 1940. године и већ се може наслутити дубока вера домаћег немачког становништва у коначну победу Вермахтовог оружја. Постојао је у Бегеј Светом Ђурђу и део становништва који није подлегао пропаганди ценећи важност заједничког суживота са српским и другим становништвом места. Село иначе није било подељено на српски и немачки део, како је то најчешће био случај у другим местима у Банату, већ су становници живели свако у свом

делу села, али као праве комшије. Преко један век заједничког живота допринео је њиховом међусобном зближавању, иако се ти односи нису могли назвати присним. Ипак, традиција толеранције допринела је да се немачко становништво према српским мештанима током окупације покаже релативно коректним. Рекли смо каква је ситуација била у месту у освит Другог светског рата да бисмо лакше разумели догађаје који ће уследити.

Манифестација присталица нацизма у Бегеј Светом Ђурђу,
1940. година

Нападом немачке оружане силе на Пољску 1. септембра 1939. године означен је почетак новог светског рата, који је по својој бруталности и жртвама био незабележен у историји човечанства. У овим тешким данима, југословенска влада је настојала да дипломатским путем избегне овај светски пожар, али се, са друге стране, припремала за евентуални рат. Тако су од 1939. до 1941. године били учестали војни позиви регрутима из Бегеј Светог Ђурђа на војне вежбе. За то време чланови Културбунда из места појачали су своју активност, осећајући да више није далеко сан о припајању великом немачком Рајху. Потписивање пакта 25. марта 1941. године, као и демонстрације у Београду два дана

касније, изазвали су у Бегеј Светом Ђурђу опречна реаговања, у зависности ко је којој нацији, али и политичкој странци припадао.

Вест о почетку рата и бомбардовању Београда становници села нису морали да чују преко радио-пријемника зато што су их зором 6. априла 1941. године пробудили немачки авиони који су из Румуније летели у правцу Београда. Кратки Априлски рат, сем пораза и срамоте, однео је и колоне заробљеника у немачке логоре. Банат је био окупиран од стране елитних немачких јединица какве су биле СС дивизија *Дас Рајх* и моторизовани пукови *Грос Дојчланд* и *Херман Герини*. У Петровграду, коме је поново промењено име у Велики Бечкерек, формирана је крајскомандантура која је била представник војног заповедника за Србију у Банату. У оквиру ње се налазила контраобавештајна служба, војна жандармерија и немачка полиција. Убрзо је формиран и логор који је водио злогласни Јурај Шпилер, познат као „крвник Баната”. Банату је намењена улога житнице Вермахта, стога су власти на сваки начин сузбијале било какав покушај отпора, који је био више него ризичан у банатској равници. И поред тога, на овим просторима је све време рата деловао Севернобанатски партизански одред.

Из Бегеј Светог Ђурђа су после краткотрајног Априлског рата заробљени следећи војни обвезници: Жива Анучин, Бранислав Бечејац, Љуба Бечејац, Жарко Бокшан, Миленко Бокшан, Тима Бољац, Душан Ђуркин, Жива Игњатов, Бранко Катић, Војин²⁶³ Катић, Каменко Катић,

²⁶³ Судбина становника Бегеј Светог Ђурђа Војина Катића, кога је као војника после капитулације Краљевине Југославије заробила немачка војска и послала на рад у Немачку, у много чему је слична судбинама осталих заробљеника. Због тога ћемо на овом месту пренети његову причу, испричану давне 1999. године, у дугим разговорима с ауторком монографије. Војин Катић је заробљен од стране немачке војске у Сарајеву, и онда је заједно са саборцима транспортован сточним вагонима у Печуј. Услови на путу су били ужасни, пет дана су путовали уз минималне количине хране и воде. Из Печуја су потом одведени у један логор у северној Немачкој. Како је и у свом месту био ратар, Катић је додељен једном немачком пољопривреднику као радна снага. После извесног времена, газда се запањено кад је сазнао да његов бесплатни кулчар говори перфектно немачки језик. Посебно су на чуђење наишле породичне фотографије Војина Катића, пошто су Немци били убеђени да су Срби најгори варвари, који чине зверства из задовољства. Од тада се нешто набоље променио однос газде према овом ратном заробљенику, а жене из села нису више склањале децу од њега.

Милан Катић, Миле Катић, Панта Катић, Урош Марков, Драга Молдован, Вела Петров, Крста Степанов, Жива Трифуновић, Вела Туцић, Стева Пиперски, Урош Крецул, Ђока Хенц.

Немачка војска је 12. априла 1941. године ушла у Бегеј Свети Ђураћ пошто се чета југословенске војске, која је била стационирана у згради школе, при гласу о наступању немачких трупа из правца Јаше Томић, разбежала. Како је војска минирала оба моста, дрвени и железни на Бегеју, угледни Срби и Немци су се договорили да их разминирају, да би сачували ове значајне привредне артерије, а Срби избегли освету.²⁶⁴ Прве немачке моторизоване трупе ушле су у село 21. априла 1941. и остале у њему све до јула исте године. По причи старијих мештана, били су то војници из Аустрије.

Окупациона власт је 18. јуна 1941. године издала наредбу о обавезном откупу житарица, стоке, живине, млека и другог.²⁶⁵ Њоме је одређено да се домаћинствима може оставити само 60 килограма пшенице по члану у току једне године, док се остало морало предати властима. Попис стоке вршили су општински чиновници. Већ 1942. године донета је наредба окупационих власти по којој је домаћинствима по члану остављено пет килограма брашна месечно за исхрану, а остатак је откупљивала држава по цени од 500 динара за 100 килограма. Свиње су се смеле клати тек по одобрењу власти, с тим да је домаћинству припадало 60 килограма живе ваге по члану. Исте године уведене су специјалне карте за куповину животних намирница које су рационализоване.²⁶⁶ Током вршидбе Немци су постављали своје проверене људе како би пазили да свака овршена врећа буде измерена на ваги. Како је 1942. године велики број Немаца из села мобилисан, на место комесара вршалице дошао је Милан Кочалка, који је у договору са српским домаћинима пристајао да „зажмури”, тако да су бар неке вреће пшенице остајале домаћинствима. Становници су се довијали на разне начине како би сачували бар део хране од пописа. Много српских кућа имало је у баштама „бункерте”, где се крила храна. Великој оскудици тих ратних година доприносиле су и временске неприлике. После обилних

²⁶⁴ Усмено соопштење наставника Душе Гранића, Житиште 1998. године.

²⁶⁵ *Службене новине*, Београд, бр. 82, 20. јун 1941.

²⁶⁶ Парохијски летопис српске...

киша 1942. године дошло је до незапамћене поплаве која је уништила усеве не оставивши скоро ни зрна жита и кукуруза, „ни за семе ни за хлеб”.²⁶⁷

Према саопштењу свих саговорника са којима сам имала прилику да разговарам, немачка команда у месту тражила је да се за Божић 1942. године стрељају најугледнији становници места. Разлог овоме лежао је у партизанском покрету који се јавио у околним местима, као и све чешћим диверзантским активностима. Због тога је постојала намера да се предупредe ови догађаји и у Бегеј Светом Ђурђу и застраши становништво, пошто је због географског положаја место имало важан саобраћајни значај за војску. Захваљујући угледним немачким домаћинима, који су протестовали због овакве намере појединаца, претња није остварена, али је остала да виси у ваздуху, у случају непослушности, над српским становништвом места. Чини се да се Немци, иако бројнији, организованији и подупрти војном силом, нису осећали нимало надмоћно. Према причању Чедe Гранића, њему је угледни немачки домаћин Ханс Захаријас, поводом ситуације око распарчавања Југославије и окупације, рекао: „Све ће то да пропадне, а ми ћемо морати отићи одавде”!

По окупацији места власти су наредиле, у циљу нормализације ситуације, да се одигра утакмица између фудбалера *Бејеја* и немачких војника.

У селу је заведен полицијски час који је лети почињао од 20 часова увече, а зими и раније. За излазак из места било је неопходно одобрење власти (аусвајс). Прилазе селу је чувала немачка стража која се налазила поред мостова на Бегеју. Становништво је о одлукама власти обавештавао сеоски добошар Лај Пашти²⁶⁸, који је сваку заповест власти завршавао претњом на исквареном српском језику: „Ко неће, биће убиће”.²⁶⁹

²⁶⁷ Запис појца Симе Бечејца на коричном листу црквеног Молитвеника.

²⁶⁸ По пријави Лај Паштија, ухапшени су у месту јануара 1943. године и одведени у општински затвор, па затим у затвор у Петровграду следећи становници: Анта Црвенков, Војин Радованов, Стеван Туцић, Крста Петров, Љуба Монић, Драгомир Петров: АВ, Ф. 183, Пријаве, кут. бр. 218, пријава бр. 90.

²⁶⁹ Љубица Будаћ, *Даје се на знање – Јављено! Добошарска служба у Војводини*, Нови Сад 2019.

У центру села власти су поставиле велики пано на коме је свакодневно у виду војних карти представљано напредовање немачке војске. Још 1941. године одузето је оружје од српског становништва, војника, ловаца, чак и стари пиштољи Аграрне заједнице. Упркос томе, становници су успели да део оружја закопају поред Бегеја. Радио-апарати су одузети 1942. године. Према сећању старијих мештана, Ранко Гранић и Душко Игњатов успели су да сакрију радио-апарате, тако да су се код њих у тајности слушале савезничке радио-емисије. Окупациона власт је завела принудни рад за српско становништво, посебно омладину од 1921. годишта па надаље. Поред градње различитих војних и цивилних објеката по Војводини, Срби су морали да раде и код немачких породица које су имале војнике на фронту. Принудни рад је називан „националном обавезом” и обављан је по сменама, од два до три месеца. Једино уз потврду надлежне лекарске комисије могло се ослободити овог кулука. Младићи из места одлазили су на рад код својих комшија Немаца у селу и у Книћанин, Деспотовац, Шупљај (Крајишник), Ечку и друга места. Како је организација ТОТ (организација за изградњу силоса по Војводини) почела с изградњом великог силоса 1943. у Бегеј Светом Ђурђу код Бегеја, то су користили радници на градњи, активни чланови СКОЈ-а из Банатског Вишњићева, за набавку ћебади, кајишева од вршалица и другог материјала за припаднике партизанског покрета.²⁷⁰

Од припадника немачке народносне групе који су били неспособни за војску, од 20 до 60 година, формирана је полувојничка организација Немачког људства (*Deutsche Mannschaft*) која је у сваком месту настањеном Немцима имала своју организацију. Њен задатак је био очување реда и мира, али и прогањање и хапшење чланова отпора у банатским местима. Припадници Маншафта у Бегеј Светом Ђурђу били су стационарани у згради бивше жандармерије. Кад нису марширали уз звуке немачких корачница кроз место, сакупљали су се у гостио-

²⁷⁰ У овој акцији учествовао је скојевац Вељко Вигњевевић са групом омладинаца из Банатског Вишњићева. Он је убрзо по откривању крађе ухапшен и затворен у затвор у Бегеј Светом Ђурђу, где је саслушаван и малтретиран, али није признао да је активиста покрета отпора, те је убрзо пуштен из затвора: Илија Бијелић, *Партизанске развође*, Нови Сад 1974.

ници код Лакатоша где су приказивани немачки ратни, пропагандни филмови. Чланови ове организације из нашег места учествовали су у бруталним полицијским акцијама које је спроводио Јурај Шпилер приликом извођења блокада у Банатском Карађорђеву и Банатском Вишњићеву и стрељањима родољуба у Банату.

Најистакнутији нацисти у селу били су: учитељ Михаел Хорват, лекар др Николас Бек, власник цемента Јосиф Фрер и чланови породице Бајерлајн која је била најимућнија и најутицајнија породица у селу. Међу најекстремнијим Немцима били су сиромашнији немачки становници, радници и беземљаша, којима је нова власт пружила прилику да се издигну са друштвене маргине, што су они на најнедостојнији начин и прихватили.

ОТПОР СТАНОВНИШТВА ОКУПАЦИЈИ

У периоду 1941–1944. године више становника Бегеј Светог Ђурђа је било у општинском затвору, затвору и логору у Петровграду под оптужбама за ширење лажних вести, слушање забрањених радио-станица, читање забрањених књига, комунистичку агитацију или због свог статуса становника од угледа у селу. Неки становници су хапшени као таоци или вођени на принудни рад. Ради разумевања како су мештани осетили и доживели ове ратне године, навешћемо само неке карактеристичне примере које је забележила Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини после завршетка Другог светског рата.

Одмах по слому Краљевине Југославије и преузимању власти у месту, почело је са хапшењем његових најугледнијих грађана српске националности, као што су бивши председник општине Чеда Игњатов и парох Бранко Ђаковачки. Обојицу је као „противдржавне елементе” пријавио полицији бивши председник општине Јозеф Колер. Чеда Игњатов је тада провео тридесет дана у затвору, а други пут је, по пријави осведоченог нацисте учитеља Михаела Хорвата, провео у затвору шест дана.²⁷¹ Парох Бранко Ђаковачки је сведочио пред Комисијом да су по

²⁷¹ АВ, Ф. 183, Пријаве, кут. бр. 218, пријава бр. 117.

пријави Јозефа Колера у његову кућу дошла два полицајца и одвели га у затвор у Петровград где је провео седам дана.²⁷² Јоца Борзон, гостионичар, власник свима омиљене кафане *Бела лађа* и велики патриота, хапшен је чак четири пута.²⁷³ Интересантан је случај ратара Богдана Кристифоровића који је по наредби Јураја Шпилера ухапшен јануара 1944. године „као опасан комуниста, опасан по Немце” због тога што је наговарао домаће Немце да не учествују у даљим борбама „јер ће после три месеца и тако пропасти”. Хапшење је извршио вођа Маншафта из места Јосиф Рогер. Кристифоровића су одвели у полицијску префектуру у Петровграду, где су га испитивали и мучили, а потом у радни логор. „Успео је да побегне из логора у Борчи за Београд, па се одатле пребацио у Срем и прикључио партизанима”.²⁷⁴ Највеће групно хапшење мештана Бегеј Светог Ђурђа десило се децембра 1943. године када је девет људи ухапшено и спроведено у злогласни антикомунистички логор у Великом Бечкереку. Наиме, Љубомир Туцић, Јоца Борзон, Жарко Марков, Воја Радованчев и још неки мештани, чија имена нису позната, окупили су се код пријатеља, колара Живе Црвењакова, како би после полицијског часа играли карте. Сусед Црвењакова, Франц Тил, мислећи да се у кући одиграва састанак комуниста, пријавио их је властима. Сви су ухапшени под оптужбом да слушају забрањене радио-станице и читају забрањене књиге. Одведени су у полицију у Петровград под оптужбом да су комунисти.²⁷⁵ Како су месне власти знале да неко у селу поседује забрањену бољшевичку књигу *Како се калио челик*, која се у тајности читала, мислили су да су овим хапшењем пронашле „кривце”. Љубомир Туцић је био ислеђиван и мучен како би одао ко поседује забрањену књигу. Упркос вишедневном малтретирању, није одао Стеву Бечејца, старог комунисту и правог власника књиге, што је уосталом знало све српско становништво у месту. После дванаест дана проведених у Шпилеровој полицији и осам дана у логору, сви су, услед недостатка доказа, пуштени кућама.²⁷⁶

²⁷² АВ, Ф. 183, Пријаве, кут. бр. 218, пријава бр. 118.

²⁷³ АВ, Ф. 183, Пријаве, кут. бр. 218, пријава бр. 102.

²⁷⁴ АВ, Ф. 183, Пријаве, кут. бр. 218, пријава бр. 275.

²⁷⁵ АВ, Ф. 183, Пријаве, кут. бр. 218, пријава бр. 98.

²⁷⁶ Усмено саопштење Љубомира Туцића, Житиште 1999. године.

У петровградском логору су поред наведених, према списку месне борачке организације, били: Жарко Лазаров, Ранко Гранић, Златомир Петров, Раја Туцић, Раде Живанов.

Као истакнути следбеници нацизма, од којих се неки нису либили ни да физички злостављају своје дојучерашње комшије, истакли су се: бивши председник општине Јозеф Колер, учитељ Михаел Хорват, наредник полиције Стефан Пункерт, Јакоб Рукобер, Јозеф Фрер, Јозеф Квајзер, Лудвиг Клекер и други. Неке становнике села је Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини означила као злочинце. Преживели логораш из логора смрти на Ади др Ђорђе Стојковић сведочио је о понашању есесовца Франца Паунеског из Бегеј Светог Ђурђа, који је у пијаном стању везао за дрво младића Бачу из Босне и сваких пола сата га убадао ножем. Бача је умро после седамнаест убода.²⁷⁷

У месту је у међуратном периоду постојала комунистичка организација чији су чланови били углавном ђаци, студенти као и бивши учесници Октобарске револуције. Током окупације партијска организација из места је успоставила контакт и сарадњу са партијском и скојевском организацијом из Банатског Двора и секретаром Среског корнитета СКОЈ-а и УСАОЈ-а Радованом Сврдланом. Партијски активисти у месту, према сећању становника, били су: др Тоша Пиперски, Мита Катић, Ђура Трифунагић, Миро Бечејац, Орестије Гранић, Станислав Живанов, Грозда Боложан, Чеда Степанов, Лука Молдован, Жарко и Олга Сич, Стево Бечејац, ? Ђуркин и др. Познато је да су у Бегеј Свети Ђурађ долазили курири из оближњих партизанских села и да је почетком 1944. године село било кришом, ноћу, облепљено плакатима са позивом Комунистичке партије на отпор окупатору.

ОСЛОБОЂЕЊЕ МЕСТА

Почетком 1944. године село су стално прелетали савезнички авиони који су летели за Румунију, где су бомбардовали нафтоносна поља

²⁷⁷ Др Драго Његован, *Животи, рад и држање домаћих Немаца (фолксдојчера) у рејону, за време рејона и за време окупације*, Нови Сад 2012.

у Плоештију. Слобода је била близу и то су Немци са зебњом осећали. Средином септембра, немачка војска је држала линију фронта Оршава–Темишвар–Сегедин јер се на тој линији очекивао један од важнијих продора Црвене армије према западу.²⁷⁸ Продор је био незадржив, тако да су брзо уништене немачке снаге у рејону Крајишника и Јаше Томића и настављено напредовање према Петровграду. На овом потезу руске трупе су се спојиле са Севернобанатским партизанским одредом.

Партизански одред маршира центром Бегеј Светог Ђурђа, 1944. година

За то време кроз село је пролазила река немачких избеглица из Румуније заједно са немачком армијом, која је одступала. Њима су се 31. септембра 1944. године прикључили неки становници из Бегеј Светог Ђурђа који су активно учествовали у злоделима, док је учитељ Михаел Хорват са собом повео и двадесетак својих ученика.²⁷⁹ После ослобођења Итебеја и Торка, представници Црвене армије затражили су од општинске војне и цивилне власти у Бегеј Светом Ђурђу да мирно преда власт. Немци се са тим нису сложили. Када су се два руска

²⁷⁸ Ђорђе Момчиловић, *Како до бригаде*, Кикинда 1967.

²⁷⁹ Летопис Државне народне школе...

преговарача (поручник и водник) камионом на коме је била истакнута бела застава довели до уласка у село, на њих је отворена ватра. Најекстремнији Немци који се нису повукли из села, те су, не желевши да се без борбе помире са поразом, сачекали у заседи руске официре и пуцали на њих. Поручник је смртно погођен, а тешко рањеног водника убио је добошар Лај Пашти.²⁸⁰ У исто време у близини се догодио још један злочин. Немачки војници су из непознатих разлога упали у кућу словачке породице Лиха и убили Јакоба Лиху, ученика железничке радионице, а његову мајку и брата тешко ранили.

Руске трупе улазе у село 2. октобра 1944. године око 20 часова и ослобађају га, а сутрадан, 3. октобра, долазе партизани. Трагично пострадали руски војници сахрањени су на православном гробљу у месту, после су им остаци пренети у СССР, а добошар Лај Пашти је своју подлост и грамзивост платио животом.

Одмах по ослобођењу села, формиран је партизански одред у који су ушли житељи рођени од 1914. до 1927. године. Становници места који су учествовали у НОБ-у 1944–1945. били су²⁸¹:

Амижић Милан, Амижић Миленко, Анучин Душа, Анучин Милан, Апро Имре, Асановић Обрад, Бечејац Драгољуб, Бечејац Станко, Бибин Васа, Војнов Миленко, Гранић Жива, Гранић Чеда, Гранић Милан, Гранић Урош, Грубачки Стева, Богданов Милан, Бокшан Бранислав, Бокшан Раде, Бокшан Радомир, Бољац Дејан, Марков Никола, Милић Чедомир, Мишковић Бранимир, Молдован Сава, Павлов Александар, Пантелић Иван, Гуранов Анка, Гуранов Мара, Гуранов Никола, Гуранов Стева, Ђуркин Воја, Живанов Бранислав, Живанов Ружица, Живанов Стева, Зарин Бисерка, Јевремов Раша, Катић Бранко, Катић Вела, Катић Златомир, Катић Мита, Колар Фрања, Коларић Лута, Крецул Бисерка, Крецул Душан, Крецул Веселинка, Крецул Миленко, Крецул Сава, Марков Жива, Марков Игња, Марков Мија, Туцић Војин, Туцић Војица, Туцић Љубомир, Петров Драго, Петров Душа, Петров Златомир,

²⁸⁰ Лај Пашти се поред своје улоге општинског добошара, када је сваку наредбу завршавао речима: „Ко неће (послушати), биће убиће”, показао као потказивач који је пријављивао полицији своје комшије и учествовао у батинању истих. Према сведочењу мештана, Лај Пашти је с убијеног руског војника као трофеј скинуо чизме.

²⁸¹ Према подацима Месног удружења савеза партизана из Житишта.

Председник МНОО Тоша Пиперски са руским официрима и угледним становницима места после ослобођења Бегеј Светог Ђурђа, 1944. година

Петров Маријана, Петров Миле, Петров Миленко, Петров Милица, Пиперски Златомир, Пиперски Даринка, Пиперски Тоша, Поповић Радојица, Рељин Ђорђе, Рељин Велимир, Рељин Софија, Ружин Недељко, Сич Жарко, Сич Ђока, Степанов Бранко, Степанов Драгутин, Степанов Милан, Стојанов Радован, Стојанчул Славко, Трифунов Игња, Туцић Бранко, Туцић Мирослав, Туцић Тоша.

На Сремском фронту погинули су:

Гранић Милан, Гранић Урош, Јевремов Раша, Катић Бранко, Катић Вела, Коларић Лута, Молдован Златомир, Павлов Александар Бата, Степанов Милан, Стојанов Рада, Стојанчул Славко, Трифунов Игња, Туцић Воја Штрца, Туцић Војислав.

Становник Бегеј Светог Ђурђа Тоша Туцић био је борац Прве пролетерске бригаде. Као гимназијалац у Петровграду, не желећи да се помири са непријатељским шиканирањем и обавезом принудног рада, пребегао је 1943. године у партизане захваљујући помоћи активиста Комунистичке партије из Петровграда. Као борац ове прослављене

бригаде, учествовао је од 1943. године у свим биткама до ослобођења земље.²⁸²

Немачко становништво места претрпело је, такође, значајне губитке током рата. Сви мобилисани мештани били су у саставу злогласне СС *Принц Еуџен* дивизије, а током ратних дејстава 1941–1944. године погинули су:

Бајер Јозеф, Бауман Николас, Бекер Петер, Бертих Матијас, Бухолц Јохан, Вајман Паул Мл., Варе Николас, Версинг Јохан, Вилмс Паул, Гутри Јохан, Заплетан Матија, Карл Николас, Квајзер Јозеф, Квинт Матијас, Китл Франц, Кифер Лоренц Мл., Клекер Антон, Колер Јохан, Лај Себастијан, Лорис Никола, Маус Петер Мл., Мекл Николас Мл., Менг Франц, Пап Франц, Подлаха Карл, Раус Франц Мл., Рерих Антон, Сал Николас, Симон Петер, Собчак Антон, Собчак Јохан, Тил Јозеф, Тил Франц, Тил Франц Мл., Лудвиг Јохан, Шентал Јозеф, Шмит Петер, Шмит Ханс, Штајн Николас, Штокер Николас.

Сахрана руских официра (поручника и водника) који су погинули током ослобађања Бегеј Светог Ђурђа, 1944. година

²⁸² Подаци су преузети из забелешки Ивана Пантелића и књиге: Душан Милићев и остали, *Месна заједница Житишће*, Житиште 1990.

VIII СЕЛО У ФЕДЕРАТИВНОЈ НАРОДНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ

УСПОСТАВЉЕЊЕ КОМУНИСТИЧКОГ СИСТЕМА ВЛАСТИ

По ослобођењу Војводине, у Банату, Бачкој и Барањи уведена је Војна управа која је трајала до фебруара 1945. године. За средњи Банат, средиште војне управе било је у Петровграду, чије је име 1946. године промењено у Зрењанин. За време трајања Војне управе у срезovima су организоване команде места, а у селима војне станице.

У Бегеј Светом Ђурђу је по ослобођењу села, почетком октобра 1944. године, формиран Месни народноослободилачки одбор Бегеј Свети Ђурађ, који је постојао до краја октобра 1946. године.²⁸³ У делокруг рада месних НО спадало је старање о економским, социјалним, здравственим и другим потребама места. Први председник месног народноослободилачког одбора био је Тоша Пиперски, који је у исто време обављао и дужност секретара партијске организације у месту. Од 1946. до априла 1952. године преименован је у Месни народни одбор Житиште. Месни народни одбори су на основу Општег закона о народним одборима били највиши органи власти у односима локалног значаја на својој територији.²⁸⁴ Били су надлежни на својој територији у области пољопривреде, комуналног живота, трговине и занатства, финансија, просвете, социјалног старања и народног здравља. Од октобра 1944. до маја 1946. Бегеј Свети Ђурађ је припадао Среском народноослободилачком одбору Српска Црња. Одлуком Председништва Народне скупштине АП Војводине од 26. јануара 1946. године место Бегеј Свети Ђурађ је издвојено из Среског народног одбора Српска

²⁸³ *Службени листи Војводине*, Нови Сад, бр. 1/1945, стр. 1–3.

²⁸⁴ *Службени листи Војводине*, Нови Сад, бр. 5/1946, стр. 2.

Црња и припојено Среском народном одбору Петровград.²⁸⁵

У месту је 1945. године основана Управа народних пољопривредних добара (УНПД), на основу одлуке АВНОЈ-а, са циљем да врши надзор над конфискованом имовином и земљом немачког становништва из места, које је логорисано у логор у Бегеј Светом Ђурђу и околним местима. На челу УНПД био је 1945. године Чедомир Степанов, а помоћник Чедомир Пиперски. Управа је имала одсеке за ратарство, сточарство и особље задужено за надзор над општинском имовином и кућама одузетим од Немаца.²⁸⁶ Управа је преузела и силос, изграђен 1943. године, у коме се налазило 250 вагона жита и уљаних плодова.

АГРАРНА РЕФОРМА И КОЛОНИЗАЦИЈА

Привремена народна скупштина Демократске Федеративне Југославије је 23. августа 1945. године донела Закон о аграрној реформи и колонизацији. У члану 1. овог закона прокламовано је начело: „У циљу додељивања земље земљорадницима који немају земље или је имају недовољно, извршиће се на целој територији Федеративне Народне Републике Југославије аграрна реформа и колонизација, остварујући начело: Земља припада онима који је обрађују”.²⁸⁷ Закон је регулисао правну основу читавог низа питања, као што су: експропријација, земљишни фонд аграрне реформе и колонизације, додељивање земље и органи за спровођење аграрне реформе и колонизације. Аграрна реформа и колонизација су се спроводиле у три фазе: попис и одузимање земље која потпада под аграрну реформу; подела земље аграрним интересентима; премер и укњижба земље на нове власнике. Законом је прописан аграрни максимум који се углавном кретао од 20 до 35

²⁸⁵ *Службени лист Војводине*, Нови Сад, бр. 5/1946, стр. 2.

²⁸⁶ ИАЗ, Ф. 187, Управа народних пољопривредних добара у Бегеј Светом Ђурђу је 1945. године имала 93 краве музаре, 19 јунаца, 107 јуница, 1 теле, 72 коња, 57 кобила, 27 ждребади.

²⁸⁷ *Закон о аграрној реформи и колонизацији*, Службени лист Демократске Федеративне Југославије, Београд, бр. 64/1945.

хектара обрадиве земље по једном земљораднику, тако да је одузимано све преко тога. Земља је без накнаде експроприсана од акционарских друштава, банака, предузећа, цркава и манастира, богатијих сељака, али и средњих и ситних власника земље који је из неког разлога нису обрађивали. Земљишни фонд аграрне реформе и колонизације значајно је увећан од лица немачке националности у Бачкој, Банату, Барањи и Срему којима је конфискован на основу Закона о прелазу у државну својину непријатељске имовине и о секвестрацији над имовином одсутних лица.²⁸⁸ Конфискацијом је одређено да сва имовина немачког Рајха и његових држављана, имовина ратних злочинаца и њихових помагача пређе у државну својину. Изузетак од конфискације била су лица немачке националности која су се дистанцирала од фашизма или била на страни НОБ-а. Планирано је да се на издвојену земљу за спољну колонизацију насели 50.000 колонистичких породица, што ће већим делом бити испуњено у периоду од лета 1945. до краја 1946. године.

Одлуке о утврђивању објеката аграрне реформе доносили су аграрни судови у Војводини. Закон о аграрној реформи и колонизацији је одредио да право првенства у додељивању земље према члану 16. закона имају земљорадници без земље или са недовољно земље који су били борци партизанских одреда, НОБ и ПОЈ и Југословенске армије, инвалиди ослободилачког рата (1912–1918. и априла 1941), породице и сирочад изгинулих бораца ослободилачког рата и жртве и породице жртава фашистичког терора. Земља је могла у посебним случајевима бити додељена борцима неземљорадницима ако се обавезу да ће се на додељену земљу населити са породицом и обрађивати је. Додељено земљиште је без икаквих дугова и терета прелазило у приватну својину аграрних интересената и уписивано је у земљишне књиге на све чланове домаћинства као сувласнике, са једнаким правима.

Уредба о спровођењу насељавања бораца у Војводину донета је 8. септембра 1945. године и њоме је одређено да ће се свакој породица приликом насељавања доделити 8 к. ј. обрадиве земље са зградом за становање и помоћним пољопривредним зградама. За породице

²⁸⁸ Закон о прелазу у државну својину непријатељске имовине и о секвестрацији над имовином одсутних лица, Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије, Београд, бр. 63, 6. август 1946, 749–750.

које су имале пет и више чланова, почевши од петог члана породице додељивало се још по пола катастарског јутра на сваког члана, с тим да укупна додељена површина земље не може бити већа од 12 катастарских јутара. По закону је до 30% више земље додељено народним херојима, породицама изгинулих народних хероја, официрима Југословенске армије који су по занимању земљорадници и породицама у кућним задругама које броје више од 12 чланова. Аграрни интересенти су губили додељену земљу ако се на њу нису населили у одређеном року након што су примили одлуку о додељивању земље. Према слову закона, колонисти су добили право бесплатног превоза возом или бродом за чланове породице, пољопривредни инвентар и покућство до 1.000 килограма, једно говече или коња, а на терет новчаног фонда Аграрног савета.

Аграрном реформом је највећи део земље подељен колонистима, месним интересентима и беземљашима. Један део земље предат је на управу државним пољопривредним добрима и различитим установама.

У Бегеј Светом Ђурђу образован је 1945. године Месни одбор за аграрну реформу и колонизацију чији су чланови били: Милан Анучин (председник), Милан Новаковић, Мица Матић, Душан Милошевић, Михајло Мумин (геометар). Одузета је имовина од 661 немачког домаћинства, три румунска, два мађарска и два српска домаћинства. Од немаца је одузето 270 кућа, а становништво је смештено у логор у селу и то, углавном, у просторије бивше жандармерије. Њихова покретна имовина смештена је у магацине УНПД и касније дељена колонизованим породицама. Такође, експроприсана је и земља верских заједница и то 85% од укупне површине њиховихседа. Од православне цркве у месту одузето је земље у количини од 14 јутара и 500 квадратних хвати, а од католичке 14 јутара и 861 квадратни хват у корист Земљишног фонда.²⁸⁹ Укупна површина експроприсаног земљишта у Бегеј Светом Ђурђу износила је 3.242 катастарска јутра. Од тога је за спољну колонизацију одвојено 2.691 катастарско јутро, резерве за спољну колонизацију износиле су 63 катастарска јутра, а месном народном одбору и аграрним интересентима из места остало је 488 катастарских јутара.

²⁸⁹ Катастар непокретности Житиште, Списак домаћинстава којима је одузета имовина.

КОЛОНИЗАЦИЈА СТАНОВНИШТВА ИЗ БОСНЕ У БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЋ

Колонизација становништва из Босне у Бегеј Свети Ђураћ почела је крајем 1945, а завршена је 1946. године. У местима из којих је вршена колонизација формиране су среске комисије које су упознавале становништво са циљевима и погодностима колонизације.²⁹⁰ Решења за колонизацију могла су добити следећа лица: борци, инвалиди рата, инвалиди рата од 1912. године, инвалиди рата 1912–1918. и 1945. године, породице или сирочад погинулог борца или породица жртве фашистичког терора, официри Југословенске армије, народни хероји или породице народних хероја.

Досељавање колониста у Бегеј Свети Ђураћ одвијало се у два транспорта и било је веома напорно по досељенике због оштећених друмских и железничких веза са Банатом. Колонисти досељени у место били су из села северозападне Босне – Босанске Крајине.

Први транспорт

Колонисти су се децембра 1945. године окупили у Санском Мосту, одатле су возом ишли до Приједора, па нормалним колосеком до Бања Луке, одакле су камионима стигли до Окучана. Саву су прешли шлеповима, па возом стигли до Петроварадина. У Новом Саду су сазнали да је Гајдобра, у коју је предвиђено да се населе, већ насељена колонистима, те су упућени за Бегеј Свети Ђураћ. Возом настављају пут преко Титела, Перлеза до Петровграда, из којег „ћиром” стижу у Бегеј Свети Ђураћ. Пут је трајао око 15 дана. По срдачном дочеку у место, колонисти су били привремено смешени у општинске објекте док им нису подељене куће. Првим транспортом допутовало је две трећине колониста, а како су породице биле многобројне, искрсао је велики проблем смештаја досељеника.

²⁹⁰ Александар Костић, *Колонизација Житињског поља после Другог светског рата*, дипломски рад.

Други транспорт

Колонисти су почетком априла 1946. године кренули на пут напо-ран због оштећених путних веза. Преко Београда и Смедерева дошли су до Вршца. Одатле су стигли у Петровград, одакле су се теретним вагонима упутили за Бегеј Свети Ђурађ. По доласку овог транспорта, двадесетак породица није могло да нађе смештај, те су им обезбеђене куће у суседној Катарини (Равни Тополовац), где је нешто раније извршена колонизација људи из Херцеговине.

У Бегеј Свети Ђурађ досељено је 270–278 породица са 1.600–1.700 лица пореклом из двадесет и једног босанског среза. Највише колони-ста досељено је из среза Лушци Паланка и то 255 домаћинстава са 1.416 чланова, дакле 85% од укупно досељеног становништва. Свако коло-низовано домаћинство је поред куће добило од 8 до 12 катастарских јутара земље. Из својих магацина Управа народних пољопривредних добара делила је колонистима неопходно покућство и гардеробу. При подели ствари водило се рачуна о броју чланова домаћинства. Породице које су имале више од шест чланова добијале су и више ствари од предвиђених. Обично је просечна породица добијала за почетак следеће ствари како би се лакше снашла у новим околностима²⁹¹: 2 кревета, 1 сламарица, 3 јастука, 1 дуња, 1 лонац, 1 шерпа, 3 тањира, 1 вангла или чинија, 1 сто, 1 ћебе или покривач, 1 женска сукња, 1 женске чарапе, 1 женска кошуља, 1 марама, 1 женска блуза, 1 капут, одело или чакшире, блуза, ципеле, хаљина за децу, 1 шифоњер или ормар, 3 столице, 1 пар мушког веша.

Због несналажења у новој средини, 15 породица са 231 чланом врати-ло се у завичај. Они који су остали постепено су се адаптирали и наставили живот у равници. Колонисти су земљу коју су добили унели, ради колективне обраде земље, у сељачку радну задругу *Грмеч* која је формирана 10. априла 1946. године.

Велики писац Бранко Ћопић дао је најбољи опис тешкоћа са који-ма су се суочили досељеници у непознатој средини, а која се по реље-фу и обичајима разликовала од њиховог завичаја. У књизи *Не шујуј*,

²⁹¹ ИАЗ, Ф. 187, 10630/1945.

бронзана *сѝраж*о дат је дирљив али објективан опис новог живота, на који су се морали привићи љути Крајишници, али и прилагодити староседеоци. Како нико као Ђопић није описао и волео своје Крајишнике и познавао муке са којима су се сусрели после напуштања својих огњишта, кроз његове речи ћемо и најбоље пренети како се одвијало прилагођавање колониста, али и староседелаца заједничком животу у новим послератним околностима: „Драги боже, мора да си ти био добро пијан кад си Банат стварао па си се разметао својом спремом и богатством, можда ти је овај овде народ био нешто нарочито у вољи? А код нас, у Босни, баш си се испизмио и наједио па си наваљао брда и долине, шуметине, кланце и непроходе, да се читаво село изгуби, пропадне и подивља, а камоли човек неће”.²⁹² У Бегеј Светом Ђурђу су се, као и у другим колонизованим местима сукобила два менталитета и начина живота. Староседеоци, вековима под немачком и мађарском чизмом, гледали су с неповерењем у дошљаке, вечите бегунце од турског зулума, као да ни једни ни други нису веровали да су своји на своме, без јарма и туђинских газда. Писац каже: „Између села и досељеника текла је битка, упорна, тајна и подмукла. Најпре су у напад кренули колонисти... село су зачас преплавили гуњеви, кожуси, гарави котлови, јасенове кашике и округле софре. Плинула су шором још голотрба деца гарава од избегличких ватара из Козаре и Грмеча... Најпре су настрадале завјесе, простирке и ћилими по поду, ситне порцеланске, гипсане и металне фигурице разграбила су дјеца без ичијег питања... Заостали мирис туђе ’швапчетине’ устукно је пред реским воњем непране вуне.. Тјескобно се осећао дојучерашњи планинац зазидан и закован у темељито грађена швапска дворишта. Нови домаћини вукли су село наниже, прилагођавајући га свом одраније устаљеном начину живота”.²⁹³ На игранкама се примећивала подвојеност између староседелаца и досељеника. Свако је играо игре из свог завичаја и нису били ретки вербални сукоби, па ни међусобне туче. Ипак, време је учинило оно што нису могле дириговане уредбе о братству и јединству. Као велика атракција пропраћено је прво венчање између колонисте и мештанке, које је отворило пут мноштву таквих бракова у будућности. Навикоше се временом досељеници

²⁹² Бранко Ђопић, *Не џујуј, бронзана сѝраж*о, Сарајево 1967.

²⁹³ Б. Ђопић, *Не џујуј...*

на ушорене улице, дугу и ветровиту банатску зиму, воду из бунара, другачије обичаје и песме, а опет њихове српске. „А село је испотаје и тихо, мрављим ходом, прелазило у напад. Негдје је већ угланцан сјајан под натјерао девојку редушу да избаци у предсобље дједове опанке, чарапетине и танку сламарицу и да старца смјести у један празан кревет. Било је, наравно гунђања, дјед није хтио вечерати и нешто је много помињао господство, али је цура остајала упорна...”²⁹⁴

Колонизација Бегеј Светог Ђурђа је успешно обављена. Нове генерације досељеника прихватиле су равницу као свој завичај са свим њеним обичајима и културом. Изгубио се босански изворни говор, али се и језик староседелаца променио, ослободивши се већим делом германизама. „Шта је, Босно, Боснице, ево мене жива! И мене овдје и тебе тамо, под једним небом. Макнуо се само неколико корака и у новом завичају заорава бразду... осјећа да су му се сад у срце намјестиле двије домовине, два завичаја: онај остављени и овај овдје, нови који ваља унијети у душу, посинити га и пред читавим свијетом признати га својим и најрођенијим”²⁹⁵

ПОРОДИЦЕ ДОСЕЉЕНЕ У БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЂ 1945–1946.²⁹⁶

Антоновић	Богдановић	Вуковић
Арамбашевић	Будимир	Вукојевић
Аргарац	Бундало	Вученовић
Бабић	Бунца	Глумац
Бакић	Варда	Глушац
Басара	Влачић	Грбић
Беуковић	Врућинић	Граховац
Билбија	Војводић	Гужвица
Босанчић	Војиновић	Давидовић
Бркић	Вукадиновић	Драгимич

²⁹⁴ Б. Ђопић, *Не шћуј...*

²⁹⁵ Б. Ђопић, *Не шћуј...*

²⁹⁶ АВ, Ф. 184, књига 76; АВ, Ф. 185, кутија бр. 540.

Дакић	Љиљак	Радочај
Дамјановић	Мајкић	Рајилић
Даљевић	Мандић	Ратковић
Девић	Маринковић	Родић
Дерикрава	Марић	Рунић
Десница	Матић	Савановић
Домазет	Мијатовић	Сакрација
Дошен	Мијић	Станић
Драгишић	Микић	Станисављевић
Дрљача	Милуновић	Старчевић
Дубајић	Милошевић	Секулић
Ђаковић	Мирковић	Стојановић
Ђапа	Митошевић	Стојисављевић
Ђурђевић	Миљевић	Ступар
Ђурић	Миљуш	Сурла
Живковић	Мрђа	Сучевић
Завиша	Мудринић	Суџуковић
Зорић	Новаковић	Татић
Илић	Његован	Топић
Јарић	Ожеговић	Тополић
Јеловац	Опачић	Тук
Јојић	Орељ	Ђулибрк
Каран	Павловић	Ђупић
Карановић	Париповић	Ђургуз
Кеча	Плејић	Ђурчија
Кнежевић	Петровић	Угреновић
Ковачевић	Плећаш	Чанковић
Колунџија	Подлака	Шевић
Кондић	Праштало	Шево
Кораћ	Предојевић	Шкрбић
Косановић	Прерад	Шкундрић
Кугић	Радаковић	Шогоров
Кукић	Радовановић	Шолаја
Кукољ	Радојко	Шупут
Лукић	Рапајић	Шушиловић

Најбројније породице које су се доселиле у село биле су: Мајкић, Давидовић, Радиновић, Радаковић, Зорић...

Табела 18. Број чланова домаћинства и места из којих су се колонисти доселили у Бегеј Свети Ђурађ

Ред. бр.	Назив места	Број домаћинстава	Број чланова домаћинства
1. СРЕЗ – ЛУШЦИ ПАЛАНКА			
1.	Босански Милановац	7	39
2.	Бошњаци	8	51
3.	Будимлић Јапра	2	16
4.	Горица	1	2
5.	Грдановци	6	43
6.	Дуге Њиве	2	11
7.	Јелашиновци	14	97
8.	Козин	8	37
9.	Липник	27	195
10.	Лукавице	13	88
11.	Лушци Паланка	13	71
12.	Мајкић Јапра	16	82
13.	Марини	1	10
14.	Миљевци	1	6
15.	Модра	1	7
16.	Мркањи	14	86
17.	Отиш	4	34
18.	Подвидача	16	103
19.	Поткалиње	11	67
20.	Поткрај	5	31

СЕЛО У ФЕДЕРАТИВНОЈ НАРОДНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ

21.	Праштали	2	8
22.	Предојевић Главица	3	18
23.	Скуцани Вакуф	2	10
24.	Слатине	8	49
25.	Тук Бобија	7	50
26.	Фајтовци	2	7
27.	Хадровци	4	18
28.	Халиловци	4	24
29.	Хашани	23	156
	УКУПНО	225	1.416
2. СРЕЗ – САНСКИ МОСТ			
1.	Батковци	1	7
2.	Дабар	1	5
	УКУПНО	2	12
3. СРЕЗ – ДРВАР			
1.	Дрвар	1	7
2.	Трубари	1	5
	УКУПНО	2	12
4. СРЕЗ – БОСАНСКА КРУПА			
1.	Вранска Мосура	1	4
2.	Залин	1	3
3.	Осредак	1	2
	УКУПНО	3	9
5. СРЕЗ – БОСАНСКИ ПЕТРОВАЦ			
1.	Бусија	1	7
2.	Ластва	1	7
	УКУПНО	2	14

6. СРЕЗ – БИЈЕЉИНСКИ			
1.	Богутово	1	3
2.	Вршани	1	4
3.	Главница	1	2
4.	Куцевац	1	5
5.	Сухо Поље	1	6
	УКУПНО	5	20
7. СРЕЗ – БИХАЋ			
1.	Бушевић	1	6
8. СРЕЗ – КЉУЧ			
1.	Бравско	1	10
9. СРЕЗ – ПРИЈЕДОР			
1.	Буснове	1	5
10. СРЕЗ – ВЕЛИКА КЛАДУША			
1.	Пољане	2	14
11. СРЕЗ – ЦАЗИН			
1.	Глиница	1	5
12. СРЕЗ – ВЛАСЕНИЦА			
1.	Милићи	1	6
13. СРЕЗ – ТИТОВА КОРЕНИЦА			
1.	Бусија	1	7
2.	?	1	7
	УКУПНО	2	14

14. СРЕЗ – ГРАЧАЦ			
1.	Кика	1	5
2.	Мазина	1	8
	УКУПНО	2	13
15. СРЕЗ – ГОСПИЋ			
1.	Зрмање	1	3
16. СРЕЗ – СЛУЊ			
1.	Тоболић	1	3
17. СРЕЗ – УДБИНА			
1.	Курјак	1	3
18. СРЕЗ – КУМАНОВО			
1.	Мршевци	3	16
19. СРЕЗ – ВЛАСОТИНЦЕ			
1.	Влачићи	1	10
20. СРЕЗ – ТРСТЕНИК			
1.	Врњачка Бања	1	2
21. СРЕЗ – ЗРЕЊАНИН			
1.	Елемир	1	4
22. СРЕЗ – СРПСКА ЦРЊА			
1.	Банатско Карађорђево	3	11
	ДОСЕЉЕНО	264	1.621
	НЕПОЗНАТО	6	?

СЕЉАЧКЕ РАДНЕ ЗАДРУГЕ

После ослобођења друга, социјалистичка Југославија приступила је револуционарном преображају друштва. Прокламовано је бескласно социјалистичко друштво и започета је борба за дубоке социјалне, политичке и економске реформе. Након што је преузела имовину Краљевине Југославије, држава је започела обрачун са приватним власништвом у циљу стварања друштва у коме ће постојати само „општенародна” друштвена, односно државна имовина.

Комунистичка власт је покушала колективизацију пољопривреде преко стварања сељачких радних задруга. По угледу на Совјетски савез и његову политику централизоване управе над пољопривредом, стварао се нови тип задругарства којим се желела савладати расцепканост пољопривредне производње. Принцип добровољности у приступању задругама био је на нивоу декларативног и у пракси је веома често грубо нарушаван. Убрзан пораст земљорадничких задруга на селу није био последица неких измењених околности, већ снажне кампање државе, као и примене репресивних метода и административне принуде. И поред помоћи државе, задруге су постизале скромне резултате и нису биле у стању да надмаше производњу приватног сектора.

Откупна политика коју је спроводила држава била је сваке године све оштрија и није водила рачуна о висини годишњег приноса, сушама, опадању производње неких култура. То је довело до погоршања положаја пољопривредних произвођача, посебно што је у пракси од њих тражено и више него што је Уредба о обавезном откупу дозвољавала. Због тако високо постављених откупних планова, честа је била појава присилног одузимања жита, често и уз употребу силе, те је акција откупа повремено добијала обележје насиља над сељацима.

У Бегеј Светом Ђурђу је основано неколико сељачких радних задруга којима је покушана да се преобрази економска, социјална и друштвена слика села.

Земљорадничка задруга

Земљорадничка задруга је основана у Бегеј Светом Ђурђу 1945. године, а отпочела с радом 1. јула исте године.²⁹⁷ При оснивању задруга је бројала 38 чланова, да би се до краја године број повећао на 172 члана. Удео по појединцу за приступање задрузи износио је 200 динара. Председник задруге је био Бранко Милиновић. Задруга се у прво време бавила само трговином индустријском робом, а потом је отворила своју пекару и месару. Већ 1951. године отвара припусну станицу и угоститељску радњу. Међутим, у условима послератне оскудице и нове централизоване државне привредне политике, задруга није могла да опстане, те је 1956. године укинула погон за производњу млека, пекару и месару, иако је имала учлањених 367 домаћинстава.

Општа набављачка задруга

Задруга је основана 1945. године у Бегеј Светом Ђурђу, али је њен делокруг рада обухватио и околна места: Мали Торак, Велики Торак, Душановац, Катарину.²⁹⁸ По оснивању, задруга је бројала 50 чланова. Управу задруге чинили су: Андра Туцић, Васа Трифун, Радивој Живанов, Орестије Гранић, Воја Гранић, Миливој Сич, Мита Пиперски, Пал Фаркаш, Војин Гранић. Према правилима, задруга се бавила набављањем одеће, обуће, животних намирница, горива, монополских артикала и другог које је уступала својим члановима. Задруга је била члан Земљорадничке задруге *Тамиш* из Зрењанина. Ликвидирана је 1952. године јер се није уклапала у нову економску политику земље.

Сељачка радна задруга Грмеч

Сељачка радна задруга је формирана 10. априла 1946. године ради колективне обраде колониистичке земље. У задругу је ушло 98% колонииста који су унели додељену земљу и алат. Староседеоци су се масовни-

²⁹⁷ АВ, Ф. 247, кутија 221, Економска анализа земљорадничке задруге у Житишту.

²⁹⁸ АВ, Ф. 247, кутија 221.

је учлањивали у задругу тек од 1948. године. Задруга је била обавезна да задругару за свако унето јутро земље плаћа ренту у висини од 100 килограма пшенице или противвредност од 1.000 килограма пшенице на дан издавања ренте. Задругари су сносили обавезе око пореза на земљу. За земљу која је остајала у власништву задругара, задруга се обавезивала да ће му по потреби издавати запрегу за обраду земље. Послови у Задрузи су били нормирани, а радници су награђивани према „трудодану”. Организовани су курсеви за обуку колониста у руковању пољопривредним машинама, па ипак мали допринос по хектару било је дуже време последица неправилне обраде земље.

Задруга је основана са циљем да окупи земљорадничка домаћинства из села. У првој години рада она је имала само 64 учлањена домаћинства колониста и ниједно староседелачко. Али све већи притисак и партијске критике упућене домаћинствима ван задруге били су успешни и домаћинства су у све већем броју улазила у ову задругу, поготово што је од власти ометан рад осталих задруга, које ће на крају бити и укинуте.²⁹⁹ Задруга је реорганизована 1953. године. У свом поседу 1957. године имала је 1.042 ј. ораница. Од тога је 269 катастарских јутара била земља коју су унели задругари, а остатак од 773 катастарских јутара било је власништво општег земљишног фонда.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНЕ ПРИЛИКЕ У МЕСТУ ПОСЛЕ ОСЛОБОЂЕЊА

По ослобођењу села, услед повећања броја становника, отворена су три српска и једно мађарско одељење. У јесен 1946. године број школске деце је са 460 ученика порастао на 500 ученика.³⁰⁰ Како је међу колонизованом децом био велики број за школу прерасле деце, да би им се помогло у савладавању градива, организовани су једногодишњи и двогодишњи течајеви и аналфабетски курс.

²⁹⁹ АВ, Ф. 247, кут. 221

³⁰⁰ Летопис Државне народне школе...

Чланице културно-уметничког друштва из Бегеј Светог Ђурђа после Другог светског рата у народној ношњи, средином XX века

Учитељи и наставници Државне народне школе у Бегеј Светом Ђурђу, у средини седи управница школе Даринка Николић, друга половина XX века

ПРОМЕНА НАЗИВА МЕСТА У ЖИТИШТЕ

Први писани помен места Свети Ђурађ, као што смо рекли, датира од 27. јуна 1319. године, али је место старије од тог датума и није познато када је тачно основано на обали Старог Бегеја, као ни ко су били његови први становници. Од године његовог првог „уласка у писану историју” до данас место је уз мању модификацију, као што је додавање имена Бегеј испред назива средином XIX века, носило име Светог великомученика Георгија – Победоносца седам дугих векова.

После завршетка Другог светског рата нове комунистичке власти желеле су да направе раскид са свим појавама и обрасцима који су их подсећали на „трулу буржоазију” и религију коју су прозвали „опијумом за народ”. Један од важних елемената раскида са прошлошћу била је промена назива градова и села у држави, која је превасходно примењена на територији АП Војводине. Многа насеља су од XVIII века и раније носила имена хришћанских светаца, српских краљева и војсковођа, имена оснивача или пак имена за чије порекло више нико није имао објашњење, па су деловала да су страног порекла.

Управо из овог разлога је Главни извршни одбор Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине на својој редовној седници од 1. априла 1947. године, а на основу овлашћења добијеног на IV редовном заседању народне скупштине АП Војводине, донео решење о измени назива 62 места и засеока на територији АП Војводине.³⁰¹ Овим решењем промењени су називи места и засеока због тога што носе називе по именима ратних противнародних властодржаца, спахија, издајника, или због тога што носе стране називе из доба владавине бивше Аустроугарске монархије, или што нису у складу с нашим народним језиком. Решењем је у исто време укинут дотадашњи назив места Бегеј Свети Ђурађ и уписан нови назив Житиште, по пољима засејаним житом у околини села. Одлука о промени назива није донета у складу са мишљењем његових становника, нити староседелца,

301 Решење ГИО НС АПВ о измени назива места и засеока на територији АП Војводине, Службени лист Аутономне Покрајине Војводине, Нови Сад, бр. 9, 1. мај 1947, 89–90.

Први послератни избори у Бегеј Светом Ђурађу, средином XX века

нити колониста који су се већ доселили у село. Исти случај је био са новим именом Житиште које је село понело, осмишљеном као и имена осталих 61 места и засеока у уском кругу моћника на партијском састанку.

Стари назив села Свети Ђурађ, Бегеј Свети Ђурађ, употребљиван 628 година, потиснут је у заборав. Кроз ново име – Житиште село је наставило да се развија, расте и постоји, сведочећи о неуништивом духу његових становника.

IX ПОГЛЕД НА ЖИВОТ И ОБИЧАЈЕ СТАНОВНИКА БЕГЕЈ СВЕТОГ ЂУРЂА

Многи стари обичаји и начин живота, који су били део живота мештана, полако изумиру или су већ готово нестали. Присетићемо се зато како су се обележавали најзначајнији породични, верски и други празници, како су људи некада становали, хранили се, облачили. Сећање на живот и обичаје становника села уско је повезано са вредностима традиционалног живота људи минулих времена, које је точак материјалне цивилизације данас потиснуо на колосек историје и сећања старих људи.

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ

Рођење детета

Период трудноће носио је са собом одређене ритуале којих се свака трудница придржавала. Трудница није смела да се нервира, туче децу, животиње, подсмева се богаљу и просјаку. Уколико би се преплашила или нешто украла, па потом дотакла неки део свога тела, веровало се да ће се на истом месту на телу детета појавити трајни белег. Порођај се обављао, углавном, уз помоћ општинске бабице. По порођају, бабица је пресецала пупчану врпцу, а пупак везивала свиленим концем.³⁰²

Да би се новорођенче заштитило од злих сила, које су вребале његову невину душу, користиле су се мере заштите које су представљале наслеђе старих паганских обичаја. Деци се везивала црвена трака око руке ради заштите од урока, а мајке су избегавале да показују децу врло старим женама, разроким или онима с необичном бојом очију. По рођењу детета, најближи рођаци, пријатељи и кумови, доносили су новорођенчету неки поклон – повојницу. Крштење се обављало у цркви, а

³⁰² Усмено саопштење Иванке Петров, Житиште 1998. године.

дете је добијало име по куму, блиском рођаку или свецу на чији је дан рођено. Постојала су разна сујеверја при давању имена. Тако се давало име Живан, Живана или Живка да би дете живело; Здравко и Здравка да би дете било здраво. Ако је неко имао само женску децу, давао је име Станија да би престало рађање женске деце. Близанци су обично добијали парна имена: према народним песмама – Јован и Јованка, према свецима – Петар и Павле итд.

Када дете начини прве кораке, мајка је месила погачу која се звала „поступаоница” (дубача), која се ломила изнад главе детета док стоји. Делови изломљене погаче давали су се комшијској деци која би онда трчала дижући грају, са циљем да дете трчи као они. Ако се неком не би кидала поступаоница, веровало се да ће тешко проhodати. Када деци испадају млечни зуби, обичај је био да се добро увију у хлеб и баце на кров куће, уз речи: „На ти, врана, дрвен зуб, дај ти мени гвозден зуб”. Поштовањем овог обичаја обезбеђивали су се јаки и квалитетни зуби.

Свадба

Раније су родитељи имали пресудну улогу при избору брачног партнера својој деци, што се често није поклапало с емотивним жељама младих. Свака девојка припремала је „штафир”, и у зависности од имовног стања родитеља, „доносила мираз” у земљи, кући, намештају, постељини, новцу. Девојке без мираза тешко су се удавале. Важну улогу у брачном посредовању имале су проводације. Обично су то била лица која су имала приступ и момковој и девојчиној кући. Они су преносили услове које су родитељи за венчање једни другима постављали. Проводације су одлазиле код младожење и хвалиле одређену девојку, њену лепоту, врлине, марљивост, мираз, уколико га је имала, несумњиво понекад претерујући у хвали. Уколико би дошло до склапања брака, за своје услуге су добијали поклон од младожење.

У месту, судећи према црквеним матицама које се уредно воде од 1779. године, није било много мешовитих бракова. Занимљиво је да су од 1796. до 1826. године младићи из места доводили невесте из удаљених општина: Итебеја, Малог Торка, Великог Бечкерека, Арадца,

Елемира, Ечке, Модоша, Семартона, Кумана, Леополдова, Јарковца...³⁰³
Овај обичај се наставио и у каснијим периодима.

Свадба у Бегеј Светом Ђурђу, прва половина XX века

Свадбени обичаји почињали су тако што су младожења и његови родитељи ишли на просидбу. Ако је она прихваћена од младиних родитеља, ишли су поново на „загледање”, када се разговарало о миразу, термину за веридбу и венчање. Веридба – „прстеновање” одржавала се обично две до три недеље пре свадбе. До 1895. године венчање се обављало искључиво у цркви, а од тог времена уведен је обавезни грађански брак. Свадба је обично заказивана у јесен, по престанку пољских радова. Госте је на весеље пешке позивао младожења уз пратњу музиканата. Као знак да се прихватио позив на свадбу, китила се пешкирима младожењина чутура с ракијом. Венчани кум је, углавном, био иста личност која је крстила младожењу. Ујутро, када је заказана свадба, сватови би се окупили код младожењине куће. Кума и старог свата домаћин је дочекивао с песмом *Водем кума неї злайної іолуба*. Док сватови доручкују (обично паприкаш, хладно печење), домаћица

³⁰³ Српска православна црква Житиште, Матична књига венчаних 1796–1826.

је китила пешкиром коње упрегнуте у каруце и везивала мушкарцима кошуље око рамена. После доручка, сватови су ишли по невесту, која се морала откупити, и потом се из родитељске куће изводила уз песму *Изведи браће сеју*. Сватови су заједно одлазили у цркву на венчање. На изласку из цркве деца су зачикивала кума, вичући: „Куме, куме, изгоре ти кеса”. Кум би тада бацио ситан метални новац који су деца радосно грабила. Најближи рођаци и кум одлазили су затим код младиних на ручак. После подне, пре смркавања, скупили би се поново код младиних родитеља сватови како би одвели невесту младожењиној кући. Тада се обично певала тужна песма растанка девојке од своје породице и девојачког живота *Одби се дисер њрана*. Веселје се завршавало код младожење где се уз музику и обавезне дећарце славило све до зоре.

Становање

У XVII веку села су била разбијеног типа без јасно означених улица и центра насеља. Куће су грађене као земунице, укопане у земљу из ког је вирио мањи део зида и крова. Изглед кућа становника Бегеј Светог Ђурђа познат је тек од XVIII века, али је он уз незнатне разлике био исти и у ранијим вековима. Становништво је живело у земуницама које су се правиле тако што би људи ископали јаму одређене величине, а од избачене земље подизали насип око јаме као заштиту од воде. Изнад јаме грађена је колиба од трске. Близу колибе копан је са свих страна шанац ради сливања кишнице.³⁰⁴ Касније су над јамом подизани зидови од набоја или непечене цигле на које је стављан кров од трске. Зидови су лепљени блатом. Овакав начин градње карактеристичан је за област Баната. Становништво се крајем XVIII века померило са Вашаришта на данашњу локацију, а ново насеље је после 1800. године грађено према добро сачињеном Котмановом плану. Све улице су паралелне међу собом, простране и широке. Најчешће су грађене куће типа „на бразду”, саграђене дужом страном уз комшијски плац, а касније се граде куће типа „уз пут”, постављене дужом страном

³⁰⁴ Ерлер Ј. Ј., *Банат*, Панчево 2003, 22.

до улице. Крајем XIX и почетком XX века све више се граде куће од черпића (непечене цигле) уместо од набоја. Већина кућа у овом периоду и даље је прекривана трском, а од двадесетих година XX века и црепом. Куће „на бразду” су углавном имале две собе између којих се налазила кухиња. У кухињу се улазило из дворишта, а из ње у собе. Још је доста кућа почетком овога века имало отворена огњишта, иако су се већ увелико почели градити затворени димњаци. Тада су домаћини куповали шпорете „шпархерд”, који су олакшавали посао домаћицама. Лепше уређена соба уз улицу називала се гостинском собом и пажљиво је чувана, док су укућани живели у стражњој соби. Подови су били од добро набијене земље која је облепљена и премазана, а понегде, почетком прошлог века, и од дасака. Собе имућнијих домаћинстава биле су окречене и „измалане”, а кухиња је редовно кречена у некој боји. Собе су загреване зиданим земљаним пећима које су се налазиле у углу, иза врата, а врата ових пећи била су у кухињи. Пећи су се ложиле сламом, огризиним итд. Прозори су били велики, посебно они са сокака. Већина кућа имала је дупле прозоре или шалукатре којих је у међуратном периоду било све мање. Уз саму улицу подизане су котарке за кукуруз, а под котарком се налазио свињац и кокошињац. Кромпир и зелен су се преко зиме држали у траповима, а остало поврће и смок на тавану или спаваћој соби.³⁰⁵ У продужетку куће подизане су штале за стоку и шупа за кола, пољопривредни материјал и друго. Подруми су због близине подводних вода грађени ретко. Просечна окућница становника места почетком XX века износила је око 80 квадратних хвати. У сваком дворишту је био ископан бунар са ђермом и засађено дрвеће багрема и дуда. Уз двориште се налазио врт за поврће, са по којом воћком и виновом лозом. Куће су ограђиване најпре оградом од дасака, потом зидом од набоја, а касније лепим украсним зидом од цигала или гвозденим оградом. Пре електрификације места, за осветљење је употребљаван жижак од лоја, масти, лојане свеће, а после петролејке и фењери. У међуратном периоду куће имућнијих становника нису заостајале за градским. Собе су опремане стилским намештајем и украшаване сликама и богатим ћилимима.

³⁰⁵ Н. Барачки, *Православна српска...*

Општински лекар др Радиша Остојић је први, крајем тридесетих година XX века, увео грејање на радијаторе.³⁰⁶ Комфорнијем и угоднијем животу становника у овом периоду доприносили су и савремени уређаји, од оних за домаћинство до оних за забаву. У месту је тридесетих година било око тридесет радио-апарата, углавном марки *филиис*, *хорнифон*, *шелефункен*, *блау њункџ*, *нора*, *евнини*, *шауб*, *минерва*, *сџангард*. Такође, седам домаћинстава је поседовало клавир!

Храна

У Бегеј Светом Ђурђу, као уосталом и у другим деловима Баната, била су уобичајена три оброка дневно и то: доручак (фруштук), ручак и вечера. Парох Барачки је забележио: „Када избије 12 часова и зазвони подне, нема на улици већ никога! Свако је отишао својој кући на ручак”!

Хлеб је прављен од житног брашна које је било одличног квалитета. Ретко се у жито додавао кукуруз или раж. До Првог светског рата домаћице су саме месиле и пекле хлеб, а у међуратном периоду су тесто односиле у пекару да се испече, или још чешће куповале готов хлеб у пекарама и продавницама. Од поврћа су се у исхрани највише користили кромпир, пасуљ, купус, грашак, боранија, спанаћ и друго, а зими се кувала тестенина и месо. Као и у другим војвођанским местима, у Бегеј Светом Ђурђу су посебно омиљена била теста „насуво”. Месили су се резанци, флекуце, ваљушци, тарана и кнедле за чорбе, супе, гулаш и паприкаш. Од растањеног теста су се правили резанци за насуво који су се мешали са кромпиром, сиром, маком, презлама. Од квасног теста прављене су штрудле с маком, сиром, орасима, вишњама и гибанице.

С јесени се обично клала једна или две угојене свиње, а код имућнијих и душло више. У пролеће и лето мештани су куповали месо у касапницама. Поред свињетине, јела се говедина, овчетина, пилетина, гушчије и ћуреће месо, док се риба, углавном, користила за време по-

³⁰⁶ Усмено саопштење наставника Душе Гранића, Житиште 1998. године.

ста. Како је готово свака кућа имала краву музару, млеко се доста користило у исхрани, део се сирио и правио се маслац. Нека домаћинства су вишак млека предавале млекари. Од алкохолних пића највише су се пили ракија, вино, а лети пиво.

Недељни ручак имао је тачно одређен мени. Кувала се живинска или говеђа супа са кнедлама од гриза, џигерице или резанаца, кувано месо, сос, печено месо с варивом, салата и на крају колачи. Током ручка је као предјело или главно јело служен „ринфлајш” (нем. *Rindfleisch* – говеђе месо), кувано говеђе или друго месо и поврће из супе са сосом. Током великих постова, које је поштовала већина православног становништва места, посебно се водило рачуна о исхрани. Постило се сваке среде и петка, а строго су се поштовали постови прве и последње недеље Ускрса, уочи Богојављања, о Преображенију, Усековању и јесењем Крстовдану.

Одећа

У XIX и почетком XX века за одевање се користило домаће ткано платно. Домаћинства су имала разбој на коме су „снаје са матером ткале свима у породици кошуље, гаће, чарапе, перине од памука, кудеље, као и свилене кошуље девојкама и њима руво. Гаће су биле кудељне од шест пола које су ношене и после неколико година толико су биле јаке”.³⁰⁷ Ткало се обично зими, а у пролеће су жене белиле исткана платна, испирале су их и неколико дана излагале сунцу. Жене су саме шиле, тако да се кројачки занат у селу развио тек крајем XIX века, када имамо забележено постојање шест мушких и једног женског кројача.

Раде Бокшан (седи лево)
и Мирко Пиперски
(седи десно), 1920. година

³⁰⁷ Н. Барачки, *Православна српска...*

Почетком XX века мушкарци су као летње одело носили лаки капут (момци су носили плишане капуте разних боја), црне или разнобојне свилене прслукe, сукнене панталоне. За рад у пољу носиле су се широке кудељне гаће (од 6 па и до 12 пола) и кудељне кошуље, дугачких и веома широких рукава. Шешири су били црни са малим ободом код младих, односно са великим ободом код старијих људи. Зимски су становници нашег места били обучени у загасито црне или тамноплаве кратке сукнене капуте (јанкел), постављене јагњећим кожицама, и сукнене панталоне, црне, сиве или беле боје, домаће производње. Испод капута су носили кожне прслукe, а понекад и кожухе од овчије коже. Зимски су штитили главу шубаром, обично црне боје. Од обуће носиле су се чизме, ципеле, а лети папуче које су се обувале на босу ногу. За рад у пољу обували су се опанци.

Жене су престале да носе народну ношњу много раније него мушкарци. Парох Барачки је у својој монографији места са резигнацијом закључио да је жеља за дотеривањем код жена попримила такве размере да ће „прогутати све: име, веру, народност, здравље, иметак па дакако и народни опстанак”.³⁰⁸ Жене су носиле одећу коју су шиле од свиле, броката, атласа, плиша, сомота. Саставни део гардеробе чинили су и сунцобрани, шешири, рукавице, лепезе, мидери. Мајке су подстицале своје кћери у каћиперству речима: „само нобл и феш буди, чедо моје”.³⁰⁹ Помодарство није, дакле, проналазак модерног друштва. Ипак, уобичајена одећа житељке места почетком XX века изгледала је овако: лети су се носиле хаљине од цица, платна или делина, а недељом и за време празника од плиша, свиле, броката, наравно шивене по *најновијој моди*, из журнала. Зимски су се носиле топлије хаљине од вуне или бархета. Младе жене су носиле светлију одећу, а старије затворенијих боја.

Старије жене су зимски носиле ћуркове од црног плиша постављене лисичијим кожицама, а младе јакне. На главама су носиле мараме, зимски од плиша, а лети од лаке разнобојне свиле. Обућу су чиниле папуче, с тим да су се лети обувале на босу ногу, а зимски преко чарапа.

³⁰⁸ Н. Барачки, *Српска њавославна...*

³⁰⁹ Н. Барачки, *Српска њавославна...*

Недељом и празницима гардеробу су допуњавале ципеле. Опанке су, као и мушкарци, обувале током пољских радова. Око врата носиле су ниске златног новца (дукате) и сребрног (сеферине), те разне брозете, медаљоне, брошеве. У Бегеј Светом Ђурђу певана је тужбалица која се подсмевала претераном каћиперству жена:

„Мили бабо, дукате ми вежи,
а ти после како знаш натежи!”

Речи песме су имале и те каквог основа у животу места. Богатије девојке имале су 12–20, па и више дуката око врата, а сиромашније по 4-5. Како је један дукат у то време вредео 500 круна, неки очеви су продавали чак и земљу како би удовољили хиру своје кћери, а можда, још и више, да не би заостајали за другима.

После Првог светског рата настале су знатне промене у начину одевања. Куповала се одећа индустријске израде или материјал за шивење и скоро нико више није користио одећу домаће производње. Купљени материјал носио се многобројним кројачима у месту, који су шили моделе по жељи муштерија, а још више на основу модних трендова праћених преко журнала и филмова. Одећа становништва села у овом периоду није се разликовала од одеће грађана, чему је допринело осавремењавање живота и држи проток информација. Лепу одећу су допуњавале и фризуре. У прошлом веку мушкарци су носили дугачке бркове које су сукали, док су косу чешљали „натраг” и за вратом је равно подсецали. Жене су пуштале дугачку косу коју су плеле у плетенице, а после удаје завијале у пунђу. У међуратном периоду доста жена је скратило косу и „стављало ондулацију” (трајна фризура од таласа и локни), док су се мушкарци шишали на кратко и бријали више пута недељно код сеоских бербера. Поједине жене почеле су да се шминкају почетком века, користећи креме за лице, руменило, кармин. Како ови козметички производи нису увек били испитани, нису биле ретке инфекције коже и друге последице по тен и здравље дама. После Првог светског рата све више девојака се за посебне прилике шминкало.

Додоле

У Бегеј Светом Ђурђу се дуго задржао обичај да за време сушних периода, обично с пролећа и у лето, иду по селу додоле. У селу су то углавном чиниле Ромкиње из места, али и неке жене из околних села. Оне би се скидале до доњег веша, око тела обавијале селен-травом и зовиним грањем и у друштву више жена ишле селом и певале:

„Иде киша преко Ниша, чам додоле.
Да нам расту кукурузи, чам додоле.”
„Ми идемо преко села, ој, додо, ој, додоле.
А облаци преко неба, ој, додо, о, додоле!”

Пред кућом, где су певале, домаћице су их поливале водом и давале им милостињу. Веровало се да ће два дана после овог обреда пасти бар мало кише.

Рogaљ

Раније је био обичај да се младићи и девојке предвече састају на рогљу (углу двеју улица). Оно што је на селу био рogaљ, у градовима је био корзо. Ту су се млади упознавали, дружили, играли игара попут „шапца–лапца”, „лончића”, „намигача”, „качке” и друго,³¹⁰ а уколико је било свирача, и играли у колу. Омиљени хармоникаш младих на рогљу тридесетих година XX века био је Војин Степанов звани Тутуриче.³¹¹ Дешавало се да се на рогљу упознају и заволе младић и девојка, те она „ускочи” без знања родитеља и пре венчања момковој кући. Тада би девојчини родитељи обично негодовали, претећи да ће се одрећи непослушне кћери, али после извесног времена, када се главе охладе, одлазили би код младожењиних родитеља да се „помире” и дају девојци њен

³¹⁰ Усмено саопштење Злате Степанов, Житиште 1998. године.

³¹¹ Тридесетих година XX века рogaљеви су били поред кућа Николе Туцића, Мите Катића, Браше Петрова и других: Усмено саопштење Чеде Гранића, Житиште 1998. године.

штафир и опрему. Постојала је узречица „с ћошка, мање трошка” која се односила обично на сиромашније становнике који су довели невесте с рогља како би избегли велике свадбене трошкове. Колико год рогаљ био врло романтичан начин за забаву и упознавање младих, понекад би несмотреност неке девојке довела до лоших последица. Једна таква прича се десила средином тридесетих година XX века када су се на рогљу у месту упознали млада светођурка и назарен из Итебеја Мило Радловачки. Недуго потом, заведена причама лепог итебејчанина, девојка је решила да одбегне за њега без знања родитеља. Дошавши младићевој кући, схватила је да су заносне приче са рогља биле само приче јер се обрела у врло сиромашној породици с осморо деце, а мало земље. Реалност је била утолико тежа што је девојка потицала из вредне и добростојеће породице. Иако је отац исте вечери дошао по кћер, она је одбила да се врати у Бегеј Свети Ђурађ јер јој понос и стид то нису дозвољавали.³¹² После Другог светског рата обичај окупљања младих на рогљу заменили су биоскоп и кафићи.

Прело

Обично крајем јесени и током зиме, када се заврше пољски радови и наступи време одмору, био је обичај да се у појединим кућама, где је дошла прија (гошћа из другог места), сакупе момци и девојке и забављају. Играле су се различите младалачке игре као „мрдни дуво”, „игра дугмади” и слично. Забава се настављала картањем, читањем наглас популарних књига, певањем омиљених народних песама и популарних шлагера. У време када је патријархални морал био јак, младићи и девојке нису имали пуно прилика да се зближе, тако да су ове игре окупљања на прелу и рогљевима доприносиле јављању међусобних симпатија, а често и склапању брачних веза.

³¹² Усмено саопштење Иванке Петров, Житиште 1998. године.

Диснотор (свињска даћа)

У Бегеј Светом Ђурђу, као и у другим местима Војводине, постојао је обичај да се после клања свиња приреди диснотор. Када се истопи маст, првим комшијама су се носили чварци, кобасице, погачице са салом, а увече је прављена дисноторска вечера којој су присуствовали родбина и комшије. Наравно, овај обичај је свако домаћинство упражњавало у складу са својим могућностима.

Веровања

Становници места су поклањали пажњу разним веровањима и обредима, за које се сматрало да имају утицаја на живот и срећу људи. У сржи свих ових веровања стоји убеђење у судбинску предестинираност сваког човека, по којој, без обзира колико се трудио, човек не може побећи својој судбини. Овде ћемо навести нека карактеристична веровања и обреде, од којих су се неки задржали и до данас.

Према веровању, није добро да кад неко крене на некакав посао, па нешто заборави, да се враћа, јер му се посао неће с успехом завршити. Код зидања куће треба узидати нешто живо у темеље (обично кокошку или пиле) да би зид био чврст. Када неко види млад месец, добро је да се лупи по џепу да би му се напунио новцем и да каже: „Помоз бог! Здраво си ме нашао, здравог да ме манеш!” Жене су веровале да срести неког с пуним кантама воде значи доживети неку срећу, а са празним – несрећу. Девојке су се, кад би виделе димничара, хватале за дугме и замишљале жељу. Сви су сматрали лошим знаком уколико црна мачка пређе пут неке, стога је, да би се отклонила несрећа, требало ићи другим путем. Постојала су веровања у зле духове, вештице, вампире, иако су често коришћена да би се заплашила преживахна деца.

ПРАЗНИЦИ

Божићни обичаји

Божић је најрадоснији хришћански празник којим се обележава рођење Исуса Христа. Велики пост који траје четрдесет дана почиње 28. новембра и траје до 6. јануара и њега се православно становништво строго придржавало. Током поста исхрана је била ограничена на посни пасуљ, супе од поврћа, киселе чорбе, качамак с расолом, пиринач куван у води, рибљу чорбу и слично.³¹³ У недељама пред Божић прослављала су се три радосна породична празника: Детињци, Материце и Очеви. Три недеље пре Божића прослављали су се Детињци када су родитељи везивали децу док спавају или седе на столицама, обично кајишем и канапом. Деца су морала да се „одреше” неким ситним даром, воћем, бомбонама и сл. На две недеље пред Божић падају Материце, а наредне суботе Очеви и тада се понавља ритуал везивања и ослобађања, с тим да тада деца везују мајке, односно очеве. На два дана пред Божић прославља се Туциндан када по веровању није добро расправљати се и тући децу. Уколико би неко прекршио обичај, веровало се да ће му израсти чиреви по телу. Овог дана домаћице су спремале куће. Бадњи дан је доносио са собом најважније божићне обичаје. Тог дана спремала се храна и довршавале посланице за божићну трпезу. Домаћин је клао прасе, јагње или ћурку за печеницу, а домаћица правила божићни колач кружног облика, који се украшавао разним облицима од теста. У средини колача стављан је украс који се звао ружа и у њу се забадао струк босиљка. Поред овог колача, првог дана Божића прављена је чесница од белог брашна, без квасца. У њу је стављан метални новчић за који се сматрало да ће проналазачу донети срећу. Домаћин је откупљивао новчић који је потом стављао на икону до следећег Божића. На Бадње вече, у сумрак, домаћин је са децом ишао до камаре где се налазила слама и при томе квоцао као квочка, а деца су имитирала пилиће. У повратку кући су сви опет квоцали и пијукали. На кућном прагу би

³¹³ Мила Босић, *Божићни обичаји Срба у Војводини*, Београд 1985, 85.

их дочекала домаћица, са којом би се изљубили, затим посули сламу по кући и заједно певали свима знан божићни тропар *Рождество* твоје, Христе Боже наш. Под сто се затим стављало сено и коњска опрема, а на сто мало сена, новчаник са новцем и све то покривало столњаком. Чланови породице би се окупили на посну вечеру, која се састојала од густо куваног пасуља, сувих шљива и хлеба премазаног медом. После вечере домаћин је „крстио собу” бацањем ораха и новца у сва четири угла собе. Деца су тада, пузећи по слами, пијукала и скупљала орахе. Тих дана се кућа и стаје нису чистиле, а трећи дан Божића домаћица би „почистила Божић”, тј. покупила би сламу с пода и заједно с метлом којом је чистила све спалила.

Обичај освећења и паљења бадњака у порти цркве увео је први пут парох Бранко Ђаковачки за Божић 1936. године. На Бадње вече деца би се маскирала и коринђала. Када би дошли испред нечије куће, прво би питала: „Примате ли коринђаше?” Уколико би домаћин рекао да примају, деца би отпевала неку од популарних коринђашких песама, попут:

„Ја сам мали коринђаш, дај, газда, шта имаш...”

или

„Ја сам мала Ката, отвор’те ми врата...”

Као награду за отпевану песму, деца су добијала орахе, јабуке, шљиве, колаче, ситан новац. Пошто би пожелела срећан Божић домаћину, одлазила би до друге куће. За Бадњи дан се рано легало, а на божићно јутро, сви осим домаћице, ишли су у цркву на јутрење.

Првог дана Божића, сем на јутрење, чланови породице су остајали код куће окупљени око празничне трепезе. Поздрављали су се са „Христос се роди”, а отпоздрављали са „Ваистину се роди”. У Бегеј Светом Ђурђу био је обичај да ујутру, пре изласка сунца, нова млада доноси у кућу воду са бунара, „неначету, недирнуту, божићну воду”³¹⁴ По воду се ишло и враћало ћутећи. Бунар је млада жена поздрављала као живо биће са „Христос се роди”. Постојао је у месту и обичај да домаћин ујутру узме у руке жеравицу од бадњака и премешта је са длана на длан говорећи: „Кроз огањ пролазио да од огња не лежим”. Пре ручка очистала би се молитва, па се потом износиле ђаконије спремане рукама

³¹⁴ Мила Босић, *Божићни обичаји Срба у Војводини*, Београд 1985, 85.

вредних домаћица данима пре Божића. Сечење чеснице обављало се за време ручка. Ружа са Божићног колача чувана је све до Нове године (Малог Божића). Први посетилац на Божић, који дође случајно или на позив, звао се положајник или положеник. Сви су желели да им положајник буде мушкарац питоме нарави јер ће по веровању тада и живина бити напредна и мирна, а ако је ситуација супротна, да ће правити штету домаћинству. У Бегеј Светом Ђурђу, као и у другим војвођанским местима, постојао је обичај ношења вертепа. Вертеп је макета мале цркве у којој је горела свећа, а носила га је група од шест старијих дечака, од којих су четворица представљала библијске царе (Ирод, Гашпар, Валтезар, Мерхиор), који су пратећи Витлејемску звезду најављивали рођење Сина Божијег, а двојица су представљала пастире. Цареви су били обучени у стихаре, на глави су имали папирну круну, а у руци дрвени мач. Пастири су облачили преврнуте opakлије и шубаре, а у руци су држали чобански штап и клепетало. Вертепаше су припремали учитељи или свештеник. Ако би домаћин примио вертепаше, они би појали *Рождество њвоје* и *Вишлејеме, славни іраде*. Затим би изводили вертепашке игре. Домаћин би их потом почастіо као и коринђаше. Постојао је још један занимљив обичај другог или трећег дана Божића када су мушкарци јахали коње кроз село и „вијали Божић”.

За Нову годину (Мали Божић) укућани би остајали будни до поноћи када би се изљубили и упутили једни другима најлепше жеље. Тог дана је прављена погача премазана медом звана Василица, која се носила комшијама.

На Крстовдан се постило и свештеник је светио воду. Кувале су се пихтије које су се јеле на Богојављање када су се, по веровању, отварала небеса, и тада би се свака жеља могла испунити.

Ускршњи празници

Ускрс је највећи хришћански празник који се слави ради сећања на Христово ускрснуће. Ускршњи пост почиње од Чистог понедељка и траје до Лазареве суботе, тачно четрдесет дана.

На Лазареву суботу (Врбицу), осам дана пре Ускрса, школска деца су празнично одевена пролазила кроз Велики сокак и одлазила до Бегеја, носећи у рукама врбове гранчице. Увече су паљене ватре „лазарице” на раскршћу или улици, које је омладина прескакала. Дан после Лазареве суботе падају Цвети, када је обичај да се деца врбовим гранчицама благо ударају, да би расла и била здрава. Недеља од Цвети до Ускрса зове се Велика недеља. На Велики четвртак, по хришћанском веровању, распет је Исус Христ у Јерусалиму. Тог дана увече одржавало се бдење у цркви. На Велики петак, као израз жалости за распетим Христом, није се ништа радило. Тада су на велику радост деце фарбана и шарана јаја. Прво офарбано јаје, „чуваркућа”, остављало се поред кандила све до Ђурђевдана, када се потапало у воду са цвећем и разним травама.

Првог дана Ускрса људи су се поздрављали са „Христос воскрес”, а отпоздрављали са „Ваиситну воскрес”. Ујутру би цело село окупао жамор нестрпљиве дечице спремне за туцање фарбаним јајима. На други дан Ускрса носили су се куму колачи, фарбана јаја и други дарови. Иста храна ношена је у први понедељак после Ускрса (Побусни понедељак) покојницима на гробље. Другог дана Ускрса момци су поливали девојке водом, а следећег дана девојке момке. Овај обичај у месту више не постоји.

Поменућемо још неке свете дане за које су везани занимљиви обичаји.

На Покладе се одржавала игранка у Бегеј Светом Ђурђу на коју су долазиле и играле удате жене „да боље расте кудеља”, важна за ткање одеће, али и продају кудељари у Банатском Двору.

На Чисти понедељак у свим кућама вршило се велико спремање.

На Задушнице се одлазило на гробље и одржавале даће. Тад су се за душе покојника месили обредни хлебчићи „паскурице”.

Крсна слава (Свечари)

Историјски, слава је рано постала знак распознавања Срба у великој породици православних народа, а коначно и трајно се утврдила и раширила од времена Светог Саве. Слава, позната још и као крсна слава, увек је повезана са даном неког црквеног свеца. Не зна се порекло

ове јединствене породичне традиције. Неки славу тумаче као заоставштину паганских обичаја и култова које је црква накнадно христијанизовала, а неки је тумаче као изворно православно израза побожности. У сваком случају, слава се одржала до данашњих дана као вид побожности и неговања породичних веза.

На дан своје крсне славе, породица која слави славу, свечари, одлази у цркву носећи колач, жито и црвено вино на освећење, као и списак живих и упокојених укућана ради помена па проскомидији. Чин освећења може бити и у кући свечара и тада се на столу, поред славског колача, жита и вина, налази и славска свећа од чистог воска која се пали пред сам чин благосиљања, а гаси по завршетку славе. Изнад иконе све време гори упаљено кандило. После благосиљања, житом се најпре служе укућани, па потом сви гости. Домаћице су се трудиле да према својим могућностима спреме што свечанију славску трпезу на којој ће угостити породицу, пријатеље и комшије.

Прослава храмовне славе Светог великомученика Георгија (Ђурђевдан)

Српска православна црква у месту као храмовну славу прославља Светог великомученика Георгија, а и само село је 628 година носило име овог великог хришћанског свеца. Свети Георгије се прославља два пута годишње – 6. маја (Ђурђевдан) и 16. новембра (Ђурђиц).

Свети великомученик и победоносац Георгије или Свети Ђорђе (280–303) био је војник у гарди римског цара Диоклецијана, чувеног по прогону хришћана. Брзо је напредовао у војничкој хијерархији стекавши поштовање цара и углед код народа. За заслуге у војничкој служби добио је највишу војну титулу војводе. Међутим, 303. године је иступио јавно као хришћанин и осудио до тада највећи прогон хришћана који је предузео цар Диоклецијан. У духу вере којој се предао, поделио је своје имање сиромашнима и ослободио робове. Ухапшен је и подвргнут највећим мукама у затвору. Ова искушења га нису удаљила од Бога, а непоколебљива вера задивила је многе, укључујући и царицу Александру, која је због тога, по предању, погубљена заједно са

Георгијем 6. маја 303. године. Црква га је брзо прогласила за свеца и као такав био је омиљен и код православних и код католичких народа. Често је у мањим, земљорадничким срединама узиман за заштитника цркве и народа. У црквеном учењу и на иконама представљен је као „ослободилац заробљеника, заштитник сиромаша и исцелитељ болесника”. На иконама је Свети Ђорђе представљан испрва као војник (без коња, у стојећем ставу) са копљем или мачем у десној руци, а од IX века представља се на коњу, у војводском оделу, како копљем убија аждају која симболизује многобоштво. Мало даље од Ђорђа приказује се женски лик, вероватно царица Александра која симболизује победу хришћанске цркве.

Прослављање црквене славе у Бегеј Светом Ђурђу

Црквена слава села се прослављала 6. маја и састојала се из неколико делова.

1) Строго црквени део, када се одржавала служба и благосиљало кољиво, а после службе се носила литија око цркве. После тога свештеник је светио свечарску воду у порти.

2) Народна-црквени део храмовне славе почињао је служењем вечерње службе, после које се секао славски колач у порти. У XIX веку постојао је обичај да славски кум пререже колач, а почетком овог века то је чинио свештеник, председник општине или тотор.

3) Народни део храмовне славе био је највеселији део прославе. Народ се почетком века окупљао у порти, где је служено пиће које је продавала црква. Како парох Барачки каже: „Све ово се чинило под изговором да је црква сиромашна, па јој треба више додатака прибавити”.³¹⁵ Током саме славе, жали се даље свештеник: „Пуцају прангије, лупају звона, пије се, свира, игра и пева... велика је реткост да храмовна слава прође без мањих или већих испада, а бива покаткад чак и туче”.³¹⁶ У међуратном периоду Велики сокак је током славе био претрпан тезгама

³¹⁵ Н. Барачки, *Православна српска...*

³¹⁶ Н. Барачки, *Православна српска...*

са понудама различите робе за посетитеље, док је испод великих шатри свирала музика. Посебно су тога дана били омиљени разни путујући трговци и глумци, који су у село доносили дах далеких предела.

Кирвај

Кирвај (*Kirchhweihfest*) је био најпопуларнији празник међу немачким становништвом Бегеј Светог Ђурђа, и уопште на селима међу Немцима. Кирвај је био нека врста црквене славе и прослављао се три дана. Немци су кречили куће у бело, чистили улице и спремали велике количине хране за госте. У центру празника су били младићи и девојке и многим је овај празник био увод у веридбу. Наиме, младићи су девојкама које су им се допале слали шешире да их украсе тракама и цвећем, што се за сваку девојку сматрало као велика част и неретко увод у веридбу. Недељом би младићи, са украшеним шеширима и девојкама под руком, уз музику одлазили у цркву, док их је цело село пратило. После службе, праћени музиком, сви би одлазили до кирвајског дрвета где би се одвијао главни догађај – надметање за венац који је прављен од рузмарина и украшен свиленим тракама. После тога се одлазило на плес који је трајао до дубоко у ноћ.

КРЧМЕ

Прва крчма помиње се у Светом Ђурђу крајем XVIII века када су велепоседници из породице Киш *ог Ишедеја* продавали право на крчмарење, односно дозволу за закуп крчми које су имали, по одређеној цени на годишњем нивоу. Многа места су имала крчме и оне су представљале у том периоду центар окупљања и размене информација за целу заједницу. Према изворима, познато нам је да је у периоду све до 1851. године постојала крчма (гостионица) која је била у власништву цркве. Крајем XIX века крчме у Бегеј Светом Ђурђу држали су Хенрик

Чеда Гранић (седи други слева) и чланови општинске полиције са веселим друштвом у кафани *Бела лађа* Јоце Борзона, прва половина XX века

Молнар и Мартин Шух.³¹⁷ Крчме су, поред тога што су служиле пиће, биле снабдеване сеном и зоби за коње и волове пролазних гостију са запрегом. Крчмари су, као и остале занатлије, плаћали порез на своје занимање. Поред крчми, постојала су и свратишта са сличном угоститељском наменом, а њихови власници су крајем XIX века били Ференц Диосеги и Карољ Стрибе.³¹⁸ Тек 1906. године село ће добити два српска крчмара која су имала лепе локале са билијаром и кугланом. У међуратном периоду, број угоститељских објеката овог типа нагло се повећао. Најпознатије крчме у месту биле су власништво Јоце Борзона, Мите Јовановића, Аце Гранића, Вујице Шогорова, а од Немаца гостионице су држали Петер Симон, Михајло Лакатош, Јосиф Хајнрих и други. Свака гостионица је имала своје муштерије и посебну атмосферу по којој се разликовала од других, али ћемо овом приликом рећи нешто о најугледнијој од њих.

³¹⁷ Адресовник угарских...

³¹⁸ Адресовник угарских...

Петер Симон је имао у закупу велики пословни простор у центру села у оквиру којег се, поред велике трговине, налазила и гостионица, док је део просторија издавао разним удружењима и занатлијама. У гостионици су се одржавале игранке на које су углавном долазили Немци. Гостима су свирале *Циџо* банда, *Јејло* банда и друге банде (оркестри) класичне и популарне плесове тог времена. У гостионици су постојала два клавира и радио-апарат, као и столови за билијар. Током зиме у сали су од 1936. године одржаване биоскопске пројекције, а лети у башти локала. Симон је 1932. године закупио општински локал у парку на три године по цени од 6.100 динара годишње. Имао је право да ту продаје пиће и служи храну. Локал је годинама доносио леп приход закупцима јер је лети представљао омиљено место за изласке. Како је исте године већ увећало радио фудбалски клуб у близини, који је окупио младеж око себе, Симон је остао без главних муштерија и безуспешно тражио од општине да му због тога умањи закуп.³¹⁹ Иначе, локал у парку је, поред лепог окружења у коме се налазио, за забаву гостију имао куглану, док су госте забављале најбоље музичке банде из места.

Михајло Лакатош је имао гостионицу на месту где се у другој половини XX века налазила кафана *Босна* (зграда је уништена у пожару). Госте је у овом локалу забављала плех-музика. Зимом је, за време Божићног поста, школу плеса у овом локалу држао извесни Немац Месних. Прва биоскопска пројекција у Бегеј Светом Ђурђу одржана је управо у гостионици код Лакатоша, где је од 1930. године радио биоскоп.

Јоца Борзон је држао чувену гостионицу *Бела лађа*, посебно омиљену међу српском младежи места. Ту су се одржавале игранке и аматерске позоришне представе.

Свим гостионицама и забавном животу села уопште посебну драж су давали сеоски музичари. У XX веку скоро се више нису могли чути звуци некад омиљених гусала, али по сеоском предању гуслари су долазили у село и певали у имућнијим кућама народне песме у десетерцу о минулим херојским временима и Косову. Пастири су правили звиждаљке (од трске, зове, младог врбовог грања), фруле, па су, чувајући

³¹⁹ АВ, Ф. 126. II, 77626/1932.

стоку, свирали и певали. Фруле су украшавали шарам или на њих навлачили змијску кожу.

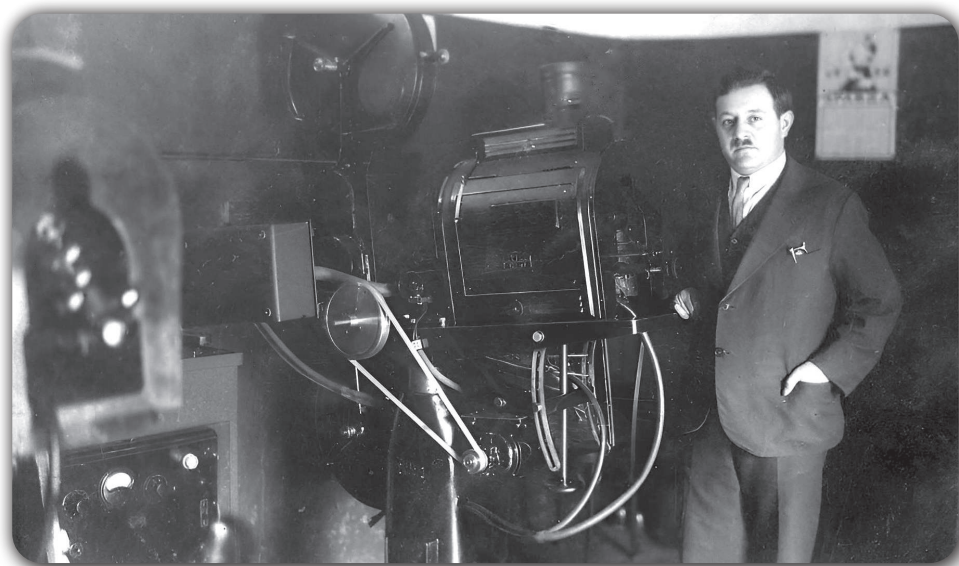
Током XIX и почетком XX века људи су се веселили уз гајде. Гајдаши су забављали људе при пићу, у колу, на просидбама и свадбама. Последњи познати гајдаш у месту био је Сима Тарабак, који је свирао све до Другог светског рата. Захваљујући свом умећу свирао је и на *Радио Београду*. Ипак је омладина већ почетком XX века заволела тамбураше којима су за игранке плаћали „један фртал жита за годину дана”.³²⁰ Познати тамбураши у месту били су *Шундриманіо*, тамбурашки оркестар под вођством општинског службеника Ивана Непергаће, затим оркестри Мише Анучина, Милорада Туцића, Душка Адамова и других.

У међуратном периоду посебно је у месту била цењена *Циіо* банда. Чланове оркестра чинили су *Циіо* нени, која је свирала на цимбалу, и њен син и кћерка, који су свирали на виолини. Имали су разноврстан репертоар и највише су свирали у гостионици код Симона и у локалу у парку.

БИОСКОПИ

У Бегеј Светом Ђурђу су у међуратном периоду постојала два биоскопа, у гостионицама код Лакатоша и Симона. Први биоскоп почео је с радом 1930. године у гостионици код Лакатоша. Биоскопске пројекције су се одржавале после подне и увече. Зими у сали гостионице, а лети у башти испред ње. До 1934. године, када је завршена електрификација главне улице, филмска камера се покретала уз помоћ мотора вршалице који јој је давао енергију. Према сећању старијих житеља, прву камеру у месту имао је Стефан Хорват, добио ју је на поклон од рођака из Америке. Његов син Пали Хорват „терао је биоскоп” код Лакатоша где су се углавном окупљали млади јер су на репертоару били вестерни и комедије, док су код Симона на програму били „озбиљнији” филмови. Као и у другим крајевима земље, рекордну гледаност

³²⁰ Мирко М. Далмација, *Сусрети и разговори у завичају*, Зрењанин 1973.

Биоскопски пројектор за биоскоп у кафани код Лакатоша,
прва половина XX века

забележио је филм о сахрани краља Александра. За време окупације гостионицу су држали Лакатошева удовица Елизабета и син Михаило, који је био учесник масовних хапшења и стрељања родољуба по Банату.³²¹ Тада су у биоскопу највише приказивани немачки пропагандни ратни филмови који су величали Рајх и победу немачког оружја.

Петер Симон је добио дозволу за отварање *Тон кина* у Бегеј Светом Ђурђу 1936. године у свом угоститељском објекту који се налазио у главној улици, на месту где је касније саграђен Дом културе. Биоскопска сала се налазила у делу зграде у дворишту и била је дугачка 16 метара, широка 8,2 метра, висине 4,9 метара. Просторија је имала електрично осветљење. Имала је под од дасака, три прозора и троје стаклених врата за излаз из биоскопске сале, преко бине у двориште, као и за излаз из кафане у дворишту. На улазним вратима сале налазиле су се црвене сијалице које су означавале да је пројекција у току. Биоскопска сала је имала 160 покретних седишта (столица), поређаних у две колоне дуж

³²¹ Усмено саопштење Ивана Бандиле, Житиште 1999. године.

сале, са пролазом на средини и са обе стране седишта. Кабина за пројекције се налазила иза бине и у њој се налазио тон кино-апарат марке AEG и вентилатор на таваници.³²²

После ослобођења оба локала су национализована, а у бившем Лакатошевом биоскопу одржаване су биоскопске пројекције све до 1968. године, када је изграђен Дом културе са биоскопском салом.

ЕЛЕМЕНТАРНЕ НЕПОГОДЕ

Поплаве

Близна реке Бегеј је становништву Бегеј Светог Ђурђа доносила кроз историју пуно тешких искушења. Већ је у поглављу о настанку места речено да се становништво средином XVIII века преселило због честих поплава са обала старог Бегеја 3-4 километра јужније, на узвишенији терен познат под именом Вашариште. Захваљујући мелиоративним радовима, предузетим за време управе Клаудија Флоримунда Мерсија, прокопан је Пловни Бегеј и одвојен од Старог Бегеја, али је веза међу њима одржавана због регулације водостаја обе реке. Бегеј се у овом периоду користио за пловидбу (пренос дрвета и пољопривредних производа) и за покретање млинова. Међутим, за време ниског водостаја Бегеј је губио свој саобраћајни значај, а за време високог водостаја долазило би до поплава. Да би се овај проблем отклонио, за време Марије Терезије прокопана су два канала: један, у близини насеља Куштиљ, који је спојио Бегеј и Тамиш и снабдевао Бегеј водом за време ниског водостаја и други, код Катарине, који је служио за одвођење сувишних вода из Бегеја у Тамиш. Као мера заштите у првој половини XIX века грађени су и насипи поред реке до ушћа Бегеја. Тадашњи архитекти оставили су између Бегеј Светог Ђурђа и Итедеја део без насипа у дужини од три километра ради размуљивања околних ливада и преливања воде у Стари Бегеј. Касније је на овом потезу изграђен насип, али

³²² АВ, Ф. 126. II, 10075/1936.

за један метар нижи, тако да се вода ипак преливала за време високих водостаја.³²³ После катастрофалне поплаве која је погодила Банат 1859. године иницирано је, у циљу одбране од поплава, оснивање Тамишке водне задруге која се, 1871. године, укључила у Тамишко-бегејску водну задругу. Задруга је, између осталог, у периоду од 1902. до 1914. године иницирала изградњу брана на Бегеју код Клека (4,93 метра висине) и Српског Итебеја (5,43 метра висине).

Велика поплава у Бегеј Светом Ђурђу забележена је 1841. године, када су у потпуности страдали усеви, због чега је цена пшенице скочила чак 10–16 гулдена по метру, потом 1859. и 1871. године. У XX веку страх од обилних киша и изливања воде из Бегеја није попуштао. Тако су обилне кише 1920. године уништиле оранице у Иберланду додељене аграрним субјектима. Већ 1923. године, услед падавина и велике близине подземних вода, већи део атара села био је под водом.

Поново се Бегеј излио 1932. године, те су људи „употребљавали сву силу да спасу село и то им је најзад пошло за руком”.³²⁴ Село је спасено, али је вода потопила 200 јутара земље. Да би се, колико је то било могуће, смањиле последице поплаве, општина је из својих средстава платила наднице у износу од 62.638,32 динара Јохану Вилмсу, Стевану Гранићу, Јохану Вестеру и Крсти Рељину који су испоручили дрва, гвожђе, бензин и петролеум уље, а све ради сечења дрва за насип, чувања насипа, пумпања воде, пресецања и затварања насипа.³²⁵ Све ове мере, ипак, нису могле да спасу уништене усеве, тако да је следеће године, 1933, било немало гладних људи. Становништво је и ратне 1942. године, док је било у великој оскудици услед ратних прилика и реквизиције хране, задесила нова поплава која је поново уништила усеве, „те није било ни за семе ни за хлеб”.³²⁶

Као члан Тамишко-бегејске водне задруге, Бегеј Свети Ђурађ је од 1936. године имао самостално секционо инжењерство чија је надлежност била контрола канала Старог Бегеја. Задруга је током лета запошљавала сезонске раднике из места ради поправке насипа и слично.

³²³ Д. Миланов, *Хидросистем ДТД*, Нови Сад 1972.

³²⁴ *Летопис српске православне...*

³²⁵ АВ, Ф, 126. II, 94960/1932.

³²⁶ Запис Симе Бечејца на корицама Молитвеника.

Поред поплава, ратарима су непријатности и бригу задавале и друге временске непогоде. Мраз је 1935. године направио метеж у месту и околини: „кукурузи, који су већ били изникли, скоро су сви промрзли. Дудови, багрење, кајсије, брескве, вишње, ораси, шљиве, јабуке, све је то потпуно промрзло у мају!”³²⁷ Скоро сваке године дешавали су се слични случајеви, али оно што је битно јесте, свакако, чињеница да су људима у ратарској средини, какво је било наше место, управо ови проблеми били болнији и тежи од свих великих државних и светских потреса оног времена. Ову тврдњу најбоље подупиру речи пароха Бранка Петровића у црквеном летопису из 1920. године: „Зима је, хвала Богу, мирно протекла, чему се има захвалити и заосталим пословима у јесен који су се морали посвршавати, тако да је мање времена остало за политизирање”.

Пожари

Први забележени помен о пожару у Бегеј Светом Ђурђу датира из 1870. године када је пожар захватио северозападни део села, причинивши велику материјалну штету. У међуратном периоду у месту су избила два пожара. Први је избио 25. јуна 1927. године. Забележено је да је тог дана ветар тако снажно дувао да је гашење пожара било врло тешко. Ватрена стихија је захватила тринаест домаћинстава, а најтеже су оштећени следећи домаћини: Миливоју Рељину је изгорела кошара са око 60 м жита, штала и део куће; Анти Црвенкову је изгорела цела кућа, шупа, кола, плуг, жито и свиње; код Милана Стојића уништена је једна страна куће, котарка, свиње, а Емилијану Ердѣљану шупа, један нови мотор за круњење кукуруза итд. Оштећена домаћинства су била посебно погођена и због чињенице да нису била осигурана код осигуравајућих друштава.³²⁸ О највећем пожару који је захватио село 1931. године било је већ речи у посебном одељку.

³²⁷ АВ, Ф. 40, кутија 362.

³²⁸ Летопис српске православне...

ПРЕЗИМЕНА – НАДИМЦИ

Већина презимена Срба у Банату, те и у нашем месту, завршава се на -ић или, са друге стране, на -ов (-ин, -ски). Када је реч о презименима на -ов (-ин, -ски), највероватније објашњење њиховог постанка јесте обичај у нашем народу да се у већим родовима (и братствима), ради бољег разликовања, додаје имену очево име у облику присвојног придева (обично на -ов, -ин, -ски), пошто би заједничко задружно презиме било недовољно да се разликује по неколико људи са истим личним именом у том роду. Када је у Јужној Угарској 1814. године уведен закон којим се утврђује непромењивост презимена, сваком Србину је задржано оно презиме под којим је тада био познат. То је, углавном, било презиме по имену оца. Од тада презиме у непромењивом облику прелази с колена на колена. За презимена на -ић можемо утврдити да су представљала општи начин презивања војвођанских Срба.

У нашем месту су презимена извођена од следећих личних имена: Ант-ин, Арсен-ов, Бојан-ин, Василиј-ев, Груј-ин, Ђурђ-ев, Јанк-ов, Кет-ин, Максим-ов, Мил-ин, Миросављ-ев, Милич-ин, Нец-ин, Петр-ов, Ружиц-ин, Рељ-ин, Тирил-ов итд.

Неретко су породице у наслеђе добијале презимена према занату којим се неки од чланова бавио: Ковачев, Златар, Говедаров, Сувачарев, Чобанин, Пандур, Винограција, Грк.

Нека презимена, или како их у црквеним матицама називају „Прозвишћа”, потичу од географских назива који указују на порекло породице: Бечејац, Кришан, Пиперски, Парачин, Пардањац, Ердељан, Марков-Иванђански, Тешић-Бачвански, Идварначанин, Катић, Црњанин, Ечканин.

Нека презимена говоре о етничком пореклу њихових носилаца: Маџар, Вла, Цинцар, Грк...

Известан број потоњих презимена настао је од ранијих, махом подругљивих надимака: Гузонић, Дрндарев, Курјак, Турачин, Бељац, Марков-Козин, Паривода...

Треба напоменути да су у Бегеј Свети Ђурађ, током сталних миграционих кретања, долазиле и породице са већ оформљеним презименима.

У нашем месту најпознатији надимци породица су били: Цугин, Брдаров, Дугалов, Дрндар, Ивађански, Козини, Токини, Чорејин, Попин...

Временом је услед изумирања неких породица, али још више исељавањем, углавном нестао онај основни слој становништва које пратимо у црквеним матицама из XVIII века. Познате су само ове породице: Анучин, Бечејац, Богданов, Бокшан, Бољац, Војнов, Гацин, Гранић, Ђуркин, Ердељан, Живанов, Игњатов, Катић, Крецул, Марков, Молдован, Павлов, Пиперски, Рељин, Стојанчулов, Тешин, Туцић.

Да бисмо дочарали слику настајања презимена међу становништвом села, даћемо приказ како су се заводио имена неких умрлих житеља у периоду од 1779. до 1795. године.³²⁹

Ђира, слуга Петра; Антоније, слуга код Молдована; Стана, супруга Јована Маџара; Грујица Пандур; Јела, супруга Станка Стојанина; Јован, слуга Шеђана Туцића; Кристина, служавка Адреина; Тимотије, мало дете Миле; Артемије, дете Јована; дете Радино; Арса Николе Чурса; Матеа, слуга Јована; Дервасиа Антона Циганина; Димитрије Јекин; Иконија, супруга Аћима Томина; Пера Ковач.

ИСЕЉАВАЊЕ У ДРУГЕ ЗЕМЉЕ

Крајем XIX и почетком XX века из Војводине се иселило много српског становништва у прекоморске земље, посебно Северну Америку. Исељавање из Бегеј Светог Ђурђа било је вековна и неизлечива болест овдашњих Срба, како је то давно приметио парох Ненад Барачки, било да су се исељавали у друга насеља унутар државе, било у друге земље. Почетком XX века скоро 10% становништва српске националности било је у Сједињеним Америчким Државама. Посебно је занимљиво да су у емиграцију одлазили, поред сиротиње, и они који су у месту поседовали чак 8–15 јутара земље. Парох Барачки је у једном извештају Савезу земљорадничких задруга у Загребу истакао: „Код нас имућнији људи одлазе у Америку само ради тога да што више стекну!”

³²⁹ Матична књига умрлих 1779–1795.

Неки исељеници су се добро снашли у новој домовини, засновали породице, а други су се, праћени носталгијом или неуспехом, враћали у село. Став угледнијих домаћина о исељавању у Америку најбоље је изразио један члан Земљорадничке задруге у свом допису Савезу у Загребу: „Америка је добра за оне који би били и овде напредни... тамо се покваре од 100% њих 70%, а да су овде били не би се покварили... ето, тако видимо добро од Америке, и само кад би се гдегод могло насељавати, наши не би ишли у Америку, јер наши само желе да раду и ништа друго и кад нема да се ради, они где ће већ у Америку”.³³⁰

Из Бегеј Светог Ђурђа су се почетком XX века одселили чланови ових породица: Богданов (2), Бокшан (2), Бољац (4), Гранић (4), Катић (9), Крецул (18), Марков (1), Молдован (8), Павлов (1), Петров (2), Пиперски (8), Попов (4), Рељин (2), Сич (2), Степанов (1), Туцић (10), Увалин (1), Христифоровић (6).

После Првог светског рата у Америку су, према сећању старијих становника места, отишли: Стева Стојанчов, Жарко Туцић, Никола Крецул, Макса Крецул, Жарко Крецул (после отишао у Аргентину где је умро), Вељко и Соса Крецул, Коста Крецул, Миша Крецул, Ђука Крецул, Илија Крецул, Никола Крецул, Васа Крецул, Дана Петров, Љуба Богданов, Ђорђе Рељин, Шандор Рељин, Вела Петров, Божа Петров, Јуца Шандор и други. После Другог светског рата било је такође исељавања из места у друге земље, али то није предмет овога рада.

Фотографија брачног пара исељеника из Бегеј Светог Ђурђа упућена из Чикаго рођацима у месту, почетак XX века

³³⁰ АВ, Ф. 126. II, кутија 61, Извештај Прве земљорадничке задруге из Бегеј Светог Ђурђа упућен Савезу српских земљорадничких задруга у Загребу.

Х ПОЗНАТИ СТАНОВНИЦИ МЕСТА

Свако место, било велико или мало, изнедрило је оне другачије, посебне људе, који су се отиснули у свет и тамо реализовали своју судбину. Свом завичају су се неки одужили, неки су га у далеком свету заборавили, али он се њих и даље сећа и баштини успомену ради прошлости, али и будућности. У Житишту је рођено или део живота провело неколико особа чије су биографије заслужиле да се нађу забележене јер су својим радом и деловањем оставили трага у областима којима су се бавили.

Др Јакоб Пуц
(1848–1939)
лекар, хуманиста

Према биографији коју је о др Пуцу написао његов потомак Лоранд Варади³³¹, Јакоб Пуц је рођен 20. маја 1848. године у Катаринфелду (Равни Тополовац) у земљорадничкој породици. По завршетку основне школе уписао је нижу римокатоличку гимназију у Великом Бечкереку, коју је завршио као најбољи ђак у генерацији. Успешно школовање је наставио у Темишвару, где је са беспрекорним успехом завршио двогодишњу вишу римокатоличку гимназију. Да ће млади Јакоб Пуц остварити велику каријеру, сведочили су и догађаји из његове младости. Наиме, 1866. године избила је у Банату епидемија азијске колере и односила велики број жртава.

Доктор Јакоб Пуц,
почетак XX века

³³¹ Várady Loránd, *A Várady család, Létünk*, 3–4, Нови Сад 2003, 73–82.

Заражено становништво је остало беспомоћно у својим домовима, док су они срећнији бежали у незаражена подручја. У Катаринфелду су се с епидемијом суочили свештеник и млади Пуц, борећи се против пошести на све до тада познате начине, све док свештеник није, и сам се заразивши, преминуо на рукама Јакоба Пуца. То је на младића оставило неизбрисив траг. По нормализовању здравствене ситуације у селу, а уз помоћ школске стипендије коју је најбољим ученицима у земљи додељивала царица Марија Терезија, отиснуо се на студије медицине у Беч. Медицински факултет у Бечу имао је у то време пет стотина година дугу традицију образовања медицинског кадра и окупљао је најумније младе људе тога времена. Међутим, школска стипендија коју је Јакоб Пуц добио није могла да подмири све трошкове студирања у прескупој престоници Монархије. Тада је Јелена Киш, рођена Дамаскин, супруга властелина Миклоша II Киша *од Ишедеја*³³², сазнала за његове изванредне школске резултате и обезбедила средства за даљи наставак студија. На студијама се специјализовао за хирурга акушера. Када је у Бечу 1873. године избила до тада највећа светска епидемија колере, која је натерала већину становништва, па и лекара, да побегне из града, Јакоб Пуц је остао и помагао болеснима, сматрајући да се од упале плућа коју је имао као студент излечио божјим провиђењем и да је тиме добио другу шансу и задатак да лечи људе. Како за време епидемије колере, тако је и током свог живота спасао велики број живота, не питајући за националност, веру или имовно стање оболелих. На трећој години студија упознао је Амалију Динстл, ћерку саобраћајног инжењера Јозефа Динстла, којом се оженио 1874. године. Живели су шест година у предграђу Беча где је млади лекар отворио ординацију. Али, мучила га је носталгија за завичајем, што је пресудило да се даровити лекар врати у Банат. Био је једини лекар у Бегеј Светом Ђурђу и радио на територији властелинског поседа Кишових и као њихов породични лекар. Дневно је прелазио од 40 до 120 километара, често непроходним главним путем Велики Бечкерек–Жомбољ. Колико је био тежак живот тадашњих лекара говори и податак да се 22 пута преврнуо кочијама, 20 пута санкама и четири пута таљигама, журећи да

³³² О Јелени Киш рођ. Дамаскин је више написано у поглављу о породици Киш.

помогне пацијентима. За време шездесетогодишњег рада само је два пута био на годишњем одмору, и то поводом значајних породичних догађаја и јубилеја. Његова кћерка Мета била је удата за Имреа Варадија, представника угледне адвокатске канцеларије Варади из Великог Бечкерека. Иако је свим срцем волео своје родно село, већи део живота је провео у Бегеј Светом Ђурђу у кући близу парка. Сахрањен је у породичној капели на католичком гробљу у Бегеј Светом Ђурђу поред старијег сина, погинулог у Првом светском рату.

Поводом његовог 87. рођендана и 60-годишњице од дипломирања приређена му је 1935. године велика свечаност, када је требало и да се обрати присутнима и каже неколико пригодних речи о својој каријери. Рекао је: „Радио сам!”

Ненад Барачки

(1878–1939)

свештеник, писац, мелограф српског црквеног појања

Ненад Барачки је живео и радио као парохијски свештеник у Житишту само три године (1907–1910) и за то време је својим трудом и делатношћу оставио неизбрисив траг о његовој историји објавивши књигу *Православна српска парохија у Бега Св. Ђурђу крајем 1908. године*. Поред тога што је био свештеник и вероучитељ, Ненад Барачки је био и писац, а у научној јавности ће остати запамћен као мелограф (мелографисање значи бележење, записивање народних црквених напева) српског црквеног појања по карловачком напеву. Зато ћемо нешто најпре рећи о његовој каријери, мелографском раду, а потом ћемо се посебно осврнути на настанак и објављивање књиге о Бегеј Светом Ђурђу 1908. године.

Ненад Барачки,
средина тридесетих година
XX века

Ненад Барачки је рођен 25. новембра 1878. године у бачком селу Бођани.³³³ Основну школу је похађао у Бођанима и Сремским Карловцима. Током две године је као манастирски ђак учио појање у манастиру Ковиљ. Гимназијско школовање је започео у Сремским Карловцима, а завршио у Сушаку (Република Хрватска). После положене матуре завршио је Карловачку богословију 1904. године. Исте године га је темишварски епископ др Георгије Летић рукоположио за свештеника. Из његове кратке биографије, сачуване у Рукописној заоставштини Музиколошког Института САНУ у Београду, сазнајемо да је 1922. године дипломирао и на Филозофском факултету у Београду. Као парохијски свештеник, службовао је пре Првог светског рата у више парохија Темишварске епархије, између осталих и у нашем месту од 1907. до 1910. године. Његова дугогодишња каријера као свештеника и вероучитеља била је пример посвећености православној вери и свом роду, али оно што је његово име још уздигло и сачувало генерацијама до данас јесте свакако његова делатност као мелографа и издавање нотних записа српског црквеног појања. Ненад Барачки је последњу деценију свог радног века (1920–1929) провео као катихета и професор угледне Учитељске школе у Сомбору. Рад са ученицима различитих способности и недовољног предзнања подстакли су га на нотно записивање црквеног појања и штампање појачких зборника практичних за редовну употребу у црквама. Тако је настао и штампан *Нотни зборник српској народној црквеној појања по карловачком напеву*, објављен у Новом Саду 1923. године. Потом је 1925. године издао *Литургију Св. Јована Златоустог*, по руском напеву за два дечја гласа. Исте године објавио је збирку богослужбених песама *Свети и Велики Петак, вечерње и њовечерје с каконом на њлач Мајке Божје*, а 1926. године *Рождество Христово или Божић, православно српско црквено појање*. Током 1928. године из штампе је изашла *Синхира ошћиа светийшељима српским*. По пензионисању 1930. године наставио је рад на записивању српског народног црквеног

³³³ Подаци о животу и раду Ненада Барачког преузети су из рада: Љубица Будаћ, *Живот и стваралаштво Ненада Барачког, свештеника, њисца и мелографа српској црквеној појања*, написаног као предговор фототипском издању књиге: Ненад Барачки, *Православна српска ѡрохија у Беѡа Св. Ђурђу крајем 1908. ѡдине*, фототипско издање, Житиште 2010.

појања. Последња објављена појачка књига била је *Воскресеније Христово или Ускрс, православно црквено њојање о овом њразнику*.

Поред мелографског рада и објављивања нотне грађе, Ненад Барачки је био и писац уџбеника за више разреде средњих школа: *Историја хришћанске цркве и Историја српске цркве*.

Као парохијски свештеник, службовао је пре Првог светског рата у више парохија Темишварске епархије. У Бегеј Светом Ђурђу служио је кратко, од 1907. до 1910. године, задуживши наше место објављивањем монографије *Православна српска ѡпарохија у Бега Св. Ђурђу крајем 1908. године*. Књига је штампана у штампарији Саве Толицког у Великом Бечкерекy. На 105 страна текста, Ненад Барачки је обухватио седам векова дуг историјски развој села, од првог писаног помена 1319. до 1908. године. Књига се састоји од седам поглавља и свако поглавље је писано на основу прикупљених података из архиве српске црквене општине, на основу и до данас релевантне научне литературе (историчари *Szentklaray Jenő, Pesty Frigyes, Csánki*), месног усменог предања и оног што је и сам, као добар посматрач, видео и доживео. Тако смо добили преглед демографског, привредног, друштвеног и културолошког развоја села, али и присан и живописан увид у менталитет, обичаје, борбу становништва са природом и одлукама власти. Једном речју – опис живота обичног „малог” човека на периферији великих историјских збивања. Иако у уводу књиге скромно наводи: „Покушао сам да сачиним и јавности у руке да предам опис овдашње парохије ма и у најкраћим цртама”, књига Ненада Барачког је и до данас остала незаобилазна литература за проучавање друштвеног живота и обичаја Срба у Банату крајем XIX и почетком XX века, сведочећи о једном тренутку у времену, овако сачуваном будућим генерацијама од потпуног заборава. Будућим становницима Бегеј Светог Ђурђа оставио је аманет речима: „Са много мара, воље и љубави сам радио овај посао, па га с тим предајем у аманет онима, којима сам га наменио”.

По одласку у пензију 1930. године, Барачки је до краја живота (а умро је у Сомбору 1939. године) био духовник у Хоргошу, где је од сачуљених прилога сазидао цркву посвећену Преображењу Господњем, коју је пројектовао наш угледни архитекта Ђорђе Табаковић у српско-византијском стилу.

Из рукописне заоставштине Ненада Барачког види се да је читавог живота радио на усавршавању и бележењу црквеног појања, што га сврстава, уз мелографе Бранка Цвејића и Лазара Леру, као и композиторе Корнелија Станковића и Стевана Мокрањца, у ред наших најзначајнијих познавалаца и једног од најплодоноснијих записивача црквеног појања.

Иштван Сентђерђ

(1881–1938)

вајар

Угледни мађарски вајар Иштван Сентђерђ родио се у Бегеј Светом Ђурђу у немачкој породици као Стефан Шрајнер (*Stephanes Schreiner*) 2. јуна 1881. године. Отац му се исто звао Стефан (Иштван, мађарска транскрипција имена) и био је угледан и добростојећи месни обућар. О томе говори и чињеница да је био члан Управног одбора за место веома значајне Општинске штедионице. Мајка Јулијана Бранцовски била је пољског порекла.³³⁴ Како је већ у раним годинама одлучио да ће његово школовање и даља каријера бити везани за Будимпешту, решио је, и 1903. године добио одобрење Министарства унутрашњих дела, да мађаризује име Стефан у Иштван и промени презиме Шрајнер у Сентђерђ, по називу места из кога је потекао и које је веома волео.³³⁵

По завршетку зрењанинске гимназије, због незавидне породичне финансијске ситуације, даровити дечак је даље школовање наставио у занатској школи за обраду дрвета и метала у Сегедину која је давала школске стипендије. Академију примењених уметности у Будимпешти

³³⁴ Подаци о његовом рођењу налазе се и у матичној књизи крштених за 1881. годину која се чува у Архиву Војводине у Новом Саду.

³³⁵ Ауторка је пишући прво издање књиге о Житишту слушала од старијих људи предање да је један младић из Житишта направио велику каријеру и узео презиме Сентђерђ по месту из кога је потекао. Једино што се предање везивало за Алберта Сентђерђа, добитника Нобелове награде за медицину 1937. године. Новим сазнањима је непобитно утврђено да је сеоско предање било делимично тачно, али је ипак реч о вајару Иштвану Сентђерђу.

уписао је 1902. године. Остало је забележено да му је Торонталска жупанија, као даровитом ученику, у више наврата финансијски помагала, а међу патронима су били и жупан и поджупан Торонталске жупаније. Потрага за усавршавањем у области вајарства одвела га је у Цирих (Швајцарска), а потом у Белгију где је студирао вајарство од 1905. до 1910. године у школи примењених уметности при Уметничкој академији у Бриселу, код чувеног професора и вајара Чарлса ван дер Стапена. Од 1907. године па надаље настале су његове прве запажене скулптуре. Као млад човек, добио је 1907. године престижну награду Бриселске академије за скулптуру *Complaint*. По повратку у Мађарску извајао је више портрета које је критика високо оценила. За њега су на почетку уметничке каријере угледне пештанске новине *Paster Lloyd* похвално написале: „Појавио се нови уметник из Сентђурђа, о коме ћемо још причати”.³³⁶ Од 1925. године Иштван Сентђерђ је радио као професор у Уметничкој школи у Будимпешти. Његова најпознатија дела су: *Портрети Ференца Херцеја* (1927), *Мој син са њом* (1927), *Меморијал 32 рејименте* (1933), *Портрети Иштвана Рејџија* и друга.

Забележено је да је током целог живота често и радо долазио у своје село, које је носио у презимену и срцу где год да је радио и путовао.

Иштван Сентђерђ у свом вајарском атељеу у Будимпешти, прва половина XX века

³³⁶ *Hét Nap*, 2017.

Злата Марков Барањи

(1907–1986)

вајарка, оснивач Керамичарског одсека Школе
за примењену уметност у Новом Саду

Злата Марков је рођена 1907. године у Бегеј Светом Ђурђу. Рано је остала без родитеља, а врло брзо и без сестара, али јој је добра породична финансијска ситуација омогућила школовање, прво у интернату у Будимпешти, да би основну и средњу школу завршила у Великом Бечкереку. Школовање је наставила у Темишвару и Бечу, где је похађала часове сликања, музике и страних језика. Сликајство је учила у Бечу, а вајарство код Карла Барањија (1894–1978) у Будимпешти, за кога ће се удати 1925. године. Тридесетих година XX века су се доселили у Карлов родни Нови Сад где су купили виноград на периферији како би могли да сазидају керамичку пећ јер се по њеним речима у то време није могло живети од скулптуре.

Злата Марков Барањи,
прва половина XX века

Брачни пар Злата Марков Барањи и Карло Барањи оставили су дубок траг у војвођанској скулптури, а потом, након Другог светског рата, у керамици, керамопластици и керамосликајству.³³⁷

У периоду између два светска рата није понекад до краја јасно у литератури ко је од супружника аутор одређене скулптуре. Као носилац конкурса чешће се јављао Карло Барањи, а како је у оно време Злата Марков Барањи била ретка жена вајарка, посебно у Краљевини Југославији, муж је вероватно ради извеснијег добијања посла конкурисао као носилац пројекта. Међутим, данас је у стручној литератури Злати

³³⁷ Злата Марков Барањи и Ђорђе Јовић, *Керамојласџика, керамосликајство, скулпџура*, Нови Сад 1980.

Марков Барањи указано место које јој је по стваралаштву и припадало. У сваком случају, у међуратном периоду њихов заједнички рад је резултирао непролазним делима. Када је у Новом Саду 1938. године саграђена импозантна зграда Банске палате за потребе рада администрације Краљевске банске управе Дунавске бановине, било је потребно фасаду обложену каменом са Брача украсити вајарским делима. Злата Марков Барањи је у сарадњи са мужем Карлом израдила барељефе са ликовима српских војвода из Првог светског рата (Радомира Путника, Степе Степановића, Живојина Мишића и Петра Бојовића) и краљева Петра I Карађорђевића и Александра Карађорђевића, које су после Другог светског рата нове власти уклониле и уништиле, а 2007. године су израђене њихове реплике и постављене на старо место, изнад главног улаза у данашњу зграду Владе Војводине. Поред барељефа краљева и војсковођа, израђени су и стилизовани грбови на Административној згради и стилизоване лавовске главе и розете за испуст воде на згради Већнице. Злата Марков је са супругом 1937. године добила прву награду за фигуру *Икар* на згради Штаба команде ваздухопловства војске у Земуну, која ће убрзо добити статус једног од визуелних симбола српске међуратне јавне скулптуре. У литератури се помиње податак да је на конкурс за *Икаруса* учествовао заправо Карло Барањи под именом своје супруге. Ипак, оновремена штампа експлицитно говори у више написа да је на конкурс победила Злата Марков Барањи, која о победи на конкурс говори: „Ја сам себи дала највише труда да израдим леп модел и због тога сам и победила, без обзира на став осталих, познатијих и рекламиранијих уметника”. Најближе је вероватно истини да су ову монументалну фасадну скулптуру (450 x 200 x 110 цм) радили Злата и Карло Барањи заједно. Од њених познатијих дела из међуратног периода поменућемо скулпторски ансамбл *Дечаџи и Девојчице* (1938) и монументални рељеф *Улазак српске војске у Нови Сад*, који је постављен на Београдској капији у петроварадинском подграђу 1938. године, а по окупацији уништен. Рељеф је обновљен 2012. године и враћен на старо место. Последње изведено међуратно дело Злате Марков Барањи била су два плитка рељефа на згради Пољопривредног института у Новом Саду на којима су приказани *Орање* и *Жетва* (1939), изведени у сведеној и стилизованој форми, на равном површини од вештачког камена.

После Другог светског рата од њених вајарских радова посебно је позната скулптура *Јесење сунце* на Палићу, која је као ретко која скулптура успела да нађе заједнички језик с окружењем у коме је постављена и пролазницима и постала је један од симбола Палићког језера. У свакодневном говору посетилаца скулптура је позната под именом *Бакице* и нема детета из места које се на Палићу није фотографисало поред те скулптуре, не знајући да је дело руку становнице нашег места.³³⁸

Након рата Злата Марков Барањи је радила као професор у Школи за примењену уметност у Новом Саду, где је 1948. године основала Одсек за уметничку керамику. Посветила се керамици и керамопластици. Учествовала је на великом броју самосталних и колективних изложби, као и на више изложби са супругом Карлом. За свој рад одликована је бројним наградама. Злата Марков Барањи је била један од оснивача Удружења ликовних уметника примењене уметности Србије за Војводину. Умрла је у Новом Саду 1986. године, где је и кремирана, а њена урна је положена на православном гробљу у Житишту, у близини капеле породице Марков.

Злата Марков Барањи је 1982. године поклонила Народном музеју у Зрењанину легат састављен од тридесет њених дела и десет дела њеног супруга³³⁹. Међу њима, налазе се две слике које је посветила свом селу: *Моје село* и *Сећање на моје село*. У месту се данас налази само једно дело Злате Марков Барањи – икона Светог Ђорђа изнад улазних врата у Православну цркву, која се у стилизованом облику налази и на корицама ове монографије, чиме смо желели да одамо почаст великој уметници и отргнемо од заборава њено стваралаштво.

Иако није оставила велики вајарски опус, Злата Марков Барањи је остала упамћена као једна од сасвим ретких женских аутора у мушком свету ондашње скулптуре. Квалитет њених рељефа и скулптура у јавном простору припада самом врху српске међуратне скулптуре.

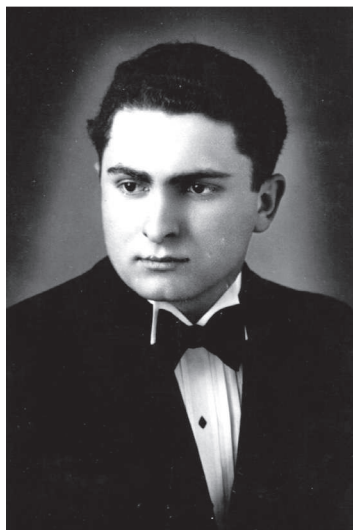
³³⁸ Љиљана Ивановић, *Развој скулптуре у Војводини 1895–1980*, едисија Ликовна уметност у Војводини XX век, Нови Сад 1984, 7, 65–69; Злата Марков Барањи, Карло Барањи, *55 година скулптуре*, каталог изложбе, Раднички универзитет „Радивој Ђирпанов”, Нови Сад 1974.

³³⁹ Овај уметнички и брачни пар је оставио и општини Темерин легат непроцењиве вредности, верујући да средина којој су поклонили део својих уметничких дела има афинитет ка њиховој уметности и ликовном и вајарском изразу.

Прим. др Тоша Пиперски
(1920–1993)

лекар – специјалиста опште медицине

Др Тоша Пиперски је рођен у Бегеј Светом Ђурађу и ту је провео првих неколико година живота. Породица се потом сели у Српски Итебеј, где је отпочео школовање, а наставља га и завршава у родном селу. После завршетка гимназије у Петровграду, где је прихватио тада међу омладином популарну комунистичку идеју, уписује студије машинства у Загребу (1938. или 1939), а затим се након одслушане прве године студија предацује на Технички факултет у Београду. Почетак Другог светског рата затекао га је у Београду, где је учествовао у демонстрацијама 27. марта 1941. против протокола о сарадњи који је потписала влада Цветковић–Мачек са Тројним пактом.³⁴⁰ У бурним временима која су уследила одлучио је да се врати у

Доктор Тоша Пиперски,
прва половина XX века

Бегеј Свети Ђурађ где ће га и затећи почетак рата с Немачком 6. априла 1941. године. Прикључује се илегалном партизанском покрету и у наредним годинама постаје један од главних челника Народноослободилачког покрета за Бегеј Свети Ђурађ и околна места. Пред сам крај рата, 1944. године, добио је дојаву да најзагриженији нацисти из села, који су већ добили налог да напусте своје домове и крену са војском за Немачку, спремају његову ликвидацију. Не говорећи никоме о томе, у тајности током ноћи напушта село и врбацама поред Бегеја стиже код пријатеља и родбине у Српски Итебеј који су му пружили склониште.

³⁴⁰ Проф. др Миливој Стојин, *Ојело за триологију једне младосији*, 11. март 2004. Сећање пријатеља проф. др Миливоја Стојина на др Тошу Пиперског поводом његове смрти. Текст уступљен захваљујући љубазности др Николе Пиперског, унука др Тоше и Даринке Пиперски.

Међутим, скривање није дуго потрајало. У ноћи између 30. септембра и 1. октобра припадници партизанског одреда су ослободили Српски Итебеј, док је Бегеј Свети Ђурађ ослобођен дан касније – 2. октобра 1944. од стране Црвене армије. Сутрадан су партизанске јединице ушле у село, међу њима је био и Тоша Пиперски. Одмах је преузео све полуге руковођења Месним народноослободилачким одбором Бегеј Свети Ђурађ и учествује у раду на формирању партизанског одреда у који су ушли житељи места рођени од 1914. до 1927. године. Оженио се учитељицом и послератном управницом основне школе у месту Даринком Николић родом из Новог Сада. Међутим, 1947. године напушта политику због неслагања са тадашњом званичном политиком, пре свега око протеривања Немаца који нису учествовали у ратним дејствима на страни окупатора, издвајања Барање из састава Војводине, богађења нових комунистичких функционера који су тиме издали идеале класне и социјалне једнакости итд. Приватно, како је сам тврдио, главни разлог за напуштање политике и узрок жеље да се бави медицином био је ужас страдања људи током рата, а пресудан несрећни догађај у коме је због непажљивог руковања оружјем погинула једна девојка. Наиме, неколико младића је на једном састанку који је сазвао Тоша Пиперски у приватној кући у селу необазриво баратало пушкама и пиштољима који су били скривени, а по ослобођењу извађени из бунара и Бегеја, већ прилично оштећени рђом. На изричит захтев Тоше Пиперког да оставе оружје, један од младића је спустио пиштољ на сто, али он је случајно опалио и усмртио ћерку домаћина. Овај трагични догађај је изузетно тешко поднео и он је предодредио читав његов будући живот.

Медицину уписује крајем четрдесетих, почетком педесетих година, дипломира 1957. године и већ 1958. године почиње да ради као лекар у свом месту. Тадашња зграда здравствене станице налазила се у центру места, на месту где је садашња зграда поште. У току његовог рада изграђена је нова зграда здравствене станице на месту где се некада налазила ординација још једног нашег великана лекарске професије и хуманости – др Јакоба Пуца. Доктор Тоша Пиперски је постао први директор новоизграђене здравствене станице 1964. године и на месту директора остаће и када иста прерасте у дом здравља, све до пензионисања 1982. године.

Великим трудом и залагањем успео је да опреми нови објекат потребним инструментима, лековима и медицинским особљем, тако да је ова здравствена установа могла да задовољи све захтеве савремене медицине.

Оно по чему је др Тоша Пиперски постао омиљен и стекао велико поштовање својих сународника био је његов однос према пацијентима. Лечио је пацијенте из Житишта, Банатског Двора, Равног Тополовца, Бегејаца (Торка), а добрим делом и Српског и Новог Итедеја, без обзира на то да ли су долазили у радно време у здравствену установу или усред ноћи и будили доктора и његову породицу. Забележено је да је често радио 18 до 20 часова дневно. Пацијенти су знали да могу у било које доба дана и ноћи да покуцају на докторова врата и нико није изашао без доброг лекарског савета или указане помоћи. У кућне посете је најчешће ишао бициклом, а понекад и пешке – када би нападало пуно снега. Није се одвајао од своје лекарске торбе у којој су се налазили основни лекови и инјекције, а носио ју је преко рамена по чему је био препознатљив.³⁴¹ Дешавало се да током кућних посета затекне старе и болесне људе који су непокретни лежали у својим хладним собама, остављени и заборављени. У таквим ситуацијама доктор би заложио њихову сељачку пећ, прегледао их, затим послао комшије његовој кући да донесу кувану топлу храну или купе храну и лекове. Овакав самопрегоран рад оставио је последице на његово здравље. Разболео се од дијабетеса који није систематски лечио, јер није стизао. На првом месту су му били његови пацијенти. Као последицу дијабетеса добио је гангрену, након чега му је ампутирана десна нога испод стопала, па је због тога носио протезу. Пошто више није могао да стигне пешице до својих пацијената, одлазио је у кућне посете амбулантним колима.

Наставио је да даје лекарске савете свима који су то од њега тражили и након одласка у пензију, практично све до смрти, наравно бесплатно, а неретко је болесницима који нису имали материјалних средстава од свог новца куповао лекове и друга неопходна средства. Након смрти супруге Даре разболео се и последње месеце живота провео код деце у Београду. Преминуо је у Клиничком центру Србије у Београду 1993.

³⁴¹ Љубица Врућинић, *Педесет година од оснивања Дома здравља Житиштите*, Житиште 2014, 10.

године. Сахрањен је, према сопственој жељи, у породичној гробници у месту, поред свог деде, својих родитеља и супруге Даре. Сахрани је присуствовао велики број његових пријатеља, поштовалаца, пацијентата, сведочећи о љубави и поштовању које је овај човек и хуманиста имао у свом завичају.

Др Тоша Пиперски је као цењени лекар имао много професионалних понуда у Београду, Новом Саду и другим градовима, али их је све одбио сматрајући да је његово место и као човека и као лекара у његовом Житишту, које је искрено волео. Доктор Тоша Пиперски је одликован бројним наградама и признањима за свој рад. Добио је Орден за заслуге за народ са сребрном звездом, Орден Братства и јединства са сребрним венцем, Орден рада са златним венцем, Годишњу награду Друштва лекара Војводине за дугогодишњи и успешан рад у примарној здравственој заштити (1982) и многе друге. Постхумно је добио јавно признање поводом обележавања четрдесет година рада Ендокринолошке службе у Средњобанатском округу, као знак захвалности за успешну сарадњу (1997). Поводом његове смрти Радио-телевизија Нови Сад је, у знак поштовања, репризирала емисију *Хуманост* свакодневице посвећену др Тоши Пиперском, која је снимљена и први пут приказана 1985. године.

Бошко Шево

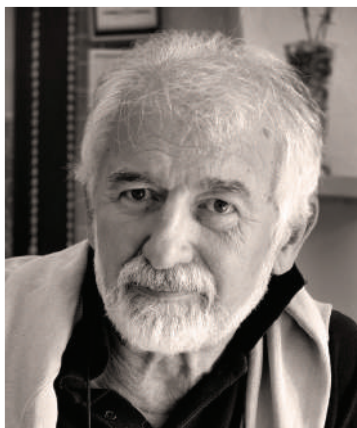
(1948–2019)

графички дизајнер, професор

Бошко Шево је рођен у Житишту 1948. године. Средњу школу за примењену уметност у Новом Саду завршио је 1967. године. На Академији (данас факултету) примењених уметности у Београду, Одсек примењене графике, дипломирао је 1974. године на визуелним комуникацијама у класи професора Милоша Ђирића. Као телевизијски илустратор радио је на Телевизији Нови Сад (1974–1979) у Културно-уметничком програму. Затим је као самостални уметник деловао у периоду 1979–1985. године. Од 1985. до 1987. године предавао је као професор на предмету Графичка комуникација у Средњој школи за дизајн *Бојдан Шуйуџи*. На новосадску Академију уметности долази 1988. године,

где учествује у оснивању Групе за графичке комуникације на Ликовном одсеку. Био је редован професор за предмет Утилитарна графика (2003–2015).

Председник је Удружења примењених уметника и дизајнера Војводине (УЛПИ-ДИВ) и члан удружења уметника *Ликовни круи* који своје атељеје имају на Петроварадинској тврђави. Самостално је излагао десет пута, а колективно близу стотину пута, у земљи и иностранству. Добитник је низа признања и првих награда на јавним и позивним конкурсима из области графичког дизајна.

Бошко Шево, графички дизајнер и професор, 2019.

Радослав Бечејац (1941)

фудбалер и југословенски фудбалски репрезентативац

Радослав Бечејац Заза рођен је у Бегеј Светом Ђурђу 1941. године. Фудбалску каријеру је започео као петнаестогодишњак у омладинској екипи зрењанинског *Пролетера*, а потом је играо у првој постави тима. Каријеру је даље наставио у београдском *Партизану*, за који је играо од 1963. до 1967. године, и за то време одиграо 208 утакмица и постигао 61 гол. У *Партизану* је као играч запамћен по изванредној техници, залагању и темпераменту. Са клубом је освојио титулу шампиона Југославије у сезони 1964/1965. година. Радослав Бечејац је био члан једне од најквалитетнијих фудбалских постава клуба коју су звали *Партизанове бебе* и са њом је играо утакмицу у финалу Купа европских

Радослав Бечејац, југословенски фудбалски репрезентативац, друга половина XX века

шампиона 1966. године у Бриселу против *Реала* из Мадрида, коју је *Партизан* изгубио са 2 : 1. Потом се 1986. године преселио у Љубљану, где је играо шест сезона за фудбалски клуб *Олимпија*. Пред крај каријере одиграо је једну сезону у Колумбији за екипу *Индиједентије Сантја Фе* из Боготе. По престанку активног бављења фудбалом, радио је као тренер млађих селекција у Словенији, у којој и данас живи.

Радомир Антић

(1948–2020)

фудбалер и фудбалски тренер

Радомир Антић је рођен у Житишту мало после завршетка Другог светског рата у колонијалној породици. Отац Јово био је пореклом из Јање, близу Бијељине у Босни и Херцеговини. Када је Радомир имао шест година, породица се преселила у Ужице, где ће и започети фудбалску каријеру у *Слободи* из Ужица (1967–1968). Затим је прешао у београдски *Партизан*, у коме је играо највећи део каријере на позицији одбрамбеног играча (1968–1976). Каријеру је 1976. године наставио у *Фенербахчеу*, а две године касније је прешао у шпански тим *Реал Сарајоса*, у коме се такође задржао две сезоне – до 1980. године. Још четири године играо је активно за енглески фудбалски клуб *Лујтон Таун*. У међувремену је завршио Вишу тренерску школу у Београду и постао помоћни тренер у *Партизану*, а две године касније тренер млађих категорија. Од 1988. године развија међународну каријеру и постаје тренер значајних светских фудбалских клубова. Радомир Антић је у својој каријери тренирао чувене светске фудбалске клубове *Реал*, *Ајленико* и *Барселону*. Био је селектор фудбалске репрезентације Србије од 2008. до 2010. године.

Радомир Антић, фудбалер и селектор фудбалске репрезентације Србије, почетак XXI века

*

Поред људи који су рођени или значајан део свог живота и рада провели у месту, треба споменути и оне који су се кратко задржали, али су у једном периоду били наши суграђани.

Агоштон Барањи (Мишколц, 1798 – Мако, 1849), писац и историчар, рођен је у месту Мишколц у северној Мађарској. Завршио је студије права у Пешти и доселио се 1825. године код рођака у Свети Ђурађ, где је био запослен као чиновник на властелинству породице Киш *од Ишедеја*. У Светом Ђурђу је настао његов рад о историји Светог Ђурђа, један од његових првих радова на тему историје насеља у Војводини, који је објавио у листу *Минерва* 1826. године.³⁴² Потом је ступио у државну службу и радио најпре као подбележник, а затим као архивар Торонталске жупаније. У том периоду почео је да пише обимније радове из историје Баната, на основу чега је 1836. године изабран за дописног члана Мађарског ученог друштва, које ће касније бити претворено у Мађарску академију наука. Његове најпознатије књиге су: *Повесница Торонџалске жуџаније* (*Torontál vármegye hajdana*, Buda 1845) и *Сјомењница Тамишке жуџаније* (*Temes vármegye emléke*, Nagybecskerek 1848).

Треба поменути да је у породици зидача јеврејског порекла у Жиштишту, према многим мађарским изворима, рођен **Ференц Кемењ** (Кон) (1860–1944), педагог, хуманиста и један од оснивача Међународног олимпијског покрета. Међутим, како је отац у време његовог рођења радио као грађевински извођач у Зрењанину, у свим биографијама се за место рођења узима град на Бегеју.

У Бегеј Светом Ђурђу је кратак период живота живео барон **Петар IV Николић од Рудне** (1810–1878), потомак једне од најбогатијих српских племићких породица која се ородила са српским кнезом Милошем Обреновићем. Познато нам је да је 1878. године продао свој удео у породичном имању нећаку Федору I и повукао се у тадашњи Бегеј Свети Ђурађ, вероватно зато што је био ожењен Маријом Дамаскин *од Немџа*, сестром наше Јелене Дамаскин Киш, која му је пружила гостопримство у месту. Исте године је преминуо, а сахрањен је вероватно на католичком гробљу у месту.

³⁴² Bárány Ágoston, *Bége-Szentgyörgy' leírása*, Felső Magyar Országí Minerva, 1826. Augusztus, 816–825.

XI ВЕКОВА ДАВНИХ ТО СУ ТРАГОВИ...

1718. година

После ослобођења Баната од турске власти, Бечка дворска канцеларија је дала на лицитацију банатску земљу. Купили су је махом богати Јермени и Цинцари, који су се обогатили тргујући за потребе аустријске војске. Они су се брзо пока-
толичили, стекли племство и на својим поседима изградили дворце, у којима се окупљала друштвена елита тог времена. Породица Киш *од Ишедеја* је имала летњиковце у Бегеј Светом Ђурђу и Елемиру, али ниједан до данас, нажалост, није сачуван. До данашњег времена сачувани су: дворец у Ечкој – некадашње власништво породице Лазар; дворец у Новом Бечеју – посед барона Рохонција; дворец грофа Карачоњија у Новом Милошеву; дворец у Чоки Леринца Марцибањија и још неколико мањих грађевина овог типа.

1783. година

Итебејски свештеник Никола Бертишић био је осуђен на две године затвора као један од вођа побуне места Итебеј, Велики Торак, Мали Торак и Свети Ђурађ против властелина Исака Киша. Темишварска епархија је тражила од државних органа да се свештеник ослободи за-творске казне, али није познато како је молба решена.

1784. година

Властелин Исак Киш је затражио од Торонталске жупаније да отпусти бележника места Светог Ђурђа Јаноша Папа због вређања властелинског управника. У представци властима пише да „постоје гласине да је Јанош Пап починио убиство жене и побегао. Покварен је као особа која воли сукобе, свађе и скитница је. Напао је управника властелинства Јаноша Фаркаша, вређао га и називао свакојаким именима”. Не постоје сачувани извори на основу којих можемо судити о овим оштрим речима властелина против општинског бележника, као ни да ли је у питању било истинито сведочење или лажно подметање како би се одстранио човек који је одбијао спровођење властелинских злоупотреба.

1784. година

Властелини и пословни партнери Исак Киш и Лазар Лукач склопили су уговор с Угарском дворском комором о арендирању права на крчмарење, точење пива, вина и ракије у свим коморским местима Бачке.

1785. година

Темишварски епископ Софроније Кириловић извештава Торонталску жупанију да је са три дана затвора „на хлебу и води” казнио четири своја свештеника, између осталих и Алексија Соколовића из Светог Ђурђа, јер су каснили са предајом пописа становништва.

1787. година

Трифун Крецул, становник Светог Ђурђа, примио је новац из филијале Краљевске благајне Торонталске жупаније за хватање три вука.

1788. година

Властелин Исак Киш је одузео део заједничког пашњака места Елемир и Свети Ђурађ што је изазвало револт кметова.

1788. година

У местима Свети Ђурађ, Итебеј, Мали Торак, Велики Торак и Клек постоји курирска служба са коњичким пуком.

1796. година

У Елемиру је одржан скуп српских учитеља из средњег Баната у просторијама српске школе.

1797. година

У пролеће 1797. године било је кишовито, са много ветровитих дана. Због подземних вода које су преплавиле атар каснили су пољопривредни радови.

1800. година

Кнез Светог Ђурђа Нићифор Рељин пријавио је да је 24 радника из места послато да поправља Бегејски канал.

Почетак XIX века

Доласком Немаца у Свети Ђурађ почетком XIX века промењена је етничка структура села. Ова промена условила је и нову прерасподелу земље, али је српско становништво, захваљујући вредноћи, и даље задржало своје позиције и значајну количину земљишта. Почетком XX века Немци у месту поседују 2.080 јутара земље, Срби 2.000 јутара, а Румуни 700 јутара земље.

1804. година

Властелинство Свети Ђурађ жали се среском начелнику да Ботошани, који живе у Војној граници, терају коње на пустару која припада властелинству Свети Ђурађ и да се понашају насилно. Ово властелинство захтева да се поштује жупанијска граница и да се 33 јутра пустаре ослободи или да им Коморска администрација исплати 30 форинти као накнаду штете.

1805. година

Појавили су се случајеви коњокрадица у Светом Ђурђу и Итебеју који су процесуирани од стране жупанијског комесара за јавну безбедност. Извештено је да у области није запажено скитничење.

1808. година

Место Свети Ђурађ је 1808. године било дужно да плати 1.503 форинте главног и појединачног пореза.

1809. година

Асесор и заклетник за Свети Ђурађ, Велики Торак, Мали Торак, Катарину, Српски Итебеј, Мађарски Итебеј, Беодру, Боку и Неузину био је властелин Антал Киш *ог Ишедеја*.

1810. година

Властелинство у Светом Ђурђу и властелинства у Турском Бечеју, Чоки, Падеју, Беодри и Светом Хуберту (Банатско Велико Село) били су спремни да гаје памук. Сложили су се да посеју по једно јутро памука, а Жупанија је имала задатак да унапред одреди цену, обезбеди семе

и његову испоруку, као и достави упутство о узгоју памука на латинском и осталим домаћим језицима.

1810. година

Место Свети Ђурађ је уплатило жупанијском магацину у Великом Бечкереку 16 мерица жита као помоћ држави током трајања рата са Француском.

1812. година

Жупанијска комисија је израдила елаборат о висини плата жупанијских бележника према класификацији места у односу на обавезе према војсци. Места су рангирана у три класе. Свети Ђурађ је био класификован у другу класу места, а плата бележника је била 100 форинти.

1812. година

Инжењер Дуфаул ангажовао је раднике и превоз за потребе радова на Бегејском каналу у периоду од 26. октобра до 7. новембра 1812. године.

1816. година

У властелинску благајну у Светом Ђурђу уплаћено је 1.000 форинти за годишњи закуп (аренду) пустаре Кендереш (атар Равног Тополовца).

1816. година

Божихни празници су свечано прослављени у властелинском дворцу у Светом Ђурђу. Поред домаћина, Катарине Киш (удовице Миклоша I Киша), њеног сина Антона и жене му Катарине Легхард, прослави празника су присуствовали рођаци из Елемира – барон Левен и Марија Киш Пејачевић, док је Ерне Киш у то време био на војној академији.

18. фебруар 1817.

Поводом четврт века од смрти Исака Киша (1792. године), одржан је у властелинској цркви у Елемиру реквијем, посвећен утемељивачу угледа породице Киш. Миси су присуствовали рођаци, многобројне личности из редова властелина. О личности Исака Киша говорио је његов братанац Антон Киш, властелин из Светог Ђурђа.

1818. година

Јова Бокшан је 1818. године био кнез Светог Ђурђа.

1835. година

У Бегеј Светом Ђурђу је било 915 православних душа. Срби су поседовали 95 домова са земљом, 25 домова без земље и 12 земуница без грунта. Већ 1856. године у месту је било 1.106 православних душа и то: 568 мушких, 520 женских и 242 брачна пара. Највећи број Срба у месту у XIX веку забележен је 1897. године када их је било 1.094 и то: 554 мушких, 540 женских и 214 брачних парова.

1836. година

Лоше временске прилике које су погодиле Свети Ђурађ угрозиле су усеве и нанеле велику штету ратарима.

20. децембар 1864.

На Очево је покрадена црквена каса српске православне цркве у месту и из ње је однето 120 форинти. Починиоци нису откривени.

1894. година

Наталија, жена Ристе Надачина, стара 26 година, родила је четири здрава мушка детета. Даља судбина четворки није нам позната, али тешко да су у ондашњим хигијенским условима сви могли преживети.

1896. година

На коричном листу старе црквене књиге записано је да се у Бегеј Светом Ђурђу међу православним становништвом родило три мушке и 19 женских душа, умрло 20 мушких и 14 женских душа. Исте године венчало се 14 парова. У месту је наведене године било 44 удовице и 47 удоваца.

1875–1898. година

Највећи земљопоседници у месту били су Моја Катић и његов син Панта. Они су 1875. године поседовали 55 јутара 419 квадратних хвати земље, већ 1898. године 107 јутара и 1.395 квадратних хвати, а 1908.

године 127 јутара и 748 квадратних хвати. Поред њих, већу количину земље је у овом периоду поседовао Сава Молдован – у износу од 107 јутара и 437 квадратних хвати.

1898. година

Током црквене славе, дошло је по запису пароха Ненада Барачког до сукоба између црквених тудора због оптужби за проневеру новца зарађеног током продаје пића на сеоској слави.

Крај XIX и почетак XX века

У наведеном временском периоду у месту није било значајнијих престапа и изгреда. Дивљих бракова је било мало и то обично међу старијим људима које је било срамота да се под старе дане венчавају. Било је и неколико евидентираних случајева напуштања деце, изгреда због пијанстава, ситних крађа. Становништво је било веома поштено, доброг владања, а незнатне преступе је чинила углавном младеж.

1899–1908. година

У месту се међу Србима родило 447 душа, а умрло 393, док се међу католицима родило 619, а умрло 446 душа. У исто време венчано је 142 православна брачна пара.

1905–1906. година

Израђен је пројекат за изградњу санаторијума за туберкулозне болеснике у месту, који је требало да функционише уз жупанијску болницу у Великом Бечкерекy. Колико нам је познато, ова идеја је остала у фази пројекта.

1875–1908. година

У Сједињене Америчке Државе се одселило 82 становника места, а у истом периоду четири је било у војсци, три на занату ван села и десет на служби ван места.

1896–1911. година

Велико обележје места биле су миграције становништва условљене

политичком и економском позадином. У периоду 1896–1911. године из места се иселило 150 Срба, а доселило 30, иселило 18 Немаца, а доселило 173. Један стари запис упозорава да се Срби исељавају „иако имају земљу, а од Шваба одлазе само беземљаши”.

1906. година

Кафане у Бегеј Светом Ђурђу постоје још од XVIII века, а прва кафана у српском власништву отворена је 1906. године. Од тада, традиционални антиалкохоличари, Срби из места, све чешће почињу да уживају у доброј капљици. Већ пред Први светски рат дешавало се да се неки мештани током недеље, светаца или алвалука тако напију и забораве да мајке и жене морају да по њих долазе у кафану.

1911. година

Месту је додељена част да се у њему одржи учитељски збор за Великочечкеречки протопрезвитерат.

Почетак XX века

Кћи власника парног млина Хајдучке Вебера учила је кулинарство у Темишвару. Вративши се кући окупила је девојке око себе и научила их да праве торте по рецептима из Будимпеште и Беча.

Почетак XX века

Већина српског мушког становништва је због трговине са католицима из места и околине добро говорила мађарски, немачки и румунски језик.

Почетак XX века

Погрешно је уверење да мале средине не обилују великим причама, занимљивим ликовима, догодовштинама и скандалима. За житеље нашег места велику сензацију представљало је путовање жене апотекара Шица и жене власника дрваре Вестерке у Рим на велико јавно богослужење које је служио папа.

Почетак XX века

Свако време доносило је са собом посебну моду, начин ношења детаља, фризура, али се и сам физички изглед људи мењао. Почетком XX века Срби из места су били средњег раста, телесно здрави и развијени. Парох Ненад Барачки је забележио да су у време његовог рада у месту мушкарци стасом и ликом били лепши од жена.

Почетак XX века

Побожност и поштовање цркве кроз векове део су традиције српског становништва Баната. Међутим, месни свештеници су се још почетком XX века жалили да је верски осећај становништва често формалан, изражен кроз поштовање обичаја, али не и дубок и прожет Светим духом. Становници су уредно посећивали литургије, „али каква вајда од свега тога када је црква највише празна, а вера мртва и хладна. Цркву већином походе старији људи и жене. Многи парохијани разговарају у цркви током богослужења”.

Почетак XX века

Када умре старешина или старешиница домаћинства, „сахрањују их често без икакве почасте, не носе покојника у цркву под изговором да је ишао у цркву док је био жив”.

Почетак XX века

Тежак и претежак је живот ратара. Од пролећа па све до јесени треба стрепети за свако посејано зрно семена из кога ће израсти благоносни плод, доказ постојања ратара и залога за будућност породице. Становништво нашег места било је познато по великој вредноћи. Ленствовање се сматрало пороком и презирано је. Занимљиво је да су имућнији људи радили највише, сами су обављали, уз учешће целе породице, најтеже послове. Комшије су се често међусобно надметале ко ће пре и боље обавити своје послове, све у циљу напретка породице и самога села. Понеки су сматрали да сељани у својој вредноћи претерују, јер „телу свом не знају одмора да даду и често се током пољских радова разболе и умру”.

Почетак XX века

Много помињане врлине српског становништва села пратиле су и неке типичне негативне особености или, боље речено, недостаци. Угледни домаћини и свештеници често су упозоравали на могућност имовног пропадања које је за Србе било посебно опасно због немачког окружења. Као узроци имовног стагнирања код дела становништва навођени су следећи разлози: расипност, претерани сватовски обичаји, алвалук, пијанство, парничење, задуживање, поткрадање куће, немар, расељавање и, наравно, мода и помодарство.

1915. година

У јеку Првог светског рата, принудно је слетео авион који је доживео квар на пољану између нашег места и тадашње Катарине (Равног Тополовца). Какву је сензацију ново чудо технике изазвало међу неупућеним и неповерљивим становницима нашег села говори стара прича да су деца и одрасли људи кренули у сусрет авиону са свећама у рукама, мислећи да је на питому равницу слетео анђео или неки од светаца. Када је пилот од крви и меса изашао из кабине, неспоразум се завршио, али је остала ова комична и симпатична прича да сведочи о вечитој људској зачућености пред новим и непознатим.

1921. година

Министарство вера забранило је школској деци учешће на погребима, што је изазвало велико незадовољство православних верника места. Исте године преминуо је Душан Бошковић, дугогодишњи учитељ (1889–1910) и сам родом из места.

31. децембар 1921.

Уочи дочека Нове године догодио се нежељени инцидент који је могао имати трагичне последице. Наиме, дуготрајни сукоб између Урбаријалне заједнице и општине, у вези с тим ко је надлежан да поставља пољске чуваре, кулминирао је када је група грађана дошла код председника општине и затражила да се отпусте пољски чувари које је поставила општина и да за идућу годину то право преузме Урбаријална заједница. Пошто их председник није хтео примити на разговор, а уз

то је позвао жандармерију, чланови делегације су закључали канцеларију председника општине и кључеве од ње предали бележнику. У том је стигла жандармерија којој је председник општине затражио да пуца на окупљени народ. На срећу, присебан наредник жандармерије није послушао председника општине, те је сукоб мирним путем разрешен.

1923. године.

Услед лоших временских услова слабо је родило жито. На парохијској сесији било је свега четири метра по ланцу жита. Сламе је такође било мало, па јој је цена јако порасла.

1924. година

Сеоска слава Ђурђевдан вековима је свечано прослављана уз присуство православног народа из места и високих гостију. Прослави 1924. године присуствовали су Светислав Рајић, поджупан, и Митрановић, шеф аграрног уреда.

1924. година

Кроз село је прошао Момчило Нинчић, тадашњи министар спољних послова Краљевине СХС и носилац изборне листе у горњем Банату.

1924. година

Ни наше место није било поштеђено страначких политичких сукоба и интрига, карактеристичних за парламентарни живот Краљевине СХС. Дугогодишњи председник општине Милан Гранић је на лични захтев добио опозив са дужности јер није имао више ни жеље ни воље да се бори са страначким опонентима. Гранић је према суду пароха Бранка Петровића био „добар и ваљан председник општине, који љуби своју веру и државу, али сувише мекан, без икакве енергије”.

1926. година

Из руског ропства се вратио Јоца Туцић, син Танасија Туцића, после 12 година проведених у заробљеништву. Он је од 1912. године био активан војник и као такав учествовао је у Првом светском рату када је од стране Руса заробљен.

1929. година

Зима је била дуга и хладна. Лед на Бегеју досегао је велику дебљину. Село је страховало од пролећних поплава, али до њих, срећом, није дошло.

1930. године

Велика економска криза тридесетих година овог века довела је до великог пораста цене земљишта. У Бегеј Светом Ђурђу се за једно јутро земље плаћало 16.000–18.000 динара.

20. мај 1930. година

Командир жандармеријске станице Вељко Ђурђевић известио је претпостављене да је на десној обали Бегеја, између нашег села и Малог Торка, нађен мушки леш, док је 1937. године пронађен леш новорођенчета женског пола. Ово су само карактеристични, али не и усамљени случајеви, забележени у матичној књизи умрлих.

1932. година

Познати месни кројач Фрања Менг сашио је летња одела за чланове општинске полиције и послужитеља по цени од 300 динара по комаду.

1934. година

После убиства краља Александра у Марсеју, политичко стање у целој земљи било је врло нестабилно. После сахране краља ујединитеља 18. октобара 1935. године на Опленцу, у свим црквама у земљи одржана су богослужења и заупокојне литургије. У нашем месту, у великој сали општинске куће, одржана је комеморативна седница уз учешће свих националности. Од дана погибије краља па све до сахране, дакле пуних осам дана, три пута дневно звонила су црквена звона по пола сата у знак општенародне жалости. Заупокојна литургија одржана је у месту поново 6. априла исте године и на њу је дошло пуно народа, без обзира на разлику у вери и националности.

1934. година

Да једно обично кречење фасаде може да прерасте у невероватан догађај и сеоски скандал, потврђује догађај који се односи на прво кречење православне цркве жутом бојом. Наиме, неколико чланова Црквеног одбора је, мимо осталих чланова, донело одлуку и ангажовало мајстора да цркву споља окречи жутом бојом. Да ли је воља божја у питању или какав други рационалнији разлог, тек фасада храма, и поред више покушаја, није упијала, за многе тада, неприкладну боју.

1934. година

Стева Бечејац је са четрнаест година оболео од дијабетеса. Сам је себи давао инсулин. За време Другог светског рата је трампио храну за драгоцену инсулин. Иначе је био познат као сеоски хармоникаш.

1936. година

Наше место је изгубило два за село значајна човека. Парох Бранко Петровић, дугогодишњи свештеник и вероучитељ, умро је после дуготрајне болести и сахрањен у месту, док је бивши вишегодишњи учитељ и управник школе Васа Тодић преминуо у Андријевцу (данас Арадац). Обојица су испраћена са великим поштовањем, оставши у дуготрајном сећању мештана.

1936. година

Наша православна црква је грађена, услед недостатка материјалних средстава, чак 29 година, а у XIX и XX веку често је поправљана и адаптирана. Пред рат, извршена је генерална оправка храма и споља и изнутра. Торањ је прекривен новим плехом, што је коштало 7.600 динара, а кречење спољне фасаде коштало је 4.500 динара. Тесари су заменили греде на крову, поставили степенице које воде у торањ и претресли цреп крова, што је коштало цркву 3.987 динара. Ова детаљна поправка цркве износила је укупно 16.087 динара.

1937–1938. година

Природне непогоде, непажња при раду и дављење најчешћи су узроци несрећних случајева који су резултирали смрћу. У матичним

књигама умрлих забележени су крајем тридесетих година прошлог века следећи случајеви: Сава Вујадин, слуга, умро од удара грома 1937. године; Мирослав Катић, трговачки помоћник, удавио се у Бегеју 1937. године; Крешимир Ковач, шегрт електричне централе, умро од удара електричне струје 1938. године.

Прва половина XX века

Познато је да у Војводини самоубиства нису ретка појава. Узроци су разни, као и средства којим се извршава овај очајнички чин. Најчешће се у Бегеј Светом Ђурђу за чин самоубиства користило вешање, потом тровање, а на крају ватрено оружје. Социјални статус самоубица био је разноврстан, те имамо починиоце од просјака преко домаћица, апотекара па чак и до студента теологије.

Прва половина XX века

Несрећни случајеви, самоубиства, чедоморства, али и убиства саставни су део живота велике сеоске заједнице иако, изражено процентуално, она представљају веома мали број. Тридесетих година минулог века жртве убиства били су црквени појац Алојз Масанг, ратар Петар Синевић, ратар Жарко Гранић.

Прва половина XX века

У Бегеј Светом Ђурђу мешовити бракови били су права реткост. Током једне деценије просечно је засниван један до два мешовита брака између православних и католика и обрнуто.

Прва половина XX века

Српска православна црква је почела да уредно води црквене књиге од 1779. године. У њима су нам сачувана најстарија забележена презимена становника места. Годинама потом, услед различитих разлога, посебно због исељавања из места, основни слој становништва с краја XVIII века се губи. До данас су се у месту задржале само породице: Анучин, Бечејац, Богданов, Бокшан, Катић, Крецул, Лазаров, Лацков, Марков, Молдован, Павлов, Пиперски, Попов, Петров, Рељин, Сич, Степанов, Стојанчул, Тешин и Туцић.

Прва половина XX века

У нашем, као и многим другим банатским селима, био је обичај да готово свака породица има карактеристичан надимак по коме је че-шће и била позната. Надимци су давани према местима из којих су се породице доселиле, карактерним особинама, занату којим су се њени чланови бавили. Познати породични надимци у нашем месту били су: Цугун, Брдаров, Дугаљов, Дрндар, Ивадански, Козини, Токини, Чорејин, Попин и Новобанаћанин.

Прва половина XX века

Немачка и српска деца су се у међуратном периоду, по повратку из школе, често препирала и у тим дечјим сукобима на националној основи никле су и ове песмице-ругалице: *Рац, Рац, маја-рац; Шваб, Шваб, келераб, дереш нос, јеш сос.*

Прва половина XX века

Крста Рељин, власник дрваре и дућана, иначе Итебејац пореклом, био је у међуратном периоду један од имућнијих људи у месту. Често је говорио пријатељима да паметан живи докле хоће, а луд докле мора. Следећи своју мисао окончаће живот самоубиством.

Прва половина XX века

У Береј Светом Ђурђу су богатије куће имале базен у коме се ску-пљала кишница, и којом се после прао веш и обављали кућни послови. Домаћице су црним луком рибале дрвени патос да би се лепо жутио. Кафа се правила од јечма и пила се с млеком, док се хлеб месио два пута недељно и пекао у пећима или код пекара.

Прва половина XX века

Петер Симон је потекао из сиромашне земљорадничке породице из места. Његов отац Туперт био је у селу омиљен као добар човек, али и као стручњак за намештање костију после прелома. Женидбом са богатом удовицом из куће Бајерових, Петер Симон је почео да напредује и да се богати. Изградио је велики пословни простор на месту где се данас налази Дом културе, у оквиру кога је постојала велика трговина

мешовите робе, гостионица, сала за игранке, биоскоп и просторије које је давао приватницима (занатлијама и удружењима) у закуп.

Прва половина XX века

Земљорадник Миливој Милић, један од оснивача ФК *Бејеј* и његов дугогодишњи играч, одиграо је као бек 800 утакмица. Поред играња у тиму, истакао се сакупљањем прилога за клуб.

25–26. април 1940.

У ноћи између 25. и 26. априла 1940. године у селу се срушила римокатоличка црква, која се налазила на месту где је данас изграђена зграда општине. Црква је била саграђена 1836. године од набоја, а приликом пада срушила се само лађа, док је торањ, саграђен од опеке, остао неоштећен. До обрушавања објекта дошло је услед разлагања земљишта јер је терен на ком је црква била подигнута био врло низак и влажан. Жртва, срећом, није било.

1943. година

Општини Бејеј Свети Ђурађ је додељено 508 јутара и 1.036 квадратних хвати земље која је одузета од општине Јанков Мост.

1945–1946. година

Бејеј Свети Ђурађ је после завршетка Другог светског рата колонизован становништвом из Босанске Крајине. Према пароху Бранку Ђаковачком, досељеници су показивали велику љубав према светој вери и светој цркви, децу су уредно крстили и причешћивали се у великом броју.

1970. година

Јаша Крецул је умро 1970. године, поживевши 97 година. Путовао је по многим земљама, пуно радио, али је зато само једном у животу био грипозан и то у XIX веку, када је имао 18 година.

Миклош II Киш у одећи за маскенбал
у Темишвару, прва половина XIX века

Славко Катић са синовима Чедом
и Драгомиром, 1915. година

Непозната становница Бегеј Светог
Ђурђа, почетак XX века

Љубица Бокшан са другарицама,
1929. година

НАЈЗНАЧАЈНИЈИ ДОГАЂАЈИ У ИСТОРИЈИ МЕСТА

- 1319 – Први помен места у писаним изворима у повељи којом је краљ Роберт Анжујски за верну службу даровао места Свети Ђурађ, Итебеј, Идварнак, Хармундска и пустара Вида браћи Тамашу и Етелу Карталу.
- 1342 – Свети Ђурађ напао и опљачкао током трајања вашара бечкеречки кнез Домокоша Вамуш са групом присталица.
- 1426 – Први помен католичке цркве посвећене Светом Ђорђу на Старом селу.
- 1452 – Место напали и опљачкали браћа Химфи, поджупани кевешке жупаније.
- 1551 – Досељени Срби под вођством Петра Петровића из Бечкерека.
- 1567. и 1579 – Попис вакуфа Мехмед-паше Соколовића међу којима је пописано становништво и пореска давања места Свети Ђурађ. Први свештеници који се помињу били су Дамјан (1567) и Лазар (1579).
- 1660 – У Катастигу Пећке патријаршије забележено да је цело село на „благослов” приложило 1.300 аспри у новцу обновљеној Пећкој патријаршији.
- 1723 – На Мерсијевој карти место је означено под именом *St. Czurcz* као ненастањено (пустара).
- 1724 – Место под именом *St. Jurath* означено је као српско насеље са 27 пореских обвезника.
- 1728 – Почело је копање Канала Бегеј.
- 1740 – У Светом Ђурђу је забележено 18 домаћинстава, са око 100 становника. Кнез села је био Мијат Мишакић.
- 1751–1752 – Почело насељавање око 1.000 Срба из развојачене Потиске и Поморишке војне границе.
- 1774 – Део српског становништва се одселио у Великокикиндски дистрикт, а на њихово место се населили Румуни из Арадске жупаније.
- 1779 – Свечани дочек у Светом Ђурђу царског опуномоћеника грофа Ницког у оквиру свечаности обнове Торонталске жупаније.
- 1781 – Властелин Исак Киш II купује Свети Ђурађ за 66.788,53 флоринте.

- 1782 – Побуна кметова Светог Ђурђа, Итебеја, Великог Торка, Малог Торка и властелинства Елемир против Исака II Киша.
- 1800 – Досељавање Немаца из Нирнберга, Штајерске, Аустрије, као и из неких немачких места Пештанске жупаније.
- 1815 – Властелин Антал Киш *од Итхедеја* подигао је парк у оквиру свог властелинства.
- 1816 – Изграђена је Немачка римокатоличка вероисповедна школа.
- 1826 – Изграђена је прва школска зграда Српске православне вероисповедне школе.
- 1831 – Преминуло је 85 људи од колере.
- 1834–1836 – Изграђена је католичка црква у месту.
- 1839 – Завршена је изградња и освећена је Српска православна црква у месту.
- 1850 – Преко реке Бегеј је саграђен дрвени мост.
- 1859 – Отворена је прва апотека *Код Свете Тројице*.
- 1861 – Бегеј Свети Ђурађ постаје седиште среза са осам места у свом саставу. Први општински лекар био је др Јозеф Бернارد.
- 1867 – Изграђена је Орлова кула на Домбачкој у парку.
- 1869 – За српску децу је подигнута друга по реду школска зграда од набоја са две просторије.
- 1871 – Укинут је срез Бегеј Свети Ђурађ и место је припојено Великобечкеречком срезу.
- 1872 – Почела је с радом пошта.
- 1876 – Почео је с радом телеграф.
- 1880 – Изграђена је пруга уског колосека Велики Бечкерек – Жомбољ која је пролазила уз западну границу села где је била железничка станица.
- 1884 – Основана је Општинска штедионица која је својим радом веома допринела општем напретку места.
- 1885 – Општина је купила земљу у атару Банатског Двора.
- 1889 – Отворена је „женска школа” у оквиру Српске православне вероисповедне школе и запослена је прва учитељица – Видосава Летић.
- 1892 – Основана је *Планиа – иредузеће за сабирање и ирераду лековитиої биља* у власништву апотекара Кароља Сердехељија.

- 1893 – Изграђен је први артешки бунар. На обали Бегеја је уређена плажа за купаче.
- 1894 – Уведена је телефонска линија у згради поште.
- 1895 – Изграђена је зграда комуналне школе коју је издржавала општина и опремљена је најсавременијим инвентаром и училима.
- 1899 – Општина је купила од породице Киш од *Ишедеја* преосталу земљу, зграде и парк. Основано је Друштво за улепшавање општинског парка.
- 1904 – Основана је Ратарска читаоница која је окупљала српске становнике места.
- 1910 – Основана је Општа занатско-трговачка школа.
- 1918 – Од мобилисаних 120 војника, у Првом светском рату је погинуло 22 српска и 30 немачких војника из места.
- 1920 – Основана је Државна народна школа у Бегеј Светом Ђурђу.
- 1931 – Велики пожар који је изазвала варница из воза захватио је село и уништио 47 кућа.
- 1932 – Основан је Културбунд у месту.
- 1935 – Завршена је електрификација села. Поред расвете у домаћинствима, постављено је 57 лампи за улично осветљење.
- 1936 – У Бегеј Светом Ђурђу има 89 занатлија, 17 продавница и 8 кафана. Исте године у згради школе била је изложба дечјих цртежа за Петровградски срез и скупштина Среског учитељског друштва. Основано је Српско православно певачко друштво чији је председник био свештеник Бранко Ђаковачки.
- 1944 – Дана 2. октобра улазе руске трупе у место и ослобађају га од немачке власти. Приликом ослобађања места погинула су два руска војника и становник села Јакоб Лиха, ученик железничке радионице.
- 1947 – Дана 1. јуна Бегеј Свети Ђурађ добија има Житиште.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Списак скраћеница

АВ – Архив Војводине

ИАЗ – Историјски архив Зрењанин

МВ – Музеј Војводине

HU-MNL-OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Необјављени извори

Архива Српске православне црквене општине у Житишту
Парохијски летопис Српске православне парохије у Бегеј Светом Ђурђу
1909–1975.

Летопис Државне народне школе у Бегеј Светом Ђурђу 1936–1959.

Објављена грађа

Nagy Imre, *Anjoukori okmánytár*, Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, III (1333–1339), Budapest 1883.

Летица, Евгеније, *Први шематизам Српске православне епархије Темишварске за 1897. годину*, Сремски Карловци 1897.

Православни шематизам Краљевине Југославије I, Загреб, 1932.

Свети катихолички манастири светине и велике цркве њиховијархије Пећке, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, свеска 11, књига V, Сремски Карловци 1932.

Косовац, Мата, *Српска православна митрополија Карловачка по годинама из 1905. године*, Сремски Карловци 1910.

Руварац, Димитрије, *Шематизам источно-православне митрополије Карловачке за 1900*, Сремски Карловци 1900.

Архивска грађа Архив Војводине (АВ)

Ф. 11, Торонталска жупанија (ТОРЖ), Велики Бечкерек (Зрењанин) (1779–1849), 1731–1849.

Ф. 23, Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат (СВТБ), Темишвар (1849–1861), 1849–1861.

Ф. 38, Централни катастар железница и канала угарске, Будимпешта (1868–1918), 1872–1927.

- Ф. 40, Тамишко-бегејска водна задруга, Вршац (1871–1945), 1841–1947.
- Ф. 77, Торонталско-тамишка жупанија (ТТЖ), Велики Бечкерек (Зрењанин) (1928–1927), 1918–1927.
- Ф. 124, Савез земљорадничких задруга као задруга С.О.Ј., Нови Сад (1928–1945), 1897–1945.
- Ф. 126, Краљевска банска управа Дунавске бановине (КБУДБ), Нови Сад (1929–1941), 1929–1941.
- Ф. 131, Прометна централа земљорадничких задруга, Нови Сад (1931–1941), 1931–1946.
- Ф. 138, Удружење индустријалаца у Новом Саду, Нови Сад (1932–1948. с прекидом 1942–1944), 1932–1948.
- Ф. 170, Војна управа за Банат, Бачку и Барању, Нови Сад (1944–1945), 1944–1945.
- Ф. 173, Трговинско-индустријска комора, (1945–1948), 1932–1950.
- Ф. 178, Управа народних добара Аутономне Покрајине Војводине, Нови Сад (1945–1947), 1945–1947.
- Ф. 183, Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, Нови Сад (1944–1948), 1941–1950.
- Ф. 184, Главна комисија за насељавање бораца у Војводини, Нови Сад (1945–1948), 1945–1965.
- Ф. 185, Одељење за аграрну реформу и колонизацију Извршног одбора Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине, Нови Сад (1945–1951), 1945–1972.
- Ф. 200, Покрајински секретаријат за послове финансија, Нови Сад (1945 – с прекидом 1954–1955, нема података када је престао са радом), 1873–1972.
- Ф. 247, Савез земљорадничких задруга Аутономне Покрајине Војводине, Нови Сад (1948–1962), 1947–1962.
- Ф. 388, Савез земљорадничких задруга са ограниченим јемством, Петровград (Зрењанин) (1941–1945), 1941–1947.

Историјски архив Зрењанин (ИАЗ)

- Ф. 12, Породица Киш, (? – ?), 1799–1929.
- Ф. 87, Општина Бегеј Свети Ђурађ, Бегеј Свети Ђурађ (Житиште) (1919–1941), 1926–1941.
- Ф. 114, Повереништво удружења занатлија, Ст. Георген (Житиште) (1926–1941), 1925–1942.

Ф. 152, Народни одбор општине Житиште, Житиште (1944–1963), 1945–1962.

Ф. 187, Управа Народног пољопривредног добра Житиште, Житиште (1945–1946) 1945–1947.

Музеј Војводине (МВ)

Збирка фотографија

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU-MNL-OL)

Diplomatikai levéltár (Q szekció) (1000) 1109–1526.

Térképtár S szekció (1588 – 20. век)

Magyar Kancelláriai Levéltár (A szekció) (1354) 1414–1848. (20. век)

ЛИТЕРАТУРА

Bárány Ágoston, *Bege-Szent György' leírása*, Felső Magyar Országai Minerva, Pest 1826.

Bárány Ágoston, *Torontál vármegye hajdانا*, Будим 1845.

Барачки, Ненад, *Православна српска њарохија у Бејеј Свејшом Ђурђу крајем 1908. њодине*, Велики Бечкерек 1909.

Бјелић, Илија, *Парџизанске развође*, Нови Сад 1974.

Borovszky Sámü, *Torontál vármegye*, Будимпешта 1910–1911.

Босић, Мила, *Божјићи одичаји Срба у Војводини*, Београд 1985.

Брукнер, Богдан и остали, *Праисџорија Војводине*, Издање Института за изучавање историје Војводине, Нови Сад 1974.

Будаћ, Љубица, *Међа, џирајови џрошлосџи у Банајју*, Житиште 2016.

Будаћ, Љубица, *Живој и сџваралашџво џџоџојереја Ненада Барачкој – свешџеника, џисца и мелоџрафа српској црквеној џојања*. Предговор у: Ненад Барачки, *Православна српска џарохија у Бејеј Свејшом Ђурђу крајем 1908. џодине*, Житиште 2010. Фототипско издање.

Будаћ, Љубица, *Даје се на знање – Јављено! Додошарска служба у Војводини*, Нови Сад 2019.

Букуров, Бранислав, *Населја у северном и средњем Банајју*, Зборник радова Природно-математичког факултета I, серија за географију, Нови Сад 1971.

- Várady Loránd, *A Várady család, Létünk*, 3–4, Нови Сад 2003.
- Врућинић, Љубица, *Пегесей година од оснивања Дома здравља Житишће*, Житиште 2014.
- Гаћеша, Никола, *Аграрна реформа и колонизација у Банату 1919–1941*, Нови Сад 1985.
- Графенауер, Бого и остали, *Историја народа Југославије I*, Београд 1954.
- Gudenus János, *Őrmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája*, Будимпешта 2010.
- Далмација, Мирко, *Сусрећи и разговори у завичају*, Зрењанин 1973.
- Далмација Мирко, *Давне тојлине*, фото-публикација, Житиште 2009.
- Ердѣљановић, Јован, *Срби у Банату*, Нови Сад 1986.
- Ерлер, Ј. Ј., *Банат*, Панчево 2003.
- Ивановић, Љиљана, *Развој скулптуре у Војводини 1895–1980*, едиција Ликовна уметност у Војводини XX век, Нови Сад 1984.
- Илић, Војислав и остали, *Српски Ишетеј – казивања и записи*, Нови Сад 1998.
- Јанкулов, Борислав, *Ушврћење Римљана и варвара из доба сеобе народа у Бачкој и Банату*, Рад Војвођанских музеја 5, Нови Сад 1952.
- Јанкулов, Борислав, *Прејед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Нови Сад 1960.
- Јовић, Ђорђе, Марков Барањи, Злата, *Керамојласлика, керамосликарство, скулптура*, Нови Сад 1980.
- Jokly Lipót, *Torontálmegyei iránytű. Statistikai évkönyv*, Будимпешта 1880.
- Káldy-Nagy Gyula, *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása – Dél-Alföldi évszázadok 15*, Szeged 2000, 264.
- Кириловић, Димитрије, *Помађаривање у Јужној Угарској*, Нови Сад 1935.
- Кириловић, Димитрије, *Српске основне школе у Војводини у XVIII веку*, Сремски Карловци 1929.
- Костић, Александар, *Колонизација Житишћца после Друјој свејској рајца*, дипломски рад.
- Крстоношић, Т, *Јаша Томић и земљораднички задружни покрећ у Војводини*, Задружни архив 6, Нови Сад 1958.
- Лебл, Арпад, *Елемир и Тараш 1897*, Зрењанин 1954.
- Мартиновић, Драган, *ОФК Бејег 1930–1995*, Житиште 1997.
- Милићев Душан, Симо Салапура, *Сјорј у ојишћини Житишћце*, Житиште 2003.
- Милићев, Душан и остали, *Месна заједница Житишћце*, Житиште 1990.

- Миланов, Д., *Хидросистем ДТД*, Нови Сад 1972.
- Мићић, Милан, *Развој ајоџекарске службе у Јујославији, са њосебним осврћом на ајоџекарску службу у Војводини*, Фармацеут 1980.
- Момчиловић, Ђорђе, *Како до дрџаде*, Кикинда 1987.
- Николић, Добривоје, *Срби у Банашу*, Нови Сад 1990.
- Његован, Драго, *Живој, рад и држање домаћих Немаца (фолксдојчера) љре рајша, за време рајша и за време окујаације*, Нови Сад 2012.
- Павлов, Борис, *Власћелинство Елемир*, Зрењанин 2003.
- Pesty Frigyes, *Az eltűnt régi vármegyék*, I–II, Budapest 1880.
- Петрановић, Бранко, *Истџорија Јујославије 1918–1988*, I књига, Београд 1986.
- Петрановић, Бранко, Зечевић, Момчило, *Јујославија 1918–1985*, Београд 1985.
- Пецињачки, Срета, *Православне-џривџјалне школе љровинџијалној Банаша 1778*, Зборник за историју Магице српске, број 13, Нови Сад 1976.
- Поповић, Душан, *Срби у Војводини до 1699*, Нови Сад 1957.
- Поповић, Душан, *Срби у Банашу крајем XVIII века – истџорија насеља и сџановништва*, Београд 1955.
- Руварац, Димитрије, *Ојис Темишварске ејархије од њеној љосџанка до 1727*, Сремски Карловци 1923.
- Руварац, Димитрије, *Темишварска ејархија од њеној љосџанка до 1758*, Сремски Карловци 1914.
- Савков, Илија, *Истџорија ајоџекарствва на џлу данашње Војводине*, Нови Сад 2014.
- Станојевић Александар, *Пејровџрад*, Петровград 1938.
- Szentkláráy Jenő, *A Csanád-egyházmegeyei plébániák története*, Темишвар 1898.
- Schwicker Johann, *Geschichte der Pest im Temeser Banat*, Пешта 1931.
- Táborosi László, *Vasparipázás a délvídeken, Vajdasági magyar helytörténeti társaság*, Évkönyv 3, Вајмок 2013, 162–165
- Томић, Павле, *Ојштина Жијиштва, џеоџрафска моноџрафија*, Нови Сад 1981.
- Тутуров, Милан, *Сева муња диће ојей дуна*, Зрењанин 1995.
- Ђопић, Бранко, *Не џујуј бронзана сџражо*, Сарајево 1987.
- Ђурчић, Слободан, *Насеља Банаша. Геоџрафске каракџеристџике*, Нови Сад 2004.

Ђурчић, Слободан, Млађен Јовановић, *Атлас насеља Војводине: Банаји*, I–II, Нови Сад 2014.

Fenyés Elek, *Magyarország geographiai szótára*, Budapest, 1851.

Хегедиш, Антал, *Айрарни односи у Торонийалској жујанији, 1779–1848*, Нови Сад 1989.

Хегедиш, Антал, *Нови власијелини и њихови кмејови у Банајиу 1782. године*, Годишњак друштва историчара Војводине, Нови Сад 1978.

Horvat, Peter, *St. Georgen*, Бајерн 1961.

Црњански, Милош, *О Банајиу и Банаћанима*, Нови Сад 1989.

Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1890.

Дневна штампа

Адресовник ујарских обрјиниках и шрјовацах, Будимпешта 1892.

Vadas es verseny lap, 17. март 1881.

Gross-Becskereker Wochenblatt (1854–1915)

Глас айојшекарсјива, орган српског апотекарског друштва, број 20, Београд – Нови Сад 1922.

Засјава, 30. март 1914.

Torontál (1874–1918)

Torontálvármegyei Magyar Közmuvelődési Egyesület Évkönyve (1908, 1911, 1913, 1914)

Службене новине, Београд, бр. 82, 20. јун 1941.

Службени лисји Демокрайске Федеративне Јујославије, бр. 64/1945.

Службени лисји Федеративне Народне Републике Јујославије, бр. 63/1946,

Hét Nap, 2017.

Електронски извори

Hungaricana, *A Temesi Bánság térképe, melynek felmérését Szavoyai Jenő irányította 1723–1725*,

<https://maps.hungaricana.hu/en/HTTterkeptar/795/view/?pg=3&bbox=-356%2C-4817%2C1493%2C-4230>, приступљено 15. јануара 2023.

Arcanum, *Königreich Ungarn (1782–1785) – First Military Survey*, <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-banat>, приступљено 20. јануара 2023.

Arcanum, **Hungary (1819–1869) – Second military survey of the Habsburg Empire**, <https://mapire.eu/en/map/secondsurvey-hungary>, приступљено 2. фебруара 2023.

Дејан Воргић, **Мистериозне куле Планкове баште I**, <http://banateka.blogspot.com/2010/12/misteriozne-kule-plankove-baste.html>, приступљено 23. децембра 2022.

Дејан Воргић, **Мистериозне куле Планкове баште II**, <http://banateka.blogspot.com/2014/05/misteriozne-kule-plankove-baste-ii.html>, приступљено 23. децембра 2022.

На њредњој корици: Икона Светог Ђорђа у рељефу изнад улазних врата у Православну цркву у Житишту, рад Злате Марков Барањи; Повеља о нападу бечкеречких грађана на Свети Ђурађ током одржавања вашара 21. новембра 1342. (HU–MNL Q10 40898 од 21. новембра 1342)

На сѝрани 10: „Сећање на моје село”, Злата Марков Барањи

На сѝрани 98: „Моје село”, Злата Марков Барањи

Статуа у парку у Береј Светом Ђурђу, 1910. година

Чеда Гранић (први десна) са пријатељима испред статуе у парку у Береј Светом Ђурђу, тридесете године XX века

ПРЕНУМЕРАНТИ

Породица Милиновић
Жељко Његован
Гордана Мајкић
Немања Родић
Михајло Зорић
Милана Милинковић
Милић Молдован
Страхиња Дамјановић
Нера и Николај Савић
Бранко Шево

ЉУБИЦА БУДАЂ
БЕГЕЈ СВЕТИ ЂУРАЂ 1319–1947

Издавач
Удружење *Бејеј Свeјии Ђурађ 1319*
23210 Житиште
Железничка 17б
www.begejsvetidjuradj1319.org

Суиздавач
Архив Војводине
21000 Нови Сад
Жарка Васиљевића 2а
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача
Зоран Бабић

За суиздавача
Др Небојша Кузмановић

Лекџура
Сања Дакић

Прелом
Татјана Цавнић

Штампа
Сајнос доо, Нови Сад

Тираж
500

ISBN-978-86-905072-0-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад